

PÉCSI TUDOMÁNYEGYETEM
KÖZGAZDASÁG-TUDOMÁNYI KARA

REGIONÁLIS POLITIKA ÉS
GAZDASÁGTAN DOKTORI ISKOLA

ÉVKÖNYV
2001

AZ ELEKTRONIKUS VÁLTOZAT A MŰ KÉZIRATÁT TARTALMAZZA

Szerkesztőbizottság

Buday-Sántha Attila, az MTA doktora

Erdősi Ferenc, az MTA doktora

Horváth Gyula, az MTA doktora

PÉCSI TUDOMÁNYEGYETEM
KÖZGAZDASÁG-TUDOMÁNYI KARA

REGIONÁLIS POLITIKA ÉS
GAZDASÁGTAN DOKTORI ISKOLA

ÉVKÖNYV

2001

Pécs, 2001

© Pécsi Tudományegyetem Közgazdaság-tudományi Kara
© Szerzők

A kötetet szerkesztette
Mezei Cecília

A tanulmányokat lektorálták

Beke Jenő (11), *Buday-Sántha Attila* (19, 20, 21), *Gazdag László* (9, 12), *Gál Zoltán* (6, 14), *Hajdú Zoltán* (8), *Hanyecz Lajos* (23), *Horváth Gyula* (1, 2, 3, 4, 5, 7, 17, 18), *Hrubi László* (13, 15, 16), *Kovács Teréz* (22), *Lehoczky Judit* (10), *Pálné Kovács Ilona* (24, 25).

Az angol nyelvű összefoglalókat fordították

Bakucz Márta (6, 9, 10, 11, 12, 15, 23), *Novotny Gábor* (20), *Raffay Zoltán* (5, 13, 19, 20), *Vajkai András* (25).

ISSN 1587-4281
ISBN 963 641 857 8

A szedés és a tördelés az MTA Regionális
Kutatások Központjának a munkája
Műszaki szerkesztő Frick Dorottya
Borító Pinczehelyi Sándor
Nyomta és kötötte a Sümegi Nyomdaipari,
Kereskedelmi és Szolgáltató Kft., Pécs

*A tanulmányokat a szerzők Buday-Sántha Attila professzornak,
a doktori iskola alapítójának és vezetőjének ajánlják
60. születésnapja alkalmából.*

TARTALOM

<i>Enyedi György</i> : Előszó	9
<i>Horváth Gyula</i> : A regionális tudomány mint kutatási és oktatási diszciplína	11

A TERÜLETI FEJLŐDÉS NEMZETKÖZI TAPASZTALATAI

<i>Kolumbán Gábor</i> : Mi van a régió mögött? A hálózati paradigma a regionális tudományban	27
<i>Raffay Zoltán</i> : Az üzleti szolgáltatások fejlődése és fejlesztése az Egyesült Királyságban	35
<i>Mezei Katalin</i> : Az egyetemek helye és szerepe a regionális gazdaságfejlesztésben	56
<i>Tóth Erzsébet</i> : A Mezzogiorno fejlesztési stratégiája	69
<i>Tüske Tamás</i> : Területi gondolkodás és regionalizmus Szlovéniában	87
<i>Wágner Ildikó</i> : A brit pénzügyi központok hierarchiája	97
<i>Novotny Gábor</i> : Behálózott határok – határtalan hálózatok? A hálózatépítés szerepe a határon átnyúló együttműködésben	115
<i>Pálmai Zsolt</i> : A horvát–magyar határ menti együttműködés lehetőségei	136
<i>Nemeskéri Zsolt</i> : Konvergenciajelenségek Kínában	145

AZ EURÓPAI UNIÓ POLITIKÁI

<i>Ferkelt Balázs</i> : Egy regionális pénz, az euró első két és fél éve	167
<i>Novák Miklós</i> : Magyarország és az EU-tagországok számviteli rendszere	185

A GAZDASÁG TÉRSZERVEZŐ SZEREPE

<i>Molnár András</i> : Külföldi működő tőke Magyarországon	201
<i>Grosz András</i> : Az ipari parkokban működő vállalkozások innovációs tevékenysége	213
<i>Rónaszegi Lenke</i> : Káosz és innováció. Gondolatok a technológiai előrettekintési program kapcsán	233
<i>Bodor Éva</i> : Az elérhetőség mint telepítési tényező jelentősége Magyarországon	244
<i>Hegy Gábor</i> : A mikrorégiók tőkevonzó képessége a Nyugat-dunántúli régióban	255
<i>Bakucz Márta</i> : A magyar városi turizmus fejlesztési lehetőségei	276
<i>Márton György</i> : Alternatív lehetőség a kis- és középvállalkozások finanszírozására a Dél-Dunántúlon: a kockázati tőke	288

VIDÉKFEJLESZTÉS

<i>Póla Péter – Molnár Tamás:</i> A vidékfejlesztés és a vidékpolitika jelentősége az Európai Unióban és Magyarországon	309
<i>Gódor Csaba:</i> Egy kistérség részvétele az EU előcsatlakozási programjában	328
<i>Magyar Tünde:</i> A biotermesztés társadalmi vonatkozásai az Európai Unióban és Magyarországon	341

HUMÁNERŐFORRÁS-FEJLESZTÉS

<i>Pusztai Beatrix:</i> Az Európai Szociális Alap szerepe a humán erőforrás fejlesztésében	359
<i>Gulyás László:</i> A munkanélküliség kezelésének nemzetközi és magyarországi tendenciái	370

AZ ÖNKORMÁNYZATOK FEJLESZTÉSI LEHETŐSÉGEI

<i>Mezei Cecília:</i> A helyi önkormányzati menedzsment szerepe a települések sikerességében	389
<i>Nagy Annamária:</i> Informatikai outsourcing a közigazgatási erőforrás-gazdálkodásban	405

ELŐSZÓ

Nagy örömmel fogadtam el a felkérést előszó írására a Regionális Politika és Gazdaságtan Doktori Iskola évkönyvéhez. Az öröm elsőrendű oka, hogy működik ilyen iskola, hogy a regionális tudomány – csaknem fél évszázaddal nemzetközi szervezetének, a Regional Science Association-nak (RSA) megalakulása után – lassan hazánkban is hivatalos elismerést nyer. Az öröm másik oka, hogy e fiatal doktori iskola ily sokszínű, jó színvonalú és terjedelmes évkönyv összeállítására képes.

A fentebb említett hosszú késedelem nem a hazai kutatók hibája. A nemzetközi kutatási porondon elég korán – a hatvanas évek elején – megjelentünk és néhány kutató jó nemzetközi hírnevet szerzett. (Az RSA több nemzetközi kongresszusát tartotta Budapesten.) Ám a nem piaci körülmények között működő államszocialista gazdaságban a regionális gazdaságtani elemzések alkalmazhatóságának feltételei nem voltak meg. A közgazdaságtan nem is mutatott érdeklődést a területi gazdasági egyenlőtlenségek kialakulása s folyamata iránt – a regionális tudomány hazánkban a gazdasági földrajz kereteiben bontakozott ki, hiszen e diszciplína lényege a területi különbségek leírása, rendszerezése, általánosítása (modellbe foglalása). Megjegyzendő, hogy néhány évtizede a vezető gazdasági geográfusok többsége közgazdász diplomával rendelkezett. A regionális kutatások kevés figyelmet kaptak – ám az innovatív kutatások soha nem időszerű kérdésekkel foglalkoznak (azokra gyors válasz kell), hanem olyanokkal, amelyek a kutató feltételezése szerint a jövőben fontossá válhatnak.

Napjainkban a piacgazdaságban a regionális tudomány alkalmazott szakmává vált. A *telephely* tulajdonságai – földrajzi fekvéstől a helyi társadalom minőségéig, nehezen másolható helyi termékek vagy erőforrások jelenlétéig – elsőrendű versenyképességi tényezőt jelentenek. A – vállalati, települési, kistérségi, regionális – fejlesztési programok nem nélkülözhetik a regionális elemzéseket. A különböző graduális és posztgraduális tanfolyamokon több főiskolán és egyetemen képeznek gyakorlati szakembereket. Ami pedig a tudományos utánpótlást illeti, ennek ügye a pécsi doktori iskolán jó kezekben van.

Enyedi György
akadémikus, az MTA alelnöke

A REGIONÁLIS TUDOMÁNY MINT KUTATÁSI ÉS OKTATÁSI DISZCIPLÍNA

Horváth Gyula

A regionális tudomány önállósodása

A 20. század a tudományok specializálódásának, új tudományágazatok kialakulásának korszaka. Az egyre bonyolultabbá váló társadalmi folyamatok, gazdasági jelenségek vizsgálatára újabb és újabb társadalomtudományi ágazatok alakultak ki. E fejlődés meghatározó mozgó rugója a tudatos társadalom- és gazdaságszervezés igénye volt, országot szervezni, gazdaságot működtetni, az emberi kapcsolatokat fejleszteni csak alapos ismeretek birtokában lehet. A modern államok gyakorlatában már viszonylag korán fontos szerephez jutott a szociológia, a politikatudomány, a pszichológia és a közgazdaság-tudomány különböző ágazatai.

A rurális társadalomból az ipari korszakba vezető átmeneti fejlődés Nyugat-Európában az új térformáló erők felé irányította a gazdaság törvényszerűségeit feltáró korai klasszikus közgazdaságtan képviselőinek figyelmét. A kereskedelmi kapitalizmus virágkorának fiziokratái és merkantilistái a piaci terjeszkedés és a termelési költségek csökkentésében szerepet játszó térbeli összefüggésekre mutattak rá. Az ipari kapitalizmus szinte valamennyi közgazdaságtani áramlata beépítette gondolati rendszerébe a teret, a lokális, a regionális, a nemzeti és a nemzetközi dimenziókat. A területi folyamatok vizsgálatában a hagyományos földrajzi diszciplína mellé felzárkózott a közgazdaság-tudomány is, sőt az elméletalkotásban és a területi politika alakításában a térgazdaságtan meghatározó szerephez jutott. A társadalmi-gazdasági jelenségek és folyamatok térbeli összefüggései – nem kis mértékben a társadalomtudományok módszertani fejlődése, az empirikus kutatások térhódítása és a társadalomirányítás érdeklődése nyomán – más társadalomtudományok látómezejébe is bekerültek (*Benko, 1999*).

E század második felében Nyugat-Európában és az Amerikai Egyesült Államokban nagy számmal indultak kutatási programok a társadalom és a gazdaság térszerkezetének tanulmányozására, új elméletek, eszközök és intézmények gaz-

dagították a tudományt és a társadalomirányítás gyakorlatát. A térhez kötődő tudományos problémák kutatására és oktatására intézetek, tanszékek szerveződtek, monográfiákat, könyvsorozatokat jelentettek meg és folyóiratokat adtak ki (*Isard*, 1975).

Amilyen mértékben a térbeli megközelítés felé fordult a közgazdászok érdeklődése, olyan erővel fogalmazódott meg a hagyományos regionális földrajz megújításának igénye. A geográfusok a térgazdaságtani elméleteket tudományos rendszerükbe foglalva kísérletet tettek az új geográfia megkonstruálására.

A tér kutatásával behatóan foglalkozó két alapszciplína közötti munkamegosztás irányát a geográfus *Maurice Le Lannou* 1949-ben ekképpen körvonalazta: „Azt szeretném, ha... a közgazdászoknak meghagynánk azt a feladatot, hogy felfedezzék az általános szabályszerűségeket... az emberi társadalmak viselkedésében, a termelés és a csere folyamatok működésében. A mi dolgunk a regionális gazdaságok tarka, jelen idejű, konkrét mivoltának vizsgálata... A földrajztudósok regionális vizsgálatainak gyakran szerfölött aprólékos tanulmányokat eredményeznek egy meghatározott területről... túl nagy hangsúlyt kapnak a természetföldrajzi jelenségek, mintha az állam nem avatkozna be, a tőke mozgásának, a kollektív döntéseknek nem volna semmi hatása. A földrajztudós gyakran az adott tér elemzéséhez ragaszkodik, nem tekint a régió politikai vagy adminisztratív keretein túlra. A közgazdász számára éppen ellenkezőleg: a régió rá van utalva más területekre, amelyek számára ellátást és termékeinek piacot jelentenek – a fő szempont az áramlások természete és mennyiségi súlya, amely a régiók egymástól való függésének szempontja fontosságára tereli a hangsúlyt” (idézi *Bourdieu*, 1985. p. 8.).

A hagyományos diszciplínák modernizálásával párhuzamosan azonban az integratív tértudomány, a „regional science” fejlődése is gyors léptekkel haladt előre. Önálló tudományágazattá válásának részleteiről még ma is parázs viták zajlanak, a definíció tekintetében azonban letisztult álláspontra jutottak a térrel foglalkozó társadalomtudományi kutatók. A regionális tudomány a térrel foglalkozó társadalomtudományok közös alapfogalmait, elméleteit és módszereit egységes rendszerbe foglaló, a társadalmi és gazdasági jelenségeket és folyamatokat ezek felhasználásával vizsgáló tudomány (*Nemes Nagy*, 1998; *Mészáros*, 2000).

Az 1970-es években a fejlett ipari országok súlyos válságba jutottak: a földrajzi egyenlőtlenségek kiéleződtek, a fordista nagyipari központok hanyatlása és az új térformáló hajtóerők működése számtalan új megválaszolandó kérdést vetett fel. A posztfordista gazdaságot alakító nagy szerkezeti változások, az új társadalom- és településszerkezet kutatásában jelentős eredmények születtek az elmúlt két évtizedben. A regionális tudományos publikációk száma megsokszorozódott, a ma megjelenő három tucatnyi folyóirat több mint felét a fellendülés szakaszában alapították. A kutatási témák spektruma is jelentősen bővült, új (pl.

az innováció és a technológiai fejlődés, a hálózatos gazdaságok térstrukturáló hatásaival foglalkozó) irányzatok alakultak ki.

Kelet-Európában az államszocializmus regionális és településpolitikájának ideológiája (a klasszikus marxi elmélet, az utópisztikus urbanisztikai elképzelések, a tervezésemélet) és az ebből fakadó célkitűzések (az arányos fejlesztés, a falu és a város közötti civilizációs különbségek mérséklése, az ingyenes vagy a jelentősen támogatott társadalmi juttatások térben egyenletes elosztása) erős korlátok közé szorították a területi folyamatok tanulmányozásával foglalkozó tudományágakat. A homogénnek tételezett társadalom eszménye azonban a tudományos gondolkodást differenciáltan hódította meg az egyes országokban. A lengyel és a magyar társadalomtudományok viszonylag korán, már a hatvanas évtizedben – jórészt a nyugati tudományossággal fenntartott intenzív kapcsolataik következtében – fontos kutatási eredményeket szolgáltattak a térben egyenlőtlen fejlődésről, a településhálózat átalakulásának anomáliáiról, „*expressis verbis*” megkérdőjelezték a központi tervgazdálkodás, a helyi-regionális adottságokkal nem számoló gazdaságpolitika hatékonyságát (*Domański*, 1973; *Dziewoński*, 1967; *Enyedi*, 1981).

A tervgazdaságok térszerkezeti átalakulását elemző magyar vizsgálatok eredményei arra hívták fel a figyelmet, hogy a Kelet-Közép-Európában kialakult gazdasági szerkezet és urbanizációs típus nem önálló modell, a nyugat-európaihoz hasonló urbanizációs és fejlődési szakaszok követték egymást jelentős késéssel. A területi fejlődésben megmutatkozó különbségek egyrészt a megkérdőjelezéssel, másrészt az államszocialista rendszer működésével magyarázhatók.

A regionális tudomány Magyarországon

A magyar társadalomtudományok differenciálódásában is egyértelműen kimutatható a területi folyamatok vizsgálatából levont következtetések dinamizáló hatása. A szociológia önálló diszciplínává válásában – elméleti és módszertani szempontból egyaránt – fontos felhajtó erőt jelentettek a magyar társadalom szerkezetének települési különbségeit feltáró kutatások eredményei, a politológia legitimálásában pedig a közigazgatási-hatalmi viszonyok területi komponenseinek vizsgálatai (*Bihari*, 1983; *Kulcsár*, 1987; *Szentszéki*, 1974).

A területfejlesztési politikának a piacgazdaság alapvető kategóriáitól eltérően különös utat kellett bejárnia Magyarországon. Az útkeresést az a természetes jelenség is nehezítette, hogy az államszocializmusban használatos fogalmakat nem kis ellenérzés kísérte, pedig előbb vagy utóbb szembe kell néznünk a ténnyel, hogy meghaladottak tűnő kategóriákat a modernizáció érdekében újra

fogalmazzunk. Minden tudományos fogalom iránt a bizalom megrendül, ha politikai tartalmát eltúlozzák. Három évtizedes fejlődése során a regionális fejlesztés is erre a sorsra jutott. Kezdetben a marxista társadalomelmélet utasította el mint önálló részpolitikát, és a tervgazdaságot kiszolgáló egyszerű eszközzé silányította. Később – a társadalmi-gazdasági reformok kiteljesedése idején – is bizalmatlanság övezte a decentralizáció fejlesztését sürgető, ám erőtlen és elszigetelt kezdeményezéseket, nem egyszer a provincializmus kétes hírű bélyegét ragasztották e kezdeményezésekre. Bár kutatási koncepciók fogalmazódtak meg egy innovációorientált területfejlesztési politika szükségességéről, a gazdaság innovációellenessége miatt ennek részletes kifejtésére végül is nem volt igény. A piacgazdaság működésének nem kellő ismeretéből következett, hogy a 90-es évek legelején a modern területfejlesztés cél-, eszköz- és intézményrendszerének megteremtését sürgető szakmai csoportok javaslatait politikai reprezentánsok utasították el, nem egyszer a tervgazdaság elemeinek visszacsempészését megakadályozni szándékozó jelszavakkal (Illés, 1992).

A regionális tudomány önálló diszciplínává fejlődésének feltételei Magyarországon – európai összehasonlításban is – viszonylag korán, e tudományágazat nemzetközi expanziójának időszakában, a 80-as évtizedben kialakultak. A regionális tudomány nemzetközileg elismert egyénisége, *Enyedi György* tudomány-szervező munkásságának köszönhetően kiépült e tudományágazat komplex intézményrendszere: 1984-ben megalakult a multidiszciplináris Regionális Kutatások Központja, 1986-ban megszerveződött az MTA Regionális Tudományos Bizottsága, 1987-ben megjelent a „Tér és Társadalom” c. folyóirat első száma, 1989-ben a Pécsi Tudományegyetem Közgazdaság-tudományi Karán terület- és településfejlesztési szakot alapítottak. A tudományos publikációk száma megsaporodott, könyv- és monográfiásorozatok indultak. A terület- és településfejlődés hosszú távú hazai és nemzetközi folyamatainak, a globalizálódó (európai, euroregionális, kelet-közép-európai) térstruktúrák, ezek munkamegosztási viszonyainak, intézményrendszerének és eszközeinek interdiszciplináris vizsgálatában elért eredményei alapján a magyar regionális tudomány méltán vívta ki az európai tudományosság elismerését.

A 80-as évtized hazai területi folyamatainak elemzéséből, illetve a nyugat-európai posztindusztriális fejlődés regionális változásainak értékeléséből levont következtetéseiket a magyar területi kutatók számtalan fórumon – már-már megszállottan – hangoztatták (Horváth, 1997).

A korábbi területfejlesztési politika kudarca több okra vezethető vissza:

- 1) A gazdaságpolitika és a területfejlesztési politika közti kölcsönös kapcsolat nem valósult meg, az ágazati elvű gazdaságpolitika a területi szempontokat nem vette figyelembe;

- 2) A területi politika szervezeti és működési rendszere megosztott volt, az egymással konkuráló központi szervek törekvései kioltották egymást, a területfejlesztés lényegét tekintve felhalmozó, fogyasztó típusú tevékenységre szűkült;
- 3) A területi politika feladata döntően szociálpolitikai indíttatású volt. A foglalkoztatás és az életkörülmények voltak a területi politika kényszerűen vállalt kiindulási és végpontjai egyaránt, tudatosan elvágva minden olyan szálát, amely a mögöttes, kiváltó folyamatok befolyásolását is lehetővé tette volna;
- 4) A tartós forráshiány, a szűkös és centralizált eszközök, az eklektikus támogatási célok jelentősen korlátozták a területfejlesztés hatókörét, eleve szűk korlátok közé szorították eredményességét.

Az új regionális politika szükségessége melletti kutatói érvelés lényege az volt, hogy Nyugat-Európához hasonlóan Magyarországon is elengedhetetlen (Enyedi, 1994, 1996):

- egyrészt a gazdasági átalakulás, a piaci folyamatok által előidézett negatív jelenségek (munkanélküliség, jövedelmi különbségek fokozódása, az életkörülményekben megmutatkozó eltérések) mérséklése,
- másrészt az innováció (szolgáltatóipar, technológiai megújulás, az európai hálózatos gazdaságokba való bekapcsolódás) térbeli elterjedése előtti akadályok felszámolása,
- harmadrészt pedig a központi állam, a helyi-területi közösségek, a közösségi és a magánszféra együttműködése, egyértelmű munkamegosztása, fejlesztési koalíciója.

A kutatások eredményei arra is felhívták a figyelmet, hogy a magyar regionális politika Európa-konform átalakítására nemcsak a politikai rendszer változása miatt van szükség, hanem azért is, mert a területi fejlődést befolyásoló folyamatok fontos elágazási ponthoz érkeztek. A hagyományos iparosítás befejeződésével a posztindusztriális szakasz az ágazatok közötti jelentős átrendeződéssel veszi kezdetét. A gazdaság valamennyi pontján gyökeres technológiai megújulásra van szükség a versenyképesség fokozása érdekében, végül a társadalomirányítás autonóm közösségek együttműködésén alapul (Enyedi, 1989).

A magyar regionális tudomány 80–90-es években elért eredményei két fontos dokumentumban, az 1996. évi területfejlesztési törvényben és az 1998. évi országos területfejlesztési koncepcióban jelentek meg. Emellett biztos alapokat jelentettek az EU-csatlakozási tárgyalásokhoz és a területfejlesztési törvény végrehajtásához, a regionális stratégiák és programok kidolgozásához.

A magyar térszerkezet fejlesztési irányai, a magyar régiók európai gazdasági térbe való bekapcsolódása újabb és újabb kutatási feladatokat vetnek fel. Lás-

sunk ezek közül néhányat, azokat, amelyek az MTA Regionális Kutatások Központjának kutatási programjában is szerepelnek:

1) Mivel az ország térszerkezetének modernizálása elválaszthatatlan a belső regionális kohézió erősítésétől, célszerű vizsgálni a regionalizmus fejlődésének gazdasági, kulturális, politikai tényezőit. Már ma is érzékelhető a regionális kezdeményezésű fejlesztési politika igénye. Az állam területi feladatait várhatóan szervezetenként koncentrálni, a belső erőforrásokon nyugvó fejlesztési paradigma térhódítása nyomán a területi közösségek és a központi hatalom közötti érdekellentétek élesebbé válhatnak, az európai hálózatos gazdaságokba való bekapcsolódás új területi érdekeket alakíthat ki. Mindezek a ma már előre látható folyamatok a regionális együttműködés iránti igényt fokozzák. Eszközöket, szervezeti megoldásokat kell ajánlani a regionalizmus pozitív következményeinek erősítésére, az esetleges negatív hatások mérséklésére.

2) Az új területfejlesztési rendszer Magyarországon is megsokszorozza a fejlesztési feladatok számát, bővíti a szereplők körét, a finanszírozás csatornáit. Meg kell vizsgálni tehát az intézményrendszer elemeinek szerkezetét, működési szabályait, kompetenciáját abból a szempontból, hogy elegendő szervező erőt képviselnek-e. A területfejlesztési szereplők többségének belső működési rendje, hatásköre ma még nem alkalmas a nyugat-európai típusú partnerkapcsolatok szervezésére. Talán a települési önkormányzatok a leginkább felkészültek a területfejlesztési programokban való közreműködésre, bár a nagyvárosi önkormányzatok hivatali szervezete, közgyűlések bizottsági szervezete még nem felel meg a felmerülő differenciált feladatoknak. A regionális fejlesztési tanácsok csupán szerény szereplői, de nem meghatározó irányítói az együttműködésnek. A szervezetük kiépítésével foglalkozó kamarákat sem lehet ma még dinamizáló erőnek tekinteni. A megyei területfejlesztési tanácsok sincsenek könnyű helyzetben, a résztvevő partnerek a területfejlesztési támogatások megszerzésében, nem pedig saját erőforrásaik egyesítésében érdekeltek. Az együttműködést befolyásoló tényezők feltárása, a partnerség természetrajza fontos kutatási feladat.

3) A gazdaság szerkezeti átalakulásában új tényezők jelentik a hajtóerőt, a gazdasági tér nemzetközivé válása, a versenyfeltételek változása növeli a fejlett szolgáltatások iránti igényt és új eszközök alkalmazását teszi szükségessé. Választ kell keresni e posztindusztriális térformáló erők hazai elterjedésének ösztönzésére, újra kell vizsgálni a növekedési központok elmélete érvényesítésének lehetőségeit, az innovációs lánc regionális alapelemeinek kiépítését.

4) Az európai gazdaság területi szerkezetének átrendeződése az utóbbi évtizedekben a regionális politika felértékelődéséhez vezetett. Mind a nemzeti kormányok, mind pedig az Európai Unió jelentősen átalakította a területfejlesztés cél-, eszköz- és intézményrendszerét. Módosultak a regionális politikában alkal-

mazott alapelvek, a területi egyenlőtlenségek mérséklését szolgáló célok mellett egyre nagyobb súllyal szerepelnek az európai gazdasági tér versenyképességének erősítését szolgáló intézkedések. A globalizáció és az új térformáló erők hatásai az egyes régiókban és a településrendszer különböző elemeiben eltérően érvényesülnek, a területi struktúrák adottságai a versenyképességgel kombinált kohéziós politika alkalmazásában nagyfokú különbségeket mutatnak.

Az Európai Unió több tagországában – ahol a regionális tudomány pozíciói erősek – készültek átfogó vizsgálatok a régiók és a városok versenyképességi potenciáljának felmérésére, a fejlesztési stratégiák ezek eredményeire épültek. Azok az országok, amelyek a gazdaságfejlesztés hosszú távú programozásában eltekintenek a területi tényezők kompetitív jellemzőitől, nem képesek a nemzetgazdaság hatékonyságát az uniós átlagnak megfelelő ütemben erősíteni.

Magyarország alapvető érdeke, hogy a területi egységek versenyképességének mélyreható ismeretében csatlakozzon az Európai Unióhoz, rendelkezésre álljanak mindazok az információk, amelyek a kohéziós és struktúrapolitikai támogatások felhasználásában a méltányosság kritériumaival azonos mértékben képesek bizonyítani a fejlesztések versenyképességet fokozó hatásait is.

5) Eközben folyamatosan bővíteni kell tudásunkat a gazdaság térbeli átrendeződéséről is. A változások dokumentálásának, a várható irányokat prognosztizáló regionális tudományos elméletek és modellek kidolgozásának nagy gyakorlati hasznuk lehet. Ahhoz, hogy a folyamatokat a siker reményével lehessen a regionális politika eszközeivel befolyásolni, tudni kell, hogy ténylegesen mi történik.

A regionális politikai szakképzés

A regionális tudomány eredményei hasznosításának – a politika és a közigazgatás és a gazdaság szervezés mellett – másik fontos színtere az egyetemi-főiskolai oktatás. Területfejlesztési kutatások nemcsak az akadémiai hálózatban, hanem a felsőoktatás különböző intézményeiben is folynak. A tudományos eredmények felhasználását azonban a két intézménytípus együttműködése befolyásolja.

Az elkülönült akadémiai és felsőoktatási intézményhálózat együttműködése a magyar tudománypolitika egyik deklarált célkitűzése volt. A 60-as évek végén elfogadott tudománypolitikai irányelvek óta nem látott napvilágot olyan fontos tudományirányítási dokumentum, amelyik ne hangsúlyozta volna a hazai tudományosság e két szférája kooperációjának fontosságát. A merev struktúrák (az egyetemek rugalmatlan képzési formái, a továbbképzés kialakulatlansága és centralizáltsága), valamint a finanszírozás kötött pályái miatt a kezdeményezések rendszerint a döntés-előkészítés szakaszában megbuktak, vagy ha néha ked-

vező döntés is született, a megindult kísérlet rövid időn belül – jobbra anyagi nehézségek miatt – megfeneklett. Különösen az intézeti kutatók tudományos eredményeinek a felsőoktatásba való áramoltatását gátolták ezek a mechanizmusok. Míg a másik irányban a feltételek bizonyos mértékben kedvezőbbek voltak. Ezért – kiváltképpen miután az országos kutatási prioritások nyilvánossága bővült – kapcsolódhatott be intézeti tudományos programokba egyre több egyetemi oktató. Az intézeti tudományos műhelyek alternatív oktatási programjai előtt az egyetemek kapui viszont – a mechanizmusok változatlansága miatt – zárva maradtak. Az intézményes összekapcsolódás lehetőségének hiányát természetesen egyéni kezdeményezésekkel lehetett mérsékelni, sok kutató részt is vett az egyetemi képzésben, jórészt azonban hagyományos stúdiumok oktatójaként, s nem pedig egy-egy új tudományos diszciplína meghonosítójaként és közvetítőjeként.

E nehézségekkel az MTA Regionális Kutatások Központjának tudományos műhelyei sem tudtak sokáig megbirkózni. A 80-as évek eleje óta többször tettek arra kísérletet, hogy a regionális diszciplínát hazai felsőoktatási intézményeinkben meghonosítsák. S noha különböző akadémiai szervek, alkalmi bizottságok számtalan indítványban támogatták javaslatainkat, esetenként sikerült csak egy-egy szemeszterre kutatóinknak valamely tradicionális szakon a tudományág részterületeiből alternatív szemináriumokat szervezniük (*Buday-Sántha–Horváth, 1996*).

A nemzetközi tapasztalatok felhasználásával készült komplex oktatási program először a Pécsi Tudományegyetemen talált kedvező visszhangra 1987-ben. Az egyetemen zajló képzési kísérletek légkörében terület- és településfejlesztési posztgraduális programot fogadott el az egyetemi tanács. Az akkori Művelődésügyi Minisztérium illetékes főosztálya azonban nem engedélyezte a továbbképző szak megszervezését. Meg nem indokolt döntésében minden bizonnyal az is közrejátszott, hogy a terület- és településfejlesztést nem tudta a hagyományos képzési struktúrában elhelyezni, nem lehetett egykönnyen meghatározni a majdan adandó diploma megnevezését sem. A képzési koncepció egyik kiindulási pontja ugyanis az volt, hogy a terület- és településfejlesztés komplex tevékenység, művelését nem a szakember alapidiplomája, hanem a feladat határozza meg, ezért a szakot különböző végzettségű – közgazdász, jogász, pedagógus, mérnök, igazgatás-szervező – diplomásnak szándékoztunk meghirdetni.

Az oktatási törvény elfogadása után az elképzelés szabad utat kapott, a művelődésügyi miniszter 1989-ben megalapította a terület- és településfejlesztési továbbképző szakot a Pécsi Tudományegyetemen. A posztgraduális képzésben azóta 200 hallgató szerzett egyetemi diplomát.

A négy féléves szakosított továbbképzés célja, hogy átfogó ismereteket adjon a terület- és településfejlesztés elméleti, módszertani és gyakorlati kérdéseiről.

ről, megismertesse a hallgatókat a regionális fejlesztés, a településpolitika és az önkormányzatok irányításának nemzetközi tapasztalataival, fejlessze a tudatos helyi-területi politika gyakorlásához szükséges készségeket.

A terület- és településfejlesztési szakértők ismereteiket a 90-es évtized legelejéig ugyanis csak a gyakorlatból meríthették, szervezett képzésük Magyarországon nem volt. A szakma egyes részterületeit különböző felsőoktatási intézményekben oktatták ugyan, de mindenütt csak az alapszakhoz szükséges speciális ismeretek keretei között. (A Budapesti Közgazdaság-tudományi Egyetemen területi tervezést, az Államigazgatási Főiskolán településgazdaságtant, a Műszaki Egyetemen településtervezést és -rendezést lehetett hallgatni.) A komplex terület- és településfejlesztési szakképzést nyilvánvalóan – az előbb említett okokon kívül – a társadalomirányítás érvényes modellje sem igényelte. A területi és a helyi államigazgatási szakapparátusok a redisztribúció központi normáit vagy az alkumechanizmusokban megnyilvánuló helyi kezdeményezések fortélyait viszonylag könnyen megtanulhatták és elsajátíthatták. A tanácsfi finanszírozás átalakításának próbálkozásai, a településfejlesztési politikánk kudarcai, s nem utolsósorban a kutatók rendszeressé váló részvétele gyakorlati területfejlesztési feladatok megoldásában kezdték tudatosítani a szakemberekben, hogy a területi folyamatokat objektív törvényszerűségek és sokfajta tényező formálja, a településfejlesztés szereplőinek sem csupán a központi akarat végrehajtóiként kell cselekedniük.

Egyébként Nyugat-Európában is a gazdasági és a politikai hatalom decentralizálása ösztönözte a regionális fejlesztés és politika térnyerését az egyetemi képzésben. A posztindusztriális társadalom fejlődésének parancsoló szükségletévé vált a hatalom diffúziója, a szuverenitás felosztása az államon belül, az azon kívül kibontakozó új struktúráknak megfelelően. A térben is szerteágazó döntési központok megszorodása, a regionális fejlődésben aktív szerephez jutó új intézmények (fejlesztési társaságok, innovációs központok, pénzügyi szervezetek, regionális mozgalmak), valamint a regionális kormányzatok autonómiájának erősödése a hatvanas–hetvenes évtizedekben a nyugat-európai egyetemek többségében a területfejlesztési képzés megindítását eredményezte, vagy pedig az egyetemeken már oktatott területi tervezési, regionális gazdaságtani, településszociológiai és más tárgyak szervezeti integrációját segítette elő. Tudománytörténeti érdekességként meg kell említeni, hogy a regionális tudomány első önálló tanszékét a Pennsylvanai Egyetemen alapították 1959-ben (*Chatterji–Kuenne*, 1990). A volt szocialista országok közül a modern nyugati társadalomtudományokkal mindig szoros kapcsolatot tartó Lengyelországban szerveződtek egyetemi regionális politikai vagy várostervezési tanszékek, képezték regionális szakembereket a közgazdaság-tudományi szakokon. Kelet-Közép-Európa más országaiban ilyen képzés nem folyik. Miközben Nyugat-

Európában – a regionális politikák módosulásai nyomán – újabb fejlődési szakasz vette kezdetét: a regionális diszciplínák újra szervezeti önállósulásra törek-szenek, s az elkülönült intézetek karrá szerveződve nappali szakokon generalis-tákat, posztgraduális tagozatokon pedig specialistákat képeznek.

A Pécssett megszerveződött továbbképző szak oktatási programját a nemzet-közi tapasztalatok figyelembevételével alakította ki. Természetesen számításba kellett venni a magyar gazdaság és társadalom modernizációs szükségleteiből adódó sajátosságokat is. A külföldi programoktól eltérően az alapozó tantárgyak között a piaczgazdasági és a politikatudományi alapismeretek nagyobb súllyal szerepelnek, valamint részletesebben kell foglalkozni a regionális politika nem-zetközi fejlődésével, a különböző irányzatok intézmény- és eszközrendszerével. Ugyanis a fejlett országokban lezajlott szabályos térformáló folyamatok éreztet-ték vagy éreztetik a jövőben hatásukat Magyarországon is, tehát a különböző te-rületfejlesztési minták, fejlődési pályák, eszközök és szervezeti formák alapos ismerete, kritikai feldolgozása az adaptáció és a regionális kihívásokra való vá-laszadás fontos feltétele.

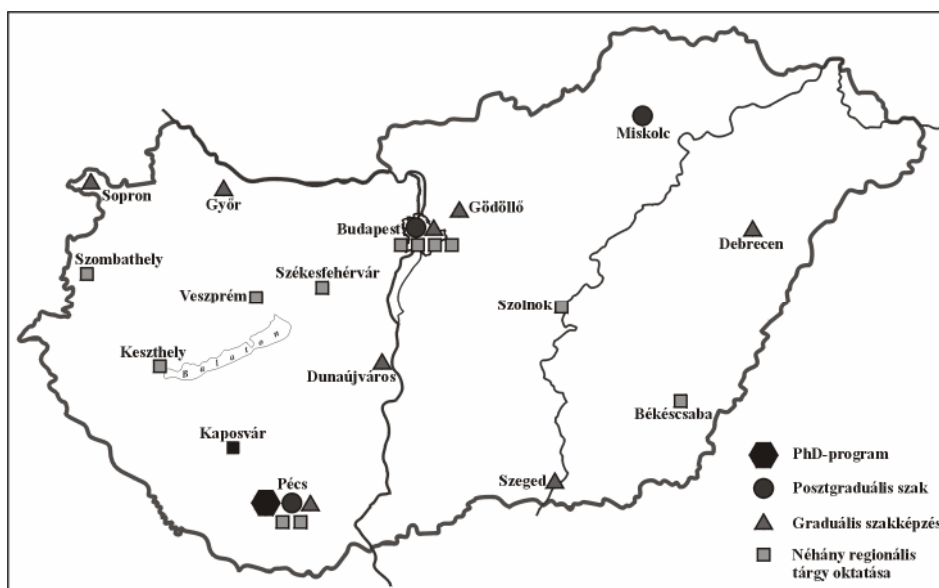
A pécsi egyetemen – graduális, posztgraduális és PhD-kurzusokon – olyan szakembereket képeznek, akik a képzési forma követelményeinek megfelelően képesek:

- figyelemmel kísérni az európai regionális folyamatok alakulását befolyá-soló tényezőket,
- felismerni a regionális és a helyi közösségek aktuális és jövőbeli szükség-leteit, mérlegelni az ezekben rejlő előnyöket, ellentmondásokat, ezek hatá-sait,
- fejlesztési koncepciókat összeállítani, az ezekhez szükséges vizsgálatokat megszervezni,
- a koncepciókat regionális és településpolitikai tervekké, programokká in-tegrálni,
- e tervek és programok egyeztetési eljárásait kidolgozni,
- megvalósításukat koordinálni, folyamatosan nyomon követni, a szüksé-ges változásokat végrehajtani, hatásukat értékelni,
- kutatási feladatokat megfogalmazni, képzési és továbbképzési programo-kat szervezni.

A pécsi képzési programokat ma több magyar egyetem és főiskola hasznosít-ja (*1. ábra*). E képzési formáknak köszönhetően Magyarországon ma már több mint ezer szakember rendelkezik terület- és településfejlesztési diplomával (*1. táblázat*).

1. ábra

Területfejlesztési képzés a magyar felsőoktatási intézményekben

1. táblázat

A terület- és településfejlesztési diplomával rendelkező szakemberek száma Magyarországon, 2001

Felsőoktatási intézmény	Graduális	Posztgraduális	PhD-hallgató, fő	
	szakon diplomát szerzett, fő	fő	Összesen	Abszolutóriumot szerzett
Pécsi Tudományegyetem	125	157	96	64
Eötvös Loránd Tudományegyetem	108	119	–	–
Szegedi Tudományegyetem	57	–	–	–
Miskolci Egyetem	–	65	–	–
Debreceni Egyetem	45	–	–	–
Nyugat-magyarországi Egyetem	32	–	–	–
Széchenyi I. Főiskola	110	–	–	–
Dunaújvárosi Főiskola	65	–	–	–
Szent István Egyetem	28	–	–	–
Összesen	570	341	96	64

Forrás: A szerző adatgyűjtése.

A magyar regionális tudomány fejlődése, az eredmények és a gondok nem függetlenek a magyar – és az európai – átalakulás sajátosságaitól, távolabbi és közelebbi múltunk következményeitől, a magyar vidék és az átmenet nehézségeitől. Az új tudományágazat szándéka azonban töretlen: vizsgálatait a jövőben is a nemzetközi regionális kutatások fő áramlataihoz illeszti, a magyar modernizáció regionális kérdéseire az európai kihívások mérlegelésével igyekszik megfogalmazni a válaszokat. Ennek a filozófiának a szellemében kíván együttműködni hazai és külföldi tudományos partnereivel, vesz részt a felsőfokú képzésben, és szolgálja a regionális fejlesztés gyakorlatát.

A regionális tudomány tudatos építkezése révén ma Magyarországon megvannak az intézményi feltételei annak, hogy a térrel foglalkozó társadalomtudományok közös alapfogalmait, elméleteit és módszereit egységes rendszerbe foglaló, a társadalmi és gazdasági jelenségeket, folyamatokat ezek felhasználásával vizsgáló *regionális tudomány* önálló diszciplínaként fejlődjön a 21. században és hozzájáruljon a magyar tudományosság európai versenyképességének erősítéséhez, illetve Magyarország európai integrációjához, a decentralizált államrendszer fejlődéséhez.

Irodalom

- Benko, G. 1999: *Regionális tudomány*. Bp.–Pécs, Dialóg Campus Kiadó.
- Bihari O. 1983: *Korszerű tendenciák az államhatalom gyakorlásában*. Bp., Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó.
- Bourdieu, P. 1985: Az identitás és a reprezentáció. A régió fogalmának kritikai elemzéséhez. – *Szociológiai Figyelő*. 1. pp. 5–28.
- Buday-Sántha A.–Horváth Gy. 1996: A regionális gazdaságtani képzési program. – *Magyar Felsőoktatás*. 5–6. pp. 9–13.
- Chatterji, M. – Kuenne, R.E. (eds.) 1990: *Dynamics and Conflict in Regional Structural Change. Essays in Honour of Walter Isard*. New York, New York University Press.
- Domański, R. 1983: *Gospodarka przestrzenna*. Warszawa, PWN.
- Dziewoński, K. 1967: Teoria regionu ekonomicznego. – *Przegląd geograficzny*. 1. pp. 33–50.
- Enyedi Gy. 1981: A területfejlesztési politika néhány új eleméről. – Enyedi Gy.: *Földrajz és társadalom*. Bp., Magvető Könyvkiadó. pp. 444–464.
- Enyedi Gy. 1989: Településpolitikák Kelet-Közép-Európában. – *Társadalmi Szemle*. 10. pp. 20–31.
- Enyedi Gy. 1994: Regional and urban development in Hungary until 2005. – Hajdú, Z.–Horváth, Gy. (eds.): *European Challenges and Hungarian Responses in Regional Policy*. Pécs, Centre for Regional Studies. pp. 239–253.
- Enyedi Gy. 1996: *Regionális folyamatok Magyarországon az átmenet időszakában*. Bp., Eötvös Loránd Tudományegyetem.

- Horváth Gy. 1997: Regionális átalakulás és törvénykezés. A regionális kutatások hatása a területfejlesztési törvényre. – *Magyar Tudomány*. 1. pp. 3–14.
- Horváth Gy. 1998: *Európai regionális politika*. Bp.–Pécs, Dialóg Campus Kiadó.
- Horváth Gy.–Rechnitzer J. 2000: Új tudományterület születése. A regionális tudomány két évtizede. – Horváth Gy.–Rechnitzer J. (szerk.): *Magyarország területi szerkezete és folyamatai az ezredfordulón*. Pécs, MTA Regionális Kutatások Központja. pp. 9–18.
- Illés I. 1992: A területfejlesztés irányításának kérdései. – *Tér és Társadalom*. 1–2. pp. 57–68.
- Isard, W. 1975: *Introduction to Regional Science*. New Jersey, Prentice-Hall, Englewood Cliff.
- Kulcsár K. 1987: *Politikai és jogszociológia*. Bp., Kossuth Könyvkiadó.
- Mészáros R. 2000: *A társadalom földrajzi gondolatvilága*. Szeged, SZTE Gazdaság- és Társadalomföldrajzi Tanszék.
- Nemes Nagy J. 1998: *A tér a társadalomkutatásban*. Bp., Eötvös Loránd Tudományegyetem.
- Szentpéteri I. 1974: *Az igazgatástudomány szervezésméleti alapjai*. Bp., Akadémiai Kiadó.

REGIONAL SCIENCE AS A RESEARCH AND EDUCATION DISCIPLINE

Gyula Horváth

The formulation of spatial science at national and international levels was followed with integration of research results into the practice of state and regional management. This paper discusses the relationship between development of various social science's disciplines and using results of the regional science in regional development policy. By definition of the author the regional science is a discipline integrating the common basic concepts, theories and methods of space oriented social sciences into a comprehensive system using them for the research of social and economic phenomena and processes.

After presenting the views expoused by social sciences the paper highlights key elements of development of regional science in Hungary. It is stated that the preconditions for this discipline were advantageous at a relatively early stage at the beginning of 1980s. That time the complex institutional system of regional research had been established. The results of the regional science were integrated into the major documents (acts, development concepts) of the national economic development. The paper summarizes the recent problems of regional policy of Hungary and main research topics focusing on answering new challenges to development processes of the market economy in Hungary.

Higher education is one of the beneficiary areas of regional science. Regional researches are carried out not only within the network of the Hungarian Academy of Sciences, but also in the higher education institutions. The paper examines the main features of various levels of teaching of regional economics and policy. It shows graduate, post-graduate and PhD courses that are hold at different universities and colleges. As a result of these programmes more than thousand experts have had higher education degree in regional and urban development in Hungary.

A TERÜLETI FEJLŐDÉS
NEMZETKÖZI TAPASZTALATAI

1. MI VAN A RÉGIÓ MÖGÖTT? A HÁLÓZATI PARADIGMA A REGIONÁLIS TUDOMÁNYBAN

Kolumbán Gábor

Bevezetés

A regionális tudomány¹⁾ (regional science) önálló tudományként fejlődik több évtizede. Ennek a fejlődésnek gazdasági, politikai hajtóerejét a regionalizmus európai térhódítása, a regionális fejlesztés és a regionalizációs²⁾ törekvések adják.

A versenyképességi vizsgálatok rámutattak a térségi kapcsolatok jelentőségére. Ma, legalábbis Európában – nagyrészt a regionális fejlesztési politikáknak köszönhetően – a befektetések jövedelmezősége kevésbé függ az ágazattól, inkább a térségtől, amelyben az történik (Horváth, 1998). A termelési tényezők földrajzi helytől való függetlenedésével egy időben értékelődnek fel a térségnek a gazdasági és társadalmi hálózatépítő adottságai.³⁾

A regionális fejlesztés számára megkerülhetetlen kérdésként fogalmazódik meg a régió, mint entitás. A regionalizálás politikai akarata sem tekinthet el a cselekvései tárgyának tekintett régió mélyebb megértésétől. Egyre nyilvánvalóbb, hogy a gyakorlati törekvések, intézményszervezési és forrásallokálási beavatkozások eredményessége bizonytalan, amennyiben nem az adott régió sajátosságainak mély megértésére alapoz a fejlesztő.

Ugyanakkor, a fejlesztő beavatkozás – amennyiben valóban hatékony – megváltoztatja a régiót, magát is. Nem csak mennyiségi változások történnek (gazdasági mutatók, életszínvonal, infrastruktúra), hanem a régiót jellemző minőségi tulajdonságok is megváltoznak. Gondolok a regionális kultúra, identitás és a régió egészként való működésének változásaira. Ez a kérdés felvet egy régi episztemológiai problémát, nevesen a szerkezet és az emergens tulajdonságok viszonyát. Milyen mértékű és jellegű szerkezetváltás eredményez alapvető minőségi változásokat egy adott térségben?

Mindezek olyan paradigma meglétét teszik szükségessé a regionális tudományban, amely a regionális folyamatok leírásán, modellezésén túl, képes a szerkezet és a régió, mint entitás közti kapcsolatot feltárni, és tudományos magyarázatot szolgálni az emergens tulajdonságokra.

Az alábbiakban a hálózatos paradigma lehetőségét vizsgálva, a régió lényegi meghatározójaként a sajátos regionális tudást tekintem. A regionális tudás termelése, tárolása és hozzáférhetősége teszi szükségessé az ehhez eléggé komplex hálózatos szerkezetet. Azt az intuíciónkat próbálom konkretizálni, mely szerint minden régió mögött komplex, egymással is kapcsolatban lévő hálózatok vannak.⁴⁾ Ezek a hálózatok empirikus módszerekkel kutathatók. A régiók közti minőségi különbségek fellelhetőek a mögöttük létező hálózatok eltéréseiben. Az emergencia jelensége a regionális tudás fejlődésében érthető meg.

A vázolt paradigmában a fejlesztő erőfeszítései olyan szervezetek, struktúrák létrehozását és azok erőforrásokkal való ellátottságát kell követniük, amelyek a regionális tudás kialakítását és annak menedzsmentjét végzik.

Az ismeretelméleti kihívás

Georges Benko (1999) a regionális tudományról írt összefoglaló könyvében, *Tony Bailly* nyomán a regionális tudományos megismerés alábbi öt alapelvét határozza meg:

- Az egzisztencialitás elve: a regionális tudomány a társadalomban élő emberekkel foglalkozik, de a tudomány része is a társadalomnak, amelynek ideológiáit tükrözi;
- A reprezentáció elve: az önmagában való régió nem tárgya a kutatásnak, mivel az objektív valóság csak emberi alkotások eredményeképpen létezik. A megismerés a jelenségek reprezentációján nyugszik;
- A képzelőerő elve: mindenfajta alkotás egy képet, leegyszerűsített modellt eredményez; a regionális tudománynak ezt számon kell tartania, nem keverheti össze a magyarázatot a megértéssel;
- Az alkotás elve: a régiók értelmezéséből helytálló, ám részleges sémák jönnek létre, amelyek ideológiáinkra utalnak;
- A visszacsatolás elve: a régiók értelmezése a különféle gyakorlatból táplálkozik, és fordítva, különféle gyakorlat alapjául szolgál. A társadalom életfeltételei nem csupán a fennálló termelési viszonyokon, hanem a társadalom sajátos megnyilvánulásai (ideológiák, értékek) segítségével alakulnak.

A fent vázolt helyzet hasonló a kvantummechanika hőskorában felismert kihíváshoz, ami a komplementaritás elvének megfogalmazásához vezetett. Az ismeretelméleti áttörést az a felismerés hozta, hogy a megfigyelő része a megfigyelt rendszernek, és a megfigyelés a jelenséggel összemérhető beavatkozás. A megfigyelt rendszer nem azonos a meg nem figyelt rendszerrel. A területi tudományban ez olyan megfogalmazásban jelentkezik, hogy a régióról és az abban zajló folyamatokról alkotott képzeleteink, tudásunk része a régiónak. Az a régió, amelyről tudományos képzeleteink vannak, már nem az a régió, ami azelőtt volt, mielőtt ezeket a képzeteket megalkottuk volna. A régió megismerési folyamata alakítja magát a régiót.

Mindebből az is következik, hogy olyan regionális tudományos paradigmára van szükség, amely képes a régióról kialakított tudást a régió meghatározásába integrálni és olyan modellekkel szolgálni, amelyben a megismerés és a fejlesztés hatásai előreláthatóak. Ezek a kérdések különösen fontosakká válnak a minőségi jellemzők esetén, amikor a folyamatok a régió alapvető meghatározó ismérveit (jellege, identitása, kultúrája, határai) befolyásolják, esetleg változtatják meg.

A tértudomány paradigmáinak és a térszemlélet történeti alakulását tekinti át könyvében *Benedek József* (2000).

A térszervezés megközelítésére két lehetőséget lát a szerző: az első a természettudományi paradigmán alapszik és célja általános törvényszerűségek feltárása a földfelszín természeti objektumaira és folyamataira vonatkozóan. A másik a társadalomtudományi paradigmán alapszik, célja, hogy a társadalom szervező szerepét helyezze előtérbe a térszervezés folyamatában (pp. 5–7.).

A fentebb vázolt ismeretelméleti kihívásra nyilván a második megközelítés adhat választ. *Benedek* szerint is a szimbolikus-informális regionalizálások képződményei a tudomány ismeretelméleti határmezsgyéjén fekszenek. A tér fogalmát, akárcsak a régiót nem abszolút, szubsztanciális formájában értelmezzük (p. 47.), hanem relacionálisan és szubjektumcentrikusan, mint a társadalmi interakciók eredményét. A térkutatás tárgya a különböző társadalmi csoportok, maga a társadalom és annak térbelisége.⁵⁾

A szerző három alapvető regionalizálást különböztet meg (p. 47.):

- Normatív-formális regionalizálás: a regionalizálás intézményes hálózatra vonatkozik (pld. államok területi-adminisztratív felosztása);
- Szimbolikus-informális regionalizálás: a köztudat szintjén, azaz a szubjektumok szintjén lezajló regionalizálás, amely kultúra- és csoportjellegű;
- Pozitív-tudományos regionalizálás: a tudomány által alkalmazott regionalizálásra és az általa létrehozott terekre vonatkozik.

Módszertani szempontból indokolt fenti kategorizálás azonban a gyakorlatban nehezen végezhető el, hiszen nem léteznek tiszta kategóriák. Egy közgaz-

gatási régió esetén például meghatározó lehet annak etnikai, kulturális sajátossága. A régió, mint egésze vonatkozó tudás rendszerezésére van szükség, egyfajta holisztikus szemléletre.

A régió fogalma

A régió meghatározásának egyik lehetséges módja a különböző társadalmi térségi szintek jellegadó folyamatainak és eszmerendszerének leírása, amint azt *Nemes Nagy József* javasolja.⁶⁾ A régiófogalom ennek megfelelő értelmezése egy régió meghatározása a kiinduló *térség*, a térségben zajló *reálfolyamatok*, azok hatásának és eredményének, az *eszme- és intézményrendszer*, valamint az ezúton létrejött *új entitás* együttes vizsgálatával végezhető el. Ebben a megközelítésben a régió kialakulása komplex folyamat és a létrejött entitás dinamikus, időben változó struktúra.

A regionális identitás alapjának a térben egyénenként változó sugarú és formájú természeti, kulturális és szociális tájról, környezetről szerzett információkkal megalapozott komfortérzetet, az adott térségben „otthon lenni” élményét tekinti. A meghatározás lényege az információ, az ismeretek halmaza, egyszóval a tudás megléte. A mobilitás és az információ, mint két kulcsfogalom szempontjából a regionális identitás tárgyául választott földrajzi tér nagyságát befolyásolja a foglalkozás (munkamegosztás), a jövedelem, a térhasználat, az érdeklődés és az intragenerációs földrajzi mobilitás, valamint az iskolázottság, nem és életkor. Ebben a megközelítésben összefüggés feltárásának lehetőségét látom egy adott régió fejlettsége, identitása és határainak meghatározóképesége között. Ezt az összefüggést a regionális identitás szerkezete és működési mechanizmusai (reprodukción, erősödés, integrációs képesség, asszimilációs képesség, az egyén egyéb identitásaival való viszonya) adják. Ezzel az értelmezéssel a regionális identitás koordinációs vetülete is felsejlik, abban, hogy kollektív identitásról van szó.

A regionalitást meghatározó elemek, struktúrák fejlődése összefüggő, egymást alakítva történik, ezért rendszerként szükséges a régiót vizsgálni.

Egy adott régió vizsgálatához hozzátartozik a munkamegosztás elemzése is.⁷⁾

A területi identitás építése tulajdonképpen marketing tevékenység. Olyan, kognitíven megragadható, kézzel fogható materialitások, mint a tulajdon, az intézményi és tárgyi infrastrukturális ellátottság, valamint a társadalmi kapcsolatok ápolását lehetővé tevő alkalmak és formák tudatosításával, a helyi vagy regionális közösség ezekről való tudásának növelésével ez az identitás erősíthető. Ennél talán még fontosabb és nehezebben megtehető az ún. immateriális, affektív identitáselemekről (a családok több generációs jelenléte, a táji környezet

karakteres, egyedinek érzett jegyei, ünnepek és hagyományok, valamint a szélesebb táj és környezet megismerése) való tudás elérhetősége. Ugyanakkor a helyi, vagy regionális identitásépítés csak akkor lehet sikeres, ha együtt jár a szabadság, a mobilitás lehetőségével.⁸⁾

A hálózati paradigma

A régió komplexitásának egyik, talán napjainkig leghatékonyabb modellezése a különböző, egymással kölcsönhatásban lévő hálózatokkal lehetséges. A módszernek széleskörű alkalmazása van az infrastruktúra-tervezés, a gazdasági folyamatok vizsgálata és a társadalmi interakciók tanulmányozásában egyaránt. Mindezeknek az ismertetése meghaladja jelen tanulmány lehetőségeit, csupán a hálózatok néhány jellemző ismérveire térek ki. Ezek lényege, hogy a hálózatok komplex rendszerek és alkalmasak egy adott régió sajátos tudásának menedzselésére. A komplexitás arányos az információtárolási képességgel, innen ered a szükséges komplexitás fogalma a régió esetében is.

A legerőteljesebb a gazdasági hálózatok szerepe a regionális fejlesztésben. A hálózatos gazdaság struktúrái nemcsak a cserefolyamatok jelentősége, hanem a gazdaság koordinációs folyamatvezérlő szerepe miatt tekinthetők meghatározó jelentőségűnek.⁹⁾ Ugyanakkor a regionális identitás, a bizalom kultúrája és a gazdasági hálózatépítés között is szoros az összefüggés.

Ezekre hívja fel a figyelmet *P. Cooke* és *K. Morgan* (1993) az új paradigmát indító írásában. A szerzők a hálózatos paradigmát a gazdasági folyamatok koordinációja kapcsán vezetik be, megkülönböztetve a hálózatos erőforrás-allokációt a piaci és a bürokratikus-hierarchikus allokációtól. A hálózatos erőforrás-allokáció sajátosságai:

- kölcsönösség,
- preferencialitás,
- kiegészítés, támogatás.

A hálózatos gazdaságban alaphelyzetnek tekinthető, hogy a játékosok kölcsönösen függnnek mások által ellenőrzött erőforrásoktól, és hasznuk származik ezeknek a forrásoknak a felhasználásából.

A hálózatok kialakulását napjaink globalizációs folyamatai támogatják, a tértudomány számára azért érdekes mindez, mert bizonyos hálózatok térrel alkotott kapcsolata meghatározó. A regionális fejlesztésben a települési és regionális önkormányzatok által közvetített közösségi partneri kapcsolatok (public-private partnership) kötik a gazdasági és kutatási hálózatokat a régióhoz. Európai példák alapján (Baden-Württemberg, Emilia-Romagna, Baszkföld és Wales) megállapítható, hogy ezeknek a magasan behálózott régióknak vannak közös jellemzőik:

- Közösségi (public–private) gazdaságtámogató intézmények;
- Magas fokú munkaerő-piaci tudatosság, intelligencia;
- Szakmai-oktatási hálózat;
- A technológia gyors diffúziója;
- Vállalatok közti hálózatos együttműködés;
- Magas innovációs készség a vállalatokban.

Nyilvánvaló, hogy a hálózatos szerkezetek megjelenése a régiókban korunk jelensége. Ezért a hálózatos paradigma iránti szükséglet most jelentkezik sürgetően. Kérdésként fogalmazódik meg, hogy a paradigma csupán a gazdaságilag fejlett régiókra alkalmazható vagy általánosabb érvényű. Mindenképp a régió belső kohéziója, érettsége, identitása és kultúrája meghatározónak látszik a hálózatok kialakulásának vonatkozásában is.

A hálózatosan szerveződött régiók esetén tulajdonképpen beszélhetünk a régióról, mint szervezetről (szervezetfejlesztési megközelítés). Ez a lehetőség új utakat nyit a regionális fejlesztés előtt a tanuló szervezet menedzsmentkonceptiójának alkalmazásával.

Mindezekre a kérdésekre a választ további kutatások adhatják meg.

Jegyzetek

- 1) „A társadalmi-gazdasági jelenségek és folyamatok térbeli összefüggései – nem kis mértékben a társadalomtudományok módszertani fejlődése, az empirikus kutatások térhódítása és a társadalomirányítás érdeklődése nyomán – más társadalomtudományok látómezejébe is bekerültek... A regionális tudomány a térrel foglalkozó társadalomtudományok közös alapfogalmait, elméleteit és módszereit egységes rendszerbe foglaló, a társadalmi és gazdasági jelenségeket és folyamatokat ezek felhasználásával vizsgáló tudomány” – írja *Horváth Gyula* (*Benko*, 1999. pp. 10–11.).
- 2) „Europe is a veritable mosaic of regions differing very widely in terms of both territory and powers. The regions mirror the socio-economic and cultural diversity of our societies and Europe cannot exist unless this diversity is respected. The region meets the need for defense of individual identity in the face of an increasingly homogenous world.” *Proceedings, Conference: Regionalization in Europe: evaluation and perspectives, Geneva, 3–5 June 1993.*
- 3) *Philippe Aydalot* és a GREMI szerint az ipari régiók sikere és növekedése lényegében belső dinamikájuknak köszönhető (*Benko*, 1999. p. 103.).
- 4) Hasonlóan fogalmaz *Barabási László* az Internet és a World Wide Web kapcsán: „We all feel that behind every complex system there is an underlying network with nonrandom topology” (*Barabási*, 2001).
- 5) „A térkutatás legfontosabb feladata abban rejlik, hogy a tervezés és tágabb értelemben a döntéshozók számára olyan ismereteket és információkat gyűjtsön és rendszerezzen, amelyek lehetővé teszik a társadalom számára, hogy a szükséges infrastruktúrát megvalósítsa.”

- túrát, a termelési tevékenységeket és szolgáltatásokat a megfelelő mennyiségben és minőségben, a megfelelő helyen, a megfelelő időpontban megtervezze az össztársadalmi és helyi elvárásoknak megfelelően, egy jobb életminőség elérése végett” (Benedek, 2000. p. 47.).
- 6) „A régió lehatárolt területi egység a nemzeti és a települési szint között, amelyet a társadalmi folyamatok széles körét átfogó, soktényezős társadalmi-gazdasági kohézió (regionalizálódás), az érzékelhető regionális identitástudat valamint az érdemi irányítási kompetenciájú és önállóságú regionális intézmények rendszere (regionalizmus) fog tartós egységbe” (Nemes Nagy, 2000. p. 147.).
  - 7) „...a regionális kutatások időben meghatározottak: csak attól kezdve értelmezhetőek, amikortól a termelőerők fejlődési folyamata eljutott abba a fázisba, amelyben a munkamegosztás területi aspektusának megfelelően olyan térségek különülnek el egymástól, amelyeknek sajátos fejlődési ívük, struktúrájuk, jövőjük, így fejlesztési problémáik is vannak, amelyek bizonyos belső kohézióval rendelkeznek, textúrájuk a magterületen sűrű és a perifériák felé ritkul, az ott élő lakosság tudatában entitásként tükröződnek, bizonyos komplexitásuk van” (Elekes–Tóth–Trócsányi, 2000. p. 150.).
  - 8) „A helyhez kötődés csak akkor számítható pozitív értéknek, ha ténylegesen adott a helyváltoztatás szabadsága, vagyis a helyben maradás több valós alternatíva egyik, folyamatosan megmérettetett eleme” (Oláh, 2000. p. 146.).
  - 9) „Amíg hálózatnak a termelési egységek közötti kapcsolatok szabályozási formájának térbeli dimenzióját, addig e kapcsolatok szabályozási módját közösségi szabályozásnak nevezzük” (Benko, 1999. p. 107.).

Irodalom

- Barabási, A.-L. 2000: The physics of the Web. – *Physics World*. July.
- Benedek J. 2000: *A társadalom térbelisége és térszervezése*. Kolozsvár, Risoprint.
- Benko, G. 1999: *Regionális tudomány*. Pécs–Budapest, Dialóg Campus Kiadó.
- Cooke, P.–Morgan, K. 1993: The network paradigm: new departures in corporate and regional development. *Environment and Planning D: Society and Space*. 11.
- Elekes T.–Tóth J.–Trócsányi A. 2000: Erdély változó térszerkezete a XX. században. Boros L. (szerk.): *Erdély természeti és történelmi földrajza*. Nyíregyháza, Besenyei György Főiskola.
- Fukuyama, F. 1997: *Bizalom: a társadalmi erények és a jólét megteremtése*. Budapest, Európa.
- Horváth Gy. 1998: *Európai regionális politika*. Pécs–Budapest, Dialóg Campus Kiadó.
- Korten, D. C., 1990: *Getting to the XXI. century*. New York, Kumaron Press.
- Nemes Nagy J., 2000: Jegyzetek a modernkori térbeliség fogalmainak értelmezéséhez. – *Alföld és a Nagyvilág*. Budapest, MTA Földrajztudományi Kutató Intézet.
- Oláh M. 2000: Adalékok a regionális identitás megrajzolásához. – *Területfejlesztés és közigazgatás-szervezés*. Budapest, MTA.
- Orosdy B. 1995: *Koordináció, piac, marketing*. Pécs, JPTE.

WHAT IS BEHIND OF A REGION? THE NETWORK PARADIGM IN THE REGIONAL SCIENCE

Gábor Kolombán

Researches made on the field of the competitiveness analysis in general terms in the conditions of globalization reveals the importance of the region as a key factor. We can speak about competitiveness of regions, rather than industries or nations. The globalization process supports only open structures, which can generate the required inside complexity in order to be fitted to the complexity of their socio-economic environment.

Regional science is faced with the challenge to provide efficient paradigm for the understanding of the region as an entity, the process of emergence of the region with all defining features.

The region became in the same time the objective and the mean of the regional development. It is no efficient regional development without an existing region, and the efficient regional development process creates or contributes to fundamental changes in the evolution of the region in which it happens. The regional development theory should provide the required planning tools for development.

Progresses made recently in the field of complex system theory and understanding of networks taken together with the researches done in the networked economy, suggest that it is worth to consider the possibility of elaboration of a new paradigm for the regional science, which is able to provide the scientific foundations of the concept of region as an open system. We suggest that this new paradigm should be based on the concept of complex adaptive networks. This is why we call it the network paradigm in the regional science.

In the global knowledge based economy the core competitive advantage is the specific knowledge embedded in a region. We propose the extension of the management concept of learning organization to regions. According to this, we consider the region as a learning organization. The governing principle of the development process of a region is the creation of the specific regional knowledge. The expected result of the development process is the emergence of the knowledge region. The purpose of the regional development as a planning and institutional development activity should be the establishing and creation of the structures able to generate, share and storage this knowledge. This would provide access and increase the capacity to use the regional knowledge.

We suggest that behind of any competitive regions we can find the interconnected nest of open networks. The complexity levels of these networks allow the region to become a knowledge region. The network paradigm provides us the model of open networks for modeling the emergent features of a region.

Further quantitative research is required to validate or infirm the presented paradigm. For this purpose the ongoing development process of a dynamic cultural region will be considered.

2. AZ ÜZLETI SZOLGÁLTATÁSOK FEJLŐDÉSE ÉS FEJLESZTÉSE AZ EGYESÜLT KIRÁLYSÁGBAN

Raffay Zoltán

Az egyik legkorábban iparosodott és legfejlettebb ipari nagyhatalomként ismert Nagy-Britannia a terciarizációban is a világ élvonalába tartozik és tartozott korábban is. Két évszázaddal ezelőtt az első brit népszámlálás (1801) a 36%-nyi agrárnépesség és a 30%-os ipari foglalkoztatottság mellett 20%-nyi terciar foglalkoztatottat tartott nyilván (a fennmaradó 14% munkanélküli szegénynek és csavargónak minősült). A 19. század második harmadára az agrárfoglalkoztatottak aránya 15% alá csökkent, a szekunder és a terciar ágazat lett a legfontosabb munkaadó az ország több nagyrégiójában (Yorkshire, Északnyugat, Dél-Wales stb.). London a 19. század végére – világbirodalmi és kereskedelmi funkciói révén – már kimondottan terciarizálódott gazdasággal rendelkezett: az aktív keresőkből a férfiaknál 60%, a nőknél 67% a szolgáltatások területén dolgozott.

A 20. század második felére London kitüntetett szerepe a brit szolgáltató szektorban megmaradt, az ország egészében a szolgáltatások váltak a legnagyobb foglalkoztatóvá és a legnagyobb növekedést felmutató gazdasági szektorrá. Jelenleg az Egyesült Királyságban a közösségi és a piaci szolgáltatásokban dolgozik a munkaerő mintegy háromnegyede, és a hazai össztermék kétharmadát e két szektor állítja elő (*1. táblázat*). A legutóbbi évtizedekben a szolgáltatásokon belül már nem a közösségi szolgáltatások, hanem az üzleti szolgáltatások voltak a növekedés motorjai.

1. táblázat

A szolgáltató szektor részesedése az aktív népességben belül az Egyesült Királyságban és a fejlett európai piacgazdaságokban, 1966–1989, %

	1966	1970	1975	1980	1985	1989
Egyesült Királyság	50,0	52,0	56,8	59,7	65,8	68,4
OECD-Európa	40,5	42,9	46,6	50,6	55,0	57,6
EGK	42,6	45,0	48,9	52,7	57,8	60,7
OECD összesen	46,6	49,3	53,5	56,6	60,3	62,5

Forrás: Soy, 1994. p. 274.

Az üzleti szolgáltatások növekedése az Egyesült Királyságban

Üzleti szolgáltatáson a más szervezetek és vállalatok számára nyújtott szolgáltatásokat értjük, amelyek információt és magas szintű szaktudást nyújtanak nem rutinjellegű feladatok végzéséhez és stratégiai jellegű döntések előkészítéséhez. Ezek a szolgáltatások az angol nyelvű szakirodalomban a „professional”, azaz értelmiségi szolgáltatások jelzõt kapták, és az alábbi szolgáltatásokat foglalják magukban: vállalatvezetési tanácsadás, piackutatás, reklám, PR, humán erőforrásokkal kapcsolatos ügyek, munkaerő-közvetítés és -képzés, számítógépes, adatfeldolgozó és adatelemző, kommunikációs, pénzügyi, gazdasági jogi és vagyonekezelői tanácsadás (*Keeble–Bryson–Wood, 1997*).

Az Egyesült Királyságban az üzleti szolgáltatásokban tevékenykedő cégek száma, alkalmazottaik száma, valamint forgalma az 1980-as években robbanásszerű ütemben növekedett. Ennek érzékeltetésére néhány számadat:

- Az adott időszakban a vállalati tanácsadással foglalkozó cégek forgalma és foglalkoztatottainak száma évi 20–30%-kal emelkedett;
- A kisvállalkozások közül az üzleti tanácsadó vállalkozások száma 83%-kal, a munkaerő-közvetítő cégeké és munkaügyi ügynökségeké 74%-kal, a reklám- és piackutató cégek száma 30%-kal nőtt 1985 és 1989 között;
- 1981 és 1990 között három és félszázézer fővel, 122%-kal emelkedett az üzleti szolgáltatásokban foglalkoztatottak száma (az ipar és a szolgáltatások összesített növekedése csak 3,5%-os volt ugyanebben az időszakban, a feldolgozóipari foglalkoztatás önmagában 17,5%-kal csökkent).

Az üzleti szolgáltatások gyors növekedését már az 1970-es évek elején megfigyelték, sőt az 1960-as évek végén is évi 12–20%-kal emelkedett az üzleti tanácsadó cégek száma. Ez a gyors növekedés az 1980-as években és az 1990-es években is megmaradt (*2. táblázat*).

Ugyanebben az időszakban a fogyasztói szolgáltatások jóval mérsékeltebb ütemű növekedést mutattak, a négy év alatt átlagosan mintegy 30–35 százalékkal emelkedett az e szektorban tevékenykedő cégek száma.

A legátfogóbban *Wood* (1990) foglalkozott az üzleti szolgáltatások kérdéseivel, az információérzékeny üzleti szolgáltatások növekedésével, természetével és regionális hatásaival az Egyesült Királyságban az 1980-as években. Vizsgálata alapvetően két információalapú üzleti szolgáltatással, a vállalati tanácsadással és a piackutatással, mint az állami és magánszektor információellátásában stratégiai jelentőségű (és gyors növekedést mutató) ágazattal foglalkozik.

A vezetési tanácsadás a leginkább stratégiai jelentőségű, információon alapuló üzleti szolgáltató tevékenység, amelynek a meghatározása azonban nem könnyű a „tanácsadó” kifejezés számos eltérő megközelítése miatt. Mivel a vezetési

2. táblázat

Az üzleti szolgáltató kisvállalkozások fejlődése az Egyesült Királyságban
1985 és 1989 között

Szolgáltatás	A vállalkozások növekedése 1985–1989 között	
	szám szerint	%-ban
Számítógépes szolgáltatások	13 132	89
Vállalatvezetési tanácsadás	5 342	83
Szakmai és technikai szolgáltatások	9 836	45
Egyéb üzleti szolgáltatások	8 766	43
Egyéb szakmai és tudományos szolgáltatás	4 395	38
Takarítás	1 223	35
Könyvelés	3 224	32
Egyéb közúti áruszállítás	1 157	31
Közúti áruszállítás	5 280	17

Forrás: Keeble–Bryson–Wood, 1997. p. 209.

tanácsadás nem különösebben szabályozott tevékenység az Egyesült Királyságban, sokan nevezik magukat tanácsadónak anélkül, hogy erre szakképesítésük vagy minősítésük lenne. A Vezetési Tanácsadók Intézete az ágazat egyetlen szakmai testülete, amely diplomát vagy azzal egyenértékű szakmai végzettséget és legalább ötéves gyakorlatot követel meg tagjaitól, úgy definiálja a vezetési tanácsadót, mint „olyan független és képzett személyiség, aki az alábbi szolgáltatást nyújtja állami és magánvállalatoknak (*Institute of Management Consultants, 1987* – hivatkozza *Keeble–Bryson–Wood, 1997*):

- Meghatározza és feltárja a stratégiával, az üzletpolitikával, a piacokkal, a szervezettel, a folyamatokkal és a módszerekkel kapcsolatos problémákat;
- Tényfeltáró elemzéssel javaslatokat dolgoz ki a megfelelő megoldásokra a tágabb vezetési és üzleti stratégia részeként;
- Előkészíti a szükséges döntéseket;
- Segítséget nyújt a javaslatok megvalósításához.

A piackutatás könnyebben definiálható szolgáltató tevékenység. 1962-ben alapították a piackutatók társaságát, amelynek tagjai csak tapasztalt szakemberek lehetnek. A társaság definíciója szerint a piackutatás egyénektől vagy csoportoktól szerzett információk gyűjtése, feldolgozása és szolgáltatása a fogyasztói és állampolgári döntések megalapozásához.

Az erősen centralizált, fordista szervezési modell térvesztésével ezekben az üzleti szolgáltatásokban a kisvállalkozások egyre nagyobb szerephez jutnak. Versenyképességük alapja kisebb indulótőke-igényük, funkcióik specializációja, a változó körülményekhez történő gyors alkalmazkodás, rugalmasságuk, amelyek miatt az információigényes szolgáltatásokban a kisvállalkozások mutatják a legdinamikusabb növekedést. Kisvállalatot *Keeble*, *Bryson* és *Wood* azokat a cégeket érti, amelyek piaci részesedése az adott szolgáltatás nemzeti piacán viszonylag alacsony, amelyet a tulajdonosok formalizált vezetési struktúra nélkül, önállóan tudnak irányítani és amelyek a tulajdonos vezetők birtokában vannak, fontosabb döntéseiket önállóan hozzák. A szerzők mind a vállalatvezetési tanácsadás, mind a piackutatás területén a tíz főnél kevesebb alkalmazottal dolgozó vállalkozásokat tekintik kisvállalkozásnak, amit alátámasztanak az 1990. évi adatok a piackutató vállalatok méretgyakoróságáról az Egyesült Királyságban: a tíz főnél kevesebb szakemberrel dolgozó vállalkozások voltak a leggyakoribbak.

A 2. táblázatban azok a szolgáltató ágazatok találhatók, amelyekre a kisvállalkozások átlagon felüli részesedése és a vállalkozások számának átlagot meghaladó növekedése volt jellemző 1985 és 1989 között (a korábbi adatok a vállalkozásokról szóló statisztika változása miatt nem vethetők össze az 1985 utáni adatokkal). Kisvállalatnak a legfeljebb évi 500 ezer angol font forgalmat bonyolító vállalkozásokat tekintették, nem beleszámolva a 23 600 font alatti forgalom (a hozzáadott értékadó küszöbe) alatti mikrovállalkozásokat.

Természetesen nem csupán a kisvállalkozások, hanem az üzleti szolgáltatások területén tevékenykedő közepes és nagyméretű cégek számában és forgalmában is jelentős növekedés következett be: az Egyesült Királyság harminchét legnagyobb vezetési tanácsadó cégének elemzése azt mutatja, hogy 1989-ben ennek a csoportnak az átlagos forgalomnövekedése 35%, átlagos létszámnövekedése pedig 20% volt (*Keeble–Bryson–Wood*, 1997).

Az üzleti szolgáltatások elhelyezkedése az Egyesült Királyságban

Az üzleti szolgáltató cégek még inkább helyhez kötöttek és még jellemzőbb rájuk a klaszterekben tömörülés, mint a többi vállalkozás esetében, amelyek térbeli eloszlását nagyjából követik. (Az üzleti klaszterekkel ebben az írásban nem kívánok foglalkozni, csupán mint az üzleti szolgáltató vállalkozások telephelyválasztásában döntő szerepet játszó tényezőt említettem őket.)

A vállalatok telephelyválasztása és relatív koncentrációja a jövedelmek, a megtakarítások és a foglalkoztatottság, a gazdaság egészének az eloszlását követi, amely az Egyesült Királyságban meglehetősen egyenetlen. A globalizáció

előretörése, a szállítási költségek csökkenése és annak ellenére, hogy egyre könnyebben lehet a vállalatok működéséhez szükséges mind több erőforrást a világ bármely részéről beszerezni, a vállalkozások közti kapcsolatok nagy része továbbra is helyi szinten realizálódik. Az azonos szakterületen tevékenykedő vállalkozásokból, illetve az azokat kiszolgáló vállalati háttérből felépülő helyi hálózat, a személyes kapcsolatok olyan tényezők, amelyek a vállalkozások helyhez kötődését erősítik.

Az így létrejövő üzleti klaszterek egy telephely-választási paradoxonra adnak magyarázatot: míg a gazdaság egyre inkább globalizálódik és a helyhez kötődés a hagyományos értelemben gyengül, ezalatt a megfelelő telephely kiválasztása kulcsfontosságú a versenyképesség szempontjából: a klaszterek erősítik az egyes cégek versenyképességét a globális piacon. A földrajzi klaszterek, az agglomerációk és a településhierarchia csúcsán álló nagyvárosok döntő hatást gyakorolhatnak a vállalatok telephelyválasztására, az üzleti szolgáltató vállalatok telephelyválasztására pedig különösen. Az üzleti szolgáltató cégek koncentrációja még a vállalatok általános koncentrációját is meghaladja.

A vállalkozások információs és különböző szolgáltatások iránti megnövekedett igénye, valamint a vállalkozások és az azokat kiszolgáló üzleti szolgáltató cégek egyre szorosabb együttműködése helyhez köti, lokalizálja az üzleti interakciókat. Az üzleti szolgáltatások ebben az értelemben „röghöz kötött” tevékenységek, amelyek azonban erősítik is annak a területnek, helynek a versenyképességét, ahol találhatóak.

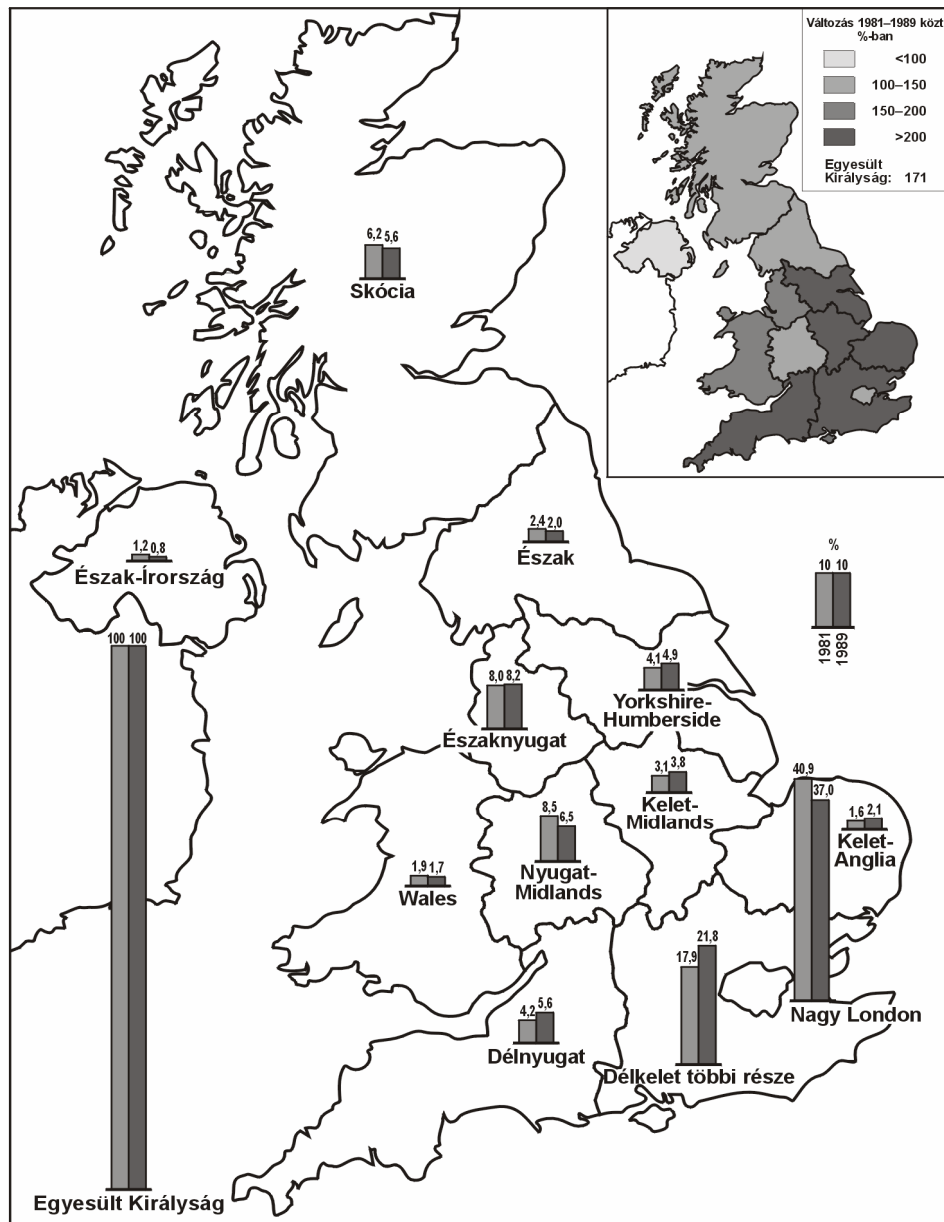
A régiók közötti telephelyválasztás egyre rugalmasabbá válik, de a régiókon belül erős térbeli koncentrációt mutatnak az üzleti szolgáltatások az Egyesült Királyságban, elsősorban a nagyvárosi központokban. A gazdasági értelemben központi településeken a nagyvállalatok felső vezetői és az őket kiszolgáló üzleti szolgáltató vállalkozások közötti személyes kapcsolattartás lehetőségét tartják az egyik legfontosabb tényezőnek, ami a nagyvállalatokat a városi központokba vonzza.

Az Egyesült Királyságban az üzleti szolgáltatások erős koncentrációja figyelhető meg, a szektornak a foglalkoztatásból való erősödő részesedése mellett (1. ábra). 1971 és 1984 között 744 ezer új munkahely jött létre az üzleti szolgáltatásokon belül, ezek több mint fele Londonban és a nagyvárosokban, illetve néhány vidéki központban: az összes új üzleti szolgáltató munkahely 53%-a ide koncentrálódott. Ezek a telephelyek két csoportra oszthatók:

A „gazdasági elit” telephelyekre, elsősorban az ország déli részén, illetve a közepes méretű városok, regionális központok „hagyományos üzletközpontjaira”: Glasgow, Tyneside, Liverpool, Manchester, Nyugat-Yorkshire, Sheffield, Birmingham, Bristol, Southampton, Portsmouth, Exeter. Az ennél később végzett

1. ábra

Az egyéb üzleti szolgáltatások¹⁾ munkahelyeinek regionális megoszlása az Egyesült Királyságban, 1981–1989

Forrás: Bryson–Keeble–Wood, 1993. p. 120.

vizsgálatok (pl. Keeble et al., 1991) eredményei azt mutatják, hogy az „egyéb üzleti szolgáltatások” 62%-a az ország délkeleti részén működtek. Ha a foglalkoztatottságot vizsgáljuk, 1996-ban az összes szolgáltató cég alkalmazottainak 43%-a Londonban dolgozott, London és a délkeleti régió együttes aránya 62% volt. Egyes speciális üzleti szolgáltatások területén ez az arány még magasabb, a piackutatással és a vállalatvezetési tanácsadással foglalkozó cégek 80%-a Londonban, további 13%-a a délkeleti régió Londonon kívüli területein volt található (Bennett–Graham–Bratton, 1999).

Az összes gazdasági vállalkozás elhelyezkedése egyrészt keresleti korlátozó tényező az üzleti szolgáltatások számára, másrészt a kínálat oldaláról is korlátot jelent. A kereslet oldaláról megközelítve a kérdést, a vállalkozások telephelyválasztása ugyanazon megfontolások alapján történik, ahogy az egyének kiválasztják lakóhelyüket: az üzleti szolgáltató vállalkozások piaci előnyre tesznek szert, ha a kereslethez közel találnak maguknak telephelyet (mint ahogy a kereskedelmi egységek is a nagyobb népességtömörüléseket preferálják, minél speciálisabb szaküzletről van szó, annál nagyobb vásárlószámra van szüksége a gazdaságos működéshez). Ami a kínálati oldalt illeti, az üzleti szolgáltató vállalkozások elhelyezkedése befolyásolhatja a gazdasági egységek telephelyi döntéseit.

Bennett, Graham és Bratton (1999) tanulmányában egyértelmű és szoros korrelációt mutatott ki a gazdasági klaszterek és az üzleti szolgáltatások térbeli eloszlása közt. Az üzleti szolgáltatások erős koncentrációját figyelték meg az Egyesült Királyság gazdasági klasztereiben, elsősorban a klaszterek magterületein és kevésbé azok vonzáskörzetében (a tanulmányban összesen 126 jelentősebb gazdasági klasztert határoztak meg, amelyekben található a brit vállalkozások 76,45%-a, az ország földrajzi területének mintegy egyharmadán, pontosan 33,42%-án. A 30 legnagyobb klaszter az ország területének 9%-át fedi le és az összes vállalkozás 43,3%-át foglalja magában, míg a 10 legnagyobb klaszter esetében ezek az értékek 3%, illetve 26%). A kereslet gócpontjaitól számított távolság tehát az üzleti szolgáltatások számára egyfajta korlátot jelent: a legsikeresebb üzleti szolgáltató vállalkozások a klaszterek központjában találhatóak, telephelyválasztásuk szorosan követi az összes vállalkozás térbeli eloszlását és az üzleti szolgáltatásokon kívül eső vállalkozások eloszlását is.

A megfigyelhető erős agglomerációs hatás a meglévő fejlettségbeli különbségek erősödéséhez vezet. Az agglomerálódás mértéke növekszik a klaszter kiterjedésével: minél nagyobb a klaszter, annál erősebb az üzleti szolgáltatások koncentrációja, és kifejezettebb a koncentráció a klaszter magterületein, mint ha a klaszter egészét vizsgáljuk. Ugyanaz a jelenség figyelhető meg tehát az üzleti szolgáltatásoknál, mint a fogyasztói szolgáltatások esetében, az agglomerációs előnyök ugyanolyan fontosnak tűnnek az üzleti szolgáltatások, mint a kis-

kereskedelmi egységek számára, annak ellenére, hogy az üzleti szolgáltatások elvileg bárhová telepíthetők, nem helyhez kötött tevékenységek.

Az üzleti szolgáltató cégek térbeli eloszlását az Egyesült Királyságban az alábbiakban foglalhatjuk össze:

- A (nem csak üzleti szolgáltató) vállalkozások legnagyobb része olyan klaszterekben található, amelyek a nagyobb kínálati központok közelében (15 kilométeres körön belül) található és a vállalkozások több kínálati központból választhatnak. Az üzleti szolgáltató vállalkozások elsősorban ezeken a területeken fejlődnek, itt találják meg a szolgáltatók a kritikus tömeget és az agglomerációs gazdaság nyújtotta előnyöket;
- A brit vállalkozások kisebb része (mintegy 24%-a) nem a vizsgált klaszterekben, hanem rurális jellegű területeken helyezkedik el, ahol nagyobb nehézségbe ütközik az üzleti szolgáltatások beszerzése, és ezért azokat esetleg távolabbról kell megvásárolni. Ez megdrágíthatja a szolgáltatások előállítását és annak eljuttatását a szolgáltatást igénybe vevő vállalkozáshoz, és megnehezíti a szolgáltató vállalkozások hálózatépítését, illetve a helyi gazdaságba történő beágyazódását. Ezeken a területeken az informatika, az elektronikus kereskedelem és a más távközlési hálózatok az utazásnál nagyobb jelentőségre tehetnek szert a szolgáltatások beszerzése során, ami nemcsak a szolgáltatás nyújtásának módját, hanem a lehetséges szolgáltatások körét is befolyásolhatja (*Bennett–Graham–Bratton, 1999*).

A területfejlesztés rövid története az Egyesült Királyságban

A korai terciarizáció mellett Nagy-Britannia az aktív területi politika kialakítója, a területfejlesztés terén is az egyik legelső ország volt a világon. A területfejlesztés hangsúlya a múlt század folyamán többször változott: a 20. század az Egyesült Királyságban a regionális differenciálódás és kiegyenlítődés, az állami intervenciók és a szabadpiaci kapitalizmus *laissez faire* politikája közötti periodikus ingadozás időszaka, amelyben a szolgáltatások (a köz- és az üzleti szolgáltatások egyaránt) változó hangsúlyt, figyelmet kaptak.

A brit regionális politika fejlődésének legfontosabb mérföldkövei a második világháborút megelőző időszakban az alábbiak voltak:

- A válságágazatokban dolgozó nehéz- és könnyűipari munkások továbbképzésére és támogatására hozták létre 1928-ban az Ipari Áthelyezési Tanácsot, amely a hanyatló területekről további elvándorlást váltott ki, és ezzel ezeknek a területeknek a versenyképességét gyengítette;

- Ennek ellensúlyozására hozták meg 1929-ben a Pótadó Elengedési Törvényt (De-Rating Act), amely az első, területi differenciáló hatással bíró törvény volt Európában. Korábban a munkanélküli segélyt a helyi költségvetésből kellett finanszírozni, ami elviselhetetlen terhet jelentett a magas munkanélküliséggel sújtott területeken, hiszen a kis számú keresőknek kellett eltartania az állás nélkülieket. Ez további elvándorlást gerjesztett a kedvezőtlen helyzetben lévő régiókból az erősebb gazdasági alappal bíró területek felé. A pótdó eltörlésével és a munkanélküli járadék központi költségvetésből történő finanszírozásával igyekezett a brit kormány, Európában elsőként, a térben egyenlőtlen gazdasági fejlődés költségeit és hasznait újra elosztani;
- Szintén első volt Európában a válságtérsegek problémáinak átfogó megoldására törekvő Különleges Területek Fejlesztési Törvénye (Special Areas [Development and Improvement] Act), amelyet 1934-ben fogadtak el. A kormány, elismerve, hogy a népességvándorlás nem szünteti meg a regionális munkanélküliséget kiváltó okokat, a magas munkanélküliséggel sújtott területeken a befektetések ösztönzését írta elő, négy térséget vonva különleges elbírálás alá: Dél-Walest, Északkelet-Angliát, Nyugat-Cumberlandet és Közép-Skóciát. A törvény végrehajtására elkülönített pénzeszög nagy részét azonban infrastruktúra-fejlesztésre fordították és abból magánvállalkozások számára nem is folyósíthattak összegeket;
- Az 1936-ban elfogadott Különleges Területek Helyreállításáról szóló törvény már felhatalmazta az Angol Bankot arra, hogy piacképes termékeket előállító kis- és középvállalkozások számára is hitelt folyósítson. Az 1932 és 1936 között létesült ipari üzemeknek azonban elhanyagolhatóan kis része nyílt meg a különleges területeken, csaknem felük pedig Nagy-London területén.

A szakemberek már ekkor figyelmeztettek az ország térszerkezeti problémáira, elsősorban London egyre növekvő szerepére (már az 1950-es évektől kezdve a terciér és a kvaterner ágazatok fejlődése a déli területeken volt a leggyorsabb). Az 1940-ben publikált Barlow-jelentés, majd az 1944-ben kiadott Foglalkoztatáspolitikai Fehér Könyv már egyértelműen tükrözte az új kormányzati politika lényegét, a központi beavatkozás szükségességének elismerését a kiegyensúlyozott regionális gazdasági növekedés feltételeinek megteremtésében.

A második világháború utáni időszak a Munkáspárt és a Konzervatív Párt kormányzásának váltakozását hozta magával, és ennek megfelelően hol a központi intervencionalizmus (a Munkáspárt uralkodó gazdaságfejlesztési filozófiája), hol pedig a makronövekedés és a centralizáció (a Konzervatív Párt filozófiája) kapott prioritást. A brit regionalizmus történetében két jelentős lépés, amelyek a Munkáspárt tevékenységéhez kötődnek, a 11 tervezési régió létreho-

zása 1964-ben (Wales, Skócia, Észak-Írország és 8 angol régió, amelyek ma is működő fejlesztési régiók, azzal a változással, hogy újabban Nagy-London is önálló régióként működik, illetve az 1970-es évek közepén a skót és a walesi fejlesztési ügynökségek felállítása.

A második világháború utáni mintegy három és fél évtized az aktív brit regionális politika időszaka, a regionális különbségek mérséklődésének szakasza. Az 1970-es évek közepétől azonban az olajsokk nyomán kibontakozó recesszió, a növekvő munkanélküliség és társadalmi-gazdasági fejlődés új hatótényezői: a dezindusztrializáció, a technológiai innováció új hulláma, illetve a terciarizáció az állami beavatkozás újrafogalmazására készítette az 1979-ben hatalomra került Thatcher-kormányt. 1979-ben újabb centralizációs hullám indult el, amelynek egyik első lépéseként hatályon kívül helyezték a walesi és a skót regionális gyűlést. Az előző évtizedek alapvetően kiegyenlítő jellegű gazdasági fejlődése után az 1970-es évek elején megkezdődött divergens folyamatok felerősödtek, de a Konzervatív Párt még az 1980-as évek végén is tagadta a differenciált regionális fejlesztések szükségességét. Az alulról építkező területfejlesztési politika iránti egyre fokozódó igény, az EU-ban elfogadott szubszidiaritás elve és a regionális programozás azonban a konzervatív kormányt is arra kényszerítette, hogy megreformálja a regionális politikát és intézményrendszerét. 1994-ben a nyolc angliai régióban integrált regionális hivatalok alakultak az ágazati fejlesztési programok koordinálására és megindult a területi tervezés átalakítása. Az egy központból irányított regionális politika azonban mára idejétmúlt megoldássá vált, a jelen feladata a regionális decentralizáció érdemi kiteljesítése az Egyesült Királyságban, a régiók Britanniájának a megszervezése.

Az 1997-ben újra hatalomra jutott Munkáspárt (amelynek választási programjában a regionális decentralizáció egyrészt hatalmi kérdés volt, másrészt az európai integrációs kapcsolatok fejlesztésének eszköze, harmadrészt pedig a gazdaságfejlesztés, az ország európai versenyképessége erősítésének motorja) hozzákezdett decentralizációs célkitűzéseinek megvalósításához.

A regionális politika fénykorában a területi szerkezetátalakítás egyértelműen legfontosabb eleme az iparfejlesztés volt. A hanyatló ágazatok helyére új, dinamikus fejlődő szekunder ágazatokat igyekeztek telepíteni. Komoly hiányossága volt ennek a regionális politikának a szerkezetátalakítást elősegítő új ágazatok fejlesztésének elhanyagolása: az ipari munkahelyeket priorizálták még akkor is, amikor a brit gazdaságban már egyértelműen a terciar ágazat volt a legdinamikusabb szektor (a 70-es évek elején a növekedés a terciar ágazatokra, elsősorban a közösségi szolgáltatásokra helyeződött át).

Egészen az 1970-es évekig ezt a regionális politikát senki nem kérdőjelezte meg, az 1980-as évek azonban komoly változást hoztak a regionális politika irányultságában. Ennek két oka volt: egyrészt nagymértékben megváltozott a gaz-

dasági környezet, másrészt az állam gazdasági beavatkozó szerepéről új politikai felfogás alakult ki. Az 1970-es évek közepétől Nagy-Britanniában is a nyugat-európai országokhoz hasonló, de annál mélyebbnek bizonyuló válság bontakozott ki. Az 1982 körül meginduló fellendülés már más körülmények között, a szerkezetátalakítás és átalakulás jegyében következett be. Az állami közreműködés keynesi modelljének kudarca után a Thatcher-kormány 1979-től kezdve a monetáris megszorításokra, az államnak a gazdaságban játszott szerepe mérséklésére, a kínálat rugalmasságának fokozására és a versenypiaci folyamatokra helyezte a hangsúlyt. A regionális problémák megoldását már nem az iparpolitikával vagy a források központi elosztásával képzelték el, hanem az ipari versenyképesség és hatékonyság erősítésével, a magántőke jövedelmezőségének növelésével, a munkaerőpiacok átalakításával. A regionális iparpolitikát regionális szerkezetátalakítási politikaként fogalmazták meg, ahol a fő politikai célkitűzés a gazdasági átalakítás.

Ha a gazdasági növekedés természete és formája megváltozik, akkor azt a társadalmi intézményrendszernek, benne a területfejlesztési intézményrendszernek is követnie kell. A második világháború befejezését követő 25 év Nagy-Britanniában a fordista tömegtermelésre, a méretgazdaságosság előnyeit kihasználó nagyméretű, nagy tőkeerejű vállalatok idősza, és az ipari foglalkoztatottság folyamatos növekedésének periódusa volt. Az 1970-es évek elejétől azonban a növekedés egyre inkább a terciér ágazatba, elsősorban a közösségi szolgáltatásokba tevődött át, és több tényező megkérdőjelezte az előző negyed század társadalmi-gazdasági fejlődésének fenntarthatóságát.

- Az első ilyen hatótényező a dezindusztrializáció volt, amely szinte az összes iparágat érintette, tömeges vállalatátstrukturizációkat és üzembeszárásokat vonva maga után. Az 1980-as évek elejére, amikor az ipar kilábalta a válságból, az 1976. évi ipari foglalkoztatottak 28%-a veszette el állását;
- A második jelentős tényező a technológiai innováció új hulláma volt, amely az 1970-es évektől a mikroprocesszorok elterjedésével vette kezdetét. A technológiai forradalom egyrészt hallatlanul megnövelte az információ és az információszolgáltatás fontosságát, másrészt rendkívüli módon lerövidültek a termékélekciklusok, harmadrészt elsősorban nem magát a terméket, hanem a termelési folyamatot érintette. Ennek következményeként gyors növekedésnek indultak a K+F-igényes ágazatok, másfelől az új technológiák átformálták a már működő (ipari és szolgáltató) vállalatok szervezeti rendszereit is;
- A harmadik meghatározó folyamat a terciérizáció: az 1970-es évek közepe óta a szolgáltatásokban foglalkoztatottak száma mintegy 1,5 millióval nőtt, ami nyilvánvalóvá teszi a terciér szektornak a posztindusztriális tár-

sadalmakban rendkívüli fontosságát, hiszen az iparban felszabaduló munkaerő jelentős részének a szolgáltatások területén lehetséges munkát adni. Ez a terciarizáció azonban nem ugyanaz, mint amit a múltban figyelhettünk meg: a korábban (1950-es, 60-as évek) domináns állami szektor helyett a magánszolgáltatások azok, amelyek a leggyorsabban fejlődnek, azon belül is az üzleti szolgáltatások (banki, pénzügyi, biztosítási, különféle tanácsadási szolgáltatások). Jelenleg az Egyesült Királyságban a közösségi és a piaci szolgáltatásokban dolgozik a munkaerő mintegy háromnegyede, és a hazai össztermék kétharmadát e két szektor állítja elő;

- A negyedik jelentős változás az állami beavatkozás újrafogalmazása volt. A Thatcher-kormány politikája nem csupán az 1970-es évek inflációs spirálját akarta megtörni, hanem a gazdaság hosszú távú szerkezetátalakítási programját indította el, speciális intézkedéseket hozott a gazdaság új-jáépítésére: az állami ipart privatizálták és átszervezték, támogatták a csúcstechnológiát alkalmazó innovatív kis- és középvállalkozásokat.

A változások egyenlőtlen helyzetbe hozták a brit régiókat, éles különbség alakult ki a hagyományos tevékenységeknek helyt adó régiók és az új növekedési ágazatok magasabb súlyával rendelkező területek között. A második világháború óta alapvetően kiegyenlítő jellegű térbeli gazdasági fejlődés helyére ismét a polarizáció lépett. Azok a térségek, amelyek iparosodottsági színvonala alacsonyabb (és értelemszerűen a terciar szektor súlya a gazdaságban magasabb), gazdaságuk diverzifikáltabb, K+F-tevékenységük fejlettebb volt, kisebb megrázkódtatással heverték ki az ipari visszaesést. A régiók gazdasági fejlődésében egyértelmű összefüggés mutatható ki a dezindusztrializáció és a terciarizáció között: amely régiókban az ipari foglalkoztatottak száma nagymértékben csökkent, azok a régiók a magánszolgáltatásokban a legmagasabb fejlődési ütemet érték el.

Bár úgy tűnik, hogy a változások egyértelmű nyertesei a déli régiók és a többire általános depresszió jellemző, a helyzet ennél összetettebb, nincs olyan térség Nagy-Britanniában, amely ne érezné meg a változásokat, de a változások társadalmi csoportonként és földrajzi helyenként eltérően jelentkeznek: míg az északi régiókban a rugalmas szerkezetátalakítás kényszere többnyire ipari racionalizálást, munkahelyek megszűnését jelentette, addig a déli területeken a rugalmas struktúrák térnyerése a fejlődés új erőforrásainak megteremtésével, munkahelyteremtéssel, az innovatív és szolgáltatásorientált vállalkozások gyarapodásával jellemezhető.

A szolgáltatások fejlesztésének politikája az Egyesült Királyságban

Az üzleti vállalkozások koncentrációja kiemeli a tudatos helyi fejlesztési politika jelentőségét a helyi adottságok javításában, mint olyan megoldást, amivel az egyes területek versenyelőnyét növelni lehet. Mivel a vállalkozások és a többnyire szorosan a közelükbe települő üzleti szolgáltatások ilyen mértékű koncentrációt mutatnak az Egyesült Királyságban, a korábbi feltételezések szerint az üzleti szolgáltatások fejlődésére legnagyobb hatással egy alkalmas helyi fejlesztési politika lehet.

Helyi szinten a legtöbbet az oktatás és képzés fejlesztésével, a kutatás és az infrastruktúra javításával lehet elérni. Ösztönözni lehet az információcserét és különböző programokat lehet kidolgozni (ezekről később bővebben lesz szó) a vállalkozások közötti, illetve az állami és magánszektorbeli szereplők közötti szinergia javítása érdekében. Egyszerűsíteni lehet a piacra lépés vagy a növekedés útjában álló korlátokat (ez elsősorban a kisvállalkozások számára fontos), meg lehet könnyíteni az üzleti szolgáltatásokhoz való hozzáférést.

A helyi gazdaságfejlesztési kezdeményezések kiindulópontja az, hogy egy szűk, jól lehatárolható területen a beavatkozások és támogatások a helyi gazdaság fejlődését tudják sikeresen elősegíteni és nem terjednek tovább a szélesebb regionális, országos vagy nemzetközi szintre. A legtöbb helyi gazdasági kezdeményezés ezért képzési és vállalkozási tanácsok (Training and Enterprise Councils, TECs) és a helyi vállalkozási tanácsok (Local Enterprise Councils, LECs) szintjén történik. Az Angliában nemrégiben létrehozott regionális fejlesztési tanácsok a már korábban is működő skóciai, walesi és észak-írországi szervezetek tevékenységét és tapasztalatait igyekeznek átültetni az angliai régiókba, szintén azzal a feltételezéssel, hogy politikai kezdeményezéseik hatásai, még ha regionális szintűek is a kezdeményezések, nagyrészt helyi szinten maradnak meg és nem fejtenek ki szélesebb körű hatást. *Bennett, Graham és Bratton* (1999) vizsgálatai azonban azt mutatják, hogy az üzleti klaszterek átfedése miatt az egy pontra koncentrált kezdeményezések igen kevésbé hatékonyak és szerencsésebb lenne azokat a regionális, vagy az országos szinten végrehajtani, a brit metaklaszter egészét vagy annak legalább nagy részét érintve.

A helyi kezdeményezések fontos vonulata a vállalkozói beszállítói hálózatok, a helyi üzleti hálózatok és az üzleti szolgáltatások és tanácsadás helyzetének javítása. Az Ipari és Kereskedelmi Minisztérium ilyen jellegű kezdeményezései a regionális beszállítói hálózat nevű kezdeményezés (Regional Supply Network), illetve a Business Links (vállalkozói kapcsolatok) nevű országos hálózat létrehozása (1992-ben, a Kereskedelmi Tanács akkori elnöke, Michael Heseltine kezdeményezésére). Skóciában ezeknek Business Shop, Walesben Business Connect a nevük. E szervezetek célja a vállalkozások és külső környe-

zetük közti kapcsolatok javítása és fejlesztése. Angliában 80 Business Link központ és mintegy 200 kirendeltség működik, a skóciai és walesi irodák száma 20 körül mozog.

A Business Links kezdeményezés elsősorban a gazdaságban egyre jelentősebb szerepet játszó kis- és középvállalkozások támogatására hivatott. Az egyre tudásintenzívebbé váló gazdasági környezetben a kis- és középvállalkozások tulajdonos vezetői nehezen tudnak versenyezni a tudásban gazdagabb környezetben dolgozó vállalatokkal. A mai vállalatok vezetése olyan összetett és sokféle tudást igényel (finanszírozás, beszerzések, humán erőforrások, innovációk stb.), aminek a kis cégek vezetői egy személyben egyre kevésbé képesek megfelelni. A napi működés köti le erőforrásaik nagy részét és kevesebb idő és energia marad a hosszú távú stratégia kialakítására vagy az új vezetői képességek elsajátítására. Idő és pénz hiányában ezeket az új ismereteket saját maguk kifejleszteni általában nem tudják (a Small Business Research Centre egy 1992-es felmérésében részt vevő kis- és középvállalkozások mindössze 23%-a biztosított valamilyen szervezett képzést vezetői számára), de gyakran a külső beszerzéshez is hiányoznak az erőforrásaik.

A kormányzat ennek tudatában igyekezett olyan támogatási programot kidolgozni, amely segítségével a kis- és középvállalkozások megfelelő külső üzleti tanácsadási szolgáltatásokhoz juthatnak hozzá. A cél egy olyan mechanizmus kialakítása volt, amely segítségével a kis cégek tulajdonosainak-vezetőinek az elszigeteltsége oldódik és lehetőségük nyílik arra, hogy a vállalkozások működtetésével és fejlesztésével kapcsolatos szaktanácsot kapjanak helyi, regionális vagy országos szinten.

Az 1992-ben elindított Business Links hálózat az üzleti szolgáltatások országos hálózataként működik, ahol a kis- és középvállalkozások az „egyablakos ügyintézés” (one-stop shop) módszerével, egy helyen juthatnak különböző szaktanácsadási és egyéb üzleti szolgáltatásokhoz. Elvileg minden vállalkozás számára elérhetőek a Business Links által nyújtott szolgáltatások, de a fő célcsoport a 10 és 250 közötti alkalmazotti létszámmal működő és növekedési potenciállal rendelkező vállalkozások.

A Business Links kezdeményezés sikerének kulcsa a személyes üzleti tanácsadók (Personal Business Advisers) hálózatával való együttműködés, akik közvetlen hosszú távú kapcsolatban állnak a kis- és középvállalkozásokkal. *Bryson és Daniels* (1998) tanulmányukban beszámolnak egy felmérésről, amelyben a válaszadó kis- és középvállalkozások 84%-a jelezte, hogy dolgozott már külső tanácsadóval (elsősorban speciális ismereteik és szaktudásuk igénybe vétele miatt, illetve a problémák elfogulatlan, pártatlan vizsgálata miatt [3. táblázat]). Messze legnagyobb arányban a jogi, illetve az informatikai és számítástechnikai szolgáltatásokat vették igénybe a cégek (4. táblázat).

3. táblázat

A kis- és középvállalkozások motivációi a külső tanácsadók igénybevételekor

Ok	Említések száma	%
Különleges szaktudás és ismeret iránti igény	110	37
Tárgyilagos, elfogulatlan értékelés	57	19
Időszakosan nagy szükség van segítségre	54	18
Időhiány a képességek cégen belüli kifejlesztéséhez	35	12
Külső tanácsadókkal korábban szerzett jó tapasztalatok	16	5
Belső vezetői döntés megerősítése	15	5
Megfelelő szakembergárda hiánya	7	2
Más	5	2
Összesen	299	100

Forrás: Bryson–Daniels 1998. p. 271.

A kis- és középvállalkozások számára a külső tanácsadó felkutatását segítik elő az olyan állami szektorbeli szereplők, mint amilyenek a Business Links szervezetek. A Business Link-hez forduló vállalkozót a megfelelő személyes üzleti tanácsadóhoz irányítják, aki objektív módon felméri a vállalkozást. A személyes üzleti tanácsadó általában olyan személy, aki közvetlen tapasztalatokkal rendelkezik a sikeres kisvállalkozások működtetése terén vagy valami különleges szaktudással bír. A brit Ipari és Kereskedelmi Minisztérium egy 1996-os, 502 személyes üzleti tanácsadót érintő felméréseinek adatai szerint 47%-uk saját kisvállalkozást vezetett és 45%-uk vezetett más vállalkozást; emellett 93%-uk diplomával vagy azzal egyenértékű szakmai képesítéssel rendelkezett.

Néhány évvel a Business Link kezdeményezés elindítása után az Ipari és Kereskedelmi Minisztérium felmérést végzett a kezdeményezés hatékonyságáról, amelyben a Business Link kirendeltségek által támogatott vállalkozások termelékenységét, jövedelmezőségét és exportteljesítményét vizsgálták, öt fontos mutatóra koncentrálván: forgalom, eszközök, a munkaerő létszáma, profit és exportértékesítés. Nemcsak a Minisztérium végzett ilyen vizsgálatokat, hanem egyes Business Link központok maguk is. A Hereford and Worcester Business Link egy vizsgálatában úgy találta, hogy az általuk támogatott vállalkozások az 1995–96-os két éves időszak alatt 28%-kal növelték forgalmukat és 2%-kal a munkaerő létszámát, szemben a segítségüket igénybe nem vevő vállalkozások 14,5%-os forgalomművelésével és 9%-os alkalmazotti létszámcsökkenésével.)

4. táblázat

*A kis- és középvállalkozások által igénybe vett külső tanácsadók száma
(zárójelben igénybe vételiük százalékos aránya)*

Igénybe vett szolgáltatás	Külső tanácsadót igénybe vevő cégek, %-ban	A tanácsadó telephelye			Összesen
		helyben*	régió belül	Egyesült Királyság más részén	
Üzleti tervezés	27	21 (50)	11	10	42
Szervezetfejlesztés	19	12 (40)	7	11	30
Piackutatás	25	12 (31)	13	14	39
Finanszírozási és igazgatási rendszerek	28	22 (51)	13	8	43
Humán erőforrások és/vagy munkaerő-felvétel	28	23 (54)	13	7	43
Termelés- és szolgáltatás- menedzsment	3	2 (40)	1	2	5
Marketing (reklámmal és PR-ral együtt)	29	21 (46)	13	12	46
Informatika és számítógépes rendszerek	35	29 (53)	13	13	55
Pénzügyi menedzsment	16	12 (48)	8	5	25
Jogi ügyek	47	34 (46)	20	20	74
Környezetvédelemi ügyek	9	4 (29)	4	6	14
Egyéb	14	10 (50)	4	7	22
Összesen		202 (46)	120	115	438

* Helyben: az ügyfél telephelyétől számított 20 mérföldön (mintegy 30 kilométeren) belül.

Forrás: Bryson–Daniels 1998. p. 272.

Az eredmények impozánsnak tűnnek, de nem bizonyítható, hogy a növekedés kizárólag a Business Link eredményes tevékenységének tudható be (*Bryson–Daniels–Ingram*, 1999). Az Ipari és Kereskedelmi Minisztérium az Ernst and Young tanácsadó céget bízta meg 1995-ben az értékelés elvégzésével, akik 38 személyes üzleti tanácsadóról készítettek esettanulmányt és a Business Link 250 ügyfelével készítettek telefonos interjút. A megkeresett vállalatoknak arra kérdésre kellett választ adniuk, hogy a Business Link szolgáltatásai segítségével sikerült-e javítani teljesítményükön. A megkérdezettek alig több, mint fele (50,5%) nyilatkozta azt, hogy a Business Link pozitív hatással volt a tevékeny-

ségükre, de közülük is több cég szerint a változások valószínűleg akkor is bekövetkeztek volna, ha nem kapnak külső segítséget.

A Business Link központok hatékonysága tehát, a kis- és középvállalkozások szakmai szolgáltatásokkal történő ellátásában játszott pozitív szerepük ellenére, korlátozottnak tűnik. Ennek több oka van. Ritkán kerül sor a személyes üzleti tanácsadókkal kapcsolatos tapasztalatcserére a Business Link központok között, a köztük lévő kapcsolattartás többnyire ad hoc-jellegű, informális és nem kielégítő, annak ellenére, hogy létezik olyan regionális fórum, amely a kommunikáció elősegítésére hivatott, pl. a regionális Business Link központok vezetői között. A legnagyobb probléma azonban alapvetően földrajzi jellegű, a Business Link hálózat térbeli tagolódásából adódik: minden Business Link központnak „helyi” szakértelemre kell szert tennie és helyi identitást kell kialakítania, hogy igazolja létjogosultságát az országos hálózatban. Ha túl sok közös tevékenységet folytatnának a Business Link központok és kirendeltségek, az arra ösztönözhetné az Ipari és Kereskedelmi Minisztériumot, hogy vonja össze őket a méretgazdaságosság jegyében. Minden Business Link egység védelmezi a maga identitását, ami korlátozza az ugyanabban a régióban működő egységek közötti kollektív cselekvést.

Gyakorlatilag a Business Link hálózat minden egysége monopóliummal rendelkezik a helyi gazdaságot illetően: egy kis- és középvállalkozás egy bizonyos Business Link egység érdekeltségi területén nem veheti igénybe egy másik egység szolgáltatásait. A Business Link egységek által kiközvetített személyes üzleti tanácsadók erős kapcsolatokat alakítanak ki a területükön működő vállalkozásokkal, ami meggátolja a vállalkozások vezetőit abban, hogy újfajta ismeretekhez és szaktudáshoz jussanak hozzá. Ez a fajta monopolisztikus helyzet a helyi kapcsolatokat erősíti, de nem segíti elő egy regionális vagy országos szakértői hálózat létrejöttét.

A Business Links kezdeményezés ebben a formájában a „gondolkodj lokálisan és cselekedj lokálisan” elvét erősíti. 1996 márciusában ezért létrehozták a Business Link Network Company-t (vállalkozói kapcsolatok hálózata), amely egy információs rendszert működtet, amelyen keresztül az egyes Business Link vállalatok megismerhetik egymás tevékenységét és legjobb gyakorlatát. Az egységek között létesített számítógépes összeköttetés azonban a problémának csak a technikai részét oldja meg: oldja az egyes Business Link egységek elszigeteltségét, lehetővé teszi a gyorsabb és hatékonyabb információáramlást, de nem alakíthatja ki az üzleti szolgáltatások igénybevétele során rendkívül fontos bizalmat és nem képes a testre szabott információkat kezelni, amelyek kizárólag az ügyfelek közötti személyes érintkezéssel adhatók át.

Kétséges ezek ismeretében, hogy a vállalkozások üzleti szolgáltatásokkal való támogatásának ez a nagymértékben helyhez kötött módja segíti a brit gazdaság egészének a fejlődését. A különböző helyek így egymás versenytársai egy

zéro összegű játszmában. Az üzleti klaszterek és a brit gazdaság egésze mint metaklaszter szerkezete miatt a regionális vagy országos szintű kezdeményezések nagyobb sikert érhetnek el. Ez annál inkább igaz, mert a kínálati oldal javításának általános eszközei többnyire az országos szintű politikához tartoznak: ilyen az oktatás és szakképzés, illetve a szabályozási környezet. Míg tehát a helyi szint jelentősége megmarad, elsősorban a legkisebb cégek vonatkozásában, a leghatékonyabb támogatási rendszereket valószínűleg regionális vagy országos szinten kell kidolgozni.

Ez felveti azt a kérdést, hogy szükség van-e ilyen nagy számú Business Link központra és kirendeltségre, illetve hogy a képzési és vállalkozási tanácsok milyen módon tudnak együttműködni a Business Link szervezetekkel. Ennek érdekében 1999 júniusában 45 területen megreformálták a képzési és vállalkozási tanácsok és a Business Link szervezetek működését, helyettük ún. Small Business Service (kisvállalkozási támogatás) nevű szervezeteket hoztak létre. Ezek regionális központokba szerveződve és egyenként nagyobb földrajzi területet lefedve nyújtanak támogatást a vállalkozásoknak. A már említett Business Link Network Company, amely a helyi Business Link kirendeltségek egyfajta „szövetségéként” működik, azon fáradozik, hogy speciális szaktudási, kiválósági központokat hozzon létre, és az Ipari és Kereskedelmi Minisztérium is támogatja a regionális specializáció kialakítását. Mindkét kezdeményezés gyermekcipőben jár, komolyabb eredményekről még korai volna beszélni. Skóciában és Walesben a ritkábban használt, speciális tanácsadási szolgáltatások kezdettől fogva regionális szinten szerveződtek, ez a modell Angliában is lemásolható. A specializált regionális szaktudás kialakításában a nemrégiben alakult területfejlesztési ügynökségek is szerepet vállalhatnak.

Kérdés azonban, hogy milyen szolgáltatásokhoz jut hozzá a brit vállalkozások 24%-a, amelyek rurális jellegű térségben, a nagyobb gazdasági központoktól távolabb működnek. A 24% nem tűnik jelentősnek, de ezek összesen több, mint 300 000 céget jelentenek az ország területének 62%-án: átlag sűrűségük négyzetkilométerenként mindössze 2,18, szemben a 126 klaszterben működő vállalkozások 11,52-es értékével. Korábban a Vidékfejlesztési Bizottság (Rural Development Committee) volt a vidéki vállalkozások legfőbb támogatója, szolgáltatója. Országos információs rendszere helyi irodáiból álló hálózata révén elérhető volt az összes vidéki terület számára, egy államilag finanszírozott projekt keretében belül pedig üzleti tanácsadók adtak szaktanácsot és nyújtottak segítséget helyben a vidéki vállalkozások számára. A Vidékfejlesztési Bizottságot azonban megszüntették, támogatási rendszereit és munkatársait a területfejlesztési ügynökségek vették át. Működésük regionális jellege ellenére a vidéki cégek problémái számára nem jelentenek igazi megoldást. A Vidékfejlesztési Bizottság által kialakított és működtetett rendszer, a vállalkozásokhoz utazó és ott tanácsot adó szakemberek hálózata jobb megoldásnak tűnt.

Összefoglalás

Az információigényes üzleti szolgáltatások területén működő vállalkozások, valamint foglalkoztatottaik számának erőteljes növekedése az elmúlt évtizedekben fokozta az Egyesült Királyságban a gazdasági teljesítőképességben mutatkozó regionális különbségeket, Észak és Dél megosztottságát.

Az üzleti szolgáltatások azonban nem csupán mennyiségi szempontból rendkívül jelentősek a területfejlesztési politika számára, hanem azért is, mert az általuk nyújtott szaktudás multiplikátor szerepet játszik a területfejlesztésben: egyrészt fokozza a régiók versenyképességét, másrészt az üzleti szolgáltatások szaktudását exportálni lehet (ezt fogalmazza meg úgy *Illeris* (1996), hogy a szolgáltatások a régió gazdasági alapjának részét képezik), és az exportkapacitások növekedése elősegíti a regionális növekedést. A régiók gazdasági növekedését korlátozza az üzleti szolgáltatások hiánya vagy gyenge színvonala. Az információigényes üzleti szolgáltató tevékenységek emellett magasabb bérszínvonaluk és képzett munkaerő iránti igényük miatt fokozzák a térség jövedelemtermelő képességét.

Az üzleti szolgáltatások fejlesztése az Egyesült Királyságban elsősorban a helyi szintre koncentrálódik. A képzési és vállalkozási tanácsok, illetve a vállalkozói kapcsolatok hálózatán belül azonban úgy tűnik, hogy egy erősebb regionális vagy országos szintű kínálati szerkezet jobban illeszkedne a brit gazdaság egészének igényeihez. A délkeleti régió és a többi nagyvárosi központ többek között az üzleti szolgáltatások kínálata és fejlődése terén is kedvezőbb helyzetben van, a tőlük távolabb elhelyezkedő vidéki területek nehezebb helyzetén pedig kistérségi vagy megyei szintű együttműködéssel vagy a regionális szervekkel, például az új regionális fejlesztési ügynökségekkel közösen kialakított programok segíthetnek.

Jegyzet

- 1) A munkahelyek száma főállásokban értendő, a részmunkaidős állásokat a főállások 0,5-szeresének tekintve. Az „egyéb üzleti szolgáltatások” kategóriába a reklámtevékenység és az üzleti szolgáltatások tartoznak a brit *Department of Employment* negyedévenként közzétett munkaügyi statisztikáiban.

Irodalom

- Bennett, R. J.–Graham, D. J.–Bratton, W. 1999: The location and concentration of businesses in Britain: business clusters, business services, market coverage and local economic development. – *Transaction of the Institute of British Geographers*. 4. pp. 393–420.
- Bryson, J.–Keeble, D.–Wood, P. 1993: The Creation, Location and Growth of Small Business Service Firms in the United Kingdom. – Daniels, P.– Illeris, S.–Bonamy, J.–Philippe, J. (Eds.): *The Geography of Services*. London, Frank Cass & Co. pp. 118–131.
- Bryson, J. R.–Daniels, P. W.–Ingram, D. R. 1999: Methodological problems and economic geography: the case of business services. – *The Service Industries Journal*. 4. pp. 1–16.
- Bryson, J. R.–Daniels, P. W. 1998: Business Link, strong ties and the walls of silence: small and medium-sized enterprises and external business-service expertise. – *Environment and Planning C: Government and Policy*. 2. pp. 265–280.
- Horváth Gy. 1997: Fejlettségi különbségek és fejlesztési politikák az Egyesült Királyságban és Írországban. – Horváth Gy. (szerk.): *Régiók felemelkedése és hanyatlása. Regionális átalakulás a Brit-szigeteken*. Pécs, MTA Regionális Kutatások Központja. pp. 17–95.
- Illeris, S. 1996: *The Service Economy. A Geographical Approach*. Chichester, John Wiley & Sons Ltd.
- Keeble, D.– Bryson, J.–Wood, P. 1997: Az üzleti szolgáltatások növekedése és regionális szerkezete az Egyesült Királyságban. – Horváth Gy. (szerk.): *Régiók felemelkedése és hanyatlása. Regionális átalakulás a Brit-szigeteken*. Pécs, MTA Regionális Kutatások Központja. pp. 203–225.
- Martin, R. 1997: Az új gazdaság és a szerkezetátalakítás regionális politikája: brit tapasztalatok. – Horváth Gy. (szerk.): *Régiók felemelkedése és hanyatlása. Regionális átalakulás a Brit-szigeteken*. Pécs, MTA Regionális Kutatások Központja. pp. 99–120.
- Soy, A. 1994: Business Services and Regional Development. – Hajdú, Z.–Horváth, Gy. (Eds.): *European Challenges and Hungarian Responses in Regional Policy*. Pécs, Centre for Regional Studies. pp. 273–282.

THE PROGRESS AND DEVELOPMENT OF BUSINESS SERVICES IN THE U. K.

Zoltán Raffay

The paper is about the role of business services in regional development in one of the world's leading industrial countries, the United Kingdom. Formerly known as the world leader in industrialisation and tertiarization, the UK is still at the cutting edge of the developed world in economic and regional development issues, whose experiences and experiments in spatial development are worth paying attention to in the rest of the world. The UK was one of the first countries where the proportion of tertiary employees became dominant in the employment structure, also a pioneer in the design and implementation of conscious regional development policy. The essay deals with the brief history of regional development in the UK, and places a special emphasis on those initiatives which aimed at the development of one of the most dynamic economic activities, the business services. The regional distribution of business service activities across the UK is discussed, as well as the experiences of initiatives and organisations such as the Training and Enterprise Councils, Business Links, the Rural Development Committee etc., aiming at the strengthening of the local and regional economies through the assistance of the companies with business services.

3. AZ EGYETEMEK HELYE ÉS SZEREPE A REGIONÁLIS GAZDASÁGFEJLESZTÉSBN

Mezei Katalin

A tudásalapú társadalom eszményének kormányzati stratégiai szintre emelésével megszaporodtak a nemzetközi szakirodalomban az egyetemek regionális szerepvállalásával kapcsolatos publikációk (Barnett, 1997; Clark, 1998; Thanki, 1999; Stone, 2000). E tanulmány arra vállalkozik, hogy az angolszász irodalomban mintegy etalonként emlegetett északkelet-angliai régió példáján keresztül bemutassa, hogy a regionális gazdaságfejlesztésben milyen lehetőségek állnak az integráció következtében immár regionálisnak tekinthető magyar egyetemek előtt.

A regionális gazdaságfejlesztés új stratégiája Angliában

Az angol területfejlesztési rendszer tanulmányozása során egyetlen olyan régióra bukkantunk, amelynek regionális fejlesztési stratégiájában kiemelt helyet kapott az egyetemfejlesztés és a felsőoktatás. Az északkelet-angliai régió gazdaságfejlesztési stratégiáját, „Unlocking Our Potential” (Használjuk ki lehetőségeinket) címmel 1999-ben hirdették meg. Az e stratégiában alkalmazott fejlesztési megközelítés vízvonalstónak tekinthető a regionális gondolkodásban, elsősorban az egyetemek – más régióban nem tapasztalható – stratégián belüli központi szerepe miatt. E szemléletmód kialakulását az üzleti szféra oldaláról a megfelelő képzettségű szakemberek hiánya, míg egyetemi oldalról a változó finanszírozási rendszer indokolta. Ezek a tényezők olyan globális folyamatokra utalnak, amelyek az egyetemeket a modern világban a regionális fejlesztés színterébe helyezik. Először vizsgáljuk meg azt a folyamatot, amely az 1990-es évekre a regionális fejlesztési szemlélet megváltozásához vezetett.

Északkelet-Anglia korábbi regionális politikája

A háború utáni regionális politika középpontjában egész Angliában az iparfejlesztés állt. A legfontosabb eszközök a régióalkotási, tervezési tevékenység és az anyagi ösztönzők voltak, amelyek elsősorban új munkalehetőségek megte-

remtését szolgálták a bányá- és a nehézipari gyárbezárások miatt magas munkanélküliséggel sújtott területeken. Ezt a központilag finanszírozott tevékenységet infrastrukturális beruházások és átképzési programok is támogatták. Ez a politika brit és külföldi befektetőket vonzott a periférikus területekre, akik új munkahelyeket teremtettek, és tőkebefektetéseikkel hozzájárultak az elmaradott régiók gazdaságának modernizálásához és diverzifikálásához. Az angol ipar 1970-es évektől tapasztalható versenyképességi nehézségei, s az ezzel együtt járó növekvő munkanélküliségi adatok az érvényben lévő regionális politika fenntarthatóságát is megkérdőjelezték. E politika legnagyobb hiányossága az volt, hogy nem tett különbséget a különböző beruházástípusok között, regionális gazdaságfejlesztési szempontból mindegyiket egyaránt hasznosnak tekintette. Így a régióban alapított cégek többsége egyszerű összeszerelő üzemként funkcionált, amely K+F-tevékenységét a – magrégióban lévő – vállalati központban tartotta. Ezek a technológiafüggő összeszerelő tevékenységek alacsony képzettségű munkaerőt igényeltek, és regionális elkötelezettség híján gyakran tiszavirág életűek voltak.

Ez a mennyiségi szemléletű regionális fejlesztési politika az 1980-as évek eleji recesszió után újraéledt. Az európai integrációs folyamat felélénkítette a világszervezetek (pl. a Világbank) és a nem európai befektetők érdeklődését (nem beszélve az Európai Regionális Fejlesztési Alap támogatásairól). A kormányzati támogatások, a szabad munkaerő és a hatékony helyi stratégiák segítségével sikerült újabb beruházásokat vonzani elsősorban a Távols-Keletről. Ez a kumulációs folyamat életképes szektorokat eredményezett az autó- és az elektronikai iparban.

Ezt az időszakot a szakirodalomban *Fred Robinson* után túlélési periódusnak nevezik (idézi: *Stone*, 2000). Bár a régióknak viszonylag gyorsan sikerült megfelelő számú új munkahelyet teremteni az 1970-es évek recessziójában érintettek számára, és az 1990-es évek eleji óriási tőkebeáramlás segítségével sikerült enyhíteni a hagyományos Észak–Dél dichotómiát, ezek a változások azonban sokkal inkább a külső körülmények kedvező alakulásának voltak köszönhetőek, semmint az északi gazdasági szerkezet déli típusú átalakulásának. A 90-es évek végére a regionális különbségek újra felerősödtek, megoldásuk új stratégiai szemléletet igényelt.

Az 1999-es északkelet-angliai munkaerő-piaci felmérés alacsony képzettségi szintet és 1990-hez képest romló tendenciát mutatott. Az alacsony képzettségi színvonal arra készítette a cégek többségét, hogy alacsony hozzáadott értékű termékeket és szolgáltatásokat állítsanak elő. Északkelet-Angliában, más régiókhöz képest kevésbé mutatkozott munkáltatói szándék a munkaerő fejlesztésére, továbbképzésére. Ez a felfogás természetesen csökkentette a diplomások iránti keresletet is, ami sok fiatal szakembert arra készítetett, hogy más régióban keressen állást.

Az alacsony képzettségű munkaerőt foglalkoztató összeszerelő üzemek termékei egyre inkább versenyhátrányba kerültek az alacsony termelési költségű országokéval szemben, ami gyárbezárásokhoz vezetett. Mindez ráirányította a figyelmet a magasabb technológiai szintű termelési eljárásokra, különös tekintettel a tudásbázisú iparágakra.

A munkaerőpiacon túl, a régió növekedési potenciálját csökkentő számos regionális gyengeséget fedezhetünk fel: az új cégalapítások, a közepes méretű helyi cégek és a vállalatközpontok alacsony száma, a hightech szektor kicsi részaránya, minimális szintű K+F- és innovációs tevékenység, alacsony keresetek és egy főre jutó GDP stb. Mindez arra utal, hogy a régió újrastrukturálása ugyan megtörtént, ez azonban mégsem biztosít számára önfenntartó fejlődési lehetőséget; a modern világban továbbra is versenyhátránnyal kell küzdenie. Ilyen feltételrendszerben kell az új regionális stratégiát kifejleszteni.

A regionális fejlesztés új megközelítése

Az északkelet-angliai minőségi váltás a regionális fejlesztési megközelítésben több évet vett igénybe. Az 1990-es évek során kiépült regionális infrastruktúra alapvető célja a már meglévő vállalatok további beruházásainak ösztönzése volt, növelve regionális elkötelezettségüket a „supply chain” kapcsolatokon, továbbképzési támogatásokon és ipari klaszterek fejlesztésén keresztül. Ezek a kezdeményezések fontos váltást jeleznek a regionális fejlesztési gondolkodásban, olyan régiót érintő hatásokra utalva, mint a globalizáció, a tudás növekvő jelentősége a gazdaságban, illetve a versenyképesség növelésének szükségessége a megváltozott körülmények között.

A 20. század végének nagy gazdasági változásait *Goddard* (1997) alapján a következőkben foglalhatjuk össze:

- A gyors technikai fejlődés, a technológiaváltások gyors egymásutánja megkérdőjelezte a hagyományos piaci termelési rendszer stabilitását. Manapság a rugalmasság, a piaci kihívásokra történő gyors reagálás csakúgy, mint a technikai innováció és az információkhoz, illetve tudáshoz való hozzájutás kulcstényező a cégek versenyképességében;
- A K+F-tevékenység, az innováció és a technológiai transzfer támogatása révén erősödött az állami szerepvállalás a technológiai kapacitások fenntartásában;
- A globalizáció és a nemzeti piacok megnyitása kulcstényezővé teszi a helyi termelési tényezőket a beruházó vállalatok számára;
- A helyi fejlesztési politika olyan tényezőkre összpontosít, mint a mobil tőkét vonzó környezet kialakítása, a belső vállalkozások erősítése, továbbá helyi innovációs rendszer kialakítása;

- A helyi döntéshozóknak folyamatosan fejleszteniük kell a belső erőforrásokat és kompetenciákat. Ez esetben a tudás és a tudáshoz való hozzáférés a kulcstényező.

A tudásalapú társadalom koncepciója egyre nagyobb jelentőségre tesz szert, mióta a tudáshálózatok többféle módon képesek tudományos információt előállítani, megszerezni és továbbadni. A tudáshálózatok elsődleges telepítési tényezőkké váltak, egyrészt információt biztosítva a vállalkozóknak és a potenciális befektetőknek, másrészt hozzáférést lehetővé téve a nagyobb nemzeti és nemzetközi tudáshálózatok információ- és tudásanyagához.

Itt lépnek a képbe az egyetemek, amelyek egyre inkább a tudásközpontok erőforrásait és csomópontjait reprezentálják. A határok nélküli globális gazdaságban a régiók hatékonyságát ugyanazok a tényezők határozzák meg, mint a tudásintenzív vállalatokét: folyamatos fejlesztés, új ötletek, szervezeti tanulás. A régióknak el kell fogadniuk a tudás és a folyamatos tanulás elsőrendűségét, tudásalapú, tanuló régióvá kell válniuk (*Florida*, 1995). A „tanuló régió” kulcsa az a humán infrastruktúra, amelynek központi eleme a humán erőforrást képző egyetem.

Új regionális gazdaságpolitika

Az új regionális gazdaságpolitika megalkotása összefügg a regionális fejlesztési ügynökségek megalakításával, ezáltal ugyanis a regionális fejlesztési folyamat központi felelősségi körből a helyi ügynökségek felelősségi körébe került át. A regionális fejlesztési ügynökségek létrehozásával a brit kormány a szubnacionális gazdaságfejlesztő politikák végrehajtási hatékonyságát kívánta növelni, s azt várta, hogy az EU regionális politikai elvárásainak megfelelően regionális hálózatot fejlesszenek ki a magán- és közszféra közreműködésével. Mindezek hatására széleskörű konzultációra épülő, alulról építkező regionális fejlesztési megközelítés alakult ki. A korábbi politikákkal összehasonlítva az új stratégia számos eltérést mutat (*Stone*, 2000). Ez utóbbiban:

- a külső növekedési források kisebb jelentőséget kapnak,
- nagyobb a hangsúly a belső növekedésen,
- felértékelődik az innováció és a magasabb iskolai végzettség,
- új növekedési paradigmaként a „tanuló régió” kerül a stratégia középpontjába,
- a megközelítés pedig hangsúlyozza a szociális érzékenység, a fenntarthatóság és az egységes fellépés fontosságát.

Az állam központi célja a társadalmi jólét növelése diverzifikált, tudás alapú gazdaság építése által, aminek révén elérhető az új vállalkozási kultúra kialakítása, a munkaerő állomány magas szintű képzése, és az északkelet-angliai egyetemeknek a regionális gazdaságfejlesztés középpontjába helyezése (*ONE*, 1999).

Az egyetemek szerepe az új stratégiában

Az Északkelet-angliai Regionális Fejlesztési Ügynökség stratégiája, a ONE egy olyan 2010-re szóló jövőképet rajzol, amelyben Északkelet-Anglia lesz az első tanuló régió Európában, amely képes globális befektetőket vonzani azért, hogy a befektetők a régió világszínvonalú erőforrásait használhatják a tudás üzleti életbe való átültetésére. A régió egyetemeivel kötött szándéknyilatkozatok egyértelműen meghatározzák az egyetemek helyét a regionális kapcsolatrendszerben. Az egyetem legfontosabb jellemzői a következők:

- a felsőoktatás növekvő szektor (növekvő hallgatói létszám és szolgáltatás mennyiség),
- a technológia- és tudástranzfer fontos eleme,
- helyi aktivitása és befektetése révén fontos közösségépítő szerepe van.

Az északkelet-angliai fejlesztési stratégián kívül egyetlen régió esetében sem jelenik meg az egyetem, illetve maga a felsőoktatási szektor a gazdasági növekedés kulcselemként. Ennek három oka van. Először: az északkelet-angliai egyetemek között hagyományosan jó együttműködések alakultak ki a regionális fejlesztések területén. Másodszor: olyan kutatások készültek, amelyek informálták a döntéshozókat az egyetemek regionális gazdaságfejlesztésben játszott szerepéről, harmadrészt a régió vitathatatlanul kedvezőtlen mutatókkal rendelkezett a humán erőforrások képzettsége és az innováció területén.

Az egyetemek szerepe saját régiójukban

Az Egyesült Királyságban a felsőoktatásnak nincs regionális politikai vetülete. A régi, patinás egyetemek nemzeti igényeket kielégítő intézménynek tekintik magukat. Ezzel ellentétben, több európai országban (Görögország, Belgium, Finnország, Norvégia) az egyetemalapítás a regionális fejlesztési politika fontos eszközét jelenti.

A humánerőforrás-fejlesztéssel kapcsolatban az egyetemek hagyományosan a nemzeti munkaerőpiac nagy foglalkoztatóinak – kvázi – standardizált igényeit igyekeznek kielégíteni, sokkal kisebb figyelmet fordítanak a kis- és középvállalatok speciális képzési igényeinek kielégítésére, illetve a diplomások régióban való megtartására. Szintén hagyománya van annak, hogy a hazai és nemzetközi kutatásokban résztvevő egyetemi oktatók, saját tudományterületükön belül, önálló (tudás)hálózatot hoznak létre, amely mintegy virtuális egyetemként működik, hiszen átlépi a regionális és nemzeti határokat.

A műszaki főiskolákból alakult új egyetemek helyi gazdasági kapcsolatai jóval erősebbek: az általuk hirdetett ún. szendvics programok gyakorlati kapcsolatot feltételeznek a helyi vállalatokkal. Ez a programtípus, amely a hallgatókat tanulmányaik során egy évre kiközvetíti szakmai gyakorlatra iparvállalatokhoz, nagyon népszerű a hallgatók, a szülők, a foglalkoztatók és az államkincstár körében is, mióta kiderült, hogy fenntartásuk olcsóbb, mint a régi, „vöröstéglás” egyetemeké. Ezek az intézmények olyan kurzusokat indítanak, amelyek a helyi iparvállalatok képzési igényeit elégítik ki.

Az utóbbi évek változásai mindkét egyetem típust elérték. A tudásalapú társadalom eszménye kormányzati felkarolásának nagy jelentősége van az egyetemek szempontjából. A kormányok a világon mindenütt meghatározó szerepet szánnak a felsőoktatásnak a tanuló társadalom eszményének megvalósításában, hangsúlyozva, hogy a szektor innovációs és tudásmenedzselési tevékenysége révén képes a gazdasági növekedést befolyásolni.

A kormányok a felsőoktatás-fejlesztés területén világszerte a következő tényezőkre helyezik a hangsúlyt:

- A felsőoktatás kiszélesítése, több hallgató, több oktatástípus: az elittől a tömegoktatásig, továbbá az élethosszig tartó tanulás felkarolása;
- A munkaerőpiac mind több szegmense igényel speciális képzettséggel rendelkező diplomásokat;
- Szélesednek a támogatók felsőoktatással kapcsolatos elvárásai;
- A tudásanyag előállításának és továbbadásának új, egyetemen kívüli lehetőségei veszélyeztetik az egyetemek tudásmonopóliumát;
- Az oktatás és továbbképzés új formái alakulnak ki;
- A feldolgozó kapacitásokat (erőforrásokat) meghaladó tudásanyag (a tudásmennyiség növekedése ellenőrizhetetlen: 1980 óta több tudományos eredmény (tudás) keletkezett, mint az azt megelőző időszakban).

A felsőoktatás helyi hatásainak mérése és osztályozása

A Newcastle-i Egyetem az 1970-es évek vége óta készít hatástanulmányokat az egyetem helyi gazdaságra gyakorolt hatásának kimutatására. (Craven et al., 1978; CURDS, 1994; Goddard, 1997; Stone et al., 2000) Az egyszerű vizsgálati módszer folyamatos fejlesztésével jutottak el egy olyan modell megalkotásához, amely a helyi hatások mérésén, statikus elemzésén túl képes területi dinamikát is vizsgálni. Ezek a tanulmányok nemcsak a helyi támogatások megszerzését szolgálták, de egyben a közpénzek (állami finanszírozás) felhasználásának hatékonyságát is igazolták.

Az alkalmazott kutatási módszertan különösen alkalmas a relatíve hátrányos helyzetű helyi gazdasági környezet vizsgálatára, melyet munkanélküliség és kihasználatlan termelési kapacitás jellemez. Az utolsó tanulmány (Stone et al., 2000) tanúsága szerint a Newcastle-i Egyetem helyi gazdaságra gyakorolt hatása a következőkben foglalható össze:

- Az egyetem 2246 közvetlen munkavállalóval Newcastle ötödik legnagyobb foglalkoztatója, közvetett munkahelyteremtő tevékenysége kb. 4100–4900 főt érint;
- Az egyetem dolgozói és hallgatói meghatározó (évi 170–190 millió GBP) fogyasztási keresletet teremtenek a helyi gazdaság termékei és szolgáltatásai iránt;
- Az egyetem regionális hatása elsősorban Newcastle városára koncentrálódik, itt található a munkahelyek háromnegyede, de közvetetten két további városi és egy régió belüli munkahely fenntartásához járul hozzá;
- Az öt évvel ezelőtti felméréshez képest mind a foglalkoztatási, mind a fogyasztási hatások erősödtek;
- A régió összes felsőoktatási résztvevőjét figyelembe véve a közvetlen foglalkoztatottak száma 16 000 fő, míg a közvetetteké 40 000-re tehető. A régió összes, felsőoktatással kapcsolatba hozható kiadása megközelíti az évi 1 milliárd fontot.

A felsőoktatás tehát három szempontból is fontos szerepet játszik a helyi munkaerőpiacon: 1) Magasan képzett munkaerőt foglalkoztat viszonylag magas jövedelmet (fogyasztási potenciált) biztosítva számukra; 2) A nem személyi jellegű kiadások nagy része a régióban marad; 3) A nagy számú hallgatóság jelentős munkavégző és jövedelemtermelő képességgel rendelkezik.

A tanulmány a statikus foglalkoztatási és jövedelmi mutatókon túl megkísérelt dinamikus hatásokat is kimutatni. Például, hogy az egyetem tanácsadó tevékenysége, illetve továbbképző kurzusai révén hogyan tud hozzájárulni a termelés hatékonyságának növeléséhez, a cégek innovációs tevékenységének alakulásához.

A kutatók, az egyetemen felhalmozott tudásanyag helyi gazdaságra gyakorolt hatásának vizsgálata során számos pozitív externális hatást mutattak ki, amelyek többsége sokkal inkább az egyetem elhelyezkedéséből származó mellékhatás, semmint közvetlen piaci tranzakció eredménye volt. Ilyen pl. a helyi munkaerő-állomány minőségének javítása, a más régióból érkező hallgatók megtartása a diploma megszerzése után, a régió beruházási vonzerejének növelése, a globális befektetők helyi identitásának növelése célzott tréningprogramok és kutatási kapcsolatok révén. Az egyetemek tudáshatásának konkrét mérése nélkül megpróbálunk képet adni a felsőoktatás regionális gazdasági szerepéről.

Északkelet-Anglia egyetemeinek regionális munkaterve

Gazdasági elemzők hosszú ideje vizsgálják az egyetemek és egyéb felsőoktatási intézmények regionális gazdaságra gyakorolt hatását (Clark, 1998; Goddard, 1997; Stone et al., 2000). Ezen kutatások eredményeiből összeállítható egy agenda (feladatterv) az egyetemek számára, többségében ezeket a tényezőket tartalmazza a ONE is:

- jólétnövelő tényező (élénkíti az oktatási kínálatot és a K+F-tevékenységet),
- széleskörű hozzáférés biztosítása (sokfajta képzési lehetőség),
- szociális érzékenység,
- folyamatos szakmai továbbképzés,
- élethosszig tartó tanulás,
- vállalkozói tréningek,
- munkahelyi gyakorlati tapasztalatok,
- technológiai transzfer (pl. tudás háza, kiválósági központ),
- diplomások megtartása,
- a kis- és középvállalatok képzési igényeinek kielégítése,
- társadalmi szerepvállalás,
- kapu a globális piacok felé,
- információ gyűjtés és továbbfejlesztés,
- regionális fejlesztési stratégia.

Ezek az elvárások nagy kihívást jelentenek az egyetemek számára, és egyértelműen a regionális fejlesztési folyamat középpontjába helyezik azokat. Mindezek ismeretében az északkelet-angliai egyetemek elkészítették saját regionális szerepvállalási stratégiájukat, „Universities for the North East” (UNE, 1999) címmel. A dokumentum deklarálja, hogy mely egyetemek milyen szerepkörrel vesznek részt a regionális együttműködésben, továbbá hangsúlyozza az együttműködés fontosságát és a regionális, valamint a nemzeti intézmények támogatásának szükségességét. A stratégia a következő akcióterületeket jelöli ki:

- A helyi részvétel növelése a felsőoktatásban (a potenciális hallgatók elérése a középiskolai, társadalmi és üzleti kapcsolatok erősítése révén);
- Külföldi hallgatói bázis szélesítése (fokozott marketing és e-kommunikációs tevékenység révén);
- Élethosszig tartó tanulás (a különböző postgraduális kurzusok lehetőséget adnak a régió vállalatvezetőinek munkavállalóik folyamatos szakmai továbbképzésére);
- Diplomások megtartása, különösen a KKV-szektor számára. (Ezt a célt szolgálhatja a szakmai gyakorlat, amelynek során a hallgatók a gyakorlatban alkalmazhatják az egyetemen megszerzett elméleti tudásukat, miközben a vállalat kiválaszthatja későbbi munkatársait. Ez az együttműködési

típus egyben a tudástranszfer egyik legsikeresebb formája: a vállalat hozzáfér új tudományos ismeretekhez, miközben a hallgatók gyakorlati tapasztalatokat gyűjtenek, és építik a kapcsolatokat az egyetem és a helyi cégek között);

- Vállalkozói képzések. (Az USA-val összehasonlítva Angliában nagyon alacsony az önálló vállalkozást indító diplomások aránya. Ennek ellensúlyozására speciális, gyakorlati képzést is tartalmazó vállalkozói kurzusok indítására van szükség);
- Tanácsadói tevékenységen keresztül megvalósuló tudástranszfer. (Az egyetemi oktatók tanácsadói tevékenységének jelentős hagyományai vannak, a megbízások a privát üzleti szférából érkeznek, és általában speciális technológia kialakítására irányulnak. 1996 óta működik az ún. Tudás Háza, amelyet a régió egyetemei a Strukturális Alapok támogatásával hoztak létre abból a célból, hogy a tanácsadói megbízások teljesítésére a lehető leghozzáértőbb teamek alakuljanak);
- Üzleti tevékenység. (Sokkal proaktívabb fellépés szükséges ahhoz, hogy az egyetemeken felhalmozódott intellektuális tőke üzleti alapon átkerülhessen a privát szektorba. Ezt a területet elsősorban a nagy pénzügyi kockázat következtében hagyományosan kicsi aktivitás jellemzi. Ezért az utóbbi években az egyetemek a technológiai és tudástranszfer elősegítése érdekében regionális, innovációs és egyéb tudásközpontokat hoznak létre);
- Regionális tanácsadás. (Az egyetem, a regionális intézményekkel együttműködve, folyamatosan részt vesz a regionális tervezési és fejlesztési feladatok végrehajtásában).

Kínálatoldali megközelítés: innovatív egyetem

Az egyetemek globálisan egyre inkább a piaci erők irányítása alá kerülnek. Az oktatási tevékenység beszűkülő állami finanszírozási forrásai arra készítetik az egyetemeket, hogy a privát- és közsférában keressenek pótlólagos bevételi forrásokat. Az egyetemek tehát komparatív előnyeikre koncentrálnak egyedi oktatási és tudományos szolgáltatási kínálattal jelentkeznek a piacon.

A gyorsan változó környezet a vállalkozásokhoz hasonlóan az egyetemektől is proaktív cselekvést vár el: vállalniuk kell a bizonytalan megtérülésű új tevékenységek bevezetésének kockázatát. Ez a kiindulópontja az innovatív egyetem koncepciójának. Az innovatív (vagy vállalkozó) egyetem típusát az USA-ban fejlesztették ki, mint olyan új paradigmát, amely az egyetem hagyományos szolgáltatási körét üzleti irányultságú kutatási tevékenységgel és a regionális gazdaságfejlesztésben való aktív részvétellel egészíti ki.

Az új paradigma szükségszerűen intézményi szintű elkötelezettséget igényel. Fontos, hogy az átalakulás lépésről lépésre, a dolgozók támogatásával menjen végbe. Az átalakulási folyamat célja az új területek erőforrásbázisának és infrastruktúrájának kialakítása a minőségi szolgáltatások biztosítása érdekében.

Burton Clark (1998) – a fent leírt átalakulási folyamatok szaktekintélye – észak-európai (Hollandia, Finnország, Svédország) tapasztalatok alapján összeállított egy modellt, amely az innovatív egyetem legfontosabb jellemzőit az alábbiakban határozza meg:

- Az egyetemi vezetés vállalkozói és menedzsment készségeinek folyamatos fejlesztése;
- „Határterületek”, egyetemi struktúrán kívülre nyúló (outreach) tevékenységek (külső kutatási, oktatási, tanácsadó központok) fejlesztése. Ez a külső egységekkel alkotott duális struktúra, mely összekötő kapcsot jelent a hagyományos tanszékek és a külső cégek, szervezetek között interaktív tanulási folyamatot tesz lehetővé, amely az egyetem és a megbízó számára egyaránt hasznos. Ezek a külső egységek nagyon rugalmasak, több tudományterület képviselőit tömörítve multidiszciplináris szemléletet képviselnek, és elsősorban alkalmazott kutatásokat végeznek. A szervezeti tanulás fontos eleme ennek a folyamatnak; az új, multidiszciplináris, problémaorientált gondolkodásmód a külső egységek közvetítésével épül be a szervezeti kultúrába;
- Pótlólagos finanszírozási források bevonása. Az egyetemek mára szembesültek azzal a ténnyel, hogy az állami támogatás nem fedezi működési költségeiket, ezért elsősorban innovációs beruházásaikhoz az üzleti életből kell támogatókat megnyerniük, akik viszont megfelelő ellenszolgáltatást várnak;
- A kulcsterületek ösztönzése. Az üzleti szféra nevesített támogatásainak kedvezményezettjei a gazdasági és műszaki ismereteket nyújtó tanszékek;
- Intézményesült vállalkozói szemlélet. Az egyetem összetett szervezet, ahol a hagyományos top-down irányítási mód alkalmazása nem célravezető. Az eredményesség alapvető feltétele, hogy az alkalmazottak azonosuljanak a paradigmaváltással, s aktívan vegyenek részt az innovatív egyetem kialakításában.

A 90-es években számos tanulmány született, amelyek azt vizsgálták, hogy az egyetemek egyre erősödő ipari elkötelezettsége nem veszélyezteti-e az ott folyó munka tudományosságát. *Boyer* (1990) tanulmányában az egyetemek tudományos és szociális szerepét vizsgálja. Szerinte a külvilággal való kapcsolattartásban a tudományosság négy vetülete elengedhetetlenül fontos: a stagnálást elkerülő felfedezés, a folytonosságot biztosító tanítás, az irrelevanciákat ki-

küszöbölő alkalmazás és a régi és új tudás közti kapcsolatot biztosító integráció. Mások azt hangsúlyozzák, hogy az ipari kapcsolatok az egyetemek felhalmozott elméleti (tudományos) tudásbázisának széleskörű gyakorlati alkalmazását teszik lehetővé. Az ipar és az egyetem egymásra utaltságát azonban senki nem vitatja. Az amerikai egyetemek tökéletes példáját adják az ipar és a regionális gazdaság kölcsönösen hasznos együttműködésének. A legjobb példa az MIT, amely az elmúlt 60 év alatt 800 céget alapított, 200 000 embert foglalkoztat, kutatási megbízásainak felét saját államától kapja, és mégis elit oktatókkal és hallgatókkal rendelkező, hírneves tudományos intézmény maradt.

Az is nyilvánvaló azonban, hogy az innovatív egyetem nem szükségszerűen jelent regionális egyetemet. Elsősorban a patinás egyetemekre nehezedik nagy nyomás, hogy a hagyományokat ápolva megőrizték nemzeti, nemzetközi elkötelezettségüket. A mai, forráshiányos környezetben nem várható el az egyetemektől, hogy regionális tevékenységet vállaljanak a nagyobb közvetlen és közvetett megtérüléssel kecsegtető nemzeti és nemzetközi projektek helyett. A megszerezhető források területi szerkezete fontos döntési kritérium az egyetem számára.

Regionális együttműködések kiépítése

Az egyetemek speciális irodákat hoznak létre a regionális partnerekkel való kapcsolattartás intézményesítésére. A regionális együttműködésekben az egyetemi szervezet minden szintje képviselteti magát, az egyetemi oktatóktól a tanszékeken át a külső irodákig. A különböző szakterületeket képviselő, különböző kultúrájú és motiváltságú egyének hatékony együttműködésének záloga a bizalom és a nyitottság. Ennek kialakításában nagy felelősség hárul az együttműködést irányító menedzser teamre, amelybe célszerű vállalati és egyetemi vezetőket egyaránt delegálni. A gazdasági kapcsolatok emberi kapcsolatokon és az azokban rejlő bizalmon alapulnak. Az egyetemek vállalkozóvá válásának, ipari elkötelezettségének etikai vonatkozásai is vannak. Az egyetemek szerint munkatársaik bevonása az üzleti tevékenységekbe növeli a vállalatok szociális felelősségérzetét, ami *Friedman* (idézi: *Stone*, 2000) szerint a profit maximalizálásában mutatkozik meg. Ha a régió képes lenne erősíteni az üzleti szféra szociális érzékenységét, az sokkal sikeresebb üzleti szektort eredményezne, miközben új, termékenyebb alapot teremtene az oktatói és üzleti szféra együttműködéséhez.

Az egyetemek regionális szinten fontos szerepet játszanak a helyi humán infrastruktúra kialakításában, amely segít a megfelelő emberek vonzásában és megtartásában. A tudásalapú gazdaság eszményének felbukkanása elkerülhetet-

lenné teszi, hogy az egyetemek sokkal határozottabb szerepet kapjanak a regionális fejlesztési stratégiákban. A felsőoktatási szektor növekedési lehetőségei korlátozottak, az egyetemek interaktív módon vesznek részt az innovációban. Míg általában az egyetemek kulcstényezői az érett gazdaságokat jellemző tudáshálózat-építési folyamatnak, addig az északkeleti régióban a privát üzleti szektor játszik főszerepet a gazdasági növekedésben. A kormánynak és ügynökségeinek aktív szerepet kell vállalnia a privát szektor számára fontos erőforrás-fejlesztési beruházásokban, hogy a szektor betölthesse vezető szerepét. Az egyetemeknek tehát a regionális fejlesztésben központi, támogató (de nem vezető!) szerep jut.

Irodalom

- Barnett, R. 1997: *Higher Education: a Critical Business*. London, Institute of Education.
- Boyer, E. L. 1990: *Scholarship Reconsidered: Priorities of the Professoriate*. Princeton NJ. Carnegie Foundation.
- Clark, B. R. 1998: *Creating Entrepreneurial Universities: Organisational Pathways of Transformation*. Oxford, IAU Press/Pergamon.
- Craven, B.–Dick, B.–Wood, B. 1978: *The impact of Newcastle upon Tyne Polytechnic upon employment and income in the local economy*. Newcastle upon Tyne, School of Economics. Newcastle Polytechnic.
- CURDS, 1994: Universities and communities. Report prepared by CURDS. University of Newcastle.
- Florida, R. 1995: Toward the learning region. – *Futures*. 5. pp. 527–536.
- Goddard, J. 1997: *Universities and Regional Development: An Overview, background paper for OECD*. CURDS. University of Newcastle.
- ONE North East, 1999: *Unlocking Our Potential*. Newcastle upon Tyne.
- Stone, I. 2000: Universities at the heart of the regional economic development? – *Northern Economic Review*. 1. pp. 69–93.
- Stone, I.–Lincoln, I.–Walker, A. 2000: *The business of the University of Northumbria within the local economy: performance and impact*. NERU. University of Northumbria. Newcastle upon Tyne.
- Thanki, R. 1999: How do we know the value of Higher Education to regional development? – *Regional Studies*. 1. pp. 84–90.
- UNE, 1999: *The universities and the region: A strategy for the next 10 years*. Paper by Universities for the North East.

THE PLACE AND ROLE OF UNIVERSITIES IN REGIONAL ECONOMIC DEVELOPMENT

Katalin Mezei

This study attempts to show the opportunities in Regional Development for Hungarian Universities (which can now be regarded as regional universities after the integration of the Higher Education system) by using the example of the North East Region of the United Kingdom, which is presented in English scientific literature as a benchmark example.

We analyse the economic and political changes which have led to the revision of post-war, quantity-based Regional Policy and to the acceptance of the new paradigm of Regional Development. We present the economic development strategy of the North East Region (ONE) in which the universities play the main role. We also introduce the strategic plan of the alliance of North Eastern universities (UNE) to demonstrate how they wish to contribute to the economic development of the region. We examine the model of the innovative university as a new paradigm which complements the traditional services of the university with business-oriented research activity and active participation in Regional Economic Development. Finally, we review the forms of co-operation established by the North Eastern Universities with their regional partners.

The conclusion of the study is that the appearance of the concept of the knowledge-based economy makes it essential that universities participate in Regional Economic Development more deeply, even though they participate as supporters rather than as prime-movers in the process.

4. A MEZZOGIORNO FEJLESZTÉSI STRATÉGIÁJA

Tóth Erzsébet

E tanulmány témája a Mezzogiorno fejlesztési stratégiájának elemzése. A téma különösen időszerű, és számunkra is fontos; Magyarországnak – mint EU-csatlakozás küszöbén álló országnak – fel kell készülnie mielőbb a Strukturális Alapok pénzügyi támogatásainak fogadására, a programozási folyamat elsajátítására. A dél-olasz példából, programozási gyakorlatból Magyarország számára is sok érdekes tapasztalat és tanulság szűrhető le.

Mezzogiorno – lehetőség a fejlődésre

A közösségi alapok programozása releváns fejlődési lehetőséget jelent a Mezzogiorno,¹⁾ de egész Olaszország számára is. Lehetőséget ad a Dél társadalmi-gazdasági lehetőségeinek kihasználásához, amely lendületbe hozhatja a gazdasági fejlődést.

Az 1998-ban kezdődött programozási folyamat olyan jelentős kritériumokat és alapelveket határozott meg, amelyek alkalmazását a Mezzogiorno Fejlesztési Program megvalósítása során a Bizottság a múlttal való teljes szakítás jeleként határozta meg, és amely az olasz politika elszánt fordulatát jelzi a Mezzogiornóval kapcsolatosan. A Mezzogiorno-program megvalósítására nemcsak a régiók, de a kormány is elkötelezte magát a Parlament előtt, amelyet a Gazdasági és Pénzügyi Programozási Dokumentum 2000-2003 elfogadása is igazol.

A célhoz vezető út még hosszú, és fennállnak a régi politikák megjelenésének veszélyei is. A kezdeti legfontosabb lépés olyan feltételek megteremtése, amelyek jobb kapacitásokat indukálnak mind a magánszektor, mind pedig a közigazgatás területén, lendületet adva a gazdasági és társadalmi növekedésnek.

A Mezzogiorno társadalmi-gazdasági helyzete

Az utóbbi évtizedben nőtt a szakadék Olaszország északi és déli része között. A kedvezőtlen körülményekért nemcsak a strukturális és környezeti hiányosságok okolhatók, hanem a 90-es évek eleji világválság, az egyidejűleg alkalmazott szigorú fiskális politika, a termelési struktúra gyengesége, a szolgáltatások és az

infrastruktúra elégtelensége, valamint a pénzügyi közvetítő tevékenység és az egyéb vállalatoknak nyújtott szolgáltatások alulspecializáltsága is.

A kiterjedt ipari struktúra kialakításának hiányosságáért az előző programozási időszakok tehetőek felelőssé. Az óriási állami forrásátutalások ellenére sem sikerült a gazdaságpolitikának azokat a szakosodási területeket és azokat a stratégiai pontokat megtalálnia, amelyekre a terület fejlesztését alapozhatta volna. Éppen ezért az ezt elősegítő feltételeket sem teremtették meg. A Mezzogiorno gazdasági struktúráját alacsony aktivitási ráta, nagy munkanélküliség (elsősorban nők és fiatalok) és a rejtett gazdaság magas szintje jellemzi.

1. táblázat

Aktivitási ráta az egyes korcsoportokban

Év	EU15	Olaszország	Mezzogiorno
15–24	45,9	37,9	32,5
25–34	82,5	74,4	63,1
35–54	83,7	72,2	66,4
55–64	40,1	28,6	33,0
<i>Összesen</i>	<i>55,4</i>	<i>47,7</i>	<i>43,9</i>
Férfiak	65,9	61,0	60,2
Nők	45,6	35,3	28,7

Forrás: Eurostat és Istat.

Bár a jelenlegi helyzet egyáltalán nem ad okot optimizmusra, az utóbbi években mégis kedvező jelek mutatkoztak: csökkent az állami támogatások mennyisége, decentralizáció következett be a közigazgatásban, valamint újra felfedezték a társadalmi-gazdasági lehetőségek hasznosításának eszközeit. A változás erős jelei a kényes fejlődési pontokban mutatkoznak, (a városi önkormányzatok nagyobb kapacitása, a bűnözés szintjének csökkenése), amelyek lehetővé teszik a gazdasági vitalitás új és fontos elemeinek fejlődését. Pozitív jelek mutatkoznak a déli exportkapacitás, a turizmus és a vállalkozói tevékenység terén. Jelentős változások figyelhetők meg a társadalmi és a politikai rendszerben is. A közszféra szerepvállalásának csökkenése mellett, a privatizációs folyamatok élénkülése és néhány multinacionális cég megjelenése is észlelhető (*Europass dossier 25.*).

2. táblázat

A Mezzogiorno súlya az Európai Unióban, 1994–1996, %

Megnevezés	GDP	Népesség	Az egy főre jutó GDP, EU15 = 100
Mezzogiorno	3,9	5,7	69,0
Olaszország	16,0	15,6	102,0

Forrás: Eurostat.

A Mezzogiorno fejlesztési programjának célkitűzései

A fejlesztési program általános célja a Mezzogiorno-régiók gazdasági-társadalmi elmaradottságának jelentős csökkentése – fenntartható módon. Azaz növelve a hosszú távú versenyképességet, megteremtve a feltételeket a teljes és szabad munkához jutáshoz, a környezeti értékek védelme és az esélyegyenlőség biztosítása mellett. A célok sikeréhez szakítani kell a múlt tendenciáival. A hatékony megvalósításhoz a politikai és intézményi rendszer támogatása szükséges; a piac és a verseny szerepének erősítése, a munkaerőpiac hatékonyságának fokozása, a közigazgatás modernizációja, valamint a gazdaság és a kultúra nemzetköziesítése révén (PSM, 1999).

A stratégia megvalósítása meghatározott alapkritériumok – szubszidiaritás, koncentráció, integráció, decentralizáció, felelősség meghatározás, eredmények ellenőrizhetősége, gyorsaság – alapján történik, amelyeket a programozásban közvetlenül résztvevő intézményi alanyok mindegyike vállalt.

A stratégia integrált, ugyanakkor tagolt is a célkitűzések sokféleségében. A stratégia meghatározza az általános célkitűzést, majd a Mezzogiorno aktuális helyzetének elemzéséből és a korábbi programozási ciklusok tapasztalataiból kiindulva hat nagy területet határoz meg, amelyre a beavatkozásokat koncentrálni fogja.

Minden egyes beavatkozási területhez átfogó célkitűzést definiál, amelynek elérését a „szerkezetátalakítási” mutatók – olyan változók, amelyek a Mezzogiorno belső gazdasági struktúrájának pozitív változását mutatják – mérik. Minden beavatkozási területhez SWOT-analízis készül, amelynek alapján meghatározzák a specifikus célkitűzéseket. Végül, néhány kulcsindikátor alapján felülvizsgálják a kitűzött célok elérésének hatékonyságát.

A pénzügyi terv koherenciáját ökonometriai modell alkalmazása biztosítja, amelyet az előzetes (ex ante) értékelési dokumentum tartalmaz. A modell a közberuházások minőségi változásai által generált hosszú távú hatások vizsgálatán alapszik.

A fejlesztési program scenáriója az alábbi pozitívumok bekövetkezését valószínűsíti: több és jobb közberuházás, az innovációs képesség javulása, a vállalkozásokat segítő szolgáltatások fejlődése, a munkanélküliségi ráta erőteljes csökkenése, a gazdasági potenciál növekedése.

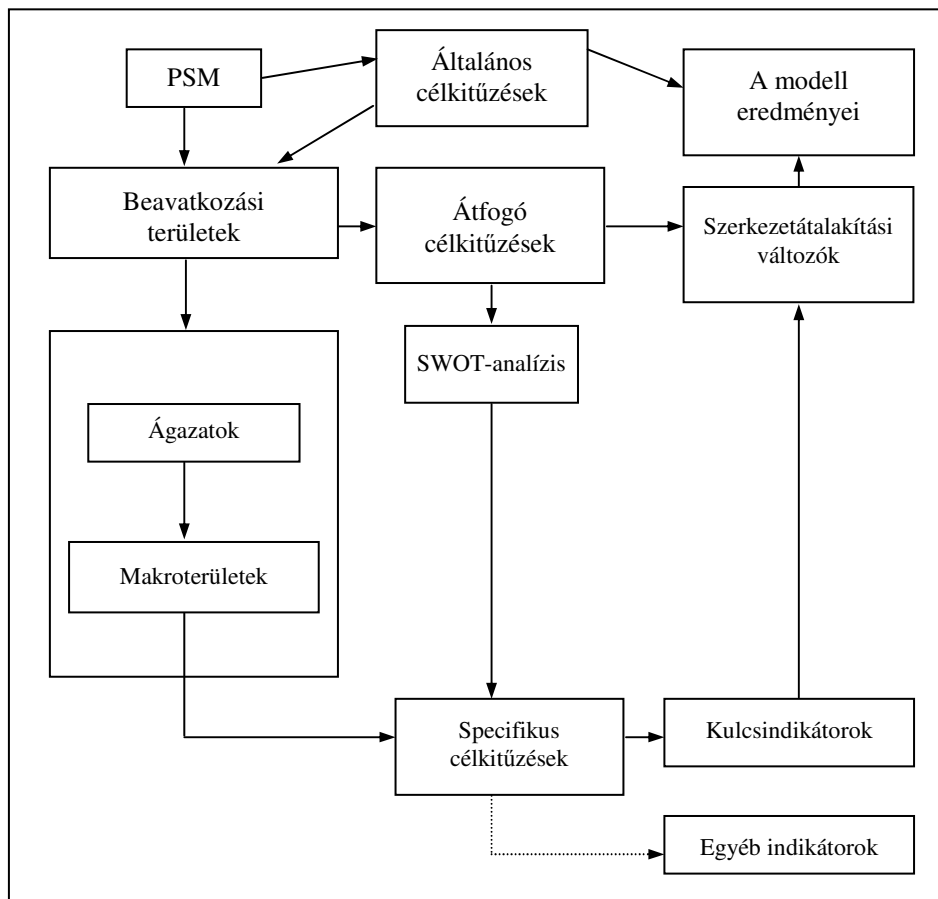
A Mezzogiorno fejlesztési programjának szerkezete és tartalma

A fejlesztési program elsődleges beavatkozási területekre tagolódik, amelyek egyben a fő beruházási választásokat testesítik meg a programozási időszakban. Ezek a következők:

- a természeti és a környezeti erőforrások hasznosítása,
- a kulturális és a történelmi értékek hasznosítása,
- a humán erőforrások hasznosítása,
- a helyi fejlődési rendszerek erősítése és hasznosítása,
- a városok, a helyi intézmények és a társadalmi élet minőségének javítása,
- a hálózatok és a szolgáltatási központok erősítése.

1. ábra

A PSM stratégiájának logikus összefüggése

Forrás: Europass dossier 25.

A fejlesztési program általános célkitűzéseinek megvalósításához szakítani kell a régi tendenciákkal. Ezért ennek kifejezésére a programban meghatároztak néhány változót – törési, szakítási változó néven –, amelyeket a könnyebb érthetőség kedvéért szerkezetátalakítási változónak nevezhetünk.

3. táblázat

Szerkezetátalakítási változók és jelzőszámok

Szerkezetátalakítási változók	Mutatók
Exportképesség	Export/GDP
Gazdasági függetlenség mértéke	Nettó import/GDP
A turisztikai fogyasztás vonzásának képessége	Egy lakosra jutó turisták száma
Tőkeakkumuláció intenzitása	Bruttó beruházások/GDP
A külföldi beruházások vonzásának képessége	Közvetlen külföldi beruházások / bruttó fix beruházások
Lakossági részvétel a munkaerőpiacon	Aktivitási ráta
Szabályos munkakínálati kapacitás	Illegálisan foglalkoztatottak száma / összes foglalkoztatott
A társadalmi szolgáltatások fejlődési képessége	Társadalmi foglalkoztatás mutatója
Magas vagy növekvő termelékenyséű termékek exportálási képessége	Meghatározott termékek specializációjának mutatója
Innovatív képesség	Technológiai specializáció mutatója
Vállalati szolgáltatások fejlődési képessége	Vállalati szolgáltatási (pénzügyi) szektorban foglalkoztatottak / összes szolgáltatási szektorban foglalkoztatott
Finanszírozási képesség	Kamatláb-különbözet Közép- és Észak-Olaszországhoz képest
Legalitás és a társadalmi kohézió körülményei	Bűnözési index

Forrás: PSM, 1999.

A változóknak kettős szerepük van: egyrészt a stratégiát a megfelelő irányba terelik oly módon, hogy elősegítik a múlttal való szakítást, másrészt lehetőséget adnak a program komplex eredményeinek mérésére. Ezekkel a mutatókkal kifejezhetők a Dél gazdaságának erős pontjai. A választott indikátorok megfelelnek az átláthatóság és a mérhetőség követelményeinek, hitelesek, könnyen érthetők és alkalmasak a fejlesztési eredmények azonnali kimutatására.

A Mezzogiorno gazdaságának komplex ismerete és az utóbbi évek gazdasági analízisei lehetővé tették azon elemek meghatározását, amelyek fejlődésétől a jövőbeni növekedés függ. Ezek az elemek a terület adottságai (természeti, kulturális és humán erőforrások), a gazdasági növekedés mozgatórugói (a helyi fejlődési rendszerek), a civil és a termelői szféra együttélésének aggregált helyei (városok), valamint a társadalmi és gazdasági élet szervezéséhez szükséges

területi működési struktúrák, a mobilitás, az információ és a biztonság (hálózatok és szolgáltatási központok).

SWOT-analízis minden egyes beavatkozási területre készül, meghatározva az egyes területek alapvető hiányosságait, illetőleg fejlesztési potenciáljait a minőségi és mennyiségi tényezők, az intézményi, szervezeti és vezetési tényezők, valamint a pénzügyi lehetőségek és normatív akadályok számbavételével.

A fejlesztési program az alábbiak szerint tagolódik:

- *Nemzeti operatív programok* – 6 nemzeti szintű program az alábbi ágazatokra vonatkozóan:
  - Tudományos és technológiai kutatás;
  - Helyi vállalkozói környezet fejlesztése;
  - Iskola a fejlesztésért;
  - A Mezzogiorno fejlesztésének biztonságáért;
  - Közlekedés;
  - Halászat.
- *Regionális operatív programok* Calabria, Campania, Basilicata, Puglia, Szardínia, Szicília és Molise régiókra. A regionális operatív programok a regionális illetékességű beavatkozásokon túl, központi költségvetési beavatkozásokat is magukban foglalhatnak az alábbi területeken: polgári védelem, energia, helyi fejlesztések, kulturális javak és tevékenységek, valamint innováció a közigazgatásban.
- Az ún. *technikai segítségnyújtási program* a helyi vállalkozások fejlesztésének ösztönzésére a 112/1998. sz. törvényrendelet alapján.

Az egyes beavatkozási területek célkitűzései és stratégiái

Természeti erőforrások

A természeti erőforrások jelenlegi kezelése alapos megújítást igényel. A hiányosságok orvoslását hosszú távon a megőrzés és az erőforrások újratermelésének átgondolása, rövid távon pedig az erőforrások helyes hasznosítása és kezelése jelenti. A természeti erőforrásokkal kapcsolatos feladatok hat területet érintenek:

- *Vízkezelés*: ezek kezelésére nincs egységes, integrált irányítási módszer, amely a hosszú távú készletek rendelkezésre állását garantálná, valamint rövid távon a takarékoság és az újrafelhasználás elveit szem előtt tartaná;
- *Termőföld*, amelynek kezelése integrált és megelőző akciót igényelne;

- *Hulladékgazdálkodás*, amelynek hiányosságai a mai napig súlyos higiénia és köztisztasági problémákat vetnek fel, szemben az ország más területeivel, ahol a hulladékhasznosítás fejlődő ágazat;
- *Szennyezett, fertőzött területek*, amelyek nagyon ártalmasak az egészségre, míg pénzügyi támogatásuk nemcsak az elzárt területek megnyitását biztosítaná a fejlődés számára, hanem lehetőséget adna újrahásznosítási technológiák és eljárások kifejlesztésére;
- *Az energiakészletet* illetően a Mezzogiorno területén a gázfogyasztás a jellemző, míg az elektromosáram-fogyasztás jóval alatta marad a közép- és észak-olaszországinak, valamint az ellátás is kevésbé megbízható az ország északi területeihez képest;
- *A természeti örökség* bizonyos tekintetben alulhasznosított, annak ellenére, hogy a turisztikai kereslet egyre érzékenyebben reagál a természeti környezet állapotára, más tekintetben viszont „túlhasznált”, azaz a sok éves helytelen használat következtében károsodott, tönkrement.

A természeti erőforrások *stratégiája* négy lényeges pontra helyezi a hangsúlyt:

- Az erőforrások helyes kezelése, ennek érdekében hatékony irányítási rendszerek kialakítása;
- Környezetvédelmi vállalkozások rendszerének fejlesztése, új, ezzel kapcsolatos tevékenységek, termelési rendszerek kialakítása;
- Biztonság és védelem biztosítása a környezeti veszélyek (hidrogeológia, szeizmikus és szennyezési veszélyek) ellen;
- Az információs és monitoring rendszerek, a kutatás és fejlesztés, a technológiai innováció, a know-how és az infrastrukturális ellátottság erősítése.

E beavatkozási terület *átfogó célkitűzései* az alábbiakban foglalhatók össze:

- hatékony szolgáltatási hálózat létrehozása,
- a fenntartható fejlődés és növekedés új lehetőségeinek kiaknázása, elejét véve súlyos környezeti kondíciók kialakulásának,
- az ésszerű használat és a természeti értékek élvezhetőségének biztosítása, különös tekintettel a tengerpartok védelmére,
- a hosszú távú fejlődési lehetőség megóvása,
- az életminőség növelése.

A természeti erőforrások hasznosítási stratégiája jelentős hatást gyakorolhat a turisztikai kereslet alakulására, különösen ha a kulturális és a vidékfejlesztési stratégiákkal integrálják és koordinálják. A reformok végrehajtása jelentősen növelné a tőkeakkumuláció intenzitását és a beruházási szintet. Az eredetiség és a helyi identitás tényezői pedig serkentnék a termelési rendszerek fejlődését, pozitív hatást gyakorolva a foglalkoztatásra is.

Kulturális erőforrások

Ámbár a kulturális erőforrások a Mezzogiorno egyik legnagyobb erőforrását jelentik, és számottevő versenyelőnyt testesítenek meg az ország többi területéhez képest, a következő jelentős problémákkal kell szembenézni:

- a kulturális értékek védelmét nem övezi kellő figyelem,
- a kulturális örökség védelmét szolgáló intézmények szervezeti, pénzügyi és vezetési gyengesége,
- a Mezzogiorno művészeti és kulturális értékeinek nem elégséges propagálása a külvilág előtt,
- a kultúra és a turizmus nem kellő együttműködése,
- a kulturális örökség értékét alulbecsülik, nem tölti be szükséges funkcióját a déli népesség történelmi-kulturális identitásának meghatározásában.

Az erősségeket, amelyekre a stratégiának koncentrálnia kell, az alábbiak jelentik:

- néhány település és térség hagyományos specializálódása és ismertsége a kulturális turizmus nemzetközi piacán,
- a nemzeti és nemzetközi turizmus által ismert települések hasznosításában rejlő óriási lehetőségek,
- a régi hagyományok továbbvitelén alapuló tevékenységek meglétének csírái és az általuk előállított termékek széles piacában rejlő lehetőségek.

A Mezzogiornóban megvannak a kulturális turizmushoz kötődő termelői struktúra növekedési lehetőségei, amelyek a déli régiók termelési diverzifikációjának alapvető és jelentős elemét képezhetik. A lehetőségek megragadására a fejlesztési program a Mezzogiorno kulturális értékeinek védelmére és hasznosítására összpontosító stratégiát határoz meg az alábbi négy irányban:

- specifikus és integrált stratégia megtervezése az értékek védelme és hasznosítása céljából erős intézményi együttműködéssel,
- a területi irányítási és végrehajtási rendszerek hatékonyságának növelése,
- a területi fejlődés kedvező hatásainak maximalizálása a foglalkoztatásban,
- a kulturális értékek hasznosítása a Mezzogiorno művészeti és kulturális kínálatában nemzeti és nemzetközi szinten.

A stratégia célja, hogy erősítse az erőforrásokat, amelyek pozitív befolyást gyakorolhatnak a területek fejlődésére, és az alábbiakban valósulnak meg:

- kulturális és turisztikai szolgáltatások a helyi lakosság és a turisták számára,
- a kulturális kínálat minőségi javítására szerveződött szolgáltatások és a kulturális örökség védelmére irányuló beavatkozások technikai-tudományos vezetése,
- szolgáltatások az emberi erőforrás erősítésére a kulturális szektorban.

Érdemes megfontolni, hogy ezen erőforrások pozitív hatásai a munkaerőpiacon is új lehetőségeket teremthetnek, elsősorban a női és a szakirányú ismeretekkel rendelkező potenciális munkavállalók számára.

A globális célkitűzés a kulturális örökség védelme és hasznosítása, és a termelő tevékenység fejlesztési lehetőségei közötti szoros kapcsolat megszilárdítása, amely új vállalkozási lehetőségeket teremthet a szektorban, növelve az életminőséget és a társadalmi jólétet.

Humán erőforrások

Az emberierőforrás-stratégia meghatározásában igen fontos szerepet töltenek be a nemzeti és közösségi politikák. E területen a stratégia megalkotásának egyik fő eszköze az Európai Szociális Alap volt. A stratégia három fő irányvonala: a munkaerő-piaci politika működése, oktatás és képzés, valamint a kutatás és fejlesztés.

A terület alacsonyabb szintű gazdasági fejlettségéből egyrészt a munkahe-lyek hiánya, másrészt az állami politikák következetlensége adódik. Ez a két jelenség jelenti a legfőbb akadályt. Pozitív jelek is vannak azonban az emberi erőforrások területén: néhány stratégiai szegmens a Dél gazdaságában, valamint a társadalmi kezdeményezések növekvő száma a magánszférában. A fellendülés hozzájárulhatna ahhoz, hogy a lakosság jó része beilleszkedjen a termelői tevékenységbe és a társadalmi életbe, illetve ahhoz, hogy megteremtődjenek a legális és átlátható munkaerőpiac működési feltételei.

Az emberierőforrás-stratégia a megkésett fejlettség okainak megszüntetését és a termelő foglalkoztatás generalálására képes ágazatok támogatását célozza. Közvetlenebb módon kíván beavatkozni az emberi erőforrások kezelésébe; egyrészt mint a fejlesztés hajtóerőjeként, másrészt mint a komplex beavatkozások címzettjeként kezelve azokat. Így tehát a stratégia egyik fontos lépése a humán-erőforrás-kapacitás erősítése a gazdasági tevékenység és az általános jólét megteremtéséhez, másrészt pedig az egyes személyek azon képességének erősítése, hogy önállóan megállják a helyüket, és mozogni tudjanak a munkaerő-piacon.

A leglényegesebb beavatkozási irányvonalak az alábbiak: a „jó minőségű”, – vagyis képzett – emberi erőforrás felhalmozásának elősegítése, a vállalkozói kedv ösztönzése, az ismeretek, a szaktudás bővítése, az újítások támogatása a vállalati szervezetben, a technológiai innovációk bevezetése a vállalkozásokban, az államigazgatás kapacitásainak erősítése, valamint a Mezzogiorno stratégiai jelentőségű ágazatainak integrálása a nemzetközi együttműködésbe.

A fenti irányvonalak megvalósulásához szükség van néhány követelmény teljesítésére:

- minőségi munkaerő-kínálat rendelkezésre állása (amely nemcsak az alacsony költségek miatt vonzó),
- olyan emberi erőforrással ellátni a Mezzogiornót, amely biztosíthatja a növekedési stratégia megvalósulását, az innovációt, a jólétet, a társadalmi és intézményi mechanizmusok fejlesztési stratégiáit, amelyek lehetővé teszik a munkaerő bevonását a piac és a foglalkoztatási lehetőségek fejlődésébe,
- meg kell teremteni a Mezzogiorno jelentőségét gazdasági és kulturális szempontból egyaránt.

Az átfogó célkitűzések az alábbiak:

- új fejlődési lehetőségek teremtése a képzett emberi erőforrások hasznosítására,
- a tudományos-technológiai tartalom növelése a termelői szférában,
- a tudományos központok hálózatának bővítése és azok kapcsolatának erősítése a vállalati alrendszerrel,
- a munkanélküliségi ráta csökkentése,
- a női munkaerő fokozott hasznosítása,
- a társadalmi jólét megerősítésének elősegítése és a marginalitás csökkentése.

Helyi fejlődési rendszerek

A Mezzogiorno stratégiájának kulcselemét képezi a helyi fejlődési folyamatok beindítása és megerősítése.

Kedvező lehetőségek rejlenek a magán-, a közösségi és intézményi szféra kapcsolati rendszerének javításában, a turisztikai kereslet és a sajátos helyi termékek keresletének növekedésében, az új információs és kommunikációs technológiák rendelkezésre állásában, valamint a termelési és technológiai rendszerek átalakításában és újjászervezésében.

Ugyanakkor nem szabad megfeledkeznünk a déli gazdaság fejlődési korlátairól sem (a vállalkozói rendszer struktúrájának gyengesége, speciális infrastruktúrák és vállalati szolgáltatások hiánya, a közigazgatási rendszer alacsony hatékonysága, a feketegazdaság elterjedtsége, a turisztikai kínálat minőségi és mennyiségi korlátai), amelyekhez további akadályok is társulnak: növekvő verseny más térségekkel, a fenntartható fejlődés szigorú követelményeinek való megfelelés, a mezőgazdaság közösségi támogatásának csökkenése. Ezekkel az EU-bővítés következtében kell majd szembenézni a következő évek során.

Mindezeket figyelembe véve a fejlesztési stratégia sarkalatos pontjai az alábbiak:

- a vállalati folyamatok és a termékminőség javítása,
- az erőforrások minőségének javítása, különös tekintettel az emberi erőforrásra, a környezeti tényezőkre és a társadalmi kapcsolatok mechanizmusaira,
- a technológiai újítások és termelési folyamatok szervezésének minősítése.

Ami az ösztönzési rendszert illeti, a szubszidiaritás elve az államnak kiegészítő szerepet szán ott, ahol strukturális tényezők gátolják a jövedelemtermelést és a foglalkoztatást. A pénzügyi beavatkozásoknak a programozás keretében kell megvalósulniuk, rábízva a piacra a gazdaságilag hatékony tevékenységek és beruházások kiválasztását. Prioritást élveznek a K+F-fel kapcsolatos beruházások – amelyek közvetlen hatást gyakorolnak a vállalkozások versenyképességére –, valamint a kevés állami támogatást igénylő beruházások.

A stratégia arra az előfeltevésre támaszkodik, hogy a helyi növekedés nem az általános beavatkozásokon alapul, hanem a címzettek és az alkalmazott eszközök szelekcióján, amely az alábbi irányok felé mutat:

- a helyi termelési rendszerek, ipari és exporttermelő térségek támogatása,
- a húzóágazatok és a minősített technológiai eljárások fejlesztése,
- a termelői hálózat bővítése,
- a társadalmi-gazdasági környezet azon körülményeinek fejlesztése, amelyek hozzájárulnak a terület növekedési, fejlődési folyamataihoz,
- új tevékenységek kialakítása a turizmus területén, valamint a kézműipari és a mezőgazdasági termékek értékesítésének ösztönzése,
- környezeti veszélyektől fenyegetett térségek pénzügyi támogatása és a technológiai berendezések környezeti követelményeknek megfelelő átalakítása,
- a hulladék és az emisszió csökkentését szolgáló technológiai átalakítások támogatása.

Városhálózat

A Mezzogiorno városhálózata nagy elmaradottságot mutat európai összevetésben és az ország északi területeihez képest egyaránt. Ma az egész világra az a jellemző, hogy a nagyvárosok egyre inkább hálózati rendszerként működnek, amelyen keresztül áramlanak a döntések, az információk, a tőke, az új technológiák, a kulturális hatások. Minden nagyváros egy-egy csomópontja ennek a hálórendszernek, és közvetíti a nemzetközi inputokat a kisebb központok felé.

Olaszország északi és középső részei is előnyös helyzetben vannak ebből a szempontból, mivel gazdag, élénk, változatos városhálózatuk van. Míg Délen a nagy metropoliszok²⁾ csekély dinamizmusa miatt nem megnyugtató a kép. Maga

Nápoly, méretei és lehetőségei ellenére nem európai színvonalú metropolisz, mivel a felsőfokú szolgáltatások terén olyan középvárosok mögött marad, mint pl. Bologna (Horváth, 1993).

A Dél nagyvárosi térségeinek sok problémával kell szembenéznük: magas a munkanélküliség, kedvezőtlenek a területi, a környezeti, a társadalmi és az egészségügyi viszonyok. A Mezzogiorno közép- és kisvárosainak rendszerét nem jellemzi az a funkció, amelyet az ország más részeiben vagy Európában általában betöltenek, nevezetesen, hogy a helyi fejlődés kiindulópontját képezik. A nagyvárosi térségeken kívül a Mezzogiorno városhálózata kevésbé hierarchizált és tagolt a gazdasági elmaradottság miatt. A Mezzogiorno városainak másik gyenge pontja a társadalmi-egészségügyi alapszolgáltatások elégtelensége. Mivel az államigazgatás nem nyújt kielégítő megoldást az illegálisan foglalkoztatott munkavállalók, az időskorúakat ápoló családok vagy a társadalom periferiájára szorult egyének problémáira, elmondható, hogy kevésbé fejlett a szociális gazdaság és a szolgáltatások kínálata a harmadik szektor szervezeteinek részéről, amelyek mellett, hogy munkalehetőséget biztosíthatnának, tevékenységükkel hozzájárulhatnak a fenti problémák megoldásának elősegítéséhez.

A Mezzogiorno városaiban azonban fellelhetők a gazdasági és kulturális vitalitás fontos jelei is, amelyek a hatékony helyi vezetői réteg jelenlétében, politikai stabilitásban és a programozási tevékenységben nyilvánulnak meg.

A stratégia a pontos, a város újraértékelésén alapuló beavatkozásokra, a kulturális értékek hasznosítására és a hátrányos helyzetű csoportok támogatására épül, hasonlóan a megelőző programozási időszakhoz. Egy egyedi, a Mezzogiorno urbánus rendszerének erősítését célzó, a korábbi tapasztalatokat felhasználó stratégia megalkotására van szükség a nemzeti és közösségi politikákon keresztül is, erős intézményi, gazdasági és társadalmi együttműködés keretében. Három fontos területre kell koncentrálni a figyelmet:

- 1) A városi minőség javítása mindenképp a nagyvárosokban (mobilitás növelése, környezeti infrastruktúra kiépítése, talaj- és földrengésvédelmi munkálatok),– ami szükséges a déli városi rendszer versenyképességének növeléséhez, de nem elégséges a tőke vonzásához, valamint a helyi fejlődési folyamatok támogatásához. A városi életkörülmények javításához a városi kapacitások hasznosításán alapuló politikák támogatása is fontos feladat;
- 2) A városi funkciók megerősítése a szűkös, „gyéren előforduló” funkciók nagyvárosokba telepítésével. A nagyvárosok teremtik meg az összeköttetést a Mezzogiornóval, ezek kapcsolják be az anyagi és a nem anyagi termelést a nemzetközi és hazai hálózatok rendszerébe. Különös figyelem illeti ezt a területet, amelynek más európai tapasztalatok is bizonyítják szükségességét: a tevékenység és a vállalkozások vonzása és helyhez kö-

tése, illetve letelepítése annál hatékonyabb, minél nagyobb szerepet kap a programozási tevékenység és a városon belüli kooperáció.

A rendszer versenyképességének növeléséhez, a tőkevonzó kapacitás erősítéséhez, a turizmus növeléséhez, és a fenntartható fejlődés biztosításához növelni kell a Mezzogiorno nagyvárosi körzeteinek rangját, és kiegyensúlyozottabb kapcsolatot kell kialakítani ezek és a közép-, valamint a kisvárosok között.

- 3) A társadalmi tőke erősítése a társadalmi szolgáltatások kínálatának javításán keresztül, integrált, személyhez kötődő és társadalmi szolgáltatások létrehozása. Fontos szerep hárul a közigazgatásra is; minősítenie kell az általa nyújtott szolgáltatásokat, és ösztönöznie kell a tercier szektort új szervezetek létrehozására (ugyanakkor függetleníteni az állami támogatástól).

Hálózatok és szolgáltatási rendszerek

E beavatkozási terület a fejlődéshez és a déli társadalom megerősödéséhez, valamint a vállalkezési kezdeményezésekhez szükséges anyagi és nem anyagi összeköttetések biztosítását célozza. Ide tartoznak a közlekedési és telekommunikációs hálózatok, amelyek összeköttetést biztosítanak Olaszország és Európa területeivel. A társadalom és a gazdaság bekapcsolódása a nemzetközi vérkeringésbe hozzájárul a más régiókkal és országokkal való kapcsolatok és együttműködések elősegítéséhez, piacot teremt, illetve bővíti a Mezzogiorno vállalkezésai számára, valamint előmozdítja az összeköttetést a világ többi részének gazdasági alanyaival és intézményeivel.

A Mezzogiornót általános infrastrukturális megkésettség jellemzi, bizonyos szempontból azonban a fejlettség jegyei is megmutatkoznak. Léteznek jó állapotban lévő és részben felújított közúti és vasúti hálózatok, kiváló közlekedési csomópontok, repülőterek és kikötők, amelyek mennyiségben megfelelnek a jelenlegi követelményeknek, de hiányosak technológiai és szervezési szempontból, valamint nincsenek megfelelően összekötve a nemzeti vonalakkal. Ha megfontoljuk, hogy a közlekedési és telekommunikációs hálózatok a piaci globalizáció, valamint a különböző népek és a különféle szervezetek közötti kohézió alapkövei, érhető, hogy hiányuk mennyire negatívan befolyásolja egy terület fejlődési lehetőségeit és más piacok felé irányuló nyitási szándékát.

A *beavatkozási stratégia* a szükséges összeköttetések gyors és biztonságos létrehozásán, az integrált közlekedési rendszer és a folyamatos közlekedési forgalom és elérhetőség megvalósításán alapul. A fizikai összeköttetések terén az elsőként megvalósítandó feladatok: az egyes infrastrukturális ágazatok modernizációja, integrációja, a vasúti vonalhossz megkétszerezése, a hiányzó közúti

és vasúti összeköttetések megépítése, a kikötők és repülőterek üzemeltetésének korszerűsítése, másodsorban pedig az integrált logisztikai rendszerek kialakítása, a meglévő infrastruktúra használatával és a szolgáltatások minőségének javításával.

Különös figyelmet kell fordítani a szolgáltatások szervezésére mind nemzeti szinten – a déli régiók nemzetközi logisztikai hálózatba illesztésével, valamint annak az elvnek a megvalósításával, hogy különválasszák a hálózatok üzemeltetését a szolgáltatások nyújtásától –, mind pedig helyi szinten a kompetenciák decentralizálásával és a versenyképesebb piac felé való orientációval a közúti és vasúti közlekedésben.

Az operatív programok elsődleges számú célkitűzései közé tartozik az információs társadalom megvalósításának felgyorsítása. A beavatkozások arra koncentrálnak, hogy ösztönözzék az informatikai szolgáltatások kínálatát. Nagy hangsúlyt helyeznek az informatikai és a digitális kultúra elterjesztésére, különös tekintettel a fiatal generációkra, a kis- és középvállalkozásokat kiszolgáló szolgáltatások és a közigazgatás fejlesztésére, valamint az informatika területén folytatott kutatások ösztönzésére. Különösen jelentős a biztonság szerepe Mezzogiornóban. Elsőként ki kell bővíteni a biztonsági rendszert az egész Mezzogiorno területén különösen a vállalkozások számára, második helyen pedig bővíteni, és állandóan újítani kell a terület technológiai védelmét (legyen szó akár a nagy kommunikációs hálózatokról, akár az EU területére való belépés ellenőrzéséről). Végül ösztönözni kell az integrált megközelítés szemléletének elterjedését a biztonság és a legalitás kultúrájának megteremtése terén.

A fejlesztési program finanszírozása

A Bizottság az olasz Mezzogiornónak juttatott Strukturális Alapokból való támogatásait az 1. célkitűzés alá eső régiók és Molise – amely átmeneti támogatásban részesül – között osztotta el a 2000–2006-ig tartó programozási időszakra.

Az 1999. évi tárcaközi bizottsági határozat hozzárendelte a közösségi forrásokat az egyes nemzeti és regionális működési programokhoz, és javaslatot tett ezek elosztására a különböző beavatkozási területek között (4. táblázat).

A pénzügyi támogatások elosztása a régiók között a regionális kormányok és a végrehajtó hatóságok közötti megállapodásokon keresztül jött létre az egyes régiók különböző elmaradottsági szintjei alapján.

A természeti és kulturális erőforrások támogatása a 2000–2006-os programozási időszakban erőteljesen nőtt, a támogatások egy negyede irányul erre a két beavatkozási területre. A helyi termelési rendszerekre fordítandó támogatások csökkentek az előző programozási időszakhoz képest, míg a városfejlesztésre és

4. táblázat

A Mezzogiorno indikatív pénzügyi terve, 2000–2006, millió euró

Beavatkozási területek	Összes ráfordítás	Összes kiadás	Közkidadások						Nemzeti hozzájárulás	Magánforrások
			Közösségi hozzájárulások					HOPE		
			Összes	ERFA	ESZA	EMOGA	HOPE			
1=2+9	2=3+8	3=4+5+6+7	4	5	6	7	8	9		
Természeti erőforrások	9 024,198	7 702,621	4 016,801	3 183,743	109,185	723,873	–	3 685,820	1 321,577	
Kulturális erőforrások	2 543,713	2 375,355	1 368,796	1 152,030	145,084	71,682	–	1 006,559	168,358	
Humán erőforrások	6 287,774	5 681,893	4 125,520	1 190,787	2 926,397	8,336	–	1 556,373	605,881	
Helyi rendszerek	16 699,442	12 627,718	6 685,466	4 071,062	218,286	2178,735	217,383	5 942,252	4071,724	
Városhálózat	1 994,106	1 773,102	1 016,213	874,867	141,346	–	–	756,889	221,004	
Hálózatok és szolgáltatások	9 206,894	8 319,086	3 983,759	3 799,003	184,756	–	–	4 335,327	887,808	
Technikai segítségnyújtás	385,762	385,762	275,388	170,921	99,943	4,281	0,243	110,374	–	
Összesen	46 141,889	38 865,537	21 471,943	14 442,413	3 824,997	2986,907	217,626	17 393,594	7276,352	
Ebből átmeneti támogatás	566,972	406,111	180,728	120,532	19,990	39,981	0,225	225,383	160,861	

Forrás: PSM, 1999.

a hálózatokra, szolgáltatási központokra irányuló beavatkozási területek több forrással gazdálkodhatnak ebben a hét évben. A technikai segítségnyújtásra és a programozási tevékenység segítésére vonatkozó támogatás összege is nagyobb lett. A változtatások csak látszólagosak, az átcsoportosítás a különböző beavatkozási akciók közti integráció javítása érdekében történt, mivel az elemzések azt mutatták, hogy a természeti és a kulturális erőforrások, a városok, valamint a hálózatok és szolgáltatási rendszerek azok a beavatkozási területek, amelyek képesek a kontextus átalakítását beindítani.

A programokat közösségi és nemzeti forrásokból finanszírozzák. A nemzeti források az állami, valamint a regionális és helyi forrásokból tevődnek össze 70 illetve 30%-os arányban. A magánszféra hozzájárulása kb. 20%-ot tesz ki az összes támogatásból. Az új programozási időszak fő célként tűzi ki a magánszféra hozzájárulásainak maximalizálását és a projektek vezetésébe való intenzívebb bevonását.

A programozás során az erőteljes felelősségdecentralizációt ösztönzési rendszerrel kapcsolták össze a végrehajtás eredményességének és a határidők betartásának biztosítására. Erre a célra 10%-os teljesítmény- ún. „performance”-tartalmat különítettek el, amely 4%-os közösségi és 6%-os nemzeti hozzájárulásból tevődik össze. A teljesítményeket eredményességi, irányítási és pénzügyi kritériumok alapján mérik. Egy program megvalósítása során akkor kerülhet sor a tartalék felosztására, ha a kitűzött céloknak legalább 80%-a már megvalósult.

A program várható makroökonómiai hatásai

A program makroökonómiai hatását ökonometriai szimulációs modell segítségével értékelték. A modellt szándékosan a belső, endogén fejlődés mechanizmusainak meghatározására hozták létre. Ily módon lehetségessé válik annak értékelése, hogy a megvalósított beruházások milyen mértékben hatnak a Mezzogiorno gazdaságára.

A kontextus-mutatók rendszerén keresztül lehetővé válik a konkrét, megvalósult eredmények meghatározása. A rendszer hatása kettős: egyrészt lehetővé teszi a program időközbeni ellenőrzését, másrészt ösztönzőként szolgál a közigazgatás számára, a megfelelő célkitűzések előzetes kifejtésére és folyamatos nyomon követésére. A szerkezetátalakítási változók közül négy endogén: a külvilág felé irányuló export, a beruházások, a nettó import és a tevékenységi szint. A maradék változók exogének, ezeken keresztül fejeződnek ki a pozitív externáliák, vagyis a nem piaci hatások, amelyek a program végrehajtása következtében keletkeznek.

A modellt ezen kívül számviteli mérlegek is kiegészítik, amelyek a források és kiadások, a munkaerőpiac, a nemzetközi kereskedelem és a megtakarítások

leírására szolgálnak mind Mezzogiorno, mind Közép- és Észak-Olaszország, illetve a teljes Olaszországra vonatkozóan.

A hatások értékelését három scenárió bemutatása követi. Ezek közül az egyik csak a közberuházások hatásait becsli, a másik kettő – az egyik optimistább, a másik kevésbé optimista – a szerkezetátalakítási változókra alapozva tesz feltevéseket a program kimenetelére vonatkozóan.

A szerkezetátalakítási változókra vonatkozó becslések a kevésbé optimista és az optimistább scenárió szerint a turisztikai fogyasztás vonzásának képessége 33–55%, a külföldi beruházások vonzásának képessége 110%, az exportképesség 12–20%, a társadalmi szolgáltatások fejlődési képessége 13–23%, az innovatív képesség 50–125%, a vállalatoknak nyújtott szolgáltatások fejlődési képessége 8–14%, a finanszírozási képesség 10–40% javulásra számíthat.

A szerkezetátalakítási változók alakulásának alapján a kontextus javulása igen jelentős befolyást gyakorol Mezzogiornóra. A GDP növekedése már 2001-ben meghaladja az európai átlagot, növekedése a hét éves periódus végére 30–40%-os szintű lesz. A foglalkoztatás a hetedik év végére összességében 17%-kal nő a kevésbé optimista, 24%-kal pedig az optimista scenárió szerint.

Jegyzetek

- 1) Mezzogiorno vagy az olasz Dél-Molise, Campania, Puglia, Basilicata, Calabria, Szicília és Szardínia régiókat foglalja magában. Az olasz kormány Molise és Abruzzo régiót a Mezzogiorno részeként elmaradott területnek kívánta minősíteni, a gazdasági mutatók alapján ezt az igényt az EU Versenypolitikai Főigazgatósága elutasította, és kompromisszumos megoldásként Abruzzo 1996-ig kapta meg a kedvezményezett státust, Molise pedig átmeneti támogatásban részesül 2005 végéig.
- 2) Mezzogiorno városhálózatának legfelső szintjén Nápoly áll, ezt követi a három nagy metropolisz térség: Bari, Catania és Palermo, amelyek nagy agglomerációt alkotnak, végül néhány magányos városi pólus: Pescara, Taranto, Cosenza, Reggio Calabria és Cagliari (Horváth, 1993).

Irodalom

- Europass dossier 20. La programmazione dei Fondi Strutturali nelle regioni obiettivo 1. Class Editori SpA, 2000.
- Europass dossier 25. Il programma di sviluppo del Mezzogiorno 2000–2006 per le regioni obiettivo 1. Napoli, Class Editori SpA, 2000.
- Horváth Gy. (szerk.) 1993: *Régiók és városok az olasz modernizációban*. Pécs, MTA, Regionális Kutatások Központja.
- Programma di sviluppo del Mezzogiorno (PSM). Roma, Ministero del Tesoro, del Bilancio e della Programmazione Economica. 1999.
- www.europa.formez.it

THE DEVELOPMENT STRATEGY OF THE MEZZOGIORNO

Erzsébet Tóth

The subject of this study is the development strategy of the Mezzogiorno. This is a particularly topical subject and also important for Hungary as a country approaching accession to the EU. We will need to be sufficiently well-prepared to receive financial support from the Structural Funds. From the examples of other countries – in this case from that of Southern Italy – we also may gain useful ideas or be able to adopt well-tried methods and practices, although we must not ignore the fact that circumstances and conditions differ in each country, so rendering total adoption inconceivable..

The first part of the study outlines the social-economic situation of the Mezzogiorno, which is characterised by a high unemployment rate, the lack of an industrial infrastructure and the high level of the hidden economy. Although these data do not give reason for optimism, some favourable signs have emerged in the last few years.

The presentation of the objectives, the structure and the content of the Mezzogiorno Development Programme is followed by the description of the main objectives of the specific intervention fields. These are: natural resources, cultural resources, human resources, local development systems, city, networks and servicing systems. The study ends with a description of the financing plan and an outline of the prospective macro-economic results of the programme.

5. TERÜLETI GONDOLKODÁS ÉS REGIONALIZMUS SZLOVÉNIÁBAN

Tüske Tamás

Bevezetés

A rendszerváltással párhuzamosan vált hazánk első számú politikai-gazdasági-társadalmi törekvésévé az EU-hoz való csatlakozás. Az 1991 júniusában „újjaalakult”, önállóvá vált Szlovén Köztársaság Kelet-Közép-Európa egyik legifjabb és legkisebb stabil, demokratikus jogállama. A szomszédos Szlovénia hazánkhoz hasonlóan az EU-csatlakozásra törekvő legesélyesebb államok körébe tartozik. A felkészülési folyamat az alig tíz éves múltra visszatekintő függetlenség kapcsán Szlovénia esetében azonban erőteljesen összefonódik a kialakult új viszonyokat implicálójó, hosszútávon stabil új területi struktúra és az ehhez kapcsolódó szemlélet, gondolkodás kialakításával is. A mai Szlovénia területén élő népek a történelem folyamán jellemzően mindig egy nagyobb hatalmi igazgatási egység, birodalom, monarchia, föderatív állam fennhatósága alá tartoztak, és csupán a 20. század utolsó évtizedében a függetlenné válást követően nyílt mód a szlovének számára, hogy önállóan építsék, fejlesszék országukat. Államuk hosszú évek után végre nem egy hierarchia alsóbb dimenziójában a centrális hatalmi szándékok végrehajtójaként, hanem saját belátása szerint cselekvő demokratikus közösségként léteznek.

A második világháborút követően létrejött Jugoszláv Szocialista Szövetségi Köztársaság mint föderatív állam tagállamai közötti belső konfliktusok Josip Broz Tito halálát követően (1980) erősödtek fel. Az 1980-as évek végi „pártosodás” folyamatában jelentő szerepet töltött be a korábban a Kommunista Szövetségben vezető pozíciót betöltő és a rendszerváltás időszakában a liberális szárnyat képviselő Milan Kučan. 1989 decemberében alakult meg Szlovéniában az egyesült ellenzék politikai alakulata, a DEMOS. Az 1990. áprilisi szlovéniai választásokon az ellenzéki DEMOS koalíció került hatalomra a 240 tagú, háromkamarás parlamentben. Ez a szlovén parlament adta ki 1990. július 2-án a Szlovén Köztársaság szuverenitásáról szóló nyilatkozatot. Még ugyanezen év

decemberében a Szlovén tagköztársaságban népszavazást tartottak az önrendelkezésről, ahol a szavazójoggal rendelkezők 93,5%-a megjelent. A Szlovén tagköztársaságban az 1990. december 23-i népszavazáson a megjelent polgárok 88,5%-a, egyértelmű többséget alkotva igent mondott arra a kérdésre, hogy Szlovénia önálló, független állam legyen-e. A szlovén parlament 1991. június 25-én fogadta el az „Alapvető Alkotmány a Szlovén Köztársaság önállóságáról és függetlenségéről” című dokumentumot, és június 26-án ünnepélyesen bejelentették Szlovénia függetlenné válását. Ezt követően indult meg a 65 halálos áldozatot követelő tíz napos háború a jugoszláv szövetségi kormány és Szlovénia közt, melynek az 1991. július 7-i Brioni Nyilatkozat vetett véget. Az önálló Szlovéniát elsőként Horvátország ismerte el 1991. június 26-án. Ezt követően július 30-án Litvánia, december 19-én Németország, majd 1992. január 15-én Magyarország és rövidesen sorozatban a világ számos országa fogadta el Szlovénia függetlenségét. Az 1992. december 6-i választásokat követően átalakított egykamarás 90 fős parlamenttel indult el Szlovénia a legitim parlamentális demokrácia útján.

A szlovén települési, területi struktúra főbb kategóriái

A Muravidék, illetve a határ menti magyar kistérségek európai térstruktúrába épülésének kulcsa a megfelelő dimenziójú térszervező egység megtalálása, a valóban funkcionáló, legitim régió léte. A sikeres integráció releváns tényezője többek közt a közigazgatási rendszer és területi struktúra elemeinek kompatibilitása.

A szlovén területi gondolkodás, a rendszerváltozást követően kialakult önkormányzati rendszer és települési struktúra, a területi statisztika és a területi tervezés a következő fő kategóriákat különbözteti meg (Statisticni Letopis Republike Slovenije és a Szlovén Köztársaság Alkotmánya nyomán):

1. Statisztikai körzetek

A statisztikai körzetek rendszerét 1959-ben állították fel kizárólag statisztikai felmérések céljából. A statisztikai körzetek standard, alapvető területi egységek, amelyeket csak a települések határvonalának változásakor módosítanak. Minden statisztikai körzet egy településen belül helyezkedik el.

2. Település

Településen épületek egybefüggő vagy nem egybefüggő csoportja értendő, amely rendezett földrajzi egységet alkot. A településnek saját önálló neve, házszámzási rendszere van és ezek meghatározott területe egy vagy több statisztikai

kai körzetből tevődik össze. Ez a kategória tehát a hagyományos település definícióval cseng össze, amely térbeli egységként fogalmazódik meg.

3. Község, önkormányzati közösség

A község (obcina) a helyi önkormányzás alapegységei, melyek a helyi ügyekben és minden jogszabály szerint hozzájuk rendelt ügyben eljárnak az alkotmány és egyéb törvények alapján. Szlovénia alkotmánya szerint „...Szlovénia területileg egységes és oszthatatlan... Szlovéniában biztosított a helyi önkormányzat”. Az alaptörvény a helyi önkormányzat szervezését alapjogként deklarálja. Szlovénia lakosai a helyi önkormányzatot a községekben és más helyi közösségekben hozzák létre. A község helyi önkormányzati közösség. A község területéhez egy vagy több település tartozik, amelyeket a lakosság közös szükségletei és érdekei fűznek össze. Jelenleg Szlovéniában 193 község van. Ez a dimenzió a területi gondolkodás alapja, amely a modern település definícióval is összhangot mutat, hiszen az „obcina” funkcionális egységet takar. Önálló helyi önkormányzatú község a következő törvényben előírt feladatok ellátására köteles (*Brejc–Vlaj*, 2000):

- alapfokú oktatás,
- egészségügyi alapellátás,
- alapvető javak biztosítása,
- települési közszolgáltatások biztosítása,
- postaszolgáltatás,
- könyvtár,
- helyi közigazgatás.

Az alapítás feltétele, hogy a község lakossága legalább ötezer fő legyen, kivételes esetben földrajzi, határ menti helyzetből fakadó, nemzetiségi, történelmi vagy gazdasági okból lehet eltérni a szabálytól.

4. Városi község, város

A területi struktúra jogi szabályozása szerint (amely 1955. június 30-tól hatályos) a város nem számít megkülönböztetett (kiemelt) területi-közigazgatási egységnek. 1955-ben a Szlovén Szocialista Köztársaság területén 130 község és 50 város volt. A városok száma 1964-ig változatlan maradt, ekkor Zalec várossá nyilvánításával a szám 51-re nőtt.

A törvényi szabályozás két ide vonatkozó lényeges joganyaga a „Települések, utcák és épületek nyilvántartásáról és elnevezéséről” szóló többször módosított 1980. évi törvény és a „Községek területéről, területének változásáról, a községek alapításáról és összevonásáról” szóló 1980. évi törvény, amelyek megszüntették a különbségtételt a városok és az egyéb települések közt.

Az alkotmány értelmében „a város törvénnyel megállapított eljárás és feltételek szerint városi községgé nyilvánítható. A városi község saját feladatain kívül törvénnyel megállapított a város fejlesztésével kapcsolatos állami hatáskörbe tartozó feladatokat is lát el”. Közigazgatási szempontból tehát az a különbség a város esetében, hogy az „egyszerű” községekhez képest a városi községnek törvényben meghatározott további feladatokat is el kell látnia, melyek az alaptörvény szerint városfejlesztéssel kapcsolatosak.

5. A szélesebb önkormányzati közösségek

Az alkotmány a „község” és a „városi község” mellett más önkormányzati formákat is megenged, amelyek tisztán a helyi önkormányzás szempontjából jelentenek szélesebb körű területi közösségi formát. A községek önállóan dönthetnek szélesebb helyi önkormányzati közösségekbe, valamint tartományokba való társulásukról, szélesebb érdekű helyi ügyek rendezése és ellátása végett. A szélesebb önkormányzati közösségi formák kialakítása több saját önkormányzatú község kistérségi jellegű társulási együttműködését jelenti.

A községek, városi községek és a szélesebb önkormányzati közösségek struktúrája Szlovéniában egyszintű önkormányzati rendszert alkot. A szélesebb önkormányzati közösségek nem jelentenek mezoszintű magasabb hierarchiát. A települési önkormányzatok felett nem áll a területi önkormányzatok intézményesített rendszere.

6. Egyéb önkormányzatok

Lehetőség van továbbá „társadalmi tevékenységek önkormányzata”-nak létrehozására is. Szlovéniában „az állampolgárok érdekeik megvalósítása végett önkormányzatiilag társulhatnak”. Ezek az egyéb önkormányzati formák főleg érdekképviseleti vonatkozásúak, területi dimenziót kevésbé hordoznak.¹⁾

7. Igazgatási egység

Az igazgatási egységek egy vagy több településből illetve községből szerveződnek. Feladatuk a törvényben meghatározott államigazgatási, kormányzati, teendők végrehajtása. Ez a rendszer gyakorlatilag azt jelenti, hogy a községekkel nem teljesen földrajzi fedésben szerveződött meg a minisztériumok dekoncentrált hálózata adminisztratív egység keretében. A két egység közötti koordinációt közös bizottság végzi. Az 58 igazgatási egységben közigazgatási hivatalok működnek. A közigazgatási hivatalok kompetenciája a minisztériumok hatáskörével egyezik meg, elsőfokú hatóságként működnek. E hivatalok gyakorolják a törvényességi felügyeletet a községekben működő önkormányzati testületek felett.

8. Kataszteri terület

A kataszteri terület a telekkönyvi nyilvántartási rendszer alapegységét jelenti.

9. Statisztikai régiók

A statisztikai régiók a GISCO (Geographical Information System for the Commission of EU) rendszer szerinti adatgyűjtési, strukturálási és szolgáltatási rendszer felépítését jelentik (1. ábra).

1. ábra

Szlovénia statisztikai régiói

Forrás: Saját szerkesztés a Szlovéniai Statisztikai Hivatal adatai alapján.

A település-, illetve területfejlesztési szakma és a területi statisztika Szlovéniában a teret fizikailag „statisztikai körzetek” sokaságaként rendszerezi. A település hagyományos definíciójaként a statisztikai körzetekből felépülő településfogalom épületek csoportjából álló földrajzi egységet takar. A község már egy vagy több települést fog össze, és ez a fogalom a modern település definícióval összezsugorítva funkcionális egységet körvonalaz. A községek kötelező alapfunkcióit az alkotmány, illetve törvények határozzák meg. Az ún. városi községek esetében a községekhez rendelt alapfunkciókon felül további település- és városfejlesztési feladatok is kapcsolódnak jogszabályok által ezen speciális, de magasabb hierarchikus szintet nem jelentő községtípusokhoz. Kizárólag egyes speciális állami, közigazgatási funkciók ellátására több település vagy község adminisztratív egységbe rendeztek.

A régiók szerveződése

A régiók szervezése Szlovéniában kormányzati szinten 1999 tavaszán kezdődött meg. Az ország önmagában alig éri el az EU-ban alkalmazott egység, a NUTS II régió méretét. Területi önkormányzati szint, azaz a magyar gyakorlattal párhuzamba hozható megyerendszer pedig nincs. A már kialakított statisztikai régióknak gyakorlati funkciójuk ugyan nincs, de Ljubljana főváros mellett ez egyes statisztikai régiókban kiemelt statisztikai régióközpontok (Szlovénia „nagyvárosai”) és szubregionális települések megnevezésével a települések és a tér egyfajta hierarchiáját ez a struktúra már meghatározza (1. táblázat).

A régióalkotás kodifikációja 2000-re Szlovéniában törvénytervezet szintre került (*Brejc–Vlaj*, 2000). A régiókról szóló törvény előkészítése a területi közigazgatási szint kialakításának vitáját váltotta ki. A két alternatíva a közigazgatási funkciók révén mutat lényeges eltérést. Az önkormányzati jogosítványok, közigazgatási feladatok és költségvetés nélküli régióknak csak konzultatív szerepet szántak, a helyi és a központi kormányzat közti koordináció feladatait látta volna el. A domináns alternatíva szerint mezo szintű önkormányzati régió területi, politikai önkormányzati szint lesz. Ehhez jogi személyiség, saját költségvetés, rendeletalkotási jog és közvetlenül választott testületek tartoznak. A régió viszonya a településhez az egyenlőség elvén alapul, a községek települési önkormányzatai nem állnak hierarchikus alárendeltségi viszonyban a régiókkal.

A regionalizáció folyamatát a kelet-közép-európai országokkal összehasonlítva (*Illés*, 2000) Szlovénia azon országok közé sorolható, ahol a regionalizációnak etnikai, történelmi alapjai vannak, és ezek az alapok keltenek olyan aggodalmat, hogy a regionalizáció veszélyeztetheti az ország integritását, tehát káros. E csoportba tartozó országok Szlovénia mellett Románia, Jugoszlávia, Ukrajna, Macedónia, Szlovákia, Horvátország. Szlovénia esetében a regionali-

zációval szembeni aggodalom forrás az, hogy a kis szlovén nemzet az első világháború előtt nyolc területi egységben megosztva élt: öt osztrák koronaterületben (Krajna, Stájerország, Karintia, Görz és Gradiska, Trieszt és Isztria), a történelmi Magyarországon, Horvát-Szlavónországban és Olaszországban. A második világháború folyamán a szlovén területen Németország és Olaszország osztozkodott. A megosztottság és a határterületeken való visszaszorulás jelentős traumát okozott a szlovén kollektív pszichében, ezért még ma is tartózkodnak a községek határain túlmenő mindenféle regionalizálástól. A szlovén egységet erősítő tényezőként hat viszont az a geopolitikai tény, hogy a korábbi Jugoszlávia hat tagköztársaságának a Jugoszláv föderációban makrorégiós szerepköre volt (*Geshev, 2000*).

1. táblázat

A szlovén statisztikai régiók fontosabb adatai, 1997

Statisztikai régió	Regionális központ	Hatezer fő feletti népességű további szubregionális települések	Terület, km ²	Népesség, fő
Pomurska	Muraszombat		1 336	125 957
Podravska	Maribor	Ptuj Slovenska Bistrica	2 168	320 072
Koroska	Slovenj Gradec	Ravne na Koroskem	1 041	73 793
Savinjska	Celje	Velenje	2 380	256 965
Zasavaska	Trbovlje	Zagorje ob Savi Hrastnik	263	46 894
Spodnje-posavaska	Krsko		905	70 359
Dolenjska	Novo Mesto		1 663	106 026
Osrednjeslovenska	Ljubljana	Domzale Kamnik Kocevje Vrhnika Litija Logatec	3 546	516 989
Gorenjska	Kranj	Jesenice Skofja Loka	2 135	195 823
Notranjsko-kraska	Postojna		1 454	50 431
Goriska	Nova Gorica	Idrija	2 322	120 439
Obalno-kraska	Koper- Capodistria	Isola	1 043	102 920
Szlovénia összesen			20 256	1 986 848

Forrás: Statisticni Letopis Republike Slovenije, 1998.

A Balkán dimenzióját tekintve, regionális fejlesztési szempontból a geopolitikai tényezők és az európai uniós integráció szintje alapján övezetekre bontva a térséget, Szlovénia és Horvátország alkotta észak-nyugati övezet Közép-Európához csatlakozik és kiemelkedik a balkáni államok sorából.

A területi szint formálódásának nehézségeitől eltérően a helyi szintű önkormányzatiság és a községek térszervező aktivitása lényegesen intenzívebb. A NUTS III. szintnek megfeleltethető önkormányzati közösségek (obcinák) hálózata megszilárdulni látszik, funkcionálisan a korábbi magyar járási szintre aszociáló dimenziót jelent. A községek társult közösségei a magyar kistérségekkel szinkronizáló intézményesített formában még nem álltak fel, de a természetes térszervező funkcióval rendelkező települések és vonzáskörzetük egyértelműen kijelöli ezeket. A térségben valószínűsíthetően többek közt Lendva, Muraszombat Sobota, Ptuj, Slovenska Bistrica és Maribor mint szubregionális települések köré bizonyosan kistérségi társulási közösségek szerveződnek.

Az európai uniós térstruktúrába való bekapcsolódásra és az „igazi” régióalkotásra a határ két oldalán elhelyezkedő kistérségi struktúrák együttese lesz képes. Ekkor viszont már nem csak a Trianon révén a mai Szlovénia területére került Muravidékre, illetve a Vas és Zala megyei határ menti kistérségre támaszkodva állhat fel a térséget összefogó régió, hanem Alsó-Ausztria tartományai és a Varazsd köré szerveződő horvátországi területi egység közreműködése is elengedhetetlen lesz.

A magyar, szlovén, osztrák, sőt a horvát kistérségi illetve NUTS III. szintű térhálózat megoldást adhat a magyar régióalkotás Zala megye kapcsán felmerülő problémájára is. Amennyiben a hazai „bottom-up” régióalkotási erőfeszítéseket figyelemmel kísérve Zala megyének (csak Magyarország határain belül gondolkodva) sem a Nyugat-dunántúli, sem a Dél-dunántúli régióhoz tartozása, illetve „csatolása” nem tekinthető kielégítő megoldásnak, akkor egy határok nélküli egységes európai térben gondolkodva, nyugatra „gravitálva”, osztrák, szlovén, magyar térség relációjában, az országhatárok által felállított korlátokat eliminálva található meg a megoldás.

Jegyzet

- 1) A Lendvai Községi Magyar Önkormányzat 1999. augusztus 30-án alakult meg. A Muravidéken működik még továbbá a Dobronak Községi, a Hodosi Községi, a Šalovci Községi és a Moravske Toplicei Községi Magyar Nemzeti Önkormányzat is. Emellett a teljes muravidéki térséget a Muravidéki Magyar Önkormányzat fedi le, mely 1999. július 12-én alakult.

Irodalom

- Brejc, M.–Vlaj, S. 2000: Önkormányzatiság Szlovéniában, különös tekintettel a regionalizációra. – Horváth Gy. (szerk.): *A régiók szerepe a bővülő Európai Unióban*. Pécs, MTA Regionális Kutatások Központja.
- Geshev, G. 2000: A délkelet-európai régiók szerepe a bővülő Európai Unióban. – Horváth Gy. (szerk.): *A régiók szerepe a bővülő Európai Unióban*. Pécs, MTA Regionális Kutatások Központja.
- Hajdú Z. 2000: A határon átnyúló együttműködés potenciális lehetőségei Magyarország EU-csatlakozása után. – Horváth Gy. (szerk.): *A régiók szerepe a bővülő Európai Unióban*. Pécs, MTA Regionális Kutatások Központja.
- Horváth Gy. (szerk.) 2000: *A régiók szerepe a bővülő Európai Unióban*. Pécs, Magyar Tudományos Akadémia Regionális Kutatások Központja.
- Illés I. 2000: Regionális politika Kelet-Közép-Európában az átmenet időszakában. – Horváth Gy. (szerk.): *A régiók szerepe a bővülő Európai Unióban*. Pécs, MTA Regionális Kutatások Központja.
- Magyarok és szlovének, együttélésük és együttműködésük a jugoszláv–magyar határ mentén, 1997: Ljubljana.
- Népújság* (A szlovéniai magyar nemzetiség hetilapja) 1996–2001 évi számai.
- Ravbar, M. 2000: General characteristics of border areas in Slovenia. – *Geographica Slovenica*. 31.
- Statisticni Letopis Republike Slovenije 2000. Ljubljana, Statisticni Urad Republike Slovenije.
- A Szlovén Köztársaság Alkotmánya. 1991. Narodna in univerzitetna knjiznica. Ljubljana.

REGIONAL THINKING AND REGIONALISM IN SLOVENIA

Tamás Tüske

The Republic of Slovenia, “re-founded” and becoming independent in June 1991, is one of the youngest and smallest stable and democratic states in Central and Eastern Europe. Slovenia, just like the neighbour country, Hungary, is among the states that have the best chances for the EU accession.

The essays defines and introduces the basic categories of the Slovenian spatial thinking and the municipal system, settlement structure, spatial statistics and spatial planning created after the systemic change. In Slovenia, the municipalities are made of units of statistical areas, which together make the municipalities (*občina*) or towns that have a wider range of functions. The settlements and municipalities are integrated into public administrative units by the administrative service functions. The statistical regions serve the EU data structure compatible with the GISCO system.

The organisation of the regions at governmental level started in Slovenia in the Spring of 1999. The codification of regionalism reached the level of a draft bill by 2000. According to the dominant alternative, regions representing a meso-governance level will be a territorial and political tier of self-governance. This requires a legal entity, own budget, right to pass decrees, and directly elected bodies. The relation of the region to the municipality will be based on the principle of equality, the self-governments of the municipalities will not be subordinate to the regions. In Slovenia, regionalism has ethnic and historical grounds.

The spatial structures on the two sides of the Slovenian–Hungarian border will be able to join the spatial structure of the European Union together. Besides the “Mura region” that is in the territory of the present Slovenia as a result of the Treaty of Trianon, and the micro-regions of the border areas of Vas and Zala counties, the provinces of Lower Austria and the region of “Muraköz” in the Croatian Varaždin county will have to have a role in this formation.

6. A BRIT PÉNZÜGYI KÖZPONTOK HIERARCHIÁJA

Wágner Ildikó

Bevezetés

A 20. század utolsó harmadában a világgazdaságra jellemző globalizációs trendek közül a téma szempontjából a pénzügyi piacokon az 1970-es években meginduló, az 1980-as években felgyorsuló és az 1990-es években is folytatódó, átfogó változásoknak van kitüntetett szerepe, mint integrációs tendenciák államok között. A kialakuló egységesült nagy piacok (például EU, NAFTA), valamint az általános pénzügyi liberalizáció és dereguláció erősíti a versenyt, ami a méret növelésére ösztönzi a szereplőket (Wágner, 2001). Ezzel egyidejűleg megfigyelhető a prudenciális szabályok szigorítása, ami a nagymértékben megnövekedett és kellően fel nem mért kockázat miatt bekövetkezett bankcsődökre vezethető vissza. Továbbá a pénzügyi válságokra, amelyek nemcsak a pénzügyi teret formálják, de a világ pénzügyi térképét is folyamatosan átalakítják (Gál, 2000a). A pénzügyi liberalizációval és deregulációval a bankhitel mellett egyéb forrásszerzési és megtakarítási lehetőségek is megjelentek, emiatt nagymértékben megnőtt a tőzsde, a befektetési és nyugdíjalapok, azaz az egyéb pénzügyi intézmények szerepe, s ez szűkítette a bankok lehetőségeit.

A bankok pénzügyi közvetítésben játszott domináns szerepük, végső soron versenyképességük megőrzése érdekében az őket ért kihívásokra jelentős átstrukturálódással, szervezeti változtatásokkal, tevékenységi kör bővítésével, új pénzügyi termékek megjelenésével válaszoltak. Ez azt eredményezte, hogy a bankszektor és a pénzügyi szektor is lényegesen koncentráltabb manapság, mint korábban volt.

A koncentráció egyik megjelenési formája, hogy a pénzügyi szférában kiemelkedő szereppel bíró azon városok, amelyek korábban is a pénzügyi ellenőrzés központjai voltak, a világgazdaságban bekövetkezett változások után is megmaradtak pénzügyi központoknak (Semple–Green–Martz, 1985; Porteous, 1996). Többek között ezzel magyarázzák, hogy Nagy-Britannia világgazdaságban be-

töltött szerepének csökkenése ellenére annak fővárosa, London miért maradhatta a világ vezető globális pénzügyi központja, bár mellette feltűnt erős riválisként New York és Tokió is.

A globális pénzügyi központokkal, azok kialakulásával, jelenével és jövőjével számos szakkönyv, publikáció, tanulmány mélyrehatóan foglalkozik.

Véleményem szerint érdekes és hasznos lehet egy-egy nemzetállamon belül a pénzügyi központokat beazonosítani, tulajdonságaikat feltérképezni, mindezek alapján felállítani azok hierarchiáját, végül következtetéseket levonni, mivel ezáltal a gazdasági és pénzügyi térben végbemenő folyamatok és azok hatásai jobban megérthetők, átláthatóbbak.

Jelen tanulmányban a brit pénzügyi rendszeren belül létező pénzügyi központoknak, azok hierarchiájának és főbb jellemzőinek bemutatását választottam. Először is, mert Nagy-Britanniában is erősen centralizált – mégpedig főváros központú – a pénzügyi és bankrendszer (amit determinál London nemzetközi pénzügyi szektorban betöltött kiemelkedő szerepe is), akárcsak Magyarországon. Másodsor, mert az erős és kiemelkedő pénzügyi központ ellenére London mellett kialakultak regionális pénzügyi központok, amelyek a magas szintű pénzügyi szolgáltatások meglétét jelentik az adott térségben, és ezáltal az egyes térségek, régiók gazdasági fejlődését, versenyképességét hosszabb távon meghatározó és befolyásoló tényezők. E központok pedig általában egybeesnek a kormány által elfogadott hivatalos közigazgatási régiók és gazdasági élet központjaival is.

Egy másik ország pénzügyi központjaira jellemző hierarchia bemutatásakor elsősorban a szakirodalomra és statisztikai adatokra lehet támaszkodni, amelyek megismerése a hazai szakemberek, különösen a pénzügyi szakemberek számára hasznos és tanulságos lehet.

A világgazdaságban és ezzel párhuzamosan a pénzügyi szférában végbemenő – az előzőekben vázolt – folyamatok és azok hatása mind több szakember, kutató figyelmét keltette fel. Felismerve a téma fontosságát és aktualitását már az 1970-es évektől, de különösen az 1990-es években növekvő számban jelentek meg – kutatás-módszertani alapokat is megteremtő – munkák (Gál, 2000a). Ennek eredményeként a 21. század fordulójára kialakult egy – sok neves szakembert, termékeny publikációs háttérrel, illetve számtalan tudományos fórumot biztosító – tudományág, a gazdaságföldrajz, illetve a regionális gazdaságtan új keletű szubdiszciplínája, a pénzügyföldrajz, illetve a pénzügyek területi gazdaságtana. Ezek a pénz térbeli mozgásfolyamataival és megjelenési formáival, a pénztőkék intézményi és szabályozási (regulatív) struktúráival, illetve a pénzmozgások társadalmi és kulturális hatásaival foglalkozó regionális tudományágak (Gál, 2000a; Gál, 2000b).

A pénzügyi központok rangsorolhatóságáról, majd rangsorának felállításáról *Reed* 1981-ben megjelent könyve tekinthető úttörő munkának, amelynek szakmai körökbe erőteljes visszhangja volt. E munkában azonban *Reed* elsősorban a nemzetközi pénzügyi központokkal és azok főbb jellemzőinek meghatározásával foglalkozott.

A pénzügyi központok fejlődésével, illetve versenyével foglalkozó hatalmas nemzetközi szakirodalomból kiemelhető *Porteous* (1995) és *Laulajainen* (1998) könyve, amelyben a különböző országokban a pénzügyi rendszer térbeli fejlődésének szakaszait és földrajzi struktúráit elemző elméleti munkák összehasonlító bemutatása, majd azok alapján *Porteous* saját elemzése olvasható.

Az egyes országokon belüli pénzügyi központ hierarchiáról ugyancsak gazdag nemzetközi szakirodalom áll rendelkezésre, ezek közül a választott témából adódóan csak a brit pénzügyi rendszeren belüli pénzügyi központokkal kapcsolatos jelentős publikációk (*Leyshon–Thrift–Tommaney*, 1989; *Leyshon–Thrift*, 1995; *Leyshon*, 1995; *Leyshon–Thrift*, 1997; *Tickell*, 1992, 1993; *Haughton–Williams*, 1996) főbb megállapításainak bemutatására vállalkozom.

A pénzügyi központok lehetséges definíciója és csoportosítása

Nemzetközi felmérések szerint a koncentráció egyik megjelenési formája, hogy az általánosan tapasztalható decentralizációs és dekoncentrációs tendenciák ellenére egyre inkább a pénzügyi szolgáltatásokat nyújtó intézmények nagyfokú koncentrációja és agglomerációja figyelhető meg. Tehát a dereguláció, az új technológiák és a globalizáció egyaránt koncentrálnak az üzleti-pénzügyi szolgáltatásokat, a szakértelmet a meglévő központokba, ahonnan már földrajzi távolságra tekintet nélkül könnyen elérhetőek az ügyfelek (*Gál*, 2000a).

Mindez oda vezet, hogy a településhierarchia magasabb fokán álló nagyvárosok, illetve városok a gazdaságban betöltött egyéb központi szerepük mellett bank- és pénzügyi központként is funkcionálnak.

Az univerzális bankmodell felé történő elmozdulással a bankok tevékenységi köre bővül, hiszen integrálják az értékpapír-kereskedelmi tevékenységet és más nem tradicionálisan banki szolgáltatásokat is (például lízing, bankbiztosítás, nyugdíjalapok stb.). Így egyetlen intézményben koncentrálnak a pénzügyi szolgáltatások nyújtása.

A bankok egyszerű banki szolgáltatást nyújtóból igazi pénzügyi szolgáltatóvá válnak. Így a korábban csak banki központok igazi pénzügyi központtá válnak, ami ugyancsak a korábban is központi funkciót betöltő helyek megerősödése irányába mutat.

A fentiekben leírtak alapján elfogadva *Nemes Nagy József* (1998) földrajzi helyre adott általános definícióját, a *pénzügyi központok* legegyszerűbben olyan földrajzi helyként definiálhatók, amelyekben magas szintű pénzügyi szolgáltatások koncentrálnak.

Az előzőekben meghatározott pénzügyi központok általánosan használt csoportosítása a szakirodalomban a következő:

- a) A világgazdaságban és a nemzetközi pénzügyi szektorban betöltött szerep alapján
  - globális pénzügyi központok,
  - zonális/övezeti pénzügyi központokat,
  - regionális pénzügyi központok,
  - nemzeti pénzügyi központok (*Daly*, 1984);
- b) Adott nemzetállamon belül
  - kiemelkedő pénzügyi központ(ok),
  - regionális pénzügyi központok,
  - alregionális pénzügyi központok (*Reed*, 1981; *Leyshon–Thrift–Tommaney*, 1989; *Tickell*, 1992);
- c) Adott nemzetállam pénzügyi szabályozása alá tartozik-e szempont alapján
  - off-shore pénzügyi központok (ha nem tartozik alá),
  - az összes többi pénzügyi központ.

Az a–b) pontban felsoroltak egyben a pénzügyi központok hierarchiáját is jelentik.

A hierarchiák szintjeinek száma, elnevezése időben és országonként eltérhet, változhat. Az egy-egy szinthez tartozó konkrét pénzügyi központok időben ugyancsak változhatnak, de nemzetközi felmérések tanulsága szerint egy-egy központot érinthet csak ez a változás, vagyis a kialakult pénzügyi központok általában hosszú időn keresztül megőrzik ezen szerepüket a pénzügyi szektorban is, sőt esetenként szerepük növekedését is megállapították.

A brit pénzügyi rendszer sajátosságai

A pénzügyi rendszer elsődleges feladata a gazdaságban a gazdasági szereplők-nél keletkező megtakarítások pénzügyi eszközök segítségével történő közvetítése a megtakarítóktól a megtakarítások végső felhasználóihoz. A pénzügyi rendszeren belüli pénz- és tőkeáramlás történhet közvetlenül és közvetetten, közvetítő intézményeken keresztül. Nyilvánvaló, ha egyszer valaki pénzügyi közvetítő, akkor pénzügyi közvetítésből kell megélnie és arra törekszik, hogy minél

jobban éljen. A verseny hatására kialakuló új közvetítő intézmények és új pénzügyi eszközök növelik a tőkeallokáció hatékonyságát, a tőkének, mint erőforrásnak az eredményesebb felhasználását teszik lehetővé.

Azonban a pénzügyi intézmények konkrét megjelenési típusai, elnevezései, tevékenységi körük stb. eltérő az EU jogharmonizációs törekvései ellenére, ezért először konkrétan a brit pénzügyi közvetítő intézmények fajtáit ismertetem az 1. táblázatban összefoglalóan. A táblázat alapján ugyanis a tevékenységi körök vázolásával bemutatható, hogy az egyes intézménytípusok jellemzően milyen tevékenységet végeznek, illetve hogy az adott tevékenységet összességében milyen típusú intézmények is végezhetik, azaz az adott tevékenység „versenytársai” is körülírhatók.

A pénzügyi közvetítésben meghatározó pénzügyi intézmények továbbiakban történő rövid bemutatásán keresztül a brit pénzügyi rendszer sajátosságai is jól érzékeltethetők.

A pénzügyi szektor meghatározó intézményei jelentős történelmi múlttal rendelkeznek. A világon az első jegybank Angliában jött létre 1694-ben. Eredetileg jegybanknak és kereskedelmi banknak is szánták. Ma már azonban a bankrendszer kétszintű, mint minden modern gazdaságban. A monetáris politika és azon keresztül a gazdaságpolitikai célok megvalósításában a legfontosabb szerepet a bankrendszer első szintjét alkotó központi bank, esetünkben a Bank of England játssza. Emellett azonban az unitárius államberendezkedésből adódóan létezik a Bank of Scotland is, ami Skócia központi bankja.

A második szinten található pénzügyi intézmények közül a klíringbankoknak van kiemelt jelentőségük, amelyek közül a nagyobbak őseit szintén századokkal ezelőtt alapították. A Barclays Bank elődjét 1694-ben Londonban, a Lloyds Bankét 1765-ben Birminghamban, a Westminster Bankét 1834-ben Londonban és a Midland Bankét 1836-ban ugyancsak Birminghamban (*Ligeti*, 1983). Jelenleg mind a 12 klíringbank (kivéve skót bankokat) székhelye Londonban van.

Az ugyancsak második szinten található leszámítoló bankok sajátos brit pénzügyi intézmények, a világon egyedülállóak, másutt nem fordulnak elő. Nagy-Britanniában a leszámítoló bankokat több szempontból fontosnak tartják. Egyrészt ármeghatározó a különböző rövid lejáratú pénzügyi eszközök piacán; másrészt azért, hogy más pénzügyi intézményektől – főleg a klíringbankoktól – látra szóló és rövid lejáratú forrást gyűjtenek össze és kereskedelmi váltókat, kincstári váltókat, állampapírokat, helyi hatóságok által kibocsátott papírokat, letéti jegyeket vásárolnak, hozzájárulnak a pénzügyi eszközök nagyobb likviditásához. Harmadrészt „ütközőt” jelentenek a klíringbankok és a Bank of England között. S végezetül egy nem gazdasági érvet is említenek a szakemberek: a leszámítoló bankok nélkül a londoni pénzpiac elveszítené speciális jellegét, olyan lenne, mint a világ bármely más pénzügyi központjában (*Ligeti*, 1983).

1. táblázat

Pénzügyi szolgáltatások és azokat nyújtó intézmények Nagy-Britanniában

Tevékenység SIC kódja	Tevékenység	Pénzügyi intézmény
8140	Banki tevékenység és váltó- leszámítolás	Központi banki intézmények, Klíringbankok, Leszámítoló bankok, Többi kereskedelmi bank Takarékszövetkezetek, Többi külföldi bank
8150	Egyéb pénzügyi intézmények által végzett tevékenység	Lakáshitelezéssel foglalkozó építő szövetkezetek, Finanszírozó társaságok, Hitelező társaságok, Befektetési alapok, Kockázati tőke társaságok, Egyéb pénzügyi holding társaságok
8200	Biztosítási tevékenység (kivéve a kötelező társadalombiztosítást)	Életbiztosítók, Nem életbiztosítók, Vegetes biztosítók
8310	Máshová nem sorolt banki és pénzügyi tevékenység	Bankközi elszámolást végző társaságok, Brókercégek, Értéktőzsde, Értékpapír-kereskedő társaságok
8320	Máshová nem sorolt biztosítási tevékenység	Biztosítási brókerek és ügynökök
8350	Jogi szolgáltatás	Ügyvédi kamarák, Jogi társaságok, Alacsonyabb rangú ügyvédek
8360	Könyvelési, könyvvizsgálati és adótanácsadói tevékenység	Nagyobb könyvvizsgáló és tanácsadó társaságok, Könyvelő és könyvvizsgáló társaságok

Forrás: Standard Industrial Classification (SIC).

London Nagy-Britannia fővárosaként a nemzetgazdaság központja, emellett azonban nemzeti és egyben a világ vezető globális pénzügyi központja is.

London olyan globális pénzügyi központ, amely Nagy-Britannia világgazdaságban játszott szerepének csökkenése ellenére képes volt a nemzetközi pénzügyi rendszer meghatározó szereplője maradni, megtartva elsőségét New York és Tokió, mint felbukkanó és versenyképes globális pénzügyi központok előtt.

London nemzetgazdaságon belüli szerepe a 20. század utolsó harmadára jellemző térformáló folyamatok (globalizáció–regionalizálódás; koncentráció–

dekoncentráció–agglomerálódás; centralizáció–decentralizáció; homogenizáció–differenciáció) hatására – a világgazdaságban játszott domináns szerepe csökkenésével szinte párhuzamosan – kissé mérséklődött más térségekben található gazdasági és egyben pénzügyi központok relatív felértékelődésével.

London nemzetgazdaságon belüli még mindig domináns szerepe számos adattal alátámasztható. Ezek közül csak néhányát kiemelve. Londonban található meg nemcsak a világ legjelentősebb külföldi bankjai a legnagyobb számban, hanem a brit tulajdonú pénzügyi intézmények és klíringbankok (kivéve skót bankok) székhely-központjai is (*Kindleberger*, 1974), néhány központi funkciót azonban mára már decentralizáltak, ami a Londonon kívüli városok megerősödését és szerepének növekedését eredményezte. Ugyancsak Londonban koncentrálódnak a kereskedelmi banki intézmények (*McKillop–Hutchinson*, 1991), továbbá a kockázati tőke majdnem 75%-a a londoni agglomerációban jelenik meg (*Mason*, 1987; *Martin*, 1989b – idézi: *Haughton–Williams*, 1996). A londoni tőzsde mind a piaci kapitalizáció, mind a kereskedés összértéke, mind a tőzsdén jegyzett cégek számát tekintve a világ vezető tőzsdéje.

Érdekességként jegyzem meg, hogy London pénzügyi világon belüli kiemelt szerepe illusztrálására külön fogalom, a „the City” használata honosodott meg a brit bank- és pénzügyi rendszert tárgyaló szakirodalomban és mindennapi életben egyaránt, amelynek jelentése így, nagy betűvel írva Nagy-Britannia pénzügyi központját, Londont jelenti.

A gazdaságban végbemenő folyamatok hatására bekövetkező változások más formában és módon ugyan, de szinte tükörképként megjelennek a pénzügyi szférában is. Éppen ezért néhány szóval utalok Nagy-Britannia gazdaságának egyik jellemző vonására, az észak–déli megosztottságra, ami az 1980-as években a gazdaságban bekövetkezett változások (dezindusztralizáció, technológiai innováció, terciarizáció, állami beavatkozás újrafogalmazása) következtében a területi egyenlőtlenségek mérséklését célzó regionális politika erőfeszítései ellenére még erőteljesebben jelentkezett.

Az északi depressziós, illetve a déli fejlett-fejlődő térségek elválasztása a Wash-tól Severn-ig terjedő fejlődési tengellyel történhet meg a szakirodalom szerint, amint arra *Horváth* (1998) is hivatkozik. E tengely mindkét oldalán több régiót találunk. Az északi depressziós térségekben (Wales, Nyugat- és Kelet-Midlands, Yorkshire-Humberside, Északnyugat, Észak és Skócia) található kiemelkedő fejlődési képességű „szigetek” ellenére a brit pénzügyi szektor óvatosságból – e szigeteket kivéve – csak a kevésbé kockázatos délkeleti régiókat favorizálta, ugyanis gazdasági problémái miatt kevésbé megbízhatónak, így kockázatosnak ítélte az északi iparvidékeket. Ennek fényében érthető, hogy a pénzügyi és üzleti szolgáltatási szektor teljesítményének több mint fele miatt Londonban és a délkeleti régióban keletkezett az 1990-es évek fordulóján.

A vidéki pénzügyi központok szerepének növekedése Nagy-Britanniában

A brit pénzügyi rendszerben a főváros nyomasztó dominanciája nem szabad azonban hogy elvakítson. London erőssége ugyanis visszatükrözi Londonnak a 3 pillérű nemzetközi pénzügyi rendszerben betöltött pozícióját és a pénzügyi szolgáltatókra a szervezetük kiépítésekor nehezedő azon nyomást, hogy London minden pénzügyi tevékenység központja (*Haughton–Williams, 1996*).

Amint azt *Leyshon (Leyshon–Thrift–Tommaney, 1989)* bebizonyította, az 1970-es és az 1980-as években számos Londonon kívüli, azaz vidéki pénzügyi központ fejlődött Nagy-Britanniában, amelyek az 1990-es évekre jellemző hanyatlás idején is megőrizték, sőt adott térségen belül növelték szerepüket a kisebbek rovására (*McKillop–Hutchinson, 1991*). Párhuzamot vonva a magyar kifejezések használatával, szükségesnek tartom megjegyezni, hogy a Londonon kívüli térségek leírására gyakran a vidék szót használják a szakkönyvek és a mindennapi életben is mindenféle negatív melléközöngé nélkül Nagy-Britanniában.

Leyshon és *Thrift* a vidéki pénzügyi központok növekedését több okra vezetik vissza.

Elsőként említik a pénzügyi szolgáltatások iránti helyi kereslet növekedését, ami abból adódott, hogy a vállalatok, társaságok a korábban belsőleg, maguk által ellátott szolgáltatási jellegű tevékenységeket külső cégekre bízták, illetve a vállalatok, társaságok a helyi szolgáltatók felé fordultak válaszul a Londonban alapított pénzügyi szolgáltatók adott helyen jellemző gyenge szolgáltatási minőségére és magas költségére. A pénzügyi szolgáltatások iránti kereslet ösztönözte egyre több helyi pénzügyi szolgáltató társaság alapítását és a nagy pénzügyi szolgáltató társaságok földrajzi terjeszkedését. *Allen (1992)* azonban rámutatott, hogy ez a növekedés nem autonóm fejlődés, hanem továbbadott növekedés („transmitted growth”) hatására következett be.

A második okként említik, hogy a nagy pénzügyi szolgáltató társaságok növelni akarták piaci részesedésüket, emiatt terjeszkedtek. A külföldi bankokra vonatkozóan elvégzett kutatások alapján különösen megállapítható, hogy a Londonon kívüli irodanyitásokra vonatkozó döntés tükrözi egyrészt a szolgáltatások javításának, másrészt az új piacok megszerzésének szándékát (*Tickell, 1992*).

A harmadik ok a vidéki pénzügyi központok növekedésére, hogy a nagy pénzügyi szolgáltató társaságok az 1980-as években néhány back-office (háttér) tevékenységüket decentralizálták és ezért regionális, illetve nemzeti adatfeldolgozó központokat hoztak létre. A decentralizáció oka a londoni üzleti negyed („the City”) magas irodabérleti költsége és a képzett munkaerő megszerzésének és megtartásának a problémája (*Tickell, 1992*). Az 1979–85 között decentralizált irodák 78,1%-át a délkeleti régióban, további 9,1%-át pedig a délnyugati

régióban, ezen belül is elsősorban Bristol-ban helyezték el (*Leyshon–Thrift–Tommaney*, 1989). *Leyshon* emlékeztet arra is, hogy az adatfeldolgozási tevékenység növekvő bonyolultsága, a technológiai változások és a telefonos banki tevékenység növekedése további decentralizáció irányába mutat.

S végül az 1980-as években a vidéki pénzügyi központok előnyét okozta a lakossági finanszírozásra vonatkozó szabályozásnál végrehajtott dereguláció. Emiatt ugyanis az 1980-as évek közepén bekövetkezett lakásépítési boom a vidéken található lakáshitelezéssel foglalkozó építő szövetkezetek eszközeinek rendkívül gyors növekedéséhez vezetett (*Tickell*, 1992). Megjegyzendő, hogy ezen utolsóként felsorolt okot említik a legtöbben munkáikban egyetlen okként a vidéki pénzügyi központok növekvő szerepének magyarázatára Nagy-Britannia esetében.

A vidéki pénzügyi központok növekedése *Leyshon* (*Leyshon–Thrift–Tommaney*, 1989) szerint azért volt fontos egy-egy térség számára (és fontos ma is véleményem szerint), mert a pénzügyi szolgáltatások jelentősen hozzájárultak az 1970-es években megindult gazdasági szerkezetátalakulás miatt a hagyományos iparukat elvesztő ágazatokban és városokban a foglalkoztatáshoz. Ez abszolút és relatív értelemben is igaz (*Tickell*, 1992). A pénzügyi szolgáltatások növekedése ugyanis a vidéki városokban két módon is hatott a foglalkoztatottsági struktúrára: egyrészt növekedett a pénzügyi központok – többségében a pénzügyi szolgáltatásokban – foglalkoztatottak abszolút száma, másrészt a pénzügyi szolgáltatások növekedésével a pénzügyi tevékenység relatív fontossága is növekedett a más szektorokban foglalkoztatottak egyidejű csökkenésével (*Leyshon*, 1995).

Másrészt a vidéki pénzügyi tevékenység a helyi gazdaságra multiplikatív módon, közvetlenül és közvetetten is hatást gyakorol. Közvetlenül a pénzügyi szolgáltató társaságok fellendítik az egyéb szolgáltatás iránti keresletet, ösztönzik a helyi irodaépítést és növelik a helyi vásárlóerőt (bár meg kell jegyezni, hogy a középszintű pénzügyi foglalkoztatottak ritkán élnek azokban a városokban, ahol dolgoznak). A közvetett hatás úgy jelentkezett, hogy a pénzügyi és üzleti szolgáltató társaságok ösztönzőleg hatottak az ügynöki tevékenységet végzők gazdasági növekedésére (*Leyshon–Thrift–Tommaney*, 1989; *Brunskill–Minns*, 1989). Például egy erős bankszervezet növelheti a helyi finanszírozás szintjét a vezetői cégkivásárlásokban, és növelheti a helyi döntéshozás szintjét is. A tengerentúli bankok jelenléte segíthet abban, hogy egy adott régióba vonzza a tengerentúli termelőüzemeket (*Tickell*, 1992).

Megállapítható továbbá, hogy a nagy és versenyképes helyi pénzügyi intézmények a helyi ipar számára olcsóbb finanszírozási forrásokhoz vezethetnek (*Gertler*, 1984; *Dow*, 1987; *McKillop–Hutchinson*, 1990).

S végül *Leyshon* kiemeli, hogy a vidéki pénzügyi központok fejlődése hathat a Nagy-Britannián belüli területi egyenlőtlenségek ellenőrzésére. Egyrészt, mert

lehetőséget ad a korábban a londoni központ által ellenőrzött fiókhálózat növekedésének magyarázatára, másrészt a fiókok az önállóság bizonyos fokával rendelkezhetnek és hozzájárulhatnak a pénzügyi szolgáltatásaikkal a helyi cégek sikereihez (*Leyshon–Thrift–Tommaney*, 1989).

És arról sem szabad elfeledkezni, hogy a brit szerkezetátalakítás-orientált regionális politika is alapvető céljának tekintette egy erős regionális termelő-szolgáltatási szektor kiépítését. Ennek okai a következők: szakképzett munkaerő foglalkoztatására nyújt lehetőséget, bevételekhez juttatja a régiót, mérsékli az ország délkeleti területeitől, elsősorban a Londontól való függést, új funkciókat biztosít a régió számára, ösztönzi a helyi csúcstechnológiai ipari fejlődést (*Horváth*, 1998). Tehát London ellenpólus városainak megteremtése központi, kormányzati támogatással tudatosan történt.

A brit pénzügyi központok hierarchiája

Az 1980-as években a pénzügyi szolgáltatási szektor rendkívül gyors növekedését – amint arra az előzőekben utaltam – többen a pénzügyi szabályozás egyszeri deregulációjával, a lakásépítések és a hitelek robbanásszerű növekedésével hozzák összefüggésbe (*Tickell*, 1992), ami általánosságban mondván a Londonon kívüli, vidéki pénzügyi központok megerősödéséhez és növekedéséhez vezetett a decentralizáció, valamint az iroda-, fiók- stb. nyitások révén.

A pénzügyi szektor összehúzódásának időszakában, az 1990-es években azonban ismét előtérbe került, hogy a pénzügyi intézmények Londonba koncentrálják erőiket, hogy így mérsékeljék a főváros nemzetközi pénzügyi rendszerben játszott szerepének gyengülését, illetve Londonba és/vagy a nagyobb pénzügyi központokba koncentrálják erőiket, hogy működésük hatékonyságát javítsák. A hatékonyság javítását jellemzően a működési költségeken belül a fiókhálózat és a személyzeti költségek (ami az összes költség több mint 75%-át tette ki) csökkentésével (fiókbezárások, elbocsátások, részmunkaidős foglalkoztatás, feladatelvonások stb.), illetve a jobban képzett munkaerőt foglalkoztató, megmaradó irodák, fiókok működési és felelősségi területének kiterjesztésével, illetve összeolvadásokkal, fúziókkal értek el. Kiaknálták az információs és kommunikációs technológia által kínált lehetőségeket, amivel bizonyos funkciók esetén (például elszámolási funkció, e-business stb.) központosítva kihasználható a méretgazdaságosság előnyei.

Reed (1981) nemzetközi pénzügyi központok osztályozására tett kísérletére reflektálva, *Leyshon* többek között foglalkoztatási adatokat felhasználva először azonosította Nagy-Britanniában a pénzügyi és termelő szolgáltatás 25 legnagyobb központját, majd azokon belül további csoportokat képezve a brit pénzügyi központok hierarchiáját is felállította, amit a 2. táblázat mutat be összefoglalóan.

Amint az a 2. táblázatból is megállapítható, *Leyshon* többféle jellemzővel írta le a pénzügyi központ típusokat, mondván, hogy a pénzügyi központok sem határozhatók meg például kizárólag a pénzügyi szolgáltatásokban foglalkoztattak mutató alapján, hiszen jelentős különbségek vannak a pénzügyi központok különböző típusainak képességeiben.

A pénzügyi központok típusainak meghatározásához éppen ezért *Leyshon* az alábbi mutatókat és egyéb jellemzőket vizsgálta a brit nagyobb városokban (a 3. táblázat ennek eredményét mutatja be összefoglalóan):

- a pénzügyi és üzleti szolgáltatásokban, ezen belül is pénzügyi szolgáltatásokban, majd a szűken értelmezett banki szolgáltatásokban foglalkoztattak száma, aránya és azok változása,
- az ÁFA-körben regisztrált pénzügyi foglalkoztatók száma és azok változása,
- a pénzügyi intézmények szervezeti felépítése, különös tekintettel a központi funkciókat ellátó fiókok elhelyezkedésére és azok fő funkcióinak tartalmára,
- a külföldi bankok száma és azok változása,
- értéktőzsde működik-e a vizsgált helyen.

3. táblázat

A regionális pénzügyi központok néhány jellemzőjének összefoglaló bemutatása

Megnevezés	Bank of England ügynökségek	Klíring- bank székhelye	Egyéb bank	Kereskedelmi bankok fiókjai	Külföldi bankok	Tőzsde
Birmingham	✓	–	2	11	24	✓
Bristol	✓	–	2	12	9	✓
Edinburgh	-	2	2	14	18	–
Glasgow	✓	1	6	13	10	✓
Leeds	✓	–	4	5	9	✓
Liverpool	✓	–	2	1	–	–
Manchester	✓	–	–	12	26	✓

Forrás: Tickell, 1992; ONS, 2001.; Bank of England Annual Report 2001.

Mindezek alapján az alábbi pénzügyi központ típusokat különböztette meg és háromszintű pénzügyi hierarchiát állított fel *Leyshon* a brit pénzügyi rendszerben:

- alregionális pénzügyi központok,
- regionális pénzügyi központok,
- kiemelkedő pénzügyi központ.

2. táblázat

A brit pénzügyi központok hierarchiája

Pénzügyi központ kategória	Jellemzők	Kapcsolat a nemzeti pénzügyi rendszerrel	Példák
Alregionális pénzügyi központok	<ul style="list-style-type: none"> – adatfeldolgozó központ már lehet – pénzügyi intézményt nem alapítanak még itt – a hazai pénzügyi intézmények hatására felértékelődő infrastruktúra – a pénzügyi szolgáltatásban foglalkoztatottak száma: 7770–19 999 fő közötti 	<ul style="list-style-type: none"> – kicsi helyi önállóság – függőség más pénzügyi központoktól a fontos, ún. kritikus információk tekintetében 	Aberdeen, Bootle, Bournemouth, Bradford, Brighton, Cardiff, Coventry, Leicester, Newcastle, Northampton, Norwich, Nottingham, Oxford, Reading, Sheffield, Southampton, Southend
Regionális pénzügyi központok	<ul style="list-style-type: none"> – helyi aktivitású intézményeket kis számban már alapítanak itt – a külföldi (pénzügyi) intézmények hatására felértékelődő pénzügyi infrastruktúra – a pénzügyi szolgáltatásban foglalkoztatottak száma: 20 000–35 000 fő közötti 	<ul style="list-style-type: none"> – nagyobb önállóság és cselekvési képesség, ami a magasabb szintű pénzügyi központtól származik (decentralizáció) – eredeti információk, ún. kritikus információk előállítására és használatára már képes 	Birmingham, Bristol, Edinburgh, Glasgow, Leeds, Liverpool, Manchester
Kiemelkedő pénzügyi központok	<ul style="list-style-type: none"> – a nemzeti intézményeket itt alapítják – a nagy ipari társaságok székhelye nagy számban megtalálható itt – a telekommunikációt aktívan használják itt – nagy összegű eszközt és adósságot kezelnek itt – a külföldi intézmények nagy számban fordulnak elő itt – a pénzügyi szolgáltatásban foglalkoztatottak száma: 559 716 fő 	<ul style="list-style-type: none"> – a fontos, ún. kritikus információk forrása itt található meg – a nemzetközi pénzügyi központokkal való fontos, ún. kritikus kapcsolatot innen tartják 	London

Forrás: Leyshon–Thrift–Tommaney, 1989., Tickell, 1992. és Houghton & Williams, 1996 alapján a szerző összeállítása.

Alregionális pénzügyi központok

Az alregionális pénzügyi központoknak kicsi a helyi önállóságuk, és így erőteljesen függenek más városoktól a fontos információk és a szakértelem tekintetében egyaránt. Az alregionális központokban pénzügyi intézményeket még nem alapítanak, azonban pénzügyi intézmények nemzeti adatfeldolgozó központjai már előfordulnak itt. Az alregionális központok intézményei általában brit tulajdonú társaságok értékesítési irodái, amelyek a vállalati szervezetben alacsony helyen állnak. Az alregionális központokban meglévő pénzügyi infrastruktúra hatására felértékelődik az általános infrastruktúra. A pénzügyi szolgáltatásokban foglalkoztatottak száma *Leyshon* alapján 7770–19 999 fő közötti. Tipikus alregionális központ Oxford és Nottingham, valamint Southend és Northampton. Az utóbbi kettő egyben adatfeldolgozó központ is (*Leyshon*, 1989).

Regionális pénzügyi központok

A pénzügyi központok következő, magasabb szintjét jelentik a regionális pénzügyi központok, amelyeknek a pénzügyi szolgáltatások széles kínálatán keresztül kiépített infrastruktúrájuk van. Az itt lévő társaságok eredeti információkat is képesek előállítani. A regionális pénzügyi központokban már találunk itt alapított nemzeti pénzügyi intézményeket, de ezek száma még kevés, továbbá a külföldi intézmények képviselőinek száma is kevés. A regionális központokban meglévő magasabb szintű pénzügyi infrastruktúra hatására még jobban felértékelődik az általános infrastruktúra. A pénzügyi szolgáltatásokban foglalkoztatottak száma *Leyshon* alapján 20 000–35 000 fő közötti. A regionális pénzügyi központok Nagy-Britanniában: Birmingham, Bristol, Edinburgh, Glasgow, Leeds, Liverpool és Manchester (*Leyshon–Thrift–Tommerly*, 1989).

Kiemelkedő pénzügyi központ

Végül, a táblában, a harmadik sorban – a pénzügyi központok hierarchiájában azonban az első helyen – áll a kiemelkedő pénzügyi központ, ami Nagy-Britanniában egyetlen várost, Londont jelent. A nemzeti pénzügyi rendszerben elfoglalt kiemelt szerepe *Leyshon* szerint abból adódik, hogy az ún. kritikus információk itt találhatóak meg, illetve ezen központ tartja a nemzetközi pénzügyi központokkal a fontos, ún. kritikus kapcsolatot.

Ezen kívül a nemzeti pénzügyi intézmények és számos nagy ipari társaság is ide helyezi a székhelyét. További jellemző a telekommunikáció aktív használata, a nagy összegű eszköz- és adósságkezelés, valamint a külföldi intézmények nagy számú előfordulása. A pénzügyi szolgáltatásokban foglalkoztatottak száma *Leyhonnál* még 559 716 fő, *Tickellnél* 709 000 fő (*Leyshon–Thrift–Tommerly*, 1989; *Tickell*, 1992).

A regionális pénzügyi központokon helye Nagy-Britannia közigazgatási rendszerében

A továbbiakban a regionális pénzügyi központok brit közigazgatási rendszeren belüli elhelyezkedését mutatom be, amelynek alapján érdekes megállapítások tehetők. A 4. táblázat összefoglalóan mutatja be a közigazgatási régiókat, azok központjait és a *Leyshon* által feltérképezett pénzügyi központokat.

4. táblázat

Nagy-Britannia régió- és pénzügyi központjai

Közigazgatási régió	Régió-központ	Egy főre jutó GDP (£/fő)	Kiemelkedő	Regionális pénzügyi központ	
London	London	133 081	London	–	–
Kelet-Anglia	Cambridge	69 607	–	–	Norwich
Délkelet	Oxford	107 797	–	–	Brighton Oxford Reading Southampton
Északkelet	Newcastle	25 294	–	–	Newcastle
Északnyugat	Manchester	75 275	–	Manchester (11 099) Liverpool (8270)	Bootle
Nyugat-Midlands	Birmingham	61 130	–	Birmingham (12 456)	Coventry Northampton
Kelet-Midlands	Nottingham	49 413	–	–	Leicester Nottingham
Yorkshire & Humberside	Leeds	55 457	–	Leeds (13 322)	Bradford Sheffield
Délnyugat	Bristol	56 064	–	Bristol (15 472)	Bournemouth
Skócia	Edinburgh	62 153	–	Edinburgh (18 417) Glasgow (16 495)	Aberdeen Southend
Wales	Cardiff	29 541	–	–	Cardiff

Megjegyzés: Az egy főre jutó GDP (£/fő) 1998. évi adat (*Vincent, 2001*). Ez az adat szerepel a regionális pénzügyi központok melletti zárójelben is.

Forrás: Hivatalos kormányzati régiófelosztás (GORs) és *Leyshon–Thrift–Tommaney, 1989*, valamint ONS, 2001. alapján saját szerkesztés.

A fenti tábla alapján tehető főbb megállapítások:

- 1) A regionális pénzügyi központok egyben az adott régió közigazgatási központjai is, kivéve Liverpoolt és Glasgow-t. Utóbbi két város ugyanis a régióközpont (Manchester, illetve Edinburgh) mellett létező regionális

- pénzügyi központ, azaz az északnyugati régió és Skócia két pénzügyi központtal is rendelkezik;
- 2) Fordítva azonban ez nem igaz, ugyanis nem mindegyik régióközpont regionális pénzügyi központ, csak a nagyobb gazdasági erővel rendelkezők. A régióközpontok közül Cambridge, Newcastle, Nottingham, Oxford és Cardiff nem regionális pénzügyi központ. Azonban megállapítható, hogy Cambridge kivételével mindegyik régióközpont egyben alregionális központ is;
  - 3) Minden régióon belül találhatunk a regionális pénzügyi központok mellett alregionális pénzügyi központokat, amelyekre mint jelenlegi vagy jövőbeli potenciális riválisokra érdemes odafigyelniük a jelenlegi regionális pénzügyi központoknak;
  - 4) Amennyiben a hivatalos tervezési-statisztikai régióktól eltérő, elsősorban a gazdasági életben betöltött szerepek, illetve kapcsolatok szorosságán alapuló „régióbeosztásból” indulunk ki (ami 1998 nyara előtt alkalmazott gyakorlat is volt az ONS-nál), akkor megérhető, hogy
    - a „Nagy” keleti régióban (amihez London mellett hozzátartozik a kelet-angliai és délkeleti régió is) miért csak alregionális pénzügyi központok vannak London mellett, és miért itt van a legtöbb pénzügyi központ. (London és az őt körülvevő nagyobb térség gazdasági és pénzügyi életben játszott domináns szerepéből és földrajzi közelségből adódóan ugyanis más szóba sem jöhet, egyértelműen következnek.)
    - a „Nagy” északi régióban (amihez az északkeleti és -nyugati régió tartozik) miért van két regionális pénzügyi központ (Manchester és Liverpool), amelyek azonban a Londonhoz közelebbi, gazdaságilag fejlettebb északnyugati régióban találhatók,
    - a Midlands-i régióban (ami a Kelet- és a Nyugat-Midlands-i régióból áll) miért egyetlen regionális pénzügyi központ van, ami a gazdaságilag fejlett Birminghamben található.
  - 5) A Londonon kívül létező, magasabb pénzügyi szolgáltatások nyújtására és nagyobb térség kiszolgálására képes regionális pénzügyi központokon belül nehéz felállítani sorrendet, mivel a különböző mutatók és egyéb jellemzők alapján a központok sorrendje eltérő. Például Leeds a harmadik legnagyobb foglalkoztató a pénzügyi és üzleti szolgáltatások szektorában – London és Birmingham után –, de második a szolgáltatási szektorban foglalkoztatottaknál bekövetkezett növekedést tekintve. A legtöbb kereskedelmi bank Edinburghot választotta székhelyül London után és a legtöbb kereskedelmi bankfiók is itt található London után, Manchesterben van a legtöbb külföldi bank és bankfiók London után stb.

Irodalom

- Allen, J. 1992: Services and the UK space economy: regionalization and economic dislocation. – *Transactions, Institute of British Geographers*. 3. pp. 292–305.
- Bank of England 2001: Annual Report. London, Park Communications Limited.
- Bank of England 2001: Monthly and Yearly works: The financial stability conjuncture and outlook. – *Financial Stability Review*. 10. pp. 40–43.
- Brunskill, I–Minns, R. 1989: Local financial markets. – *Local Economy*. 3. pp. 295–302.
- Daly, M. T. 1984: The Revolution in international capital markets: urban growth and Australian cities. – *Environment and Planning*. 16. pp. 1003–1020.
- Dow, S. 1987: Money and regional development. – *Studies in Political Economy*. 23. pp. 732–794.
- Gál Z. 2000a: A regionális tudomány új irányzata: a pénzügyi földrajz. – *Tér és Társadalom*. 2–3. pp. 9–21.
- Gál Z. 2000b: A regionalizmus kihívásai: a magyarországi bankrendszer fejlődése és területi struktúrája. – Horváth Gy.–Rechnitzer J. (szerk.): *Magyarország területi szerkezete és folyamatai az ezredfordulón*. Pécs, MTA Regionális Kutatások Központja. pp. 374–396.
- Gertler, M. 1984: Regional capital theory. – *Progress in Human Geography*. 8. pp. 50–81.
- Haughton, G.–Williams, C. C. (eds.) 1996: *Corporate City? Partnership, participation and partition in urban development in Leeds*. Aldershot, Avebury.
- Horváth Gy. 1998: *Európai regionális politika*. Budapest–Pécs, Dialóg Campus Kiadó. p. 76.
- Kindleberger, C. P. 1974: *The formation of financial centres: a study in comparative economic history*. Princeton Studies in International Finance. Princeton, University of Princeton.
- Laulajainen, R. 1998: *Financial Geography*. Series of Gothenburg University. Departments of Geography. 93. Göteborg, School of Economics and Commercial Law.
- Leyshon, A. 1995: Geographies of money and finance I. – *Progress in Human Geography*. 19. pp. 531–543.
- Leyshon, A.–Thrift, N. 1995: Geographies of financial excusion: financial abandonment in Britain and the US. – *Transactions, an International Journal of Geography*. 20. pp. 312–341.
- Leyshon, A.–Thrift, N. 1997: *Money and Space: Geographies of Monetary Transformation*. London, New York, Routledge.
- Leyshon, A.–Thrift, N.–Tommaney, C. 1989: The rise of the British provincial financial centre. – *Progress in Planning*. 31. pp. 151–229.
- Ligeti S. 1983: *Az angol bankrendszer*. Budapest, MNB Emissziós Főosztálya.
- Marshall, J. N. 1985: Business services, the regions and regional policy. – *Regional Studies*. 19. pp. 353–363.
- Marshall, J. N. 1985: Services in a post-industrial economy. – *Environment and Planning*. 17. pp. 1155–1167.
- McKillop, D. G.–Hutchinson, R. W. 1991: Financial intermediaries and financial markets: a United Kingdom perspective. – *Regional Studies*. 25. pp. 543–554.

- Nemes Nagy J. 1998: *A tér a társadalomkutatásban*. Budapest, Szó-Kép Kft.
- Porteous, D. J. 1996: *The geography of finance (Spatial Dimensions of Intermediary Behaviour)*. Brookefield, Avebury.
- Reed, H. C. 1981: *The Pre-eminence of International Financial Centres*. New York, Praeger.
- Semple, R. K.–Martz, D. J.–Green, M. B. 1985: Perspectives on corporate headquarters relocation in the United States. – *Urban Geography*. 4. pp. 370–391.
- Tickell, A. 1992: The social regulation of banking: restructuring foreign banks in Manchester and London. Unpublished PhD thesis. Manchester, University of Manchester, School of Geography.
- Tickell, A. 1993: *The role of Leeds in the regional financial system: Leeds and the regional financial system*. Leeds, Yorkshire & Humberside Regional Research Observatory.
- Vincent, D. (ed) 2001: *Local area and sub-regional GDP*. London, National Statistics.
- Wágner I. 2001: Az országos hálózattal rendelkező bankok területi struktúrája Magyarországon a XXI. század elején. Kézirat.

THE HIERARCHY OF THE BRITISH FINANCIAL CENTRES

Ildikó Wágner

One basic feature of financial systems is that they can be defined in terms of space. The otherwise invisible movement of money becomes visible with the help of the institutional and organisational background, which itself serves as a framework for various financial movements. These institutional forms (e.g. bank branches and building societies) and functions found within the developed countries can be observed at a higher density, geographically speaking, than can other, more specialised, financial market functions and the institutions which provide them (e.g. stock exchanges, pension funds, banking centres, unit trusts and venture capital providers), which are even more concentrated from the spatial perspective. As well as other economic sectors, financial businesses are determined by agglomeration, development traditions and the location itself, and, even within some city centres, historical cluster formations can be detected. Consequently, the city hierarchy is also a financial hierarchy and, in consequence, most countries have regional financial centres together with one or two pre-eminent financial centres of national importance.

All of this is presented in this paper by means of British examples, since, ignoring obvious basic differences in comparison with Hungary (e.g. the level of development of the two countries, the size of population, the differing roles played in the world economy etc.) we can, nonetheless, note certain common features and similarities, such as in the dominant position of the capital within the various sectors (including financial services) which go some way towards compensating for this. Amongst other factors, a strengthening of the role of the provincial cities and towns in the financial sector can be noted in both countries, and, for this reason, domestic financial centres and their role can be analysed on the basis of the British examples. This is extremely important for Hungary in a period when financial and business services are becoming decisively important for regional development, when the existence of well-developed business and financial services, as important elements in the tertiary sector, can be regarded as determining factors in economic development and competitiveness in the different areas and regions, in that they have the capacity to influence regional differences in the long term.

7. BEHÁLÓZOTT HATÁROK – HATÁRTALAN HÁLÓZATOK? A HÁLÓZATÉPÍTÉS SZEREPE A HATÁRON ÁTNYÚLÓ EGYÜTTMŰKÖDÉSBN

Novotny Gábor

A határrégiók politika diktálta központi orientációja (periférikus helyzete) változóban van az európai integráció folyamatában. Interreg- és Phare CBC-programjain keresztül az Európai Unió jelentős összegekkel támogatja a határon átnyúló intézményi együttműködések, feltételezve, hogy a határrégiók gazdasági és társadalmi profitálnak a határon átnyúló hálózatépítésből. A kifejezett cél: támogatni a határon átnyúló együttműködési hálózatok kialakulását és fejlődését, valamint bekötni ezeket a hálózatokat a nagyobb léptékű közösségi hálózatokba (European Commission, 1994).

Bár integrált területi tervezési aspektusból közelíti meg a kérdéskört, az Európai Térségfejlesztési Perspektíva (ESDP – European Spatial Development Perspective) szintén jelentős hangsúlyt fektet a határon átnyúló együttműködési hálózatokra (a határon átnyúló területeken különös jelentőségűek a város csoportok, klaszterek együttműködései, a regionális és nagyobb közlekedési hálózatok kapcsolódásainak fejlesztése, a veszélyeztetett környezetvédelmi területek menedzsmentje (European Commission, 1999). Az Interreg- és ESDP-célok később visszhangra találtak a transznacionális és határon átnyúló munkanyagokban, jövőképekben, fejlesztési tervekben.¹⁾

Úgy tűnik, az új évezred kezdetén Magyarország a helyi önkormányzatoktól a központi kormányzatig szintén „eurorégiós és hálózatépítési lázban ég”. A Széchenyi-tervben hangsúlyos szerepet játszik a nagyvállalatok (többnyire multinacionális cégek) és helyi vállalkozások (többnyire kis- és középvállalkozások) közötti hálózatok kialakításának ösztönzése, kiegészítve többek között a kutatási és fejlesztési, valamint technológia transzfer intézmények fejlesztésével. A Külügyminisztériumban 1998-ban Regionális Együttműködési Főosztály alakult, amely megpróbálja menedzselni és koordinálni az egyre gyarapodó és komplexebb határon átnyúló együttműködések.

Nem csoda, hogy a tervek és a jövőképek „telítődtek” a transznacionalizmussal és a hálózatelmélettel, hisz az elmúlt két évtized során az elméleti iroda-

lom fokozatosan egyre többet foglalkozott a „határok nélküli világgal” (vagy inkább Európával) és a „gyenge szálak erősségeivel”.

„Egyre fontosabbá válnak a transznacionális rezsimek és hálózatok – gyakran elsősorban inkább funkcionális, mint területi keretek között –, amikor a politikai és gazdasági hatalmak megpróbálják legyűrni, vagy legalábbis menedzselni az exkluzív, kirekesztő területiség növekvő ellentmondásait” (*Anderson*, 1995, p. 145.). „A hálózatok, virtuális terek, elmosódó határok olyan képződmények, melyek kihívást jelentenek a modern térbeliség (így a területiség) számára” (*Jukarainen*, 1998, p. 57.).

Valóban realitás ez az újszerű, hálózatos térbeliség a határon átnyúló környezetekben? Melyek (vagy melyek lehetnek) a közintézmények feladatai a határon átnyúló hálózatépítésben?²⁾

A tanulmány első részében rövid elméleti háttérrel vázolok fel, majd az osztrák–magyar határ hálózatépítési kezdeményezéseivel kapcsolatos előzetes kutatási eredmények egy részét mutatom be. Végül a határon átnyúló hálózatépítéssel kapcsolatos kételyekről, kihívásokról lesz szó.

Hálózatok a határon átnyúló együttműködésben

Remigio Ratti (1993) elsőként tett kísérletet arra, hogy a határokat és a hálózatokat egyazon elméleti, neoklasszikus mikroökonómiai modellbe foglalja. A tranzakciós költség elméletet alkalmazza annak bizonyítására, hogy a gát jellegű határok következményeként kialakult bizonytalansági helyzetek kezelhetők, magas tranzakciós költségek mérsékelhetők a vertikális integráció segítségével vagy a piac és hierarchia közötti átmeneti intézményekkel, példa erre a funkcionális szinergiákkal támogatott hálózati együttműködés stratégiája (*Ratti*, 1993, p. 49.). Ugyanakkor „nyitott határok esetében a határterületek gazdasági fejlődését többé már nem a politikai-intézményi különbségek, így a nemzeti hovatartozásból származó negatív vagy pozitív különbözeti járadékok, hanem sokkal inkább a határterületek valós komparatív előnyei határozzák meg” (*Ratti*, 1993, p. 45.). A határterületek gazdasága így valódi határon átnyúló gazdasággá válhat, azonban a szereplők stratégiai gondolkodása és viselkedése kulcsfontosságú. *Ratti* tehát elsősorban nehezen áthatható vagy félig áteresztő határoknál látja fontosnak a hálózatok áthidaló szerepét, egy szerinte határok nélküli közegben a hálózatokat már hagyományos, innovációt elősegítő alapjellemezőjük miatt választják a gazdasági szereplők. Éppen az általa említett politikai-intézményi különbségek – kiegészítve az identitások terén tapasztalható eltérésekkel – késztetnek bennünket arra, hogy elfogadjuk *Schmitt-Egner* (1998) kritikáját a nyitott határ kategóriájának használatát illetően.

Egyetértve a szerzővel és *van Houtummal* (1998) – még ha tudatosan szűk gazdasági szempontból vizsgáljuk is a határokat –, nem szabad elfelejtenünk a kultúra, a történelem, a tudati beállítottságok szerepét, hisz ezek nagymértékben befolyásolják a gazdasági szereplők viselkedését, különösen, ha a kis- és középvállalkozásokra gondolunk.³⁾

A szereplők stratégiai viselkedésével kapcsolatban arra, a szinte már közhelyre kell felhívunk kritikaként a figyelmet, hogy éppen a kis- és középvállalkozások, valamint a kistéleplési önkormányzatok azok a szereplők – és nem csak a határok közelében, de ott nagyobb valószínűséggel –, amelyek pénzügyi és személyi korlátaik miatt legtöbbször nem engedhetik meg maguknak a stratégiai gondolkodást és üzletvitelt, ki sem látnak a rövid távú, sokszor napi problémákból.

Ezzel összefüggésben, még hangsúlyosabbá válik *Schmitt-Egner* második jelentős kritikája. A német szerző a neoliberalizmus és neofunkcionalizmus bélyegeit használva perdöntő hiányosságnak tartja a kollektív szereplők (régió, politikai hálózatok) figyelmen kívül hagyását. *Veggeland* (1999) szerint a kormányközi és hálózati együttműködés elsősorban egy, a regionális integráció felé vezető új utat jelent, amely alternatívája mind a felülről lefelé építkező regionális politikának, mind pedig a szabályozás teljes hiányának a határon átnyúló regionalizációban. Ez a következtetés összhangban van azzal a nézettel, amely – a hálózatokkal a figyelem középpontjában – az intézményi beágyazottság regionális politikai fontosságát hangsúlyozza.

A következő részben a határon átnyúló együttműködés intézményi aspektusaival kapcsolatos előzetes kutatási eredményeink egy részét mutatjuk be.

Tapasztalatok dióhéjban

Bár kedvező körülmények között fejlődhettek, a holland–német határon átnyúló intézményeket (többnyire eurorégiók, egyesek már szinte történelmi hagyományokkal) többen kritizálták, mondván nem érték el a kívánt és elvárható gazdasági kohéziós szintet (*Schwab*, 1997; *Hamm*, 1996; *Scott*, 2000), és az intézmények túl bürokratikusak ahhoz, hogy valódi határon átnyúló hatású projekteket tudjanak menedzselni (*Keller–Stamm*, 1997; *Perkmann*, 1997; *Rodeman*, 1997). Az Interreg-pénzeknek köszönhetően intenzív az együttműködés a közszférában, de ez ritkán egészül ki a magánszektor kapcsolataival, úgymint kis- és középvállalkozások együttműködési hálózataival (*Scott*, 1999). További problémát jelent a legitimáció, számonkérhetőség (accountability) és a demokratikus ellenőrzés hiánya (*Denters–Schobben–van der Veen*, 1998).⁴⁾ Az említett problémák ellenére a holland–német eurorégiók legalább potenciálisan betölthetik a

helyi kezdeményezéseket koordináló szerepüket, azok valódi keretétől szolgálhatnak. Az Európai Unió kelet-közép-európai külső határainál ez a potenciál többnyire objektív okoknál fogva korlátozottabb. Igaz ez a sok szempontból előnyös helyzetű osztrák–magyar határnál is.

A nyolcvanas évek elején, a politikai enyhüléssel párhuzamosan ígéretes folyamatok indultak el a vasfüggöny mentén. Győr-Moson-Sopron és Vas megye már a 70-es években élénkítette kapcsolatait Burgenlanddal, 1985-ben pedig az együttműködést kormányzati szintre emelték az Osztrák–Magyar Területrendezési és Tervezési Bizottság keretei között. Az albizottságok egyike, a határ menti együttműködési munkacsoport – ahol Burgenland, Győr-Moson-Sopron és Vas megye a legmagasabb szinten volt képviselve – később az Interreg- és Phare CBC-programok (1995-től), valamint a Nyugat Pannónia EuRégió (1998) alapjául szolgált.

A kedvező körülményeknek köszönhetően mintegy 400 települési szintű együttműködési kapcsolat alakulhatott újjá Ausztria és Magyarország között, ennyi kapcsolatot áptak egyébként a trianoni békediktátum előtt (*Hajdú*, 1999), valamint újjászületőben vannak a történelmi vonzáskörzetek is (különösen Sopron és Szombathely esetében).

Természetesen a területi-közigazgatási egységek kompetenciáiban meglévő különbségek komoly problémát jelentenek, és nem valószínű, hogy ezen a téren a közeljövőben jelentős változás történne. Ugyan Zala megye EuRégióhoz való csatlakozása mellett az egyik fő érv az volt, hogy a bővítéssel már egy teljes magyar régió, a Győr-Moson-Sopron, Vas és Zala megyékből álló Nyugat-dunántúli régió és nem csupán két megye vesz részt az együttműködésben a megfelelő osztrák területi szinttel (Burgenlanddal). Ennek ellenére a kompetenciák és a lehetőségek nem állnak egyensúlyban.

A következő jelentős lépés már napirenden van: az EuRégióval kapcsolatos feladatokat átvinné a megyéktől a Nyugat-dunántúli Regionális Fejlesztési Ügynökség (a regionális tanács végrehajtó, menedzsment egysége), így utóbbi többé már nem csupán esernyőszervezetként működne, hanem az egyetlen koordinációs pont és partner lenne a magyar oldalon.

Más európai uniós külső határokhoz hasonlóan, jellemzőek az eltérő élet-színvonalból származó érdekkülönbségek, bár a szakadék lényegesen kisebb regionális, mint országos szinten (*1. táblázat*), hisz a fejlettségben előlről második magyar és hátulról első osztrák régió találkozik ezen a határon. Ráadásul a fejlődés nagyobb dinamikát mutat a magyar oldalon, annak ellenére, hogy Burgenland is élénküléssel jellemezhető az elmúlt évtizedben. A vasfüggöny leomlása döntő jelentőséggel bírt mindkét folyamatban (*Cséfalvay et al.*, 1999; *Winkler*, 1998; *Krajasits*, 1998), melyeket Burgenlandban európai pénzek, Magyarországon külföldi befektetések olajoztak.

1. táblázat

Gazdasági teljesítmény és munkanélküliség az osztrák–magyar határ mentén

Megnevezés	GDP/lakos, 1996		Munkanélküliségi ráta, %		Munkanélküliek számának százalékos változása	
	Országos átlag = 100	EU = 100	1998	1998	1990–1998	1995–1998
Észak-Burgenland	75,2	84,5	6,0	3 272	31,3	16,2
Közép-Burgenland	50,9	57,1	7,5	1 097	37,3	35,4
Dél-Burgenland	52,9	59,4	8,5	3 351	42,7	18,6
Bécs környéke (dél)	125,8	141,3	5,9	7 764	41,9	19,0
Alsó-Ausztria	77,5	87,0	6,8	7 062	16,7	-2,3
Bécs	148,4	166,6	9,7	73 329	55,6	20,2
Ausztria	100,0	112,3	7,0	237 795	28,5	10,2
Győr-Moson-Sopron	110,5	52,5	4,4	8 588	5,8	-1
Vas	109,3	51,9	5,2	7 099	6,26	-1,1
Zala	93,0	44,2	8,0	11 060	7,45	-0,8
Magyarország	100,0	47,5	9,1	404 094	9,88 ⁵⁾	
EU15		100,0				

Forrás: Ausztria–Magyarország, InterregIII–PhareCBC közös programozási dokumentum, 2000–2006.

Hálózati kezdeményezések – a pénz beszél

A nagyító alatti kedvezőbb kép ellenére jelentős különbségek vannak a közigazgatás szereplőinek pénzügyi lehetőségeiben (különösen az uniós, de a nemzeti támogatás tekintetében is). Schwab (1997) „regionális luxus programnak” nevezte az Interreg II és „nemzeti bázis infrastruktúra programnak” a Phare CBC kezdeményezéseket. A 2. táblázat illusztrálja az eltéréseket.

A táblázat adatait elnézve nem csodálkozhatunk azon, ha eltérő lelkesedéssel és érdeklődéssel találkoztunk az Európai Unió külső határainál a régió Cél 1-es státuszától függően.⁷⁾ Ezen kívül a Phare CBC program más mechanizmus szerint működik. A folyamatos és kitartó – a két kezdeményezés nagyobb összhangját célzó – reformtörekvések ellenére a Phare CBC lebonyolítási folyamata sokkal centralizáltabb és lassabb, a programozási periódusok még mindig nehezen egyeztetethetők össze.

A „pénz beszél” elv felismerésétől vezetettve ugyanakkor egyre nagyobb összegek válnak elérhetővé a határon átnyúló (politikai és gazdasági-társadalmi)

2. táblázat

Az Európai Unió által nyújtott támogatások az érintett határ menti területek népességére vetítve a Többéves Keretprogramok alapján (ECU/fő)⁶⁾

Objective 1 területek (1994–99)		Interreg IIA (1994–99)				Phare CBC (1995–99)	
Németország (Mecklenburg- Vorpommern, Brandenburg, Sachsen, Thüringen)	425,4	Németország (Mecklenburg- Vorpommern, Brandenburg, Sachsen, Nieder-Bayern)	28,9	Németország (Mecklenburg- Vorpommern, Brandenburg, Sachsen)	30,7	90,6	Lengyelország (Szczecin, Gorzów, Wielkopolski, Zielona Góra, Jelenia Góra)
				Németország (Sachsen, Nieder-Bayern)	28,6	94,3	Csehország (Észak- és Nyugat-Bohémia)
Ausztria (Burgenland)	601	Ausztria (Oberöster- reich, Nieder- österreich, Wien, Burgenland, Steiermark)	4,6	Ausztria (Oberösterreich, Nieder- österreich, Wien)	1	48	Csehország (Dél-Bohemia, Dél-Moravia, Joheseky)
				Ausztria (Oberösterreich, Nieder- österreich, Burgenland)	1,6	16,1	Szlovákia (Bratislava város és megye, Senica, Trnava, Galanta, Dunajska Sreda)
				Ausztria (Burgenland)	40	35,3	Magyarország (Győr-Moson- Sopron, Vas, Zala)
				Ausztria (Steiermark, Kärnten)	5,1	15,3	Szlovénia (Gorenjska, Gornja, Savinjska, Koroska, Podravje, Pomurje)
		Olaszország (Friuli-Venezia- Giulia, Veneto 1997–99)	9	Olaszország (Friuli-Venezia- Giulia, Veneto, 1997–99)	9	48	Szlovénia (Gorenjska, Goriske, Cost, Karst régió)

Forrás: Saját szerkesztés.

hálózatépítésre, intézményesülésre. A 2000–2002-es periódusban 6,11 millió euró (a teljes költségvetés 15,1%-a, nemzeti és európai finanszírozás együtt) áll rendelkezésre a határon átnyúló szervezeti struktúrákra és hálózatokra, míg 6,04

millió euró (14,2%) az osztrák oldalon a 2000–2006-os programozási periódusban. Az előző programperiódusban nem volt ilyen formában explicit prioritás, és a magyar oldalon a regionális tervezési prioritás kis mértékben alulteljesített maradt – 3,5% a tervezett 3,7% helyett. Ugyanakkor a pénz soha nem elég, és nem szabad elfelejtenünk, hogy „a pénz nem alkalmas eszköz a bizalmi légkör megteremtésére” (Gerling–Schmitt, 1998, p. 29.). Nem fogja helyettesíteni az egymás kultúrájának megismeréséhez, érdekeinek tolerálásához szükséges türelmet és időt. Ennek ellenére a Nyugat-dunántúli Regionális Fejlesztési Ügynökség vezetője úgy látja, „nem törhetünk ki az eurorégiók másolt, többnyire átpolitizált és hierarchikusan merev modelljének keretei közül, amennyiben a központi kormányzatok nem hajlandók a határon átnyúló együttműködést az Interreg- és Phare CBC-pénzekhez való hozzájáruláson túl támogatni.”⁸⁾

Hálózati kezdeményezések, kezdeményezők és közigazgatási beágyazottságuk

Az Európai Unió közigazgatási szférájában kevésbé formális határon átnyúló városhálózatokat alakítottak az eurégiók mellett, többnyire pragmatikusabb, nagyobb léptékű területrendezési és infrastruktúra-tervezési célokkal. Az ESDP-ben propagált policentrikusság elvének egyik pillérét képezik.⁹⁾

A Bécs–Pozsony–Győr–Brno városrégiót gyakran, mint a legígéretesebb makrorégiót emlegetik Közép-Európában. A kezdeti nehézségek ellenére mára számos együttműködési projekt indult be, működik ebben a dinamikus, bár némileg egyensúlytalan, potenciális hálózati térben. Ezek közül mutatunk most be néhányat.

VITECC – Vienna Tele Co-operation Centre. A magán- és közszféra közötti közvetítőként (interfaceként) a VITECC egy rugalmasan működő kerekasztalt kíván biztosítani az önkormányzatok és a magáncégek érdekeinek, szükségleteinek kifejezésére, megismerésére workshopok és internetes kommunikáció segítségével.

A *Planning the Gateway* elnevezésű projekt a Bécs–Pozsony–Győr régió szisztematikus és naprakész területi tervezési és területfejlesztési információkkal való ellátását tűzte ki céljául.

Az *EREG* (Eigenständige Regionalentwicklung im Grenzraum – Önálló regionális fejlődés a határrégióban) olyan kezdeményezés, amely nagyjából az említett nagyvárosok vonzáskörzeteit (500 önkormányzat Béctől keletre a Duna mentén) igyekszik hálózatokba, workshopokba, információcserébe kapcsolni.¹⁰⁾ Az együttműködés főbb területei: mezőgazdaság, turizmus és környezetvédelem. Az EREG folyamataira alapozva indult be a jelenlegi programozási

periódusban az Euregio Forum Alsó-Ausztria nevű kezdeményezés. Alsó-Ausztria, Csehország, Szlovákia és Magyarország közötti hálózatépítés áll a célok középpontjában.

A „*Határon átnyúló impulzus centrumok*” elnevezésű projektben 8 város vesz majd részt egy információs hálózatban, ahol a tervek szerint bármely városban rendezendő esemény tájékoztatója bekerül a rendszerbe.

Nem csupán az osztrák centrumterületekről származnak azonban hálózatépítési impulzusok. A „*Régi szomszéd – új partner*” szlogennel Stájerországból kezdeményezett EU–Jövő Régió az egymást az Alpok–Adria Munkaközösségből már jól ismerő partnerek közötti hálózatépítést ösztönzi (Veneto, Friuli-Venezia-Giulia – Olaszország; Baranya, Zala, Somogy, Vas, Veszprém, Győr-Moson-Sopron – Magyarország; Karintia, Burgenland, Stájerország – Ausztria, valamint Szlovénia és Horvátország).

A Nyugat Pannónia EuRégió természetesen nem kívánja elvesztegetni az említett hálózatokhoz való csatlakozás esélyét. A Nyugat-dunántúli régió „nyitott együttműködési hálózatok erősödő szöveteként” mutatja be önmagát, és a régió valóban egyre aktívabbnak mutatkozik a stratégiai hálózatépítésben.¹¹⁾ Ez egyben pozitív és negatív mellékhatásokkal is járhat. Pozitívum az EREG kezdeményezés révén Győr város és a környező kistérségi társulások között kialakult párbeszédforum, ugyanakkor a Nyugat Pannónia EuRégió miatt új feszültségpontok jöttek létre a régió megyéi, valamint a megyék és maga a régió között.

A tapasztalatokat összefoglalva megállapíthatjuk, hogy a legtöbb esetben az eurorégiók még messze vannak egy „makroszervezeti menedzsmenttől”. A dióhéjban bemutatott hálózati kezdeményezések ellenére a *Soeters* által 1993-ban szükségesnek tartott „meta stratégia” egy „euroregionális szuperhálózat” formájában még mindig inkább tudományos-fantasztikus kategória, mint gyakorlat. (*Soeters*, 1993, p. 653.) Elsősorban a regionális fejlesztési ügynökségek működnek hálózati középpontokként. Valójában a határon átnyúló régiókat álterületeknek tekinthetjük, hisz a végső döntéshozó hatalom az érintett helyi, regionális, nemzeti és uniós területek hatáskörében marad, és a határon átnyúló politika inkább regionális külpolitika, mintsem hagyományos területi politika.¹²⁾ Nyugati példákön láthattuk azonban, hogy fennáll annak a veszélye, hogy elitek jönnek létre a közszférában, melyek elszakadnak, függetlenednek a magánszekortól és az állampolgároktól (*Perkmann*, 1997; *Scott*, 1999, 2000).

Ha azonban a realitás talaján maradunk, Magyarországon és Kelet-Közép-Európában egyelőre örülnünk kell egy kompetens és hatékony regionális fejlesztési ügynökségi rendszernek (ebben a tekintetben különösen értékes a CADSES makrotérség Interreg IIC programjában indított CEDA – Közép-európai fejlesztési ügynökségek hálózata – projekt).

A hálózatépítés néhány problémája

„A gazdasági hálózatépítést (innovatív regionális milióban)... nem ösztönözhetik kívülálló felek. Élénkíteni lehet ugyan, de lényegében spontán módon, a már meglévő társadalmi hálózatokra alapozódik, amelyek létrehozzák és megerősítik a miliót ott, ahol magas szintű a kölcsönös bizalom és reciprocitás.” (Hansen, 1992, pp. 101–102.)

Úgy gondoljuk a kölcsönös bizalom légkörének megteremtésében a többnyire európai pénzekkel olajozott politikai hálózatok jelentős szerepet játszhatnak, különösen a közép-európai makrorégióban és az osztrák–magyar határrégióban, hisz itt az Osztrák–Magyar Monarchia komoly közös kulturális alapot teremtett. Léteznek ugyanakkor egyéb problémák.

„A hálózati határok rendkívül pontatlanok lehetnek, hisz formális és informális kapcsolatoktól függnek, így a hálózati szervezeti formát nem könnyű és nem is költségmentes menedzselni” (Cooke–Morgan, 1993, p. 544.) A hálózati struktúra tehát meglehetősen bizonytalan. A bizonytalanság származhat belülről – a bizalom könnyen meginoghat – és kívülről is, a környezet változása miatt (Fürst, 1994; Rodemann, 1997).

A határon átnyúló eurorégiók kapcsán Perkmann (1997) kiemeli a térbeli flexibilitás problémáját. Az együttműködő koalíciók rendkívül labilisak, a rengeteg egymást átfedő szövetség összezavart identitásokhoz vezet. A bizonytalan, „összetákolt” adminisztratív struktúrák igen jelentős döntéshozatali költségeket eredményezhetnek a koordinációs problémák, az externáliák és hiányzó méretgazdaságosság miatt. Ráadásul a határrégiókban rendszerint hiányosak az intézményi struktúrák, gyengébb a kapcsolatteremtési, hálózatépítési potenciál, amelyek segíthetnék e területek társadalmi-gazdasági revitalizációját. Kezdetben így a belső hálózatépítést preferálják, ami paradox módon zárt hálózatokhoz vezethet. Az ellentmondás abban rejlik, hogy a hálózatok szinte definíciószerűen nyitott struktúrák és zárásuk (új belépők tiltása) nehézkes és problematikus, intézményesebb struktúrákat, nagyobb hierarchiát eredményezhet a hálózaton belül. Ez egyrészt nagyobb áttekinthetőséget, ellenőrizhetőséget, legitimebb döntéshozatalt és csökkenő tranzakciós költségeket jelent, másrészt azonban az interakció intenzitása, a kreativitás csökken, kevesebb az alternatív impulzus. Az ösztönzést egyre inkább a kezdeményezőtől, magától az intézménytől várják a résztvevők. (Rodemann, 1997). Az intézményesítés tehát statikussá teheti hálózatokat, egyfajta „szklerózis multiplexet” okozva. Rodemann szerint a megoldás a kvázi intézményesülés lehetne, miszerint az intézményi kereteket a minimumon – végrehajtási és menedzsment szabályok – kellene tartani.

Az előbb említett problémák felmerülhetnek akkor, amikor a határ két oldalan kialakult hálózatok összekapcsolása után megnő a kísértés, hogy az euroré-

giókat (vagy bármely más határon átnyúló intézményt) törvények és rendelkezések hierarchikus rendszerébe illesszék, szétrombolva ezáltal a szóban forgó régiók határok nélküli, horizontális, hálózati jellegét (Veggeland, 1999).¹³⁾ Itt már a területi kormányzat (territorial government) kerül előtérbe a regionális kormányzás, irányítás (regional governance) helyett. Denters, Schobben és van der Veen (1998) a választásokkal társított funkcionális föderalizmus kapcsán megjegyzi, hogy a határon átnyúló régiókban egy ilyen rendszer költségei meghaladják az allokáció hatékonyságából és a demokratikus kontrollból származó előnyöket (például abban az esetben, ha a polgárok számára releváns ügyek fontossága relatíve alacsony).

Meg kell azonban jegyeznünk, hogy jelenleg Európa nagy része még meglehetősen távol van attól, hogy ilyen ellentmondásokkal, problémákkal szembesüljön – ha ezek egyáltalán valós problémákként merülnek fel az érdekeltek számára.

Összefoglalásként talán annyit mondhatunk, hogy a határon átnyúló hálózatok, mint nyitott horizontális struktúrák, a köz- és magánszféra széleskörű részvételével innovatívabbnak tűnnek az előítéletek és sztereotípiák leépítésében, mint az eurorégiók intézményi modellje. Az eurorégiók, mint hierarchikus felépítésű intézmények fontos határon átnyúló koordináló szerepet játszhatnak és kell játszaniuk, de dinamikusabb, lazább politikai hálózatokra kell épülniük. Nem hiszünk ugyanakkor a helyi kontextustól független, univerzálisan működőképesnek hitt intézményi modellekben. Látnunk kell, hogy a hálózati stratégiának is megvannak a gyengeségei, ellentmondásai (jelen keretek között nem tárgyalhattuk a hálózatokkal kapcsolatos olyan jelentős kérdéseket, mint a demokratikus deficit, a kizárás, kirekesztés és hatalom problémái), és minden eddigi uniós törekvés és program ellenére a globalizmus kihívásaival szemben versenyképesebbnek remélt határtalan Európa még messze van a megvalósulástól. Ennek ellenére úgy gondoljuk, hogy a hálózatépítésnek – tisztán funkcionális keretek között – a határon átnyúló tervezési és fejlesztési kérdésekben szélesebb relevanciája és potenciálja van, amely magában foglalhatja a régóta várt határon átnyúló gazdasági hálózatok kialakulásának lehetőségét is. Az osztrák–magyar határtérség – és szélesebb környezete, a közép-európai makrorégió – dinamikájánál, valamint közös kulturális gyökereinél, sokszínűségénél fogva, stabil feltételek mellett működő, innovatív regionális menedzsmentek révén az említett nehézségek ellenére megfelelő helyszín lehet a hálózatépítésben rejlő lehetőségek valóra váltására.

Jegyzetek

- 1) „A határok légiesítése nem csupán fizikai és intézményi előfeltételek megteremtését jelenti, hanem kapcsolatok, interakciók sűrű szövetét is. Eurorégiók, városok és régiók közötti testvérkapcsolatok, közös infrastruktúra-fejlesztési projektek, a közös természeti és kulturális értékek megőrzése, együttműködés a foglalkoztatás területén, kis- és középvállalkozások együttműködése egyaránt az európai térségi integráció elemei” (*Vision Planet*, 2000, p. 12. – Strategies for Integrated Spatial Development of the Central European Adriatic and South-Eastern European Space – CADSES). Északnyugat-Európa Térbeli Jövőképe (*Spatial Vision Group*, 2000) valamivel merészebb vállalkozás. Ugyan az ESDP-ben lefektetett irányvonalak mentén halad, mégsem marad azok (és más európai prioritások) pusztá megismétlésénél, hanem jövőképet vázol egy homályosan lehatárolt Északnyugat-Európáról, és olyan fontos és bizonytalan témákat is felvet, vitára bocsát, mint például a transznacionális hálózatok hatásai: hol és hogyan lehet ilyen hálózatokat létrehozni úgy, hogy azok hozzájáruljanak egy kiegyensúlyozottabb fejlődéshez, a növekedés igazságosabb eloszlásához és a fenntartható fejlődéshez.
- 2) Jelen tanulmányban a területi korlátok miatt elsősorban a politikai hálózatokra helyezük a hangsúlyt, míg a kutatásban vizsgálat tárgyát képezi a politikai hálózatok gazdasági hálózatok alakítását ösztönző szerepe, a politikai és vállalkozói hálózatok kapcsolatai is.
- 3) Számos határkutató (*Corvers et al.*, 1995; *Hamm*, 1996; *Koschatzky*, 2000; *van den Tillart–Busse*, 1994; *van Geenhuizen et al.*, 1996; *van Houtum*, 1998) következtetését, miszerint a közelség önmagában még nem elég a sikeres együttműködéshez a szerző holland–német és osztrák–magyar határok mentén készített interjúi is alátámasztják.
- 4) Az EU vagy eurorégiók képviselői, alkalmazottai többnyire maguk is realisták és kritikusak. Az eddig elért eredmények inkább tekinthetők „jó szomszédsági viszonyoknak” és a legfőbb eredmény az előítéletek fokozatos leépülése, de egyfajta határon átnyúló (euroregionális) identitás „csacskaság”. Még egy vélemény a gazdasági együttműködésről: ha lenne érdekeltség a kooperáció tekintetében, a vállalkozások maguk formálnának határon átnyúló hálózatokat. Miután azonban ez az érdekeltség nem igazán létezik, nem várhatunk látványos fejleményeket. Problémákból és szükségékből nem születnek hálózatok („aus der Not entstehen keine Netzwerke”).
- 5) 1994–1997.
- 6) Az összehasonlítás valóságghűbb képet adhatna akkor, ha ismernénk az általános Phare-program határregiókat érintő összegeit, így azonban az uniós pénzügyi lehetőségekben megmutatkozó rés némileg nagyobb a valóságosnál.
- 7) Természetesen sok más befolyásoló tényező van (mint például a vezetés képességei, a helyi és regionális kulcsszereplők hosszú távú elkötelezettsége), mégis az anyagi források a legfontosabb hálózatépítést, intézményesülést befolyásoló tényezők, és ez valószínűleg még sokáig így is marad. Alsó-Ausztria a hálózatépítés egyik legerősebb területének tekinthető a régióban. Miután a regionális átlagok

sokszor jelentős belső területi különbségeket takarnak, a nagy európai vagy nemzeti forrásoktól eleső régiók megpróbálják erőfeszítéseiket a számukra elérhető alapokra összpontosítani (Interreg Alsó-Ausztriában, Phare CBC Nyugat-Dunántúlon). Burgenland fejlődési dinamikáját és ennek következtében az 1. célkitűzésbe való besorolás potenciális elvesztését szem előtt tartva a kismartoni regionális menedzsment is nagyobb érdeklődést mutat az Interreg és a határon átnyúló együttműködés iránt, ennek ellenére az osztrák aktivitást magyar részről gyakran éri kritika.

- 8) Nem valószínű, hogy széleskörű konszenzus alakult volna ki a felvetéssel kapcsolatban. A Külügyminisztérium Regionális Együttműködési Főosztálya költségvetési támogatást javasolt az eurorégiók számára, de nem fogadták el. Miután egy megyei hivatalnok megtudta ezt, hirtelen lekerültek a napirendről a megye eurorégiós tervei.
- 9) Említésképpen néhány ilyen kezdeményezés: MHAL–Maastricht, Hasselt, Aachen, Liège; Saar–Lor–Lux; ANKE–Arnhem, Nijmegen, Kleve, Emmerich; Hengelo–Enchede–Münster–Osnabrück négyeség. Problematikus kérdés, hogy a határon átnyúló városhálózatok mennyiben jelentenek konkurenciát az eurorégióknak. Kisebb közösségek aggódnak, hogy csupán egyszerű tranzitpozícióba kerülnek mindennemű helyi haszon nélkül (alagút hatás, ugyanakkor ez nem egy speciális határmenti jelenség, a probléma ismert majd minden vidék–nagyváros konfliktusban). A feszültségek manapság mérsékeltebben jelentkeznek, hiszen a kis települések kezdik érezni a felsőbb szintű centrumok hálózataiból származó előnyöket is (míg korábban sokszor nem akartak egy asztalhoz ülni a városvezetőkkel), és egyre több a kistelepüléseket felfűző hálózati kezdeményezés is. Jól példázza ezt az osztrák–cseh–szlovák–magyar határvidék.
- 10) A munkaközösségek és workshopok szerepe jelentős mind a politikai, mind a gazdasági hálózatok kezdeményezésében, hisz céljuk dialógust indítani a megszokott kereteken kívül (legyen az egy cég vagy önkormányzat), amelyek sokszor túl formálisnak és merevnek bizonyulnak. Példaként említhetők rendszeres informális cégkapcsolati napok, önkormányzati workshopok, business találkozók, bár meg kell jegyeznünk, hogy az eredményesség nehezen mérhető és a határon átnyúló hozzáadott érték sokszor kétséges. Az osztrák–magyar határ mentén ennek ellenére tudunk olyan esetről, amikor osztrák cégek, vállalkozók önmagukban ugyan zárkóztak mutakoztak, mégis a workshopon készséget mutattak az együttműködésre.
- 11) Ez a tevékenység a kultúrától kezdve a gazdaságon keresztül az infrastruktúráig terjed mind kis-, mind nagyléptékben. Utóbbira jó példa a tervezett észak–déli vasútvonal Bécs és Graz között. Itt igen jelentős közös lobbierőket sikerült mozgósítani az olcsóbb és területfejlesztési szempontból előnyösebb projektjavaslat támogatása érdekében. Természetesen a tervezett, a határ két oldalán cikk-cakkban vezetett nyomvonal (összehasonlítva az Alpok alá tervezett Semmering alagúttal) kiemelkedő jelentőségű a fontos közlekedési folyosók árnyékában lévő határregió számára.

- 12) Annyiban kiegészítésre szorul *Perkmann* megállapítása, hogy ez a „regionális külpolitika” még a regionalizált és föderális államberendezkedésű országokban – és között – sem túl erős minden ilyenirányú szándék (két- és többoldalú egyezmények) ellenére. Például a Karlsruhei Egyezményben (1996) elfogadott, a határon átnyúló együttműködést jogi szempontból megkönnyíteni hivatott célszövetségi intézményi formát csak korlátozott mértékben alkalmazzák a felek (lásd még *Novotny*, 1998, pp. 80–81.).
- 13) *Veggeland* tovább elemzi a „szklerózis multiplex” tüneteit: az euroregionális rezsimek elvesztik a változó piacokhoz, technológiákhoz, kultúrákhoz való alkalmazkodási képességüket, csökken célzott fejlesztési projekteket generáló erejük és stratégiai tervezési akciókkal kapcsolatos tárgyalási képességük.

Irodalom

- Anderson, J. 1995: The shifting stage of politics: new medieval and post modern territorialities? – *Environment and Planning D: Society and Space*. 14. pp. 133–153.
- Ausztria–Magyarország, *Interreg III–Phare CBC Közös Programdokumentum 2000–2006*. (Austria–Hungary, Joint Programming Document) 2000.
- Cooke, P.–Morgan, K. 1993: The network paradigm: new departures in corporate and regional development. – *Environment and Planning D: Society and Space*. 11. pp. 543–564.
- Cséfalvay, Z.–Landesmann, M.–Matolcsy, Gy. (eds.) 1999: *Hungary's Accession to the EU: The Impact on Selected Areas of Hungarian–Austrian Relations*. Bécs–Budapest, The Vienna Institute for International Economic Studies, Economic Growth Institute.
- Denters, B.–Schobben, R.–van der Veen, A. 1998: Governance of European border regions: a legal, economic and political science approach with an application to the Dutch–German and the Dutch–Belgian border. – Brunn, G.–Scmitt-Egner P. (eds): *Grenzüberschreitende Zusammenarbeit in Europa: Theorie–Empirie–Praxis*. Baden-Baden.
- European Commission, 1994: Interreg II directives (94/C 180/13), Phare CBC decision (94/1628).
- European Commission, 1999: *ESDP – European Spatial Development Perspective: Towards a Balanced and Sustainable Development of the Territory of the European Union*. Luxembourg, Office for Official Publications of the European Communities.
- Fürst, D. 1994: Regionalkonferenzen zwischen offenen Netzwerken und fester Institutionalisierung. – *Raumforschung und Raumordnung*. 3. pp. 184–192.
- Gerling, K.–Schmidt, K.-D. 1998: Emerging East–West Corporate Networks in Central European Border Regions: Some Theoretical Arguments and Stylised Facts. – *Kiel Working Paper* No. 852.
- Hajdú Z. 1999: Határmenti régiók – határmenti együttműködés és fejlődés Magyarország Európai Unió csatlakozása után. „*Role of Regions in the Enlarging European Union*” Nemzetközi Konferencia. Pécs.

- Hamm, R. 1996: European Border Regions – Driving Force of European Integration? *European Regional Science Association 36th European Congress*. Zürich, 26–30. August 1996.
- Hansen, N. 1992: Competition trust and reciprocity in the development of innovative regional milieux. – *Papers in Regional Science*.
- Jukarainen, P. 1999: Borders change – so do space identity, and community. – Eskelinen, H.–Liikanen I.–Oksa, J. (eds.): *Curtains of Iron and Gold. Reconstructing Borders and Scales of Interaction*. Aldershot, Ashgate. pp. 57–72.
- Keller, S.–Stamm, T. 1997: Grenzen und Perspektiven von grenzüberschreitenden Städtetzwerken. – *Raumforschung und Raumordnung*. 1. pp. 14–23.
- Koschatzky, K. 2000: A river is a river – cross-border networking between Baden and Alsace. – *European Planning Studies*. 4. pp. 429–450.
- Krajsits, C. 1998: Aufbruch aus der Peripherie. – *RAUM*. 29. pp. 10–13.
- Novotny, G. 1998: Az eurorégiós minta (a sikeres határmenti együttműködések kulcskérdései). – Balogh, A.–Papp, G. (szerk.): *Magyarország az európai regionális együttműködésben*. Budapest, MTA Regionális Kutatások Központja – Külügyi Intézet. pp. 77–103.
- Perkmann, M. 1997: The politics of regional co-operation (New regional geo-economic strategies and the building of transnational pseudo-territories). „Regional Frontiers” EURRN Conference Europa-Universität Viadrina Frankfurt/Oder. 20–23. September.
- Ratti, R. 1993: Spatial and economic effects of frontiers: overview of traditional and new approaches and theories of border area development. – Ratti, R.–Reichman, S. (eds.): *Theory and Practice of Transborder Co-operation*. Basel und Frankfurt am Main, Verlag Helbing & Lichtenbahn.
- Rodemann, M. 1997: *Der Netzwerkansatz – Strategie grenzübergreifender Kooperation im deutsch–polnischen Grenzraum (Praktikumsbericht)*. IRS. Erkner.
- Schmitt-Egner, P. 1998: Grenzüberschreitende Zusammenarbeit (GZA) in Europa als Gegenstand wissenschaftlicher Forschung und Strategie transnationaler Praxis. Anmerkung zur Theorie, Empirie und Praxis des Transnationalen Regionalismus. – Brunn, G.–Schmitt-Egner P. (eds): *Grenzüberschreitende Zusammenarbeit in Europa: Theorie–Empirie–Praxis*. Baden-Baden.
- Schwab, O. 1997: Euroregionen an der deutsch–polnischen Grenze – gefangen im Politik und Verwaltungsnetz? – *Raumforschung und Raumordnung*. 1. pp. 4–13.
- Scott, J. W. 1999: European and North American contexts for cross-border regionalism. – *Regional Studies*. 7. pp. 605–617.
- Scott, J. W. 2000: Euroregions, Governance and Transborder Cooperation within the EU. – van der Velde, M.–van Houtum, H. (eds.): *Borders, Regions and People*. Pion, London. pp. 104–115.
- Soeters, J. L. 1993: Managing euroregional networks. – *Organisational Studies*. 5. pp. 639–656.
- Spatial Vision Group, 2000: A Spatial Vision for North-West Europe: Building Cooperation. The Hague, National Spatial Planning Agency, Ministry of Housing, Spatial Planning and the Environment.
- Van den Tillart, H.–Busse, G. 1994: *Unternehmen ohne Grenzen?* Nijmegen, ITS.

- Van Geenhuizen, M.–van der Knaap, B.–Nijkamp, P 1996: Trans-border European networking: shifts in corporate strategy? – *European Planning Studies*. 6. pp. 671–682.
- Van Houtum, H. 1998: *The Development of Cross-Border Economic Relations*. Centre for Economic Research, Tilburg University.
- Veggeland, N. 1999: Regulating cross-border regionalisation (DRAFT). Paper prepared for the Workshop „Borders and Border Regions” in Imatra.
- Vision Planet, 2000: Strategies for Integrated Spatial Development of the Central European Adriatic and South-Eastern European Space – CADSES (Guidelines and policy proposals).
- Winkler, P. 1998: EU-Osterweiterung: Perspektiven für die österreichischen Grenzregionen. – *RAUM*. 32. pp. 39–41.

CROSS-BORDER NETWORKS – BORDERLESS NETWORKS? THE ROLE OF NETWORK BUILDING IN CROSS-BORDER CO-OPERATION

Gábor Novotny

The European integration process, its bolstering political objectives, the many times stressed principles of socially and environmentally sustainable development, the globalisation process of economic activities, complemented by other, usually local historical, cultural factors raised research interest in borders, border regions and networks all over Europe. At the dawn of the new Millennium Hungary was also „infected” by the „Euroregion and network building fever”. Accordingly the study aims at giving a short insight in the new mainstream of the border region research.

Following a brief theoretical introduction, we present the Austrian–Hungarian border region as a potential network space, finally we draw the attention to some of the problems and deficiencies of the network strategy.

The borderless Europe hoped to be competitive when facing the challenges of globalisation is still far from existence despite all the European Union efforts and programs. Cross-border institutional experience from Western–Europe makes us cautious and strengthen our scepticism towards models believed to be universal, be it Euroregions, or the overall network paradigm. However, as a conclusion we think that due to its dynamics and common cultural heritage the Austrian–Hungarian border region, and its wider neighbourhood may have the potential to benefit from the possibilities of cross-border network building, under the condition, that the increasingly powerful regional managements are able to handle the processes, regarding especially the less emphasised challenges connected to networks.

8. A HORVÁT–MAGYAR HATÁR MENTI EGYÜTTMŰKÖDÉS LEHETŐSÉGEI

Pálmai Zsolt

A kilencvenes évek hazai területi fejlődése szempontjából fontos elemnek tekinthető a tervezési-statisztikai régiók kialakítása. Létrehozásukkal egy időben kezdetét vette fejlődési pályájuk, jövőjük tervezése is, amely szinte kivétel nélkül fontos tényezőként definiálta a régiók külső kohéziójának erősítését. A Dél- és Nyugat-dunántúli régiók vonatkozásában ennek egyik kézenfekvő és történetileg is megalapozott irányát a horvát–magyar határon átnyúló kapcsolatok jelentik. Jelen tanulmány célja azoknak a felméréseknek a bemutatása, amelyek Magyarország és stratégiai partnere, Horvátország határ menti területeire vonatkoznak.

A horvát–magyar határszakasz jellemzői

A határ menti együttműködés szempontjából fontos a határ típusának meghatározása, ugyanis az nagyban befolyásolja a határ menti területek jellegzetességeit is.

Az elmúlt évtized Kelet-Közép-Európa volt szocialista országai számára nemzetállami tudatuk megerősödését, számos esetben (így a Balkán nyugati részén) új nemzetállamok kialakulását is hozta. Ebben a légkörben a térség határszakaszai geopolitikai határokként funkcionáltak, politikai szövetségek, gazdasági értelemben pedig „kolóniák” kialakulásának kedveztek (*Hardi*, 2001, p. 25.). Az elmúlt tíz év távlatából nagy valószínűséggel megállapítható, hogy a határok vonalának stabilizálódása (azok kölcsönös elismerése révén), illetve a határvonal helyébe lépő, tartalmilag gazdagabb határzóna elfogadottá válása jelenleg még a jövő kihívásai közé tartozik. Ezek teszik majd lehetővé az érintett térségek közötti együttműködés, adott esetben integráció kialakulását, a határszakaszok gazdasági-társadalmi jellegének megerősödését (*Ratti*, 1993).

A horvát–magyar határszakasz tradicionális jellemzőjének a két ország között húzódó határsáv kapcsolati zóna jellege tekinthető. Országunk déli határa

ellátja az elválasztás, a szűrés, az ellenőrzés, a törvényességi védelem és az állami fiskális érdekek érvényesítésének állandó funkcióit. Történeti kitekintéssel pedig elmondható róla az is, hogy a katonai és ideológiai szembenállás eszközül kevés esetben szolgált.

A horvát–magyar határszakasz alapvetően nyitottnak tekinthető, azonban a nyitottság adta előnyök csak korlátozott mértékben aknázhatók ki. Ennek oka egyrészt a potenciális gazdasági előnyök elmúlt évtizedben is nem csekély változást mutató összetétele, másrészt pedig a nemzeti-politikai tényező, amely mindkét országban inkább az államépítést helyezte előtérbe, amihez képest a határ menti együttműködés hátrébb sorolódott. Pozitívumként értelmezhető azonban a két ország politikai vezetésének és lakosságának határ menti együttműködéshez való egyhangúan támogató hozzáállása. Jóllehet a magyar fél nyilvánítottan is szeretné a határ nyitottabbá válását, azonban annak mértéke nagyban függ attól is, hogy a horvát partnernél a gazdasági előnyök–politikai fogadókészség milyen aránya alakul, alakítható ki.

Az elmúlt évtized hatása a határon átnyúló együttműködés megítélésére

A horvát és magyar határtérségek, valamint az azokhoz kapcsolódó, az országok belső területein elhelyezkedő területi egységek kapcsolatainak vizsgálata nem új keletű kutatási téma. Aktualitását a kilencvenes években a térségben lezajlott folyamatok csak erősítették, hiszen egyértelmű igényként fogalmazódott meg az együttműködés kényszere. Ezt magyar oldalról a területfejlesztéssel összefüggő jogszabály- és programdokumentum alkotás erősítette (területfejlesztési törvény, illetve az azt követően kialakított Országos Területfejlesztési Koncepció, valamint az előzőekre is épülő regionális fejlesztési programok), amely a dél- és nyugat-dunántúli tervezési-statisztikai régiók vonatkozásában a külső kohézió erősítését kiemelt területként nevesítette. Erre a célkitűzésre ráépülve indult el az az előkészítő munka, amelynek eredményeként megerősödő határ menti együttműködés, mint az érintett régiók fejlődésének egyik jelentős mozgatórugója funkcionálhat.

A korábbi jugoszláv, majd 1991. június 25-től már önálló horvát területek története inkább krízisekkel tarkított, semmint szerves fejlődéssel volt jellemezhető az elmúlt évtizedben. A délszláv konfliktus legnehezebb éveit követően születtek meg azok a törvények és alakultak ki azok a feltételek (Tudjman elnök halálát követően a 2000 januárjában lebonyolított választások a demokratikus ellenzék győzelmét hozták), amelyek immár szervezett és nyugodtabb körülményeket biztosítottak a horvát területek fejlődése számára. A horvát ol-

dal vonatkozásában egyértelműen elmondható, hogy déli szomszédunk Magyarországtól segítséget, együttműködést vár. A fogadókészség a horvát területek részéről egyértelműen megnyilvánul, az előzőekben említett speciális érdekek megléte, egyidejű figyelembe vétele mellett is.

A határ menti együttműködésre vonatkozó kérdőíves felmérések és eredményeik ismertetése

Az alábbiakban három kérdőíves felmérés eredményeinek részletes bemutatására kerül sor. Az adatgyűjtések közvetlen indokául minden esetben a Dél-Dunántúl horvát területekkel fennálló kapcsolatainak számbavétele, valamint az ezekre építhető jövőbeni lehetséges együttműködési programok előkészítése szolgált.

A horvát–magyar külkapcsolatok felmérése 2000 januárjában

A Dél-Dunántúl külkapcsolatainak felméréséhez kötődően elsőként 2000 januárjában került sor a témával kapcsolatban akkor vizsgálatba vont térség (Baranya, Somogy, Tolna és Zala megyék) horvát területekkel fennálló kötődéseinek kérdőíves felmérésére.

A Dél-Dunántúli Regionális Fejlesztési Ügynökség által összeállított kérdőív az együttműködési kapcsolatokat témájuk szerint négy csoportba osztotta:

- gazdasági,
- önkormányzati,
- kulturális,
- tudományos és oktatási jellegűekre.

A csoportok kialakításakor koncentráltan azokat az együttműködési területeket választottuk ki, amelyek a határ által kettéosztott térség gazdasági-társadalmi éltére közvetlenül és tovagyrúzó módon képesek jelentős hatást gyakorolni. Fontos szempont volt az is, hogy a felmérés olyan tevékenységi területekre terjedjen ki, amelyek nemcsak a múltban voltak és jelenleg is meghatározói a határ menti kapcsolatoknak, hanem viszonylag egyszerű kezdeményezésekkel könnyedén mozgásba lendíthetők.

A felmérés során a megkérdezettek köre az alábbiakból tevődött össze:

- a térség megyei jogú városai,
- a határ menti települések,
- a megyei agrár-, valamint kereskedelmi és iparkamarák,
- a térségben működő felsőoktatási intézmények.

A felmérés célcsoportjával kapcsolatban elmondható, hogy a választ adó települési önkormányzatok – a határhoz viszonyított elhelyezkedésük szempontjából – a magyar oldalon alapvetően hármastagolódásúak. A közvetlenül a határ menti kistérségekben elhelyezkedő, városi ranggal nem rendelkező települések közvetlen környezetükre gyakorolt hatással, valamint jellemzően környezetükkel fennálló kapcsolattal jellemezhetők. Az első városvonalat alkotó Mohács, Villány, Siklós, Harkány, Sellye, Barcs, Csurgó, Letenye városok hatása már kiterjedtebb, azonban dominánsnak mégis a második városvonalat alkotó megyei jogú városok (Pécs, Kaposvár, Nagykanizsa) tekinthetők.

A megyei kamarai köztestületek szerepeltetése magától értetődő, hiszen gazdaságépítő, gazdaságélénkítő tevékenységük révén a határ túloldalán található szervezetekkel is kapcsolatban állnak. Saját profiljuk vonatkozásában ugyanez elmondható a magyar térség felsőoktatási intézményeiről is.

A 2000. év elején készített felmérés kérdőíve a kapcsolatok meglétének feltárásán túl azoknak a szervezeteknek a regisztrálására is kiterjedt, amelyekkel a kérdéses kapcsolat fennállt. Kérdésként került feltüntetésre az együttműködés rövid leírása, valamint annak kezdete, gyakorisága is.

A beérkezett válaszok – jóllehet a merítési bázisul szolgáló szervezeti-intézményi kör összetétele számos területen (így például a reálszféra együttműködése kapcsán) nem tekinthető reprezentatívnak) – több ponton alátámasztották a vizsgált négy megyés térség fejlesztési programjaiban is megjelenő törekvését a horvát partnerrel fennálló együttműködések erősítésére.

1. táblázat

A 2000. januári kérdőíves felmérésre beérkezett válaszok megoszlása az együttműködés típusa szerint

Együttműködés típusa	Beérkezett válaszok száma, db	Százalékos megoszlása
Gazdasági	32	52
Önkormányzati	13	19
Kulturális	15	16
Tudományos és oktatási	19	13
Összesen:	79	100

Forrás: Dél-Dunántúli Regionális Fejlesztési Ügynökség Kht., 2000.

A válaszok részletes elemzését megelőzően ki kell emelni azt, hogy számos válaszadó horvát partnerekkel fennálló együttműködését az együttműködési típusok mindegyikénél (illetve egynél több helyen) nevesítette. Ennek oka, hogy együttműködésük vagy keretjellegű (ezáltal több típust is átfog egyszerre),

vagy pedig egyszerűen csak arról van szó, hogy a válaszadó intézmény számára a kooperáció (vagy annak lehetősége) akkora jelentőséggel bír, hogy annak ismertté tételére még az esetleges érintőleges kötődés esetén is igényt tartott.

Amint az a fenti táblázatból is kiténik, dominánsnak a gazdasági jellegű együttműködések tekinthetők. A kategória szűk értelmezésében nevesítésre kerültek együttműködések az agrárium (szójabab értékesítés, horvátországi fajta-bejegyzés stb.) valamint az élelmiszer és az élelmiszeripari gépek kereskedelme területéről. Jelenleg is elő együttműködés regisztrálható a textilipari termékek kereskedelme vonatkozásában, s bizonyos barter ügyletek is megfigyelhetők a térségben. Közvetettebben gazdasági jellegű, azonban mindenképpen markáns a határterület kereskedelmi és iparkamaráinak együttműködése (vásárok, üzletember-találkozók, bemutatók szervezése), s jelentős a kooperáció a turizmus (ezen belül a gyógy-, termál- valamint a borturizmus) területén is. A gazdasági együttműködés alapjául szolgáló közlekedési infrastrukturális feltételek javítása (határátkelőhelyek, vasúti szolgáltatások és a vasutak közötti együttműködés) szintén nevesítésre került a válaszok sorában. Ezzel a területtel azonban megkülönböztetett módon kell bánni, hiszen – akárcsak a közigazgatásnál, számos egyéb infrastrukturális és tervezési munkánál – az illetékesség és a döntési kompetencia a nemzeti kormányok, nem pedig a közvetlenül érintett térségek kezében van (EHRSZ, 2000). Ennek ellenére a vasutak területén kimutatható együttműködés több évtizedes múlttal rendelkezik (míg az azt megelőzően említettekénél a pár éves múltra visszatekintő kooperáció már hosszú távúnak számít). A kapcsolatok gyakoriságának tekintetében jelentős a szóródás: léteznek évente egy-két alkalommal lebonyolításra kerülők (például az üzletember-találkozók) és vannak napi gyakoriságúak is (az imént említett vasúti együttműködés területéről).

A tudományos és oktatási együttműködés vonatkozásában – amely a beérkezett válaszok száma szerint a második helyre sorolódott – említésre méltók azok az erőfeszítések, amelyeket a kooperációkat alkotó szervezetek kapcsolataik intézményesítése érdekében tesznek. Ezek a rendszeres tanár–diák cserekapcsolatok, tapasztalatcserék egyszerű formáitól egészen közös oktatási kurzusok, ismeretterjesztő programok megszervezéséig terjednek (ez utóbbiakban például a kaposvári és pécsi egyetemek, valamint a Baranya Megyei Területi Agrárkamara érintettek). Kellően előkészítettnek mondhatók a két ország tudományos akadémiái közötti együttműködések is.

A tudományos és oktatási együttműködések hatékonyan megalapozzák a horvát és magyar határ menti térségek egyéb területeken kibontakozó együttműködéseit is. Így megfigyelhető például az, hogy ezen az együttműködési típuson belül került feltüntetésre a népi építészet közös ápolásának, megőrzésének gondolata, illetve az agrár-külkereskedelem egy szeletét reprezentáló szójane-mesítés és (ez a hangsúlyosabb) -értékesítés szoros kapcsolata.

A tudományos és oktatási kapcsolatok további jellemzője, hogy azok szüneteltek a délszláv válság ideje alatt, s újbóli felvételükre a térség pacifikálását követően került sor. Az együttműködések gyakoriságát pedig alapvetően a kooperációk tartalma határozza meg.

A harmadik legnagyobb halmazt a kulturális együttműködésre beérkezett válaszok alkották. Az együttműködések kezdete és gyakorisága vonatkozásában csak megismételni lehet a tudományos és oktatási kapcsolatoknál leírtakat. A téma igazi érdekességét az együttműködések tartalma jelenti. A kapcsolatok egyik fő irányát az állampolgárok és családok közötti kapcsolattartás jelenti, amely – ellentétben több együttműködési formával – a háború ideje alatt sem szünetelt (menekültek befogadása a közvetlenül határ menti településeken, például Beremenden). További fontos területek a sportkapcsolatok, zenei fesztiválok és nemzetiségi ünnepek témakörei. Említésre érdemesek a testvérvárosi kapcsolatok (például Eszék és Pécs között), valamint a horvát és magyar önkormányzatok közötti, kulturális területen kibontakozó együttműködések is.

A legkevesebb válasz az önkormányzatok közötti együttműködésre érkezett be, jóllehet jogállásuk, feladataik tekintetében éppen ezek azok a szervezetek, amelyek valóban hatékonyan elősegíthetik a határ menti együttműködést. A megállapítás inkább a magyar oldal helyhatóságaira vonatkozik, Horvátországban ugyanis a hatályos szabályozás centralizáltabb, így szűkebb mozgásteret biztosít az egyes települési önkormányzatoknak.

A kérdésekre adott válaszokból kitűnik, hogy az együttműködések zöme keretjelleggel szabályozott, átfogó tematikára és kiterjedt partnerségre épít. Nem ritkák az olyan megállapodások (így például Zala megye és a horvát Muraköz és Varasd megyék között), amelyek a társadalmi, gazdasági, kulturális, turisztikai együttműködést egy csomagban kezelik. Mint ebből is látható, jelenleg a horvát–magyar határ menti együttműködés meghatározó szereplői az önkormányzatok. Lehetőségeiket azonban nagyban csökkenti a források hiánya (így például néha egy horvát településsel lebonyolításra kerülő találkozó finanszírozása is gondot okoz), amelyek összege sok esetben kötelezően ellátandó feladataik ellátásához is alig elegendő.

A felmérésbe bevont négy kategórián kívül nagy jelentőséggel bír a természet- és környezetvédelem kérdése is. A beérkezett válaszok közül számos említést tett erről az együttműködési területről. Példaként kiemelhetők azok a törekvések, amelyek a Duna–Dráva Nemzeti Park és a Kopácsi Rét Természeti Park közötti kooperációhoz kapcsolódnak.

Vízügyi és közúti projektek felmérése

A Dél-dunántúli régió határon átnyúló kapcsolatait érintő második jelentősebb felmérésre 2000 decemberében és 2001 januárjában került sor. A Közlekedési és Vízügyi Minisztérium megbízásából a Terra Stúdió Kft. végezte el annak az igénykataszternek az összeállítását, amely a horvát határral szomszédos magyar területek elképzeléseit reprezentáló, alapvetően vízügyi és közúti projektek összegyűjtésén alapult. E munkához a Dél-Dunántúli Regionális Fejlesztési Ügynökség koordinálta a folyamatban levő, illetve tervezett projektek összegyűjtését, felhasználva az ügynökség által korábban összegyűjtött projektjavaslatokat.

A kiküldött kérdőív a projektjavaslat nevére, rövid leírására, tervezett beruházási értékére, várható hatására és az azzal kapcsolatos partnerországi állásfoglalásra vonatkozóan tett fel kérdéseket.

A felmérésre beérkezett 14 válasz főként határátkelők építésére (például Révfalunál és Gyékényesnél), szennyvíz-csatornázási munkákra (Nagyatád, valamint Csurgó és térségeik területén) valamint kerékpár- és összekötő utak tervezésére, építésére vonatkozott. A felmérés eredménye ezáltal jól illusztrálja a Dél-dunántúli régió SWOT-analízisében a témával kapcsolatban megfogalmazottakat: a lehetőségként nevesített szlovén és horvát közlekedésfejlesztési projektekhez való kapcsolódást, valamint a mediterrán érdekek erősödését a közlekedési folyosók fejlesztésében. Ezek kihasználásával mérséklődne a magyar területek közlekedési peremhelyzete és infrastrukturális elmaradottsága. Így veszélyt jelent az a korábban már megfogalmazott tény, hogy a régió nem rendelkezik döntési kompetenciával a nagy infrastrukturális fejlesztések terén, de éppúgy gátat jelent a határ menti területeken is megfigyelhető konszenzushiány a fejlesztési irányok meghatározásában. Azonban ha még ezek a hátráltató tényezők mérsékelhetők is lennének, abban az esetben is komoly szűk keresztmetszethez jelentkezne a felhasználható pénzügyi források csekély volta. A felmérés eredménye azonban egyértelmű bizonyítéka annak, hogy amennyiben egy határ menti együttműködési program közös megegyezéssel kialakított prioritásai lehetőséget biztosítanak a műszaki infrastruktúra fejlesztésére, akkor számos, a határ mindkét oldalán szükségleteket kielégítő beruházással gazdagodhatna a határtérség.

A horvát–magyar Phare Határon Átnyúló Együttműködési Programmal kapcsolatos felmérés eredményeinek bemutatása

A határon átnyúló együttműködések szorosságát, sikerét számos tényező befolyásolja. Két szomszédos határtérség között csak azért nem fog kibontakozni együttműködés, mert annak megvalósítása révén finanszírozási forrásokhoz lehet jutni. Az is igaz azonban, hogy egy ilyen lehetőség jelentős ösztönző erővel képes hatni az együttműködés kialakítására vagy intenzívebbé tételére.

A dél- és nyugat-dunántúli tervezési-statisztikai régiók 2001 tavaszán Együttműködési Szándéknyilatkozat formájában rögzítették elkötelezettségüket egy, a területük (Győr-Moson-Sopron megye kivételével) szinte teljes egészét lefedő, EU-konform határon átnyúló együttműködési program kialakítására a határ túloldalán elhelyezkedő horvát megyékkel. Az előkészületek a Phare Cross-Border Co-operation (CBC – határon átnyúló együttműködés) (2760/1998 számú *Európai Bizottsági Rendelet*, 1998) és a CARDS (2666/2000 számú *Európai Tanács Rendelet*, 2000) programok legfrissebb szabályozásának figyelembevételével zajlanak.

A tárgyhoz kötődően 2001 júniusában került sor a térség (Baranya, Somogy, Tolna és nyugat-dunántúli részről Zala és Vas megyék) horvát területekkel (a határ mentén közvetlenül elhelyezkedő Eszék–Baranya, Verőce–Drávamente, Kapronca–Körös és Muraköz zsupánságok (megyék)) fennálló kapcsolatainak kérdőíves felmérésére. A Dél- és Nyugat-Dunántúli Regionális Fejlesztési Ügynökségek által összeállított kérdőív a válaszadó intézmény adatainak megadásával kilenc kérdést tartalmazott. A kérdések részletes ismertetésére az alábbiakban kerül sor, összetételüket a praktikus adatgyűjtési szempontokon túl a már említett Phare CBC-szabályozás határozta meg. A kérdőívek mindazon szervezetekhez és természetes személyekhez ki lettek küldve, amelyeket/akiket az előző két felmérés során már megkerestek az Ügynökségek, illetve egyéb más módon (például a tárgyra vonatkozó fórumok, találkozók során) kerültek kapcsolatba azokkal.

Az első kérdés a választ adó intézményre vonatkozott (név, cím, kapcsolati személy megnevezése). A visszaküldött 26 kérdőív alapján az alábbi statisztika állítható össze:

- önkormányzat, önkormányzati társulás: 10 db
- gazdasági kamara: 4 db
- oktatási intézmények: 2 db
- civil szervezetek: 7 db
- egyéb: 3 db

Az egyes szereplők határ menti együttműködésben betöltött szerepe korábban már részletesen ismertetésre került. Külön említésre méltó azonban a civil szervezetek szerepe. Ezek olyan, színes bázison létrejött szervezeteket reprezentálnak (például egyesületeket, klubokat), amelyek a társadalmi és nem ritkán gazdasági igények egyéb intézmények által nem képviselt szempontjait hangsúlyozzák a horvát–magyar együttműködésben. A civil kezdeményezésekben általában felfedezhető konszenzus miatt szerepvállalásuk fontosnak tekintendő.

A felmérés második kérdése az eddig megvalósult vagy megvalósítás alatt lévő horvát–magyar határon átnyúló együttműködések megnevezését kérte. A lehetséges válaszok köre a felmérés során azért került megadásra, mert a Phare CBC-programok keretében csak meghatározott intézkedések finanszírozására van lehetőség. A beérkezett válaszok alapján a következő számadatok figyelhetőek meg:

- a) Területfejlesztés és területi tervezés, valamint a határon átnyúló együttműködés emberi és intézményi kapacitásainak kiépítése: 5 db
- b) A határ menti műszaki infrastruktúra fejlesztése: 2 db
- c) Megközelíthetőség javítása (utak, vízi és közúti határátkelőhelyek): 5 db
- d) Gazdaságfejlesztés, különös tekintettel a turizmusra és a technológiai kutatási fejlesztésre: 8 db
- e) Vállalkozó szellem és a KKV szektor erősítése: 3 db
- f) Munkapiac adaptálása és a társadalmi befogadás támogatása: 1 db
- g) Oktatás, tudomány, kutatásfejlesztés, innováció: 4 db
- h) Humánerőforrás fejlesztés, képzés: 2 db
- i) Kulturális csere, közös kulturális örökség ápolása: 7 db
- j) Környezet- és természetvédelem, energiahatékonyság, megújuló energiaforrások: 4 db
- k) Az együttműködés javítása a jogalkalmazás és közigazgatás területén, a külső határok biztonságának javítása: 2 db
- l) Egyéb: sportkapcsolatok: 1 db, szakkvasárokon, kiállításokon való részvétel: 1 db

A válaszadók egyértelműen előre sorolták a gazdasági és infrastrukturális fejlesztéseket, jóllehet a humán erőforrással és kultúrával kapcsolatos igények is jelentős súlyt képviselnek.

A kérdőív harmadik kérdése az együttműködések rövid leírására vonatkozott. A teljesség igénye nélkül a következő kimutatás állítható össze:

- a) Területfejlesztés és területi tervezés, valamint a határon átnyúló együttműködés emberi és intézményi kapacitásainak kiépítése: Dráva menti együttműködés;
- b) A határ menti műszaki infrastruktúra fejlesztése: nem volt konkrét leírás;

- c) Megközelíthetőség javítása (utak, vízi és közúti határátkelőhelyek): Zágrábtól a magyar határig kiépítésre kerülő, Koprivnicát érintő gyorsforgalmi út folytatása (a magyar szakaszon is);
- d) Gazdaságfejlesztés, különös tekintettel a turizmusra és a technológiai kutatási fejlesztésre: a kaposvári „Alpoktól az Adriáig” vásár, turisztikai kiállítás, a barcsi és marcali vásár (rendszeres horvát kiállítókkal); üzletember-találkozók; hajókirándulások; a Mohács–Bóly Térségi Borút, az iloki borvidék és a városok kulturális értékeinek bemutatását célzó programok; Magyar–Horvát Gazdasági Konferencia (Barcson kerül megrendezésre, évente egy alkalommal); ETNO fesztivál a Drávaszögben.;
- e) Vállalkozó szellem és a KKV szektor erősítése: üzletember-találkozók (Letenye, Nagykanizsa, Lenti, Barcs, Dombóvár, Csáktornya); kamarák közti együttműködés;
- f) Munkapiac adaptálása és a társadalmi befogadás támogatása: nem volt konkrét leírás;
- g) Oktatás, tudomány, kutatásfejlesztés, innováció: közös kutatások, hallgatók cseréje; szaktanácsadási programok, tudományos konferenciák szervezése;
- h) Humán erőforrás fejlesztés, képzés: nem volt konkrét leírás;
- i) Kulturális csere, közös kulturális örökség ápolása: nyelvápolás, hagyományörzés; kulturális identitásudat fejlesztése; kulturális és sportrendezvények szervezése, kulturális és művészeti egyesületek fellépéseinek közös cseréje;
- j) Környezet- és természetvédelem, energiahatékonyság, megújuló energiaforrások: közös projektek megvalósításában való részvétel; közös természetvédelmi programok kidolgozása; kapcsolat a Kopácsi Réttel, ehhez kötődően közös Természetvédelmi Kezelési Terv előkészítése, közös nemzeti park kialakítása;
- k) Az együttműködés javítása a jogalkalmazás és közigazgatás területén, a külső határok biztonságának javítása: nem volt konkrét leírás;
- l) Egyéb: labdarúgó szakosztályok közti kapcsolat, illetve szakvásárokon, kiállításokon való részvétel (az együttműködés a Baranya Megyei Területi Agrárkamara és a Horvát Gazdasági Kamara között áll fenn).

A válaszok jól illusztrálják azt a tényt, hogy a horvát–magyar határ menti együttműködés által közrefogott tevékenységi kör színes és szerteágazó.

A kérdőív negyedik kérdése az együttműködések szervezeti kerete, működési struktúrája, pénzügyi háttere, időtartama és gyakorisága iránt érdeklődött. A válaszok alapján megállapítható, hogy az együttműködések éves rendszerességgel működnek, mind a horvát, mind pedig a magyar fél részéről egymás támogatásával, segítségével valósulnak meg. Ez a gyakorlatban különböző rendezvé-

nyek szervezését, közös projekteket, és egyéb kapcsolatcserét jelent. A szervezeti keretet rendszerint az együttműködésben résztvevő szervezetek jelentik, illetve maguk a kérdőív szerinti válaszadók. Az együttműködés pénzügyi hátterére lényegében ezen szervezetek költségvetéséből adódik, nem ritka azonban egyéb források igénybevétele sem (így például pályázatok útján (3 esetben), vagy szponzoroktól (2 esetben) történő forrásbevonással).

A kérdőív ötödik pontja a magyar és horvát partnerek megnevezésére kérdezett rá. A válaszokból megállapítható, hogy az együttműködések jellemzően azonos (vagy legalábbis rokon) tevékenységeket folytató szervezetek között alakultak ki. További sajátosságuk egyedi voltak, azaz az a jellemvonásuk, hogy személyekhez kötődnek, így nem vagy csak nagyon körülményesen válthatók át, vihetők tovább más szereplők bevonásával.

A felmérés hatodik kérdése a jövőbeni, tervezett horvát–magyar határon átnyúló együttműködések körét térképezte fel. A válaszokból a következő kép rajzolódik ki:

- a) Területfejlesztés és területi tervezés, valamint a határon átnyúló együttműködés emberi és intézményi kapacitásainak kiépítése: 4 db
- b) A határ menti műszaki infrastruktúra fejlesztése: 5 db
- c) Megközelíthetőség javítása (utak, vízi és közúti határátkelőhelyek): 7 db
- d) Gazdaságfejlesztés, különös tekintettel a turizmusra és a technológiai kutatási fejlesztésre: 9 db
- e) Vállalkozó szellem és a KKV szektor erősítése: 3 db
- f) Munkapiac adaptálása és a társadalmi befogadás támogatása: 1 db
- g) Oktatás, tudomány, kutatásfejlesztés, innováció: 3 db
- h) Humán erőforrás fejlesztés, képzés: 3 db
- i) Kulturális csere, közös kulturális örökség ápolása: 10 db
- j) Környezet- és természetvédelem, energiahatékonyság, megújuló energiaforrások: 7 db
- k) Az együttműködés javítása a jogalkalmazás és közigazgatás területén, a külső határok biztonságának javítása: 2 db
- l) Egyéb: 2 db

Akárcsak a jelenlegi kooperációknál, itt is hasonló következtetések vonhatók le. Változatlanul dominánsak a gazdasági együttműködések és az infrastruktúra, valamint meghatározó a kulturális kapcsolatok szerepe. Jelentős továbbá a környezet- és természetvédelem, míg a többi terület ezekhez képest kevésbé reprezentált.

Hetedik kérdésként a felmérés a jövőbeni, tervezett horvát–magyar határon átnyúló együttműködések részletes kifejtését kérte. A válaszok alapján ezek a következők:

- a) Területfejlesztés és területi tervezés, valamint a határon átnyúló együttműködés emberi és intézményi kapacitásainak kiépítése: Mura-atlasz elkészítése digitális alaptérképpel;
- b) A határ menti műszaki infrastruktúra fejlesztése: a Mura 4–7 folyókilométerek közötti szakaszának rendezése, folyószabályozás az M7-es autópályához kapcsolódóan, árvízvédelmi töltések fejlesztése, a horvát–magyar határon lévő Mura-híd felújítása; M7-es gyorsforgalmi út építése; áruforgalmi kikötő és logisztikai központ Mohácson, közös vámzabadtérület valamint jachtkikötő létesítése Mohácson; regionális kerékpárút kiépítése, nemzetközi kerékpárút létesítése a Dráva és a Duna töltésén; közös vízi-turisztikai programok szervezése; ipari park Belisce–Berevend–Beli Manastir térségben;
- c) Megközelíthetőség javítása (utak, vízi és közúti határátkelőhelyek): nem volt konkrét leírás;
- d) Gazdaságfejlesztés, különös tekintettel a turizmusra és a technológiai kutatási fejlesztésre: nem volt konkrét leírás;
- e) Vállalkozó szellem és a KKV szektor erősítése: üzletember-találkozók szervezése;
- f) Munkapiac adaptálása és a társadalmi befogadás támogatása: nem volt konkrét leírás;
- g) Oktatás, tudomány, kutatásfejlesztés, innováció: posztgraduális képzések;
- h) Humán erőforrás fejlesztés, képzés: nem volt konkrét leírás;
- i) Kulturális csere, közös kulturális örökség ápolása: kulturális programok közös lebonyolítása, ETNO fesztivál, drávaszögi búcsú, vásárok, fesztiválok szervezése;
- j) Környezet- és természetvédelem, energiahatékonyság, megújuló energiaforrások: környezetkímélő technológiák kidolgozása és adaptálása;
- k) Az együttműködés javítása a jogalkalmazás és közigazgatás területén, a külső határok biztonságának javítása: nem volt konkrét leírás;
- l) Egyéb: nem volt konkrét leírás.

A válaszokból kitűnik, hogy az együttműködésekben érintett szervezetek a kooperáció tervezett illetve elképzelt területeire vonatkozó konkrétumokkal még nem nagyon rendelkeznek. Ennek egyik oka lehet többek között az, hogy jelenlegi együttműködések is csak részben bontakoztak ki, így tudásukat, forrásaikat inkább azok hatékony megvalósítására fordítják. Számos válaszból kitűnik a jelenlegi kooperáció továbbvitelének igénye is. Igazán távlatos elképzelések a határ menti műszaki infrastruktúra vonatkozásában mutathatók ki.

A kérdőív nyolcadik pontja a tervezett együttműködések szervezeti keretére, működési struktúrájára, pénzügyi hátterére, időtartamára és gyakoriságára kérdezett rá. Megállapítható, hogy ezek a jelenlegivel megegyeznek, de az érintett

felek egyéb pályázati forrásokat is el tudnak képzelni, így európai uniós és állami pályázati forrásokat, továbbá szponzorok támogatását is.

A felmérés kilencedik, utolsó pontja a jövőbeni partnerekkel kapcsolatban fogalmazott meg kérdést. Egy eset kivételével vagy a jelenlegi partnerekkel fennálló együttműködést kívánják folytatni, vagy pedig az együttműködésbe vont társszervezettel kapcsolatban nincs konkrét elképzelésük.

Az eredmények részletes bemutatását követően válik összegezzhetővé a legfrissebb, 2001. júniusi felmérés. Nagyon leegyszerűsítve elmondható, hogy több különböző együttműködés létezik a magyar és horvát fél között, amelyeknek szervezeti keretei kialakultak, azokon belül a kapcsolatok működnek, és valós az igény ezek folytatására, illetve bővítésére.

Néhány záró megjegyzés

A horvát–magyar kapcsolatok hatékonyan segítik a dél- és a közvetlenül (a határ mentén) érintett nyugat-dunántúli térség külső kohéziójának erősítését. Fontos jellemzőjük kölcsönös voltuk, valamint az, hogy főként személyes ismeretségeken alapulnak, ezáltal nem vagy csak nagyon nehézkesen átcsoportosíthatók az együttműködő szervezetek körén belül. Az ismertetett felmérések aláhúzták az együttműködések konkrétságának szükségességét is, kimutatva, hogy azok az igazán eredményes kooperációk, amelyek valamely projekt apropóján, vagy konkrét anyagi érdekeltség mentén valósulnak meg.

A vizsgálatba bevont magyar területek vonatkozásában megállapítható, hogy a térség Horvátországgal fennálló kapcsolatainak egyben legintenzívebb külkapcsolatai is, és azokon belül is a gazdasági együttműködés tekinthető dominánsnak. Fontos megemlíteni továbbá azt is, hogy a horvát–magyar határszakasz létezése szinte semmilyen értelemben nem jelenti gátját az együttműködésnek, így a kooperáció különféle (jogalkotási, szabályozási és egyéb) eszközökkel történő támogatására van szükség az együttműködés kölcsönösen hasznos mértéke érdekében. Praktikusán adott tehát a lehetőség a kapcsolatok elmélyítésére, új kötődések kialakítására.

Irodalom

- Európai Bizottság, 1998: 2760/1998 (EK) számú rendelete a Phare-program keretén belüli határon átnyúló együttműködési program végrehajtásáról. Brüsszel, 1998. december 18.
- Európai Határ Menti Régiók Szövetsége, 2000: Gyakorlati kézikönyv a határon átnyúló együttműködések elősegítéséhez. Brüsszel.
- Európai Tanács, 2000: 2666/2000 (EK) számú rendelete az Albániának, Bosznia-Hercegovinának, Horvátországnak, a Jugoszláv Szövetségi Köztársaságnak és a Macedón Jugoszláv Köztársaságnak nyújtandó támogatásról. Brüsszel, 2000. december 5.
- Hardi T. 2001: A határ és a határ menti együttműködések a kialakuló határrégiókban. Doktori disszertáció vitaanyaga.
- Ratti, R. 1993: Borders and Regions in a Changing Europe – A Theoretical Framework. – Devetak, S. (ed.): *Regionalism as a Means for Promoting Democracy, Stability and Development with a Special Emphasis on the Black Sea Basin*. Maribor, ISCOMET. pp. 32–40.

ESTABLISHMENT AND POSSIBILITIES OF THE CROATIAN–
HUNGARIAN CROSS BORDER COOPERATION IN VIEW OF THE
SURVEYS CONNECTED TO THE SUBJECT

Zsolt Pálmai

The last decade was a period abundant in changes in the countries of East-Central Europe and the Balkan States. Following the transitional years, the countries of the area increasingly started to recognize the importance of the cooperation among one another. One significant feature of this is the developing cooperation among the cross border areas of the neighbouring countries. Between Croatia and Hungary this relationship goes back to a significant past, thus it can be viewed as historically embedded. The South-Slavonic conflict of the nineties, however, created a new situation in the area, thus the repeated review of the relationships and the newly exploration of the possibilities were needed. In the framework of the present study those surveys are going to be presented in details that, as direct objectives, related to the exploration and valuation of present and future cooperations. The result of the surveys unambiguously shows that the cooperations among the areas of the Croatian-Hungarian border are existing relationships, the development and supporting of which are useful and not circumventable tasks from the point of view of the future of the area.

The last decade was a period abundant in changes in the countries of East-Central Europe and the Balkan States. Following the transitional years, the countries of the area increasingly started to recognize the importance of the cooperation among one another. One significant feature of this is the developing cooperation among the cross border areas of the neighbouring countries. Between Croatia and Hungary this relationship goes back to a significant past, thus it can be viewed as historically embedded. The South-Slavonic conflict of the nineties, however, created a new situation in the area, thus the repeated review of the relationships and the newly exploration of the possibilities were needed. In the framework of the present study those surveys are going to be presented in details that, as direct objectives, related to the exploration and valuation of present and future cooperations. The result of the surveys unambiguously shows that the cooperations among the areas of the Croatian-Hungarian border are existing relationships, the development and supporting of which are useful and not circumventable tasks from the point of view of the future of the area.

9. KONVERGENCIAJELENSÉGEK KÍNÁBAN

Nemeskéri Zsolt

Bevezetés

A Kínai Népköztársaság regionális különbségeinek vizsgálata több szempontból is figyelemre méltó. Kína *jelentős mértékű földrajzi ellentétet hordoz* a termelés gazdasági szektorok közötti eloszlásában, az életminőségben, az erőforrás-ellátottságban és egyéb, a régiók jövedelmét befolyásoló tényezőkben. A jövedelmek eloszlásának regionális különbségei a *politika számára* is érdekes kérdéssé váltak az utóbbi években. Kínában 1995 szeptemberében, a KKP 14. plenáris fóruma ötödik ülészakán a kilencedik ötéves terv elfogadásakor a küldöttek azt a nézetet fejtették ki, hogy a reformok megkezdése óta a regionális különbségek felerősödtek. A párt itt elfogadott dokumentuma szerint: *„a reformok és a nyitás politikájának megkezdésével néhány régiót arra ösztönözünk, hogy minél gyorsabban fejlődjön, és minél gazdagabbá váljon; elfogadva azt a nézetet, hogy a gazdagabbak modellként szolgálnak a szegényeknek és segíthetnek is azoknak”*. A hivatalos megfogalmazás szerint: *„Kína valamennyi régiójában jelentős a gazdasági fejlődés és hatalmas mértékű az életszínvonal növekedése. Ezzel szemben – több ok következtében – a regionális gazdasági különbségek valamelyest kiszélesedtek.”*

A tanulmányban *konvergencia fogalmán* azt a tendenciaszerűen megfogalmazható folyamatot értem, amelynek hatására az alacsonyan fejlett gazdaságok gyorsabb növekedésre képesek, mint a fejlettebbek. A konvergencia okainak meghatározásához az empirikus vizsgálatok során olyan, a nemzetközi szakirodalomban elfogadott mérőszámokat használok a konvergencia rátájának számítására, amelyek a magyar kutatásokban nem, vagy csak igen ritkán jelennek meg.

Az első mérőszámot σ -konvergenciának nevezzük. Ez esetben az egy főre jutó regionális GDP¹⁾ logaritmusából képezünk adatsort ($\ln y$), majd ennek a szórást vizsgáljuk (a mérőszám elnevezését éppen a szórási jele adja). Amennyiben a szórási *időben csökkenő tendenciát* mutat, akkor azt mondhatjuk, hogy a régiók között σ -konvergencia mutatható ki.

$$\text{Képlettel: } \sigma = \sqrt{\frac{\sum_{i=1}^n (\ln y_i - \overline{\ln y})^2}{n}}$$

A második mérőszám az úgynevezett β -konvergencia. E vizsgálatnál meghatározzuk az egy főre jutó GDP éves növekedési üteme és az egy főre jutó GDP időszak eleji (kezdeti) értéke közötti regressziós egyenes képletét. β -konvergenciáról akkor beszélünk, ha az eredeti jövedelem általában β -val jelölt koefficiensének értéke negatív és statisztikailag szignifikáns (a mérőszám geometriailag a regressziós egyenes meredekségeként értelmezhető).

A regressziós egyenes képlete: $\ln y_t - \ln y_0 = c - \beta \ln y_0$

Könnyen belátható, hogy a fentiek szerint értelmezett mérőszám megfelel a konvergencia korábban megfogalmazott definíciójának, hiszen az így kialakított regressziós modellben a GDP éves növekedési rátáját kizárólag a kezdeti jövedelmi pozíciókban fennálló különbségekkel magyarázzuk.

A β -konvergencia léte *szükséges, de nem elégséges feltétele* a σ -konvergencia létezésének. Mivel a σ -konvergenciára vonatkozó empirikus bizonyítékok (főként az országcsoportokra vonatkozó vizsgálatok esetében) általában igen nehezen kimutathatóak, a nemzetközi szakirodalomban bevezetésre került a *feltételes konvergencia* fogalma. Feltételes konvergenciáról akkor beszélünk, ha a β -konvergencia kiszámításához használt regressziós modellben több magyarázó változót is szerepeltetünk, amelyek kiszűrrik az egyes gazdaságok eltérő sajátosságait.²⁾ A feltételes β -konvergencia így esetlegesen a σ -konvergencia hiányában is kimutatható. Más szavakkal, míg a σ -konvergencia az abszolút jövedelmi különbségek időbeni változását méri, addig a β -konvergencia a szegényebb országok „felzárkózási potenciáljával” kapcsolatban nyújt információt.³⁾ A tanulmány regressziós modelljei a Microsoft Excel 97 program adatelemző funkciója segítségével készültek.⁴⁾

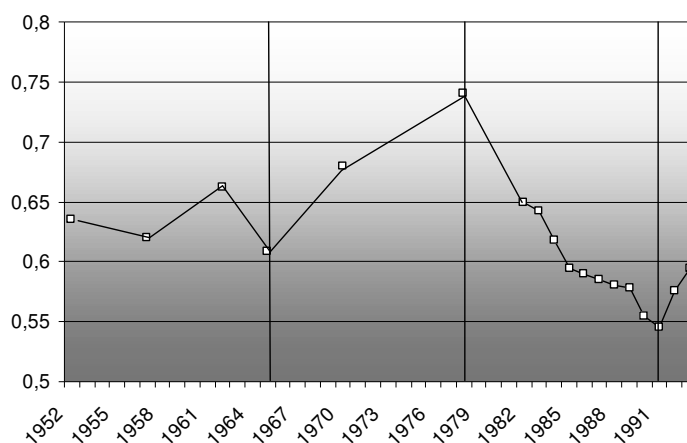
A σ -konvergencia elemzése

Amikor a kínai fejlődést elemezzük, a konvergenciáról feltételezzük, hogy mértéke a piaci és nem piaci erők egyensúlyának, illetve egyensúlytalanságának függvénye. A gyakorlatban ez azt jelenti, hogy *időben* az 1978-as reformok kezdete óta, *földrajzilag* pedig az ország leginkább piacorientált keleti részén várjuk a konvergens fejlődés megjelenését.

A σ -konvergenciával kapcsolatos *eredményeket* egy 15 tartományos mintára az 1. ábra mutatja, amelyen a teljes időintervallumból csak egyes kiválasztott évek kerültek jelölésre. A függőleges vonalak a konvergencia vizsgálata szempontjából három jelentős fordulópontot mutatnak, négy időszakra osztva a vizsgált időintervallumot, amelyek: 1952–1965, 1966–1978, 1978–1992, 1992–1998. Az ábrából látható, hogy a regionális jövedelmek közti különbségek az 1952–1965-ös periódusban előbb kismértékben csökkennek, majd éles emelkedést tapasztalhatunk, amit a hatvanas évek elején alapvetően a Nagy Ugrás politikája és a természeti katasztrófák indokolnak. 1962 után a tendencia ismét megfordul, majd ezt követően a jövedelmek regionális eloszlása a kulturális forradalom éveiben folyamatosan és jellemző mértékben emelkedik.

A 2. ábra egy bővebb mintát tartalmazó adatsor alapján készült, időben az 1978–1998 közötti intervallumot fogja át. A grafikon jól kiemeli, hogy az 1978-as reformok egy folyamatos, 12 éven keresztül tartó csökkenést hoztak az egy főre eső GDP regionális eloszlásában. E folyamat a kilencvenes évek elején megtorpant, majd ezt követően – ahogyan az ábráról is leolvasható – a regionális különbségek egyre mélyebbé váltak.

1. ábra

A σ -konvergencia grafikus ábrázolása, 1952–1994

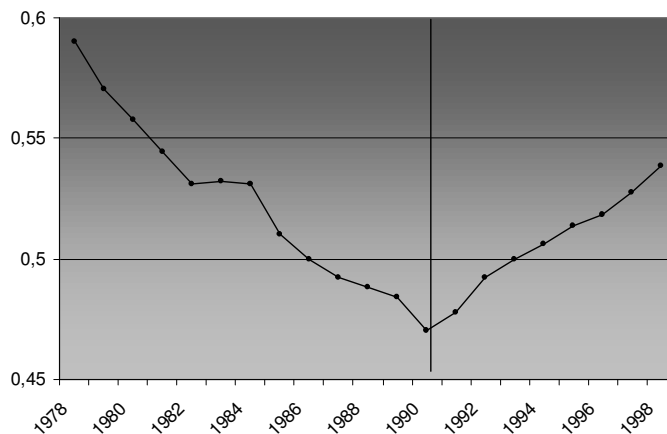
Forrás: Jian et al. (1996) alapján a szerző szerkesztése.

A kapott eredmények alapján, figyelembe véve a kínai regionális politika változásait is,⁵⁾ a konvergencia vizsgálata során elemzett időintervallumot *négy szakaszra* osztjuk:

- 1952–1965: a központi tervezési rendszer kiépülése és az iparosítás korszaka;
- 1965–1978: a kulturális forradalom időszaka;
- 1978–1992: a piaci reformok első időszaka;
- 1992– a piaci reformok második időszaka.

2. ábra

A σ -konvergencia grafikus ábrázolása, 1978–1998

Forrás: Jian et al. (1996) eredményei figyelembevételével a szerző saját számításai.

A β -konvergencia vizsgálata

Az első közelítésben megfogalmazott tendenciák a β -konvergencia vizsgálatánál is jól kirajzolódnak (1. táblázat). A táblázat alacsony mértékű, statisztikailag nem szignifikáns negatív hatáskapcsolatot jelez a növekedés és a kezdeti egy főre eső GDP között az 1952–1965 közötti periódusban. A kulturális forradalom időszakában ezzel ellentétes módon statisztikailag szignifikáns pozitív előjelű β értéket kapunk, ami egyértelműen a divergencia bizonyítéka. A reform időszakában 1978–1992 között a konvergencia tényét statisztikailag szignifi-

káns negatív β jelzi, azonban ezt követően a tendencia az első fejezetben ismertettek szerint megfordul, 1992–1998 között igen erős divergenciát tudunk kimutatni.

1. táblázat

Az egyes időszakokra vonatkozó regressziós modellek együtthatói

Időszak	1952–1965	1965–1978	1978–1992	1992–1998
Konstans értéke	0,008 (0,302)	0,103 (6,137)	–0,004 (0,237)	–0,146 (0,140)
β értéke	–0,006 (01,126)	0,016 (3,735)	–0,017 (–3,320)	0,035 (0,018)
Megfigyelési egységek száma	15	15	28	30
R^2	0,088	0,518	0,298	0,115

Forrás: Jian et al. 1996 alapján a szerző saját számításai.

A következő fejezet részben a fentieknél kifinomultabb statisztikai modellek kialakításával vizsgáljuk meg a folyamatok hátterét, az elemzés körébe vonva a kínai regionális politika korábban körvonalazott eseményeit. Az első három időszakban megállapításainkat főként *Jian, Sachs és Warner*⁶⁾ vizsgálatának eredményeire alapozzuk, azt követően pedig – figyelembe véve természetesen a szakirodalmi eredményeket is – jellemzően saját számításaimra.

A kínai (regionális) politika eseményei az egyes időszakokban

Központi tervezés, 1952–1965

Az első időszak történetileg *magában foglalja* az első ötéves tervet (1953–1957); a Nagy Ugrás politikáját (1958–1961) és a visszafogottabb tervgazdasághoz való visszatérést (1962–1965). A konvergencia tényét, a tartományi GDP-k közötti eltéréseket a politika változásai és az 1959–1961 közti természeti katasztrófák jobban megvilágítják.

Az első ötéves terv központi vezérelve a szovjet stílusú modernizáció volt. Ez a mezőgazdasági jellegű tartományok egyenlőtlen kezelését is jelentette. Az ipari beruházások főként olyan régiókba irányultak, ahol már korábban is kiépült valamiféle ipari háttér, főként Shanghai, Liaoning és Tianjin tartományokba. Mivel az agrikulturális jellegű tartományok már az időszak elején is alacsonyabb átlagos jövedelmi pozícióval rendelkeztek, és ehhez csak alacsonyabb

részarányban allokáltak számukra ipari fejlesztési erőforrásokat, az iparosítás folyamata a jövedelmi különbségek fokozódása irányába mutatott.⁷⁾

Annak érdekében, hogy ezt jobban láthassuk, további elemzésekre van szükség. A 2. táblázatban megpróbáljuk kiszűrni a központi tervezési rendszernek a mezőgazdasági jellegű területekkel szembeni negatív megkülönböztető jellegét. A mintában szereplő valamennyi tartomány esetében kiszámolásra került a mezőgazdasági termelés részaránya az 1952. évi GDP-ben, és ezt az adatot a regressziós modellben változóként szerepeltetjük.

2. táblázat

*A regressziós modell együtthatói 1952–1965 között
(Függő változó: az egy főre jutó reál GDP éves növekedési rátája)*

Időszak	Kezdeti GDP	Kezdeti mezőgazdasági részarány	Konstans	Korrigált R ²	Megfigyelések száma
1952–1965	–0,029 (–2,103)	–0,079 (–1,779)	–0,054 (–1,295)	0,159	15
1952–1957	–0,062 (–1,973)	–0,180 (–1,809)	–0,114 (–1,208)	0,119	15
1957–1965	–0,001 (–0,056)	0,012 (0,317)	0,007 (0,227)	–0,053	15

Forrás: Jian et al. 1996.

E mögött az a *feltételezés* áll, hogy a kezdetben erősen mezőgazdasági jellegű területek várhatóan alacsonyabb ütemben fognak növekedni 1952–1965 között, az erőforrás-allokációban velük szemben tapasztalható diszkrimináció eredményeként.

A táblázatból nyomon követhető a folyamat. A „kezdeti mezőgazdasági részarány” (negatív előjelű, a statisztikai szignifikanciához közelítő megbízhatóságú) változóként való szerepeltetése azt eredményezi a modellben, hogy az egy főre jutó kezdeti GDP változója is szignifikánssá válik.

A regressziós adatok értékelése alapján elmondható, hogy az 1952–1965 közti időszakban *két hatás eredőjeként* alakult ki a konvergencia. A mezőgazdasági területekkel szembeni diszkrimináció a divergencia irányába mutat, mivel e területek az átlagnál alacsonyabb kezdeti GDP-vel rendelkeznek. Ezt egy eddig meghatározatlan addicionális tényező egyensúlyozza ki. A két hatás együttesen rendkívül alacsony mértékű konvergenciát eredményez. Ha az 1952–1965 közötti időszakot kisebb periódusokra bontva megismételjük az elemzést (lásd *I. táblázat*), az 1952–1957-ig tartó időintervallumra a fentivel egyező eredménye-

ket kapunk. Ezzel szemben 1957–1965 között sem a konvergenciára utaló jelek, sem a mezőgazdasági területek diszkriminációja nem mutatható ki. A Nagy Ugrás politikájának csődje (1958–1960), a természeti katasztrófák (1959–1961), majd az ezeket követő konszolidációs folyamat (1962–1965) a regionális jövedelmekben jelentős megrázkódtatást eredményeztek, összességében azonban hatásuk a konvergenciára csak alacsony mértékű. Ezt a táblázat harmadik modellje jól mutatja, itt egyik változó sem szignifikáns.

A kulturális forradalom, 1965–1978⁸⁾

A korábbiakban ismertetettek alapján a kulturális forradalom időszakában jól kimutatható a feltétel nélküli *divergencia*. Vegyük sorra azokat a tényezőket, amelyek indokolják eredményeinket. A kulturális forradalom földrengéssel felérő erejű társadalmi, politikai és gazdasági átalakulást hozott. A gazdaság területén az alábbi tényezőket kell kiemelnünk:⁹⁾

- 1) a *központi tervezést* teljes egészében *leállították*, Mao kormányzati bürokrácia megszüntetésére irányuló törekvéseihez illeszkedve;
- 2) az egyes tartományok, régiók szinte teljes egészében *autarkia*ra (önellátásra) rendezkedtek be;
- 3) a mezőgazdasági termelés a végsőkéig politizálódott, gazdasági iniciatívákkal helyettesítve a bürokratikus kontrollt;
- 4) a mezőgazdasági termelés korábbi rendszerét széttörték, mivel minden tartomány számára kötelezővé vált a gabona-önellátás biztosítása;
- 5) a nehézipar fejlesztése az északkeleti régióban tovább folytatódott (Shanghai, Liaoning, Tianjin).

Az 1965–1978 közötti növekedési ütemek vizsgálata alapján látható, hogy a három ipari régió (Shanghai, Liaoning és Tianjin) fejlődése jelentősen hozzájárul a divergenciához: az ipari területek viszonylag gazdagok és viszonylag gyorsan növekednek. A mezőgazdasági területek stagnálnak. A *3. táblázatban* a

3. táblázat

*Regressziós modellek az 1965–1978 közötti időszakra
(Függő változó: az egy főre jutó reál GDP éves növekedési rátája)*

Időszak	Kezdeti GDP	Kezdeti mezőgazdasági részarány	Konstans	Korrigált R ²	Megfigyelések száma
1965–1978	–0,005 (–0,467)	–0,078 (–2,105)	0,055 (2,017)	0,589	15

1965–1970	-0,026 (-1,208)	-0,187 (-2,467)	0,006 (0,102)	0,491	15
1970–1978	0,011 (0,699)	0,007 (0,113)	0,087 (2,506)	0,127	15

Forrás: Jian et al. 1996.

regressziós modellt kiegészítettük a „kezdeti mezőgazdasági részarány” változójával. Látható, hogy ennek hatására az eredeti GDP változójának pozitív koefficiense megváltozik, ami azt jelenti, hogy a divergenciát a kulturális forradalom esetében is főként az ún. „mezőgazdaság-ellenesség” okozta. A korszakot két részre osztva látjuk, hogy e hatás a kulturális forradalom korai időszakában, 1965–1970 között volt a leginkább jelentős.

A piaci reformok első időszaka, 1978–1992¹⁰⁾

Ebben a fejezetrészen az 1978 utáni időszakra végezzük el a konvergencia vizsgálatát. A kínai reformok során több fontos tényezőre kell felhívni a figyelmet:

- 1) A mezőgazdasági *termelés súlypontjának eltolódása* a kommuna rendszertől a családi rendszer felé.
- 2) A városi és falusi önkormányzatok lehetősége olyan vállalatok alapítására, amelyek a központi tervben nem szerepelnek.
- 3) A kínai gazdaság fokozatos nyitottá válása, főként a nyolcvanas évek közepe óta, a kereskedelem és a tőkebefektetések tekintetében.
- 4) A munkások falusi területekről a városi területek felé irányuló erősödő vándorlása.
- 5) Az input és output tényezők árainak egyre *csökkenő mértékű központi kontrollja* és az állami tulajdonú vállalkozásokon túli szféra növekvő részesedése a termelésben.

Az első jelentős reformok a vidéki területeket érintették. A kommuna rendszert 1979–1985 között teljes egészében megszüntették, ezáltal a paraszti háztartások újra saját földterületüket művelhették. A paraszti háztartások a központi kormányzat felé fix mennyiségű gabonabeszolgáltatási kötelezettséggel rendelkeztek, az ezen felüli termelést szabadon értékesíthették a piacon. A földbirtokot a parasztek 15 éves időtartamra az államtól bérelték. Jogukban állt szabadon megválasztani a termelni kívánt gabona fajtáját és a hagyományos mezőgazdasági termeléstől eltérő tevékenységeket folytatni.¹¹⁾

Ezzel hasonló súlyú változás, hogy a központi tervezés kereteit meghaladóan a falusi és városi önkormányzatok jogot kaptak kisméretű építőipari, ipari és ke-

reskedelmi vállalkozások alapítására. Ezek az úgynevezett *falusi és mezővárosi vállalkozások* (TVE) a mezőgazdaságból felszabaduló munkaerő helyi lekötésében játszottak jelentős szerepet; engedélyezésüknek elsődleges célja a városba irányuló migrációs folyamatok lassítása volt.

A liberalizációs folyamat két fő hatással járt. Az első egy azonnali növekedés a *mezőgazdasági termelés hatékonyságában*, jellemzően 1978–1985 között. 1985 után a mezőgazdasági termelékenység növekedése lelassult, ahogyan a liberalizáció egyszeri hatásai lecsengtek. A második jelentős változást a TVE-k hihetetlen mértékű növekedése jelentette, amely máig hatóan meghatározza és élte a rurális térségek fejlődését. Összefoglalva: a nem állami tulajdonú, nem mezőgazdasági termelés liberalizációja hosszú távú hatást gyakorolt a korábban dominánsan agrikulturális jellegű térségek növekedési rátájára.

A második jelentős hatás a *kínai gazdaság fokozatos nyitása* volt. 1978-cal kezdődően a nemzeti valutát jelentősen leértékelték. A vállalkozások nagyobb szabadságot kaptak a nemzetközi kereskedelembe történő bekapcsolódásra, főként az export tekintetében. 1980-ban négy különleges gazdasági területet (Special Economic Zone, SEZ) alakítottak ki két tartomány, Fujian és Guangdong területén. Itt a helyi kormányzat különleges kedvezményeket biztosított az exportpiacokra termelő vállalatoknak, a továbbfeldolgozáshoz szükséges inputjaikat vámmentesen hozhatták be, valamint a kereskedelemből származó valuta meghatározott részét is visszatarthatták. A külföldi tőkebefektetéseket szintén bátorították. A SEZ-ek létrehozását követően, 1984–1985-ben további nyolc tartományban 14 parti város számára hasonló jogokat biztosítottak a külföldi befektetések és a kereskedelem fokozása érdekében. Az import vámokat mérsékeltek, a valutát újra leértékelték, annak érdekében, hogy elérjék a konvertibilitást a folyó fizetési mérleg tekintetében. A külföldi tőkebefektetések szabadságát tovább növelték, több olyan korlátozást is helyben hagyva, ami a kormányzat ipari fejlesztési stratégiájához kapcsolódott.

A reformok 1978–1992 közti *időszakára a következőket fogalmazhatjuk meg*: egyrészt, a rurális térségek a teljes időszakban gyorsabb ütemben fejlődnek; másrészt, a keleti parti területeket a nemzetközi kereskedelem és a tőkebeáramlás liberalizációja miatt szintén gyors növekedési pálya jellemzi. Ez főként 1985 után következik be, amikor már tíz tartományban vannak nyitott városok vagy SEZ-ek; valamint a kereskedelem és a tőkebeáramlás szignifikáns méreteket öltött.

A fenti hipotézisek igazolására regressziós modellünket *két új változóval bővítjük*. Ezek: a mezőgazdaság tartományi GDP-ben való időszak eleji (1978-as) részaránya, illetve egy – geográfiai elhelyezkedést is jelző – bináris változó, amely „1” értéket vesz fel, ha a tartományban van nyitott város, és „0” értéket ha nincs. Az 1978–1992 közti időszak regressziós adatait a 4. táblázat tartal-

mazza. Ebből láthatjuk, hogy a part menti és mezőgazdasági jellegű régiók valóban gyorsabban növekednek, mint a többiek. Ha a mezőgazdasági és part menti hatásokat kiszűrjük, ezen felül semmiféle jel nem utal a konvergenciára – az eredeti GDP regressziós koefficiense gyengén negatív ugyan, de statisztikailag nem tekinthető szignifikánsnak. Amikor az időszakot kisebb egységekre osztjuk, láthatjuk, hogy a part menti hatás 1985 után, de főként 1990-t követően erőteljes. Az eredmények szerint csak azon adottság, hogy egy terület a keleti part mentén helyezkedik el, 1978–1985 között 0,8%-kal, 1985–1990 között 3,2%-kal, végül 1990-et követően pedig nem kevesebb, mint 7,8%-kal emeli meg a GDP éves növekedési ütemét.

4. táblázat

*Regressziós modellek a vizsgálat harmadik időszakára
(Függő változó: az egy főre jutó reál GDP éves növekedési rátája)*

Kezdeti GDP	Kezdeti mezőgazdasági részarány	Part menti változó	Korrigált R ²	Megfigyelések száma
-0,017 (-3,320)	–	–	0,271	28
-0,001 (-0,086)	0,097 (1,828)	–	0,331	28
-0,009 (-1,105)	0,080 (1,883)	0,021 (3,933)	0,576	28

Forrás: Jian et al. 1996.

A regressziós eredmények a teljes időszakra vonatkoztatva azt is mutatják, hogy a kezdetben magasabb mezőgazdasági részaránnyal rendelkező területek szintén gyorsabban növekedtek az átlagnál. A történeti/politikai háttér ismeretében e hatótényezőt inkább „*rurális tényezőnek*” nevezhetjük, mintsem mezőgazdasági hatásnak, mert a gyorsabb növekedést feltételezhetően a könnyűipar, építőipar és szolgáltató szektor fejlődése generálta a TVE-k keretein belül. Mivel ezek a vállalatok voltak a kínai fejlődés legfőbb hajtóerejei a teljes időszakban, ezért a mezőgazdasági jellegű tartományok növekedési rátájában valószínűleg aránytalanul magasabban részesedtek a TVE-k fejlődéséből.

A fenti tényezők hatásának kiszűrése után a feltétel nélküli konvergenciának semmiféle bizonyítékát nem találjuk. Az eredeti GDP regressziós koefficiense mindvégig, valamennyi táblázatban szereplő modell esetében abszolút értékben alacsony és statisztikailag sem szignifikáns. Ennek alapján elmondhatjuk, hogy *a rurális és a part menti hatás kiszűrése után semmiféle olyan tendenciaszerű*

folyamatot nem figyelhetünk meg, amely arra utalna, hogy a kezdetben szegényebb tartományok gyorsabb ütemben növekednének, mint a gazdagabbak.

Az eddigi modellekben a rurális hatás és a part menti hatás elkülönült tényezőkként jelentek meg. Fentiek alapján azonban joggal feltételezhetjük, hogy a nagyobb vidéki térséggel rendelkező nyitott tartományok gyorsabb fejlődést mutattak, mint kevésbé mezőgazdasági jellegű társaik. Elsőként azért, mert az ipar számára felhasználható munkaerő-felesleg legfőbb forrásai a rurális területek; másodsor pedig azért, mert ugyan időszakunk a városok felé történő migráció erősödését hozta, azonban a bürokratikus előírások és akadályok magát a vándorlást eléggé költségessé tették. Harmadikként, a szállítási költségeket figyelembe véve a külföldi befektetők elsősorban azokon a területeken kívántak befektetni és kereskedni, amelyek a nyitott parti városokhoz közelebb estek. Összességében főként ez a három megfontolás vezethet minket arra a gondolatra, hogy *a rurális és a part menti hatás között valamiféle interakciót (kölcsonhatást) feltételezzünk.*

5. táblázat

A regressziós modellek az 1978–1992 közötti időszakra

Időszak	Kezdeti GDP	Kezdeti mezőgazdasági részarány	Part menti változó	Part menti – rurális interakció	Korrigált R ²
1978–1985	-0,023 (-3,788)	–	–	–	0,271
	-0,003 (-0,246)	0,116 (1,913)	–	–	0,394
	-0,006 (-0,507)	0,110 (1,818)	0,008 (1,054)	–	0,397
	-0,002 (-0,170)	0,107 (1,754)	-0,006 (-0,273)	0,047 (0,697)	0,384
1985–1992	-0,010 (-1,348)	–	–	–	0,029
	0,017 (1,243)	0,156 (2,314)	–	–	0,169
	0,002 (0,185)	0,130 (2,820)	0,032 (5,448)	–	0,613
	0,007 (0,744)	0,974 (2,179)	-0,001 (0,070)	0,108 (2,338)	0,674

Forrás: Jian et al. 1996 alapján a szerző kiemelése.

E közös hatást az 5. táblázat negyedik oszlopában vizsgáljuk. Itt a korábbi regressziós modellekhez egy új változót – a part menti–rurális interakciós hatást – iktatunk be. Előző eredményeinknek megfelelően az 1978–1985 közötti időszakban a kizárólag mezőgazdasági tartalmat hordozó változón kívül semmi sem szignifikáns. Ennek alapján a reformok e fázisában *a konvergencia annak eredményeként jött létre, hogy a rurális területek kezdeti, átlag alatti egy főre eső jövedelme gyorsabban növekedett*, mivel a reformok itt jóval jelentősebb következményekkel jártak, mint az ipari területeken.

A reformok következő szakaszában, amely a kereskedelem liberalizációjával járt együtt, egy újabb hatásra figyelhetünk fel. A táblázat negyedik oszlopában látható, hogy a part menti hatás változója nem szignifikáns, azonban a part menti–rurális interakciós hatást jelző változó az. A rurális hatást jelző változó itt is szignifikáns. Ezért állítjuk, hogy a reformok második szakaszában fellépő konvergencia annak köszönhető, hogy *a kezdetben szegényebb agrár tartományok folytatták gyorsabb ütemű növekedésüket, illetve annak, hogy a nyitott városokhoz közel fekvő vidéki területek kiemelkedően gyorsan fejlődtek*. Azaz a nyitás politikája valóban erősítette a tartományok közötti konvergenciát, mégpedig azon a módon, hogy a nyitott városokhoz közeli rurális területek jövedelmi pozícióját erősítette.

Láttuk, hogy a gyors ütemű agrikulturális és parti növekedés összesített hatása a jövedelmek közötti különbség csökkenése. A regressziós modellek azt is jelzik, hogy a konvergencia különösen erős a part menti régióban (a régióon belül). Vizsgáljuk meg a konvergencia időbeni alakulását 1978–1992 között részletesebben és osszuk Kínát két régióra – part menti és belső területekre.¹²⁾

Az új modell azt mutatja, hogy a jövedelmek közti rés szűkülése döntően a part menti tartományok közötti konvergenciából adódik, azaz nem a part menti és belső régiók vagy akár a belső területek tartományai közti rés szűküléséből. E megállapítás a 6. táblázat variancia dekompozíciós adataival támasztható alá.

6. táblázat

Variancia dekompozíciós adatok, 1978–1992

	Variancia	Variancia – part menti tartományok	Variancia – belső tartományok	Variancia a part és a belső terület között
1978	0,3819	0,5837	0,2088	0,0514
1984	0,3136	0,4277	0,1901	0,0486
1985	0,2894	0,3982	0,1681	0,0482
1986	0,2798	0,3733	0,1648	0,0492
1987	0,2704	0,3481	0,1608	0,0509

1988	0,2663	0,3306	0,1648	0,0504
1989	0,2621	0,3136	0,1656	0,0517
1990	0,2490	0,2927	0,1608	0,0487
1991	0,2550	0,2663	0,1689	0,0589
1992	0,2663	0,2470	0,1706	0,0758

Forrás: Jian et al. 1996 alapján a szerző kiemelése.

A tartományi jövedelmek logaritmusának szórásnégyzetét három összetevőre oszthatjuk: a part menti régió belüli, a belső régió belüli és a két régió közötti részre. A keleti régióban a jövedelmi különbségek jelentős mérséklődése főként annak a következménye, hogy a mezőgazdasági jellegű dél felzárkózik a korábban is ipari jellegű északhoz. Enyhe csökkenés figyelhető meg a belső régió belül is, ami 1985-ben lényegében véget is ér. Végül, egy relatíve állandó szakadékat találunk a két nagyrégió között 1978–1990-ig.

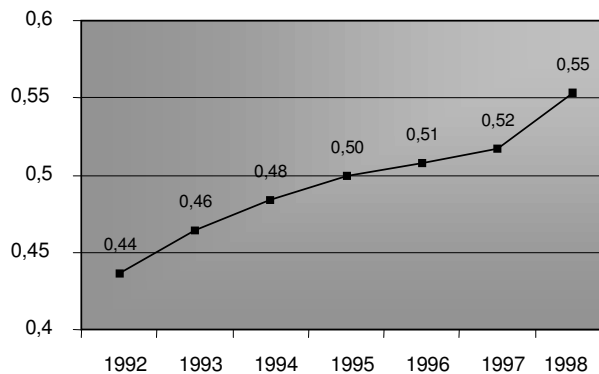
A piaci reformok második időszaka, 1992-től napjainkig

A reform és a nyitási politika máig tartó utolsó szakasza 1992. januárban vette kezdetét. E szakaszt Kínában a *szocialista piacgazdasági rendszer kiépítésének* nevezik. Ebben az időszakban a reformok súlypontja fokozatosan a régi rendszer lebontásáról az új rendszer kiépítésére helyeződik, a piacgazdálkodás követelményeinek megfelelő gazdaságirányítási és gazdálkodási rendszer szervezeti és jogi kereteinek megalkotására; azaz összességében egy működő piacgazdasági rendszer kiépítésére.¹³⁾

Habár a konvergencia jelensége a piaci reformok bevezetése után bizonyítható, az utolsó évtizedben a trend a visszájára fordult. A kilencvenes évek elejétől kezdődően az egy főre jutó tartományi GDP-adatok logaritmusa közti szórás (σ -konvergencia) megnőtt (3. ábra). A part menti régió gyors ütemű növekedésével a belső tartományok nem tudtak lépést tartani, így a relatíve gazdagabb kelet és a szegényebb nyugat közti egyenlőtlenség kiszélesedett. Regressziós modelljeink a vizsgált időszakban hasonló eredményeket mutatnak (7. táblázat).

3. ábra

A σ -konvergencia alakulása 1992–1998 között

Forrás: a szerző saját szerkesztése.

7. táblázat

Regressziós modellek az 1992–1998 közötti időszakra

Időszak	Kezdeti GDP	Kezdeti mezőgazdasági részarány	Part menti változó	Korrigált R ²
	0,035 (0,018)	–	–	0,114
1992–1998	0,036 (0,030)	0,004 (0,143)	–	0,115
	0,001 (0,001)	–0,025 (0,084)	0,025 (0,018)	0,370

Forrás: a szerző saját szerkesztése.

A táblázatból követhető, hogy a modellekben a – korábban ismertett tartalmú – kezdeti, mezőgazdasági részarány változója csak minimális mértékben növeli a magyarázó erőt, azonban a part menti változó bevezetésével az szignifikánsan nő. A part menti hatás kiszűrése után a feltétel nélküli konvergenciának (azaz esetünkben a divergenciának) semmiféle bizonyítékát nem találjuk, az időszak eleji GDP regressziós együtthatója ezekben a modellekben abszolút értékben alacsony és statisztikailag sem szignifikáns.

Korábbi elemzéseink és most kapott adataink alapján elmondható, hogy az 1990-es évekig a keleti területek gyors növekedése és az e régió belüli konvergencia az országos szinten mért adatokban is a konvergencia erősödését eredményezte. A nyolcvanas években a leggyorsabban növekvő tartományok a keleti partvonal déli részén voltak, amely az időszak elején átlag alatti egy főre jutó jövedelmi pozícióval rendelkeztek. A kilencvenes években a gazdagabb keleti tartományok – főként Shanghai – növekedése felgyorsult. A gyorsan növekvő dél-kínai tartományok az 1990 utáni időszakot már nem átlag alatti jövedelemmel kezdték, azaz folytatódó gyors ütemű növekedésük már nem a kiegyenlítő-dés, hanem a divergencia irányába mutatott. Ugyancsak alátámasztják fenti megállapításunkat a 8. táblázat variancia dekompozíciós adatai, amelyekből látható, hogy a területek közötti különbség szinte minden viszonylatban növekedett, kivéve a két nagyrégió szubrégiói között.

Amennyiben a part menti tartományok fejlődése a jövőben is a jelenlegihez hasonló mértékben múlja felül a belső régióét, akkor a regionális jövedelmek közti különbség a reformok kezdetéhez, az 1978-as szinthez ér vissza. *Számítá-*

saim szerint erre – minden tényező változatlanságát feltételezve – 2004-ben kerül sor.¹⁴⁾

8. táblázat

Variancia dekompozíciós adatok, 1992–1998

		1992	1993	1994	1995	1996	1997	1998
Keleti régió	Teljes variancia	0,153	0,154	0,160	0,169	0,182	0,201	0,227
	Északkelet	0,177	0,174	0,185	0,190	0,203	0,221	0,236
	Délkelet	0,119	0,129	0,137	0,157	0,176	0,198	0,239
	Szubregiók között	0,051	0,045	0,035	0,030	0,028	0,030	0,043
Belső területek	Teljes variancia	0,041	0,052	0,060	0,066	0,068	0,070	0,068
	Középső régió	0,029	0,030	0,032	0,026	0,025	0,022	0,021
	Nyugati régió	0,051	0,061	0,066	0,069	0,058	0,057	0,055
	Szubregiók között	0,015	0,036	0,054	0,082	0,110	0,124	0,120
A két nagyrégió közötti variancia		0,382	0,458	0,531	0,542	0,541	0,547	0,554
A minta teljes varianciája		0,177	0,203	0,228	0,237	0,244	0,253	0,263

Forrás: a szerző saját szerkesztése.

Meg kell említeni, hogy olyan erők is dolgoznak, amelyek a konvergencia irányába hatnak. Ahogyan a piaci folyamatok egyre fontosabbak lesznek a kínai gazdaság számára, a termelési tényezők régiók közti migrációja is egyre jelentősebb tényezővé válik. A munkaerő a belső területekről a keleti part felé áramlik, a tőke pedig ellentétes irányba. *A nem regisztrált munkaerő-áramlás miatt valószínűsíthetően túlértékeljük a divergencia elmúlt időszakban számított mértékét, mivel a belső területek lakosságát felül-, a part menti területekét pedig alulbecsüljük. Az interregionális tőkemozgások számszerű adatairól sajnos még kevesebbet tudunk; azonban az ismert, hogy a nyolcvanas években és a kilencvenes évek elején a tőke – a munkához hasonló módon – a belső területekről a keleti part felé vándorolt. Amennyiben ez igaz, a tőkemozgás, ellentétben a munkaerő migrációjával, a divergenciát erősítette.*

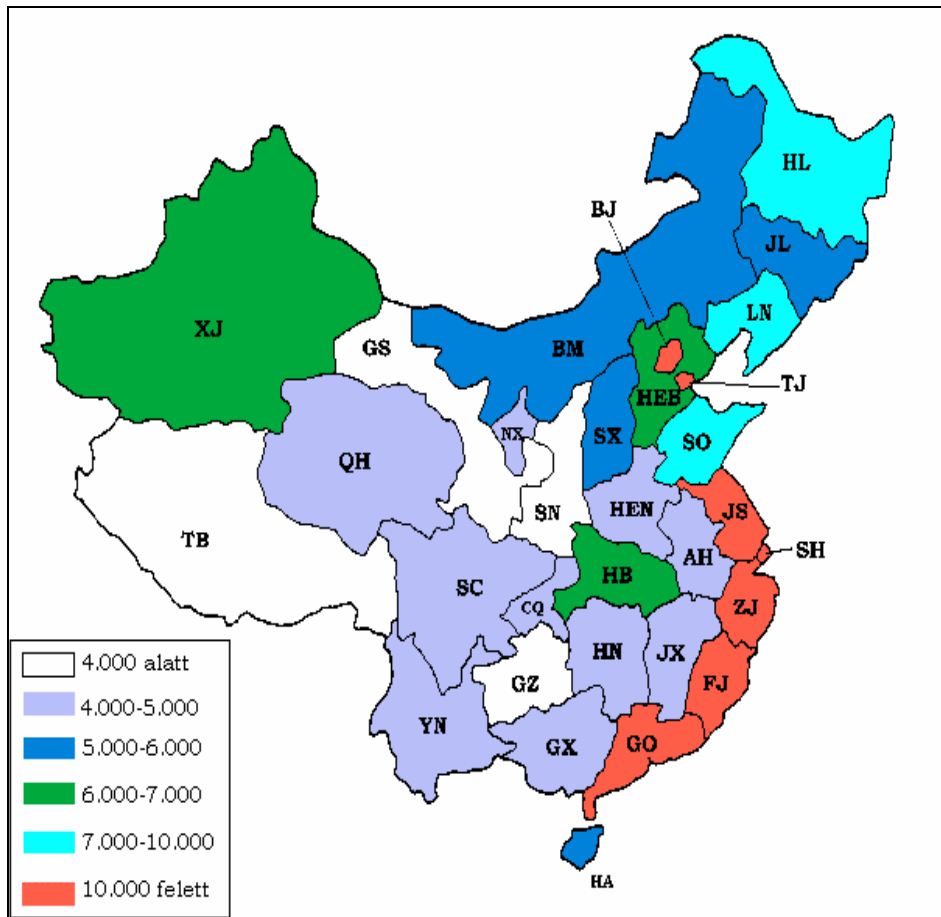
Következtetések

Vizsgálataink eredménye, hogy a kínai tartományok reáljövedelmeinek konvergenciája *viszonylag új keletű jelenség*, amely csak az 1978-as reformok beveze-

tésével vált jelentőssé. A központi tervezés kezdeti időszakában ugyan van némi bizonyíték a konvergenciára, de ez eléggé gyenge és nagyban függ a vizsgált időszak határainak kijelölésétől. A kulturális forradalom időszakában a modellek inkább divergenciát mutatnak.

4. ábra

Az egy főre jutó tartományi GDP adatok megoszlása, 1998

Forrás: A szerző saját szerkesztése.

A négy periódus vizsgálatával kapott eredmények szerint a regionális konvergencia erősen kötődik a piacosítás fokához és a gazdaság nyitottságához. A konvergenciára a legerősebb bizonyítékot a reform időszaka szolgáltatotta. Azt

találtuk, hogy a jelenség főként a rurális reformokkal van összefüggésben, hatása különösen erős a keleti területeken, összhangban a nemzetközi kereskedelem liberalizálásával és a külföldi tőkebefektetésekkel.

Magyarozatunk minderre, hogy a konvergencia több olyan eleme, mint a munkaerő migrációja, a tőkebefektetések irányultsága és a technológiai diffúzió a központi tervezés rendszerében nem működik. Bár annak elvi lehetősége megvan, hogy az erőforrások bürokratikus allokációja a regionális egyenlőtlenségek kiegyenlítése irányába hasson, azonban az 1978 előtti időszakban a kínai központi tervezéssel kapcsolatos vizsgálataink ennek éppen ellenkezőjét mutatják.

A kilencvenes években a tartományi jövedelmek széttartó irányú fejlődése figyelhető meg. Vizsgálataink azt bizonyítják, hogy ezt a jelenséget döntő részben a belső és a part menti tartományok közti különbség magyarázza és nem az egyes régiókon belüli divergens fejlődés. Mivel a part menti elhelyezkedés egy időben állandó földrajzi tényező, a széttartó irányultságú fejlődés – a jelenlegi politikák állandóságát feltételezve – a jövőben tovább folytatódhat.

Jegyzetek

- 1) Az egy főre jutó adatok helyett egy dolgozóra jutó adatokkal is számolhatunk, elméletileg ez utóbbi megközelítés fejezi ki a makroökonómiai modell változóinak tényleges tartalmát. A gyakorlatban az elemzéseket általában egy főre eső értékekkel végzik.
- 2) Pontosabban fogalmazva, az eltérő nyugalmi állapotokból adódó különbségeket szűri ki.
- 3) A neoklasszikus elmélet bírálói szerint a β -konvergencia ilyen értelmezése mellett a mérőszám semmitmondóvá válik [lásd még: Tsionas (2000); Quah (2000)].
- 4) Bővebb leírás a www.microsoft.com web-oldalról tölthető le. Microsoft Excel Regression Analysis and Best-fit Lines. Microsoft Technical Support Application Note. 5/97 – XE0124. 1997.
- 5) Magyarul részletes leírást tartalmaz a témáról Nemeskéri (1998).
- 6) Jian et al. (1996).
- 7) Lásd még: Jordán (1999, 165) old. köv.
- 8) A kulturális forradalom időszakában 1966–1976 közé tehető, jelen tanulmányban csak a vizsgálat időbeni folyamatossága kedvéért nyújtjuk ki e korszak határait.
- 9) Polonyi, 1994; Jordán, 1999 alapján.
- 10) Jian, Sachs és Warner eredeti tanulmányukban az 1978–1993 közötti időszakot vizsgálják, azonban a valós folyamatokat és a kínai politika hangsúlyainak változását jobban követi az általunk használt 1978–1992 és 1992–napjainkig tartó korszakfelosztás.

- 11) A reformok kezdeteiről magyarul bővebb elemzés olvasható Jordán (1999, 389) köv. illetve Tálás (1999, 12) köv.
- 12) A korábban ismertetett háromrégiós felosztást annyiban egyszerűsítve, hogy a nyugati és középső régiót összevontan vizsgáljuk.
- 13) Tálás (1998, 17) old. köv.
- 14) A becsléshez használt regressziós függvény képlete: $y = 0,4737 + 0,0079 x$, $R^2 = 0,9853$, $x = 14$.

Irodalom

- Bárdi L.–Krisztián B. 1998: Kína a Föld legnagyobb emberi erőforrása – Új kihívás a következő évezredre. – *Szakképzés*. 2. pp. 41–54.
- Fan, C. C. 1997: Uneven development and beyond: Regional development theory in post-Mao China. – *International Regional Science Review*. 3. pp. 1–30.
- Faragó L. 1995: Kína a növekedési pólus elmélet gyakorlati megvalósítója. – *Tér és Társadalom*. 3–4. pp. 179–189.
- Fingleton, B. 2000: Estimates of time to economic convergence: an analysis of regions of the European Union. – *International Regional Science Review*. 1. pp. 5–34.
- Jian, T.–Sachs, J. D.–Warner A. M. 1996: *Trends in Regional Inequality in China*. National Bureau of Economic Research. Working Paper 5412.
- Jordán Gy. 1998: Peking és a tartományok. – *Társadalmi Szemle*. 4. pp. 77–87.
- Jordán Gy. 1999: *Kína története*. Budapest, Aula Kiadó.
- Marosi M. 1999: A Kínai Népköztársaság gazdasága és a kínai vállalatok menedzsmentje. – *Vezetéstudomány*. 9. pp. 2–16.
- Nemeskéri Zs. 1998: Nyugati elméletek a kínai valóság tükrében – a kínai regionális politika fejlődése 1980–1996 között. – *Tér és Társadalom*. 4. pp. 105–115.
- Nemeskéri Zs. 1998: Kína a magyar sajtó tükrében: célraorientált válogatás az elmúlt évek kínai tárgyú cikkeiből, részletek egyes külföldi kiadványok forrásanyagából: munkatanulmány. Összeáll. Nemeskéri Zs. Szerk. Bárdi L.–Krisztián B. Pécs, JPTE. Kézirat.
- Nemeskéri Zs. 2000: Kínai regionális politika – elvek és gyakorlat. – Fodor I.–Kovács B.–Tésits R. (szerk.): *Társadalom és környezet*. Budapest–Pécs, Dialóg Campus Kiadó. pp. 307–317.
- Nemeskéri Zs. 2000: Konvergencia és regionális fejlődés. – *Tudásmenedzsment*. 1. pp. 39–52.
- Nemeskéri Zs. 2001: A konvergencia vizsgálata a regionális fejlődésben. – Mezei C.–Mezei K. (szerk.): *Ph.D. tanulmányok 2000*. Pécs, PTE KTK Regionális Politika és Gazdaságtan Ph.D. pp. 54–60.
- Nemeskéri Zs. 2001: A vidéki területek fejlődésének sajátosságai Kínában. – Mezei C.–Mezei K. (szerk.): *Ph.D. tanulmányok 2000*. Pécs, PTE KTK Regionális Politika és Gazdaságtan Ph.D. pp. 61–72.
- Polonyi P. 1994: *Kína története*. Budapest, Maecenas Kiadó.

- Quah, D. 2000: *Cross-Country Growth Comparison: Theory to Empirics*. London, London School of Economics Economics Department.
- Raiser, M. 1996: *Subsidising Inequality. Economic Reforms, Fiscal Transfers and Convergence Across Chinese Provinces*. Kiel Institute of World Economics. Working Paper No. 758.
- Salát G. 1999: *Kínai országismeret*. Budapest, Külkereskedelmi Főiskola KKTI. (Keleti Füzetek).
- Tálas B. 1998: *Kína az ezredfordulón*. Budapest, Külkereskedelmi Főiskola KKTI. (Keleti Füzetek).
- Wang, Y. 2000: Evolution of China's regional policy since the 1980s and its future perspective. – *Regional Development Dialogue*. 2. pp. 95–109.
- Zhang, L. 1998: Fenntartható fejlődés Kínában. (ford.: Zilahy Gy.) – *Gazdaság–Vállalkozás–Vezetés*. 10. pp. 273–280.
- Zhao, X. B.–Zhang, L. 2000: Decentralisation Reforms and Regionalism in China. – *International Regional Science Review*. 3. pp. 251–281.

CONVERGENCE PHENOMENA IN CHINA

Zsolt Nemeskéri

The tendencies displayed by regional development in different countries, and in particular the long-term convergence of national income per capita have been studied in recent years by several researchers. In this current study I analyse the development of the Chinese provinces in the period from 1952 to 1998, publicising the results of the research work carried out within the framework of the Regional Economics PhD Programme at the Faculty of Business and Economics, Pécs University.

My conclusion is that convergence of real incomes can also be detected in China, especially since the reforms introduced in 1978. Before this, in the initial period of Central Planning, there is also sufficient evidence visible to prove convergent development amongst regions, but it is not significant from a statistical point of view, and, to a great extent, it depends upon how the limits of the period examined are defined. In the period of the Cultural Revolution research indicates strongly divergent development, whilst, in the period following the 1978 rural reforms, particularly in the case of the East Coast areas, the liberalisation of international trade and of the movement of capital can be considered as the main factors of convergence in development.

The trends in regional income differences have also diverged since 1990, which can be explained by the increasing gap between the coastal and inland parts of the country. This process has accelerated since 1992. Assuming that the development of the coastal provinces surpasses that of the inland ones in the future, and to a similar extent as previ-

ously, differences in regional income will be as at the beginning of the reforms, i.e. in 1978. According to my calculations – and assuming that all factors remain unchanged – this could occur by 2004.

AZ EURÓPAI UNIÓ POLITIKÁI

10. EGY REGIONÁLIS PÉNZ, AZ EURÓ ELSŐ KÉT ÉS FÉL ÉVE

Ferkelt Balázs

Bevezetés

1999. január 1-jén az Európai Unió tizenegy országa belépett a Gazdasági és Monetáris Unió (a továbbiakban az angol rövidítés után EMU) harmadik szakaszába és bevezették az új közös pénzt, az eurót. 2001 januárjában, Görögország csatlakozásával az euróövezet (a továbbiakban az eurózóna, és az „Euroland” elnevezések is használatosak) tizenkét tagúvá növekedett. Az euró jelenleg számlapénz formájában létezik, készpénz formában történő bevezetésére 2002. január 1-jén kerül majd sor. 2002 júliusától az euró felváltja a tizenkét ország nemzeti valutáit és kizárólagos fizetőeszközként funkcionál majd.

Ebben a tanulmányban azt kívánom megvizsgálni, hogy az elmúlt két és fél év alapján milyen esélyei vannak az új pénznek a világpénzfunkció betöltésére, vagyis hogy a dollár konkurensévé válhasson, avagy egyfajta „regionális valutaként” fog majd szolgálni. Mindehhez az euró külső és belső stabilitásának, az Európai Központi Bank (a továbbiakban EKB) monetáris politikájának, felépítésének és az új valuta nemzetközi szerepének vizsgálatát tartottam fontosnak kiemelni.

Az euró külső stabilitása

Az euró árfolyama bevezetésekor 1,1685 amerikai dollár (a továbbiakban dollár) volt, csúcspontját a bevezetés utáni napokban 1,18 dolláros értéken vette fel, majd árfolyama kisebb kilengésektől eltekintve folyamatosan csökkent 2000 szeptemberéig, amikor elérte a 0,8230 dolláros szintet, ami mintegy 30 százalékos árfolyamesésnek felel meg. A 2000. év második felében erősödés következett be, 2001 augusztusában az eurót 87 centes árfolyamon jegyezték. Az új pénz nemcsak a világvaluta dollárral, hanem az angol fonttal, a japán yennel és a svájci frankkal szemben is jelentősen veszített értékéből. Az árfolyamzuhanásban az alábbi tényezők játszhattak szerepet:

1. *Az európainál lényegesen dinamikusabban növekvő és versenyképesebb amerikai gazdaság.* Az amerikai gazdaság 1992 és 1999 között erős növekedést mutatott, mely makroökonómiai törvényszerűségeknek is ellentmondóan egyidejűleg alacsony inflációval és munkanélküliséggel párosult. A dollár attraktivitásában komoly szerepet játszott 1999-ben az amerikai kamatelőny. A sikeres, a liberalizációt messzemenőig végrehajtó amerikai gazdaságpolitikával és a piacorientáltsággal szemben tizenkét, strukturális problémákkal küzdő heterogén, nemzeti gazdaságpolitika illetve a „jóléti államiság” próbálja felvenni a versenyt. (Az állami kiadások az euróövezetben 1999-ben a GDP 48,9, 2000-ben 47 százalékát tették ki, ugyanez az érték az Egyesült Államok esetében mindösszesen 32,2 illetve 31,7 volt. Lényegesen nagyobb különbség mutatkozik a szociális jellegű kiadások tekintetében, 16,4, illetve 16,3 százalék, szemben az amerikai 7,2 illetve 7,15 százalékkal [DIW, 2001]). Az 1999. évi lisszaboni csúcson elhatározott informatikai beruházások nem a tervezett ütemben valósulnak meg, így az alacsonyabb termelékenység mellett a csúcstechnológiai lemaradás hátráltatja az európai felzárkózást.

2000. év második felére az amerikai gazdaság növekedése jelentősen visszaesett és gyakorlatilag ennek tulajdonítható az euró árfolyamának enyhe emelkedése is. A 2001-re vonatkozó prognózisokat azonban Euroland országai esetében is negatív irányban kellett korrigálni, 2001 első negyedévében a növekedés mindösszesen 2,5 százalékra rúgott (EZB, 2001). Nagyon fontos kiemelni, hogy az euró bevezetését megelőző várakozások szerint 1999-től az euróövezet növekedése felülmúlta volna az amerikai gazdaság bővülését (Frankfurter Allgemeine Zeitung [a továbbiakban F.A.Z.] 2000. 11. 30.). Ez a feltételezés az euróval kapcsolatos túlzott várakozásokhoz vezetett.

Az euró árfolyamának gyengülése nem járt lényeges exportösztönző hatással, mivel az EMU-tagországok kivitelének mindösszesen mintegy 30 százaléka irányul az EU-n kívülre (Ferkelt, 2000) és ennek is egy részét euróban számlázzák. (Németország exportjának kb. 13 százaléka bonyolódik dollárban [Börsen-Zeitung, 2000. 10. 18.]). Mindemellert az exportörök költségelőnyei csak egy részét engedik át a külföldi vásárlóknak. A tagországok EMU-n kívülre irányuló exportja 1999-ben mindösszesen 4,35, míg 2000-ben 20,9 százalékkal növekedett, ugyanezen időszakban a behozatal bővülése 9,7 illetve 27,9 százalék volt (EZB, 2001). Az importértékindex több mint 20 százalékos növekedéséért elsősorban a megemelkedett és tartósan magas olajár a felelős. Az euróövezet folyó fizetésimérleg-többlete csökkent, 1997-ben még 76,2 milliárd ECU volt a szufficit, ez 1999-re 22,8 milliárd euróra csökkent. (A GDP százalékában mérve 1,4 százalékról 0,4 százalékra esett vissza.) A visszaesésben elsősorban az áruforgalmi mérleg romlása játszott szerepet (EZB, 2000).

Összességében elmondható, hogy 1999-ben és 2000-ben az Amerikai Egyesült Államok kilenc éve tartó dinamikus gazdasági növekedése, az alacsony szintű infláció, a csökkenő munkanélküliség, a javuló termelékenység, a magas kamatlábak, az amerikai dollár kivívott horgony- és tartalékvaluta szerepe a magas folyó fizetésimérleg-hiány ellenére is – szemben a strukturális problémákkal és magas munkanélküliséggel küszködő európai gazdasággal – egyértelműen vonzóbbá tették a dollárt az euróval szemben. Az Európai Unió tagállamainak, különösen a „magországoknak”, mindenképpen véghez kell vinniük a nyugdíj- és egészségügyi rendszerek reformját, a munkaerőpiac deregulációját. Biztató a jövőre nézve, hogy 2001 májusában egy szintre kerültek az amerikai és európai kamatlábak (a 2001. május 10-i ECB kamatlábsökkentést követően mindkét valutaövezetben 4,50 százalék lett az irányadó kamatláb), és hogy az USA gazdasági bővülésének lassulása tartósnak látszik. (Ezt bizonyítja, hogy az amerikai jegybank szerepét betöltő FED 2001 januárja és augusztusa között hat alkalommal döntött kamatlábsökkentésről.) Mindez azonban az utóbbi egy évben együtt járt az európai gazdaságok konjunkturális helyzetének romlásával is. Az eurózóna fizetésimérleg-többlete, szemben a GDP 4 százalékát elérő amerikai hiánnyal növeli az euró felértékelődésével kapcsolatos várakozásokat. Súlyosbítja azonban a helyzetet, hogy az Európában is csökkenő profitvárakozások jelentős arányú elbocsátásokat vonnak maguk után, növelve az egyébként is magas európai munkanélküliséget. 2001 júliusában az eurózóna bizalmi indexe tovább csökkent és 1997 novembere óta legalacsonyabb értékét vette fel.

2. *A monetáris unió szempontjából kedvezőtlen politikai események Európában.* Mind 1999-ben, mind pedig a 2000-es évben bekövetkezett egyes politikai események megkérdőjelezték az európai biztonságba, az Európai Unióba, illetve a közös pénz értékállóságába vetett bizalmat. Ide sorolható a koszovói háború, az Európai Bizottság körüli (elsősorban a Leonardo programhoz kapcsolódó) korrupciós botrány, illetve ezt követően a Bizottság lemondása, az Agenda 2000 szerény reformeredménye, a szélsőjobbboldali Szabadságpárt kormányra kerülése Ausztriában, illetve az egyes tagállamok ezt követően alkalmazott szankciói és a német expénzügyminiszter, Oskar Lafontaine kamatlábsökkentésre irányuló követelése 1999 tavaszán. 2000. szeptember 28-án népszavazást tartottak Dániában, amelynek során a dán lakosság nyolc év után ismét elutasította az EMU harmadik szakaszába való belépést és a közös valuta bevezetését. 2001 júniusában az ír lakosság népszavazás keretében a Nizzai Szerződés elfogadása, ratifikálása ellen foglalt állást, ami az EU sikeres reformját, megújulását és keleti kibővítését kérdőjelezi meg.

3. *Gazdasági különbségek és a gazdasági konvergencia hiánya az eurózónán belül.* Az új valutaövezet országainak konjunkturaciklusai között fáziseltérés tapasztalható, növekedési, munkanélküliségi adataikban jelentős eltérés mu-

tatkozik. A tizenkét országon belül gyakorlatilag kialakult egy igen gyorsan növekvő periféria és a lassan növekvő, elsősorban a négy nagy országot tömörítő centrum. Ez az eltérő gazdasági növekedés a különböző inflációs adatokban is megmutatkozik.

Az Európai Unión belül nem megfelelő mértékű a gazdaságpolitikai harmonizáció (ez bizonyos mértékig a gazdasági konvergencia hiánya miatt szükség-szerű is), mint ahogyan az egységes belső piac sem tekinthető minden szabadsági fok szempontjából egységesnek (például a munkaerő szabad áramlása, a munkaerőpiacok túlszabályozottsága). Hasse (1999) szerint mindezek alapján egy de jure monetáris unióról és egy „kvázi” gazdasági unióról beszélhetünk. Több közgazdász és a Deutsche Bank havi jelentése is az euró gyengélkedésének fő okát a hiányzó politikai unióban látja (Deutsche Bank, 2001).

4. *Az euró árfolyama a bevezetéskor túlértékelt volt.* Ezt az állítást egyrészt az ECU árfolyamának alakulása, másrészt a vásárlóerő-paritás figyelembevételével végzett számítások támasztják alá. Az ECU a dollárral szemben 1995 és 1997 között folyamatosan leértékelődött (Deutsche Bank, 1999), 1998-ban azonban mintegy 4 százalékos árfolyam-erősödés volt megfigyelhető.

Az Osztrák Gazdaságkutató Intézet tanulmányában (Schulmeister, 2000) a nominál- és reálárfolyam relatív változásának megítélésénél kiemelt szerepet tulajdonít a vásárlóerő-paritás figyelemmel kísérésének. (A GDP-deflátor ugyanis elsősorban a külkereskedelmi forgalomba nem kerülő árukat és szolgáltatásokat foglalja magába. Ezek az ún. non-tradable szektorhoz tartozó áruk illetve szolgáltatások a Balassa–Samuelson-hatás következtében a fejlett gazdaságokban relatíve drágábbak.) Az osztrák intézet számításai szerint 1996-ban az ECU a dollárral szemben az ún. tradable-szektor alapul véve 44,7 százalékkal volt túlértékelt, ez az érték még a belföldi és az exportárak (elsősorban a hozzáadott-értékadóból származó) különbségét figyelemmel kísérve is mintegy 35 százalék. Az euró bevezetésének napján a túlértékelttség mértéke 33,4 illetve 25 százalék volt. Ezen számítások alapján az euró egyensúlyi dollárárfolyama 0,90–0,92 dollár között mozog. A KieLi Világgazdasági Kutatóintézet is hasonló eredményre jutott (Handelsblatt, 2000. 11. 01.). Ők egy hosszú időszoron alapuló árfolyamprognózist állítottak fel, amelynek alapjául az USA és Euroland 3 hónapos reál kamatlábainak különbsége szolgál.

Az euró belső értékállósága

Az Európai Központi Bank elsődleges célkitűzése az árstabilitás biztosítása az Euroland területén belül. Az EKB definíciója szerint ez akkor teljesül, ha középtávon a harmonizált fogyasztói árindex (HICP) emelkedése az előző év azonos időszakához képest nem haladja meg a 2 százalékos értéket. A HICP emel-

kedése 2000-ben átlagosan 2,3 százalék volt, 2001 áprilisában folyamatos növekedés után 2,9, májusban már 3,4 százalékos értéket vett fel. 2001 áprilisában a fogyasztói árszínvonal emelkedését elsősorban az energia-, az élelmiszer- és az ipari termelői árak növekedése határozta meg. Az energiaárak 7,9 százalékkal haladták meg a 12 hónappal korábbi értéket, az élelmiszerek esetében 4,3, míg az ipari termelői áraknál 4,1 százalékos emelkedés mutatható ki. (Ez utóbbi a magas kapacitáskihasználtságnak és az importárak fáziskéséssel jelentkező hatásának tulajdonítható [EZB, 2001]).

Az EKB számításai szerint 2000-ben az olajár-emelkedés 1,25 százalékponttal módosította felfelé a harmonizált fogyasztói árindexet, 2001-ben pedig ez a hatás 0,5 százalékpont alá fog esni. Nem szabad elfelejtenünk azonban, hogy a kőolaj világpiaci ára továbbra is magas szinten mozog, illetőleg a másodlagos árhatások (amelynek során a magas nyersanyag- és energiaár végighalad a termékáron) még hosszú ideig jelen lehetnek. (A másodlagos hatás jelenléte 2000 márciusától valószínűsíthető a maginflációban.)

A magas inflációt magyarázza a 2000. évben, a vártnál magasabb reál GDP növekedés is (az egyes negyedévekben a növekedés mértéke 3,5; 3,8; 3,3; illetve 3,0 százalék volt [EZB, 2001]). Az importárak az euró alacsony árfolyama miatt továbbra is magasak, növekedésük 2000-ben 8,2, míg 2001-ben 2,5 százalék volt (EZB, 2001). Hasonlóan, mint a gazdasági növekedés tekintetében, az inflációs értékek is erősen szóródnak Eurolandon belül. A „periférián” elhelyezkedő, illetve a gyorsan növekvő országokra jellemző elsősorban a magasabb árszínvonal-emelkedés, ezen országok azonban a harmonizált indexben viszonylag alacsony súllyal szerepelnek. (A legmagasabb súllyal, 34,5 százalékkal Németország szerepel a HCIP-ben.) Az ír infláció például meghaladja a harmonizált fogyasztói árindex emelkedésének kétszeresét, 2001-ben mégis Hollandiában várható a legmagasabb infláció, melynek háttérében egyszeri adózási szabályváltoztatás húzódik meg (Rácz, 2001). Az EU motorjának tekintett Németországban 1993 decembere óta nem volt olyan magas az infláció, mint 2001 májusában (3,5 százalék). A 2002-es inflációs kilátásokat (az EKB 1,2–2,4 százalék közötti értéket prognosztizált [EZB, 2001]) kedvezően befolyásolja a vártnál alacsonyabb 2001-es növekedés és a több piacon (így például a telekommunikáció területén) végrehajtandó liberalizáció is.

A közös monetáris politika és az Európai Központi Bank

Az 1998. július 1-jén megalakult EKB – bizonyos tekintetben az Európai Monetáris Intézet utódintézménye – felel a közös, szupranacionális monetáris politikáért és annak elsődleges célkitűzésének, az árstabilitásnak biztosításáért.

A közös monetáris politikai stratégia

Az 1998 novemberében meghatározott monetáris politikai stratégia a közvetlen inflációs célkitűzés és a pénzmennyiség-szabályozás sajátos keveréke. Az elsődleges célkitűzés az árstabilitás biztosítása Euroland területén. A stratégia két pillérré épül, a pénzmennyiség kiemelt szerepére (M3 monetáris aggregátum éves növekedésére a 4,5 százalékos referenciaértéket állapították meg) és az árszínvonal előrejelzésére, mégpedig gazdasági mutatók, indikátorok széles körének bevonásával.

A pénzmennyiség-szabályozás a Bundesbank példáját alapul véve került a pillérek közé. Hozzá kell azonban tenni, hogy a pénzmennyiségi célkitűzés teljesítése 1975 és 97 között a Bundesbanknak is mindösszesen tizenkétszer sikerült (Ferkelt, 2001). Mindemellett a német jegybank sem folytatott tiszta pénzmennyiség-szabályozást. Fontos hangsúlyozni egy lényeges különbséget a Bundesbank és az EKB között: A Bundesbank stabilitási politikájával nem törekedett arra, hogy a német márka az amerikai dollár konkurense legyen, hanem az árstabilitás megőrzésének (nemzet)gazdasági kritériumait kívánta teljesíteni (Riese, 2000).

Az inflációs célkitűzés stratégiájában, amelyet többek között az Egyesült Királyságban, Ausztráliában és Új-Zélandon is alkalmaznak, a legfontosabb elemek a prognózis és a megfelelő kommunikáció. (A pénzmennyiség-szabályozás gyakorlatilag a közvetlen inflációs célkövetés egy speciális esetének is tekinthető, amelyben a pénztömeg az előrejelzések alapjául szolgáló változó [Spahn, 2000]). Önmagában az inflációs célkitűzés rendszere nehezen lett volna megvalósítható tizenegy nemzeti gazdaság-, ezen belül fiskális politikával.

A bevezetett stratégia az elmúlt két és fél esztendőben nem tette lehetővé egy transzparens, hiteles monetáris politika folytatását. Az EKB döntéseiben a két pillér mindössze marginális szerephez jutott. 1999 áprilisában a referenciaértéket meghaladó pénzmennyiség-növekedés ellenére kamatlábcsökkentésre került sor, a harmadik pillérhez kapcsolódó prognózisokat, elemzéseket a Bank 2000 novembere óta félévente hozza nyilvánosságra, ám azokat szigorúan munkatársai tanulmányaiként, „projekciókként” aposztrofálja. A pénzmennyiség-növekedésre vonatkozó referenciaérték nem megalapozott, mivel az eurózóna pénzkeresletéről nem álltak rendelkezésre megfelelő adatok. A statisztikák nem megfelelő harmonizáltsága és lassú rendelkezésre állása mind a mai napig a gyors döntéshozatal egyik akadályát képezheti (Deutsche Bank, 1999).

Az EKB 2001-ben korrigálta a széles értelemben vett pénztömeg (M3) számításának módszertanát. Az új, korrigált, tisztított érték nem tartalmazza az eurózónán kívüli vásárlóknak értékesített különböző (elsősorban hosszabb lejáratú) pénzpiaci értékpapírokat. Ezen számítások alapján M3 pénztömeg növe-

kedése 2000 negyedik negyedévében 4,8, 2001 első negyedévében 4,5, míg áprilisban 4,7 százalék volt az előző év azonos időszakához képest. Az új módszer alapján számított értékekkel bizonyította az EKB, hogy a 2001. májusi kamatlábcsökkentést a monetáris feltételek lehetővé teszik. Mindez azonban sokkal inkább a Jegybank hitelességének megkérdőjelezéséhez vezetett. A korrekció szükségességét az EKB-nak már 1999-ben fel kellett volna ismernie, nem pedig két és fél év elteltével egy kamatvágást megelőzően publikálnia. Másfelől pedig, ha M3 növekedése 4,5 százalék, még nem foglalja magában egy kamatlábcsökkentés lehetőségét, mindösszesen annyit jelent, hogy a jelenlegi kamatszint megfelelő, mivel a likviditás bővülése középtávon stabil növekedést tesz lehetővé (Bofinger, 2001).

A nyílt piaci műveletek kivitelezésére az EKB 1999. január 1. és 2000. június 28. között mennyiségi tendert alkalmazott, 2000. június 28. után azonban áttért a kamattender amerikai típusú eljárására. A kamattender alkalmazása, amelyet több szakértő már a közös monetáris politika bevezetése előtt javasolt a banknak, első látásra pozitívnak tekinthető, hiszen javíthatja a bank és a piac közötti kommunikációt, illetve mérsékelheti a piaci várakozások rövid távú volatilitását, az azóta eltelt egy évben azonban egyre több kritika érte az eljárást a minimális kamatláb és az EKB Igazgatótanácsának megnőtt hatalma miatt (Börsen-Zeitung, 2001. 02. 27.). (Sirikka Hämäläinen igazgatósági tag nyilatkozatában a minimális kamatláb intézményének jelzésértékét emelte ki. [F.A.Z., 2001. 04. 21.]).

Az EKB kamatláb-módosítási döntései

Az Európai Központi Bank 1999. január 1-je és 2001. augusztus 1-je között kilenc alkalommal határozott kamatláb-módosításról. Az irányadó (refinanszírozási kamatláb) 3,00 százalékról két és fél év alatt 150 bázisponttal, 4,50 százalékra emelkedett. Az 1. táblázat az egyes kamatláb-csökkentési, illetve -emelési lépéseket összegzi.

Összességében elmondható, hogy az EKB 1999 áprilisában az 50 bázispontos kamatlábcsökkentéssel expanzív monetáris politikát vezetett be, majd egy semleges kurzusra tért át. (A 2000. februári kamatláb-módosítást követően azal is bíralták az EKB-t, hogy „belépett a dollárzónába”, vagyis követte a FED kamatpolitikáját.) Ha az árfolyam-alakulás és a kamatláb-módosítások közötti összefüggést vesszük figyelembe, akkor a 2000 szeptemberéig jellemző benign neglect politikája után az intervenciók, illetve az augusztus 31-i és októberi 5-i kamatlábemelések arra utalnak, hogy az EKB monetáris politikájában az árfolyamcél egyre fontosabb szerepet kapott.

1. táblázat

Az Európai Központi Bank kamatláb-módosítási döntései

Döntés időpontja	Irányadó kamatláb	Döntés időpontja	Irányadó kamatláb
1999. április 8.	2,50 (-0,50)	2000. június 8.	4,25 (+0,50)
1999. november 4.	3,00 (+0,50)	2000. augusztus 31.	4,50 (+0,25)
2000. február 3.	3,25 (+0,25)	2000. október 5.	4,75 (+0,25)
2000. március 16.	3,50 (+0,25)	2001. május 10.	4,50 (-0,25)
2000. április 27.	3,75 (+0,25)		

Forrás: Az EZB Monatsbericht-jei alapján saját összeállítás.

Az első kamatláb-módosítás 1999 áprilisában heves viták között történt meg. A kamatlábcsökkentés célja egyértelműen a gazdaságélénkítés volt, elsősorban a „magországok” lassú növekedésének serkentése. Látszólag minden feltétel adott volt a kamatvágáshoz, bár M3 növekedési üteme már ekkor is meghaladta a referenciaértéket. Nem szabad elfelejteni azt sem, hogy az euró bevezetésével egységes kamatlábszintet is bevezettek az eurózónában, ennek előzményeként több, elsősorban gyorsabban fejlődő perifériaországban komoly kamatlábcsökkentésre került sor. (Írországban például négy hónap leforgása alatt 3,75 százalékponttal csökkent az irányadó kamatláb [EUROSTAT, 2000]).

A kamatláb-csökkentési lépések reálgazdasági hatásait elemző modellek szerint a hatás legkorábban hozzávetőlegesen egy év elteltével mutatható ki. 1999. november 4-én azonban a kőolaj világszerte drasztikus növekedése és a javuló növekedési kilátások miatt kamatlábemelésről határozott a Kormányzótanács. 1999 novembere és 2000 októbere között az EKB hét lépésben 225 bázisponttal emelte az irányadó (refinanszírozási) kamatlábat. Ez a kamatpolitika a növekvő infláció miatt gyakorlatilag megfelelőnek tekinthető, bár a piac a 25 bázispontos emeléseket nem találta elegendőnek. (A kis kamatlépések elbizonytalanítják a piacot, és további kamatláb-módosítást jeleznek.)

Az IMF 2000. április elején óvta az EKB-t a kamatlábemelésről, a piacok a 25 bázispontos április végi emeléssel elégedetlenek voltak, ezt követte a júniusi erőteljes kamatlábemelés. A 2000. augusztus 31-i és október 5-i döntés véleményem szerint döntő részben az euró árfolyamának védelmét szolgálta. (Az októberi kamatlábemelés, amely nem élvezte mind a tizenhét kormányzótanácsi tag támogatását, váratlanul érte a piacot, de mind a pénzügyi világ, mind pedig a közgazdászok később üdvözölték a döntést.) A 2001. május 10-i kamatlábcsökkentés mind a piacot, mind pedig az elemzőket meglepte, az EKB ugyanis a két héttel korábbi IMF-tanácskozáson még elzárkózott az újabb módosítástól. A monetáris feltételek közül ugyanis egyedül a korrigált M3 növekedési üteme

volt elfogadható (de nem kamatlábcsökkentésre feljogosító) mértékű, az infláció februárban és márciusban is 2,6 százalék volt. Egy korai kamatlábcsökkentés az inflációs várakozások növelésén keresztül tovább fokozhatja az euró gyenge periódusát. A kamatlábcsökkentést tehát mind a nem megfelelő kommunikáció, piacireakció-ismeret, mind pedig a nem megfelelő monetáris kondíciók miatt jogos kritika éri.

Az EKB által végrehajtott intervenciók

Az Európai Központi Bank 2001 augusztusáig hivatalosan négyszer hajtott végre intervenciót (szeptember 22-én, november 3-án, 6-án és 9-én). Szándékosan használtam a „hivatalosan” kifejezést, mivel a szeptember 14-i monetáris politikai intézkedés, amikor az EKB közlése szerint a kamatbevételek átváltása történt, közvetlenül az augusztus 31-i kamatlábemelés után, gyakorlatilag intervenciónak minősíthető, amelynek célja az euró árfolyamának támogatása volt. (Az árfolyam egyébként nem reagált az átváltási műveletre, a piaci szereplők az EKB nyilatkozatát hitelesnek minősítették. Egyes elemzők szerint egyébként az EKB nem hivatalosan már korábban is interveniált.)

2001. szeptember 22-én az EKB, a FED, az angol és a japán jegybank koordinált (leaning with the wind típusú) intervenciójára került sor. (Mivel az intervenció japán idő szerint éjszakára esett, a japán jegybank megbízásából a francia, a német és az olasz központi bank vásárolt eurót a devizapiacokon.) A beavatkozásra az IMF és a Világbank tanácskozása előtti napon került sor. Az EKB nem fogadta meg a G-7 csoport ajánlásait sem, ezzel is bizonyítva függetlenségét. A 80-as évek két nagy intervenciójára – 1985 és 1987 – a dollár árfolyama érdekében, a G-7 csoport egyeztetése után, gyakorlatilag politikai megállapodásokat követően (Plaza- és Louvre-egyezmény) került sor (*Selmayr*, 2000). Az euró árfolyama az intervenció napján 0,87035 dollárról 0,8942-re emelkedett, de a következő nap csökkenni kezdett. A DAX, a német tőzsdeindex értéke sem reagált a jegybanki beavatkozásra, ami azt mutatja, hogy a piaci szereplők nem tulajdonítottak nagyobb jelentőséget az intervenciónak (*Frenkel–Stadtmann–Pierdzioch*, 2001). Az EKB mind a mai napig nem hozta nyilvánosságra az intervenció mértékét, Wim Duisenberg jegybankelnök mindössze azt erősítette meg a sajtónak, hogy a beavatkozás értéke 1,5 és 20 milliárd dollár között mozgott. (Utólagos becslések szerint 2001-ben az intervenciók összértéke 9,7 milliárd dollár körül alakult.) A 2001 novemberében, az EKB által végrehajtott (leaning against the wind típusú) intervenció semmilyen jelentős hatást nem gyakorolt az euró árfolyamára.

A fent részletezett intervenciók gyakorlatilag sikertelennek minősíthetők. Ennek okai a kommunikációs politikáról szóló fejezetben már idézett Duisenberg nyilatkozat, a beavatkozás alacsony volumene, a novemberi intervenciók esetében a koordináció (más jegybankokkal) hiánya, az EKB és a közös monetáris politika nem megfelelő transzparenciája és szavahihetősége. Az intervenció alapelvei közé tartozik, hogy a piacot semmilyen formában nem szabad értesíteni még a beavatkozás lehetőségéről sem, az ún. Signalling-elmélet pedig kimondja, hogy a koordináltan végrehajtott intervenciók lényegesen nagyobb hatást gyakorolnak a gazdaság szereplőinek várakozásaira és az árfolyamra (*Frenkel–Stadtmann–Pierdzioch*, 2001). Az EKB a Romano Prodi által is követelt intervenciókkal és a két (augusztus 31-i és október 5-i) kamatlábemeléssel az euró árfolyamának erősítése érdekében avatkozott be, mégpedig sikertelenül. Az euró árfolyamának 2000. decemberi erősödése sokkal inkább a lefelé korrigált amerikai növekedési adatoknak, mintsem a fenti monetáris politikai intézkedéseknek volt köszönhető.

A monetáris politika döntéshozatali rendszere

Az Európai Unió tizenöt nemzeti Központi Bankját és az EKB-t magába foglaló Központi Bankok Európai Rendszere (KBER) fő döntéshozó szerve a jelenleg tizennyolc tagú Kormányzótanács, amely az Igazgatótanács hat tagjából és tizenkét nemzeti bankelnökből áll. A döntéshozatal szavazással, egyszerű többséggel történik. A gyakorlatban nem történik szavazás, a tagok konszenzusra törekednek. (A kamatláb-módosítási javaslatokat általában a német Otmar Issing terjeszti a grémium elé, minden tanácskozás előtti nap estéjén pedig egy nem kötelező jellegű informális találkozóra kerül sor.) A kamatlábdöntésekkel kapcsolatosan már a jelenlegi létszám és összetétel mellett is komoly nézeteltérések adódtak, Olaszország például már április 11-én végre akarta hajtani a 2001. májusi kamatlábcsökkentést. A jelenlegi döntéshozatal esetén országcsoportérdekek ellenállhatnak az Igazgatóság árfolyam-stabilitási törekvéseinek.

A monetáris unió kibővülésével a döntéshozatal hatékonysága és gyorsasága tovább fog csökkenni. A jelenleg többek között az ír népszavazás miatt nem ratifikált Nizzai Szerződés is tartalmazza a Kormányzótanács reformját, melyre a Bizottság tehet javaslatot. A Bizottság a Szerződés szövegének megjelenése után nyilatkozatában jelezte, hogy a reform tervezetét, a javaslatétel jogát átruházza a Kormányzótanácsra. Az EKB egyelőre a „one man-one vote” álláspontját képviseli. A döntéshozatal jövőjét illetően három lehetséges út vázolható fel: a FED, a Bundesbank és a Banque de France mintájára történő átalakítás. A legradikálisabb a francia út lenne, amely egy centralizációs folyamat eredmé-

nyeképpen az Igazgatótanács kezébe helyezné a monetáris politikai döntések jogosítványát. Mind az amerikai, mind pedig a német minta esetén a tagok csökkentésére kerülne sor. A FED tizenkét tagja rotációs rendszerben öt szavazattal rendelkezik. Az EU és az EMU kibővítése előtt mindenképpen szükséges az intézményrendszer reformja.

További problémát jelent, hogy az EKB-nak nincs megfelelő, fiskális politikát koordináló partnere. Az eurózóna pénzügyminisztereinek csoportjával nem alakult ki szoros együttműködés, mivel az eurócsoporthoz nevezett informális testület Fabius francia pénzügyminiszter vezetése alatt az EKB kamatpolitikai döntéseibe kívánt beleszólni. Megoldást talán az ECOFIN (a Gazdasági és Pénzügyminiszterek Tanácsa) kibővítése és megerősítése jelentene, a jelenlegi félévente rotáló elnökség helyett egy a kormányzati ciklusokat meghaladó időszakra kellene vezető tisztségviselőt választani, és ehhez egy saját apparátus hozzárendelése is szükségeltetik.

Az EKB függetlensége

A Maastrichti Szerződés 107. cikkelye rendelkezik az EKB és a KBER függetlenségéről: „Az EKB, a nemzeti központi bankok, valamint döntéshozó szerveik tagjai a Szerződés és a KBER alapszabálya által rájuk ruházott hatáskör gyakorlása, valamint az azokban meghatározott feladataik és kötelességeik teljesítése során nem kérhetnek, és nem fogadhatnak el utasításokat a közösségi intézményektől vagy szervektől, a tagállamok kormányaitól vagy bármilyen más szervtől.”. A teljes függetlenségnek némiképpen ellentmond a Szerződés 109. cikkelye, amely a Tanács hatáskörébe utal egyes árfolyam-politikai területeket (a Tanács „egyhangúlag hivatalos megállapodást köthet az ECU/euró nem közösségi pénznemekre meghatározott árfolyamrendszeréről”). 1998 májusa óta jelentősen csökkent az EKB függetlenségébe vetett bizalom az alábbi események hatására:

1. Az EKB elnökének kinevezése körüli vita 1998 májusában. Sokáig Wim Duisenberg személyében egyetlen jelölt volt az elnöki posztra, mígnem a franciák Trichet személyében egy új jelöltet nem állítottak. Az elnök megválasztásához a Tanács egyhangú szavazata szükséges. Jacques Chirac francia államfő gyakorlatilag az utolsó pillanatig élt vétőjogával, Duisenberg megválasztása csak azután történhetett meg, miután a holland jegybankár kijelentette: „Éppen most tájékoztattam az Európai Tanács elnökét, hogy idős koromra való tekintettel, nem kívánom letölteni teljes hivatali időmet” (Stabenow, 1998). Mindez azért fontos, mert a Maastrichti Szerződés értelmében az Igazgatóság elnökét nyolc évre nevezik ki. Az alelnök a francia Christian Noyer lett, őt négy évre nevezték ki, így négy év elteltével az esetlegesen leköszönő Duisenberget egy

francia elnök követheti. Az elnök megválasztása gyakorlatilag egy igen komoly politikai alku eredményeként jöhetett csak létre, ami már létrejötte előtt csorbította a szupranacionális monetáris politikát végrehajtó intézmény függetlenségébe vetett bizalmat.

2. 1999 márciusában a német fizikus-pénzügyminiszter, Oskar Lafontaine kamatlábcsökkentésre szólította fel az EKB-t. A jegybank függetlenségét megőrizve ellenállt a német miniszter törekvésének, nem sokkal lemondása után azonban, 1999. április 8-án 50 bázispontos csökkentésről határozott. Ezt az elemzők és a piacok kétféleképpen értelmezték, egyesek szerint a kamatlábcsökkentés éppen a német javaslatra történt meg.

3. 2000 szeptemberében, az intervenciót megelőzően Romano Prodi, a Bizottság elnöke kiállt a jegybanki beavatkozás mellett az euró árfolyamának védelme, erősítése érdekében (F.A.Z., 2000. 09. 13.). Történt mindez annak ellenére, hogy az árstabilitás célkitűzése az eurózónában rövidtávon nem teljesült és a pénzmennyiség-növekedés is meghaladta a referenciaértéket.

4. 2001-ben újra napirendre került, természetesen francia szorgalmazásra, az elnöki poszt utódlásának kérdése, annak ellenére, hogy Duisenberg, megválasztását követően nem nyilatkozott korábbi visszavonulási szándékáról. A franciáknak jelenleg nincs hiteles jelöltjük, mivel a korábbi pályázó, Trichet ellen eljárás folyik Franciaországban, Christian Noyer pedig semmilyen tisztséget nem tölthet be a négy év lejárta után az EKB Igazgatótanácsában. Nem hivatalos úton megkeresték a luxemburgi kormányfőt, Jean-Claude Junckert, de ő elutasította a felkérést. Mind ez idő alatt Fabius francia pénzügyminiszter vezetésével az „eurócsoport” beleszólási jogot követelt a monetáris politikai döntésekbe.

Nemzetközi szakmai körök az Európai Központi Bankot továbbra is a világ legfüggetlenebb jegybankjának tekintik, ezt támasztja alá a 109. cikkely kivételével a Maastrichti Szerződés is, a szupranacionális monetáris politika első két és fél évében azonban a politika több alkalommal be kívánt avatkozni a monetáris politikai döntéshozatalba.

Az EKB kommunikációs politikája

A monetáris folyamatok tervezésében és alakításában kulcsfontosságú szerepe van a piaci szereplők várakozásainak és reakcióinak, ezzel összefüggésben a jegybank megfelelő kommunikációjának, különösen akkor, ha a közös monetáris politikai stratégiának a közvetlen inflációs célkitűzés is részét képezi. Az egyes kamatláb-módosítási döntéseket és az intervenciókat követő, a jegybank elvárásaitól elmaradó piaci reakciók oka sok esetben az EKB nem megfelelő kommunikációs politikája volt. Bruckhardt az alábbiak szerint fogalmazta meg az EKB kommunikációs problémáit (Bruckhardt, 2000):

- 6) Az Európai Unióban a monetáris politikáról, az euróról túlságosan sok intézmény, állami szerv mond véleményt, mindezt több kommunikációs csatornán keresztül, így az egyes kijelentések többféle interpretációja elbizonytalanítja a piaci szereplőket. Egyértelműen meg kellene határozni, ki nyilatkozhat hivatalos minőségében az eurózóna képviselőjében.
- 7) Az EKB havi jelentései csak burkolt jelzéseket közvetítenek a monetáris politika irányvonaláról és az esetleges kamatláb-módosításokról.
- 8) A jegybankárok nyilvános szereplései alkalmával a monetáris politikai célokról és stratégiáról tartott prezentációk, előadások gyakran túl komplikált megfogalmazásúak, ugyanakkor nem elég professzionálisak.
- 9) Az egyes döntésekhez kapcsolódó indoklások gyakran nem konzisztensek és nem meggyőzőek.

Tény, hogy a kamatláb-módosítások indoklása sok esetben nem kellően megalapozott. A havi jelentésben egyáltalán nem közölnek indoklásokat, az intervenciók pedig még az egyes kiadványok végén található, a monetáris politikai döntések kronológiai felsorolását tartalmazó mellékletekben sem kerültek megemlítésre. Az egyes tanácskozások jegyzőkönyveit nem hozzák nyilvánosságra. A 2000. október 5-i kamatlábemelését Duisenberg egy napilapnak például egyszerűen a Kormányzótanács saját megfontolásával indokolta. Az EKB elnöke kijelentéseivel már 2001 áprilisában kamatláb-csökkentési szándékot sejtett a piaci szereplők számára. A holland jegybankár hibát követett el, amikor a Timesnak adott interjúban többértelmű választ adott, utalva ezzel az intervenció lehetőségére („And his admission that intervention was unlikely, if currency volatility were generated by a war in the Middle East would have surprised few” [Financial Times, 2000. 10. 19.]).

Egy intervenció sikerességét alapvetően meghatározza és javítja, ha váratlanul éri a piacokat és ha kivitelezése több jegybank kooperációjának eredményeképpen történik. Az EKB mindezekon kívül a második pillér szerepéről illetve az ennek alapjául szolgáló elemzések és a monetáris politikai döntések összefüggéséről sem jelentet meg publikációkat. A jegybank prognózisokat sem készít, a 2000 novemberétől félévente megjelenő tanulmányok az EKB munkatársainak projekcióiként szolgálnak. (Az ún. EKB-megfigyelők és egyes elemzők véleménye szerint hatásosabb lenne az elemzéseket háromhavonta megjelentetni, ugyanúgy, ahogy a Kormányzótanács ülését négyhetenként rendezni a jelenlegi két hetes időintervallum helyett, szerintük ez nyugtató hatású lenne a piacokra [F.A.Z., 2001. 06. 19.]). Az EKB elmúlt két és fél évben tanúsított rossz és hiányos kommunikációs politikája hozzájárult a piac elbizonytalanításához és a piaci reakciók kiszámíthatatlanságához, mivel a piac a jegybank sokszor többértelmű és szűkszavú jelzéseit rendszeresen félreértelmezi.

Az euró nemzetközi szerepe

Az euró nemzetközi kereskedelemben, tartalékvalutaként játszott szerepének megítélésakor mindenképpen előre kell bocsátani, hogy a 2002. január 1-jei készpénz formában történő bevezetés (amely becslések szerint a GDP 0,3–0,8 százalékát kitevő egyszeri költségvonzattal jár majd [Neue Zürcher Zeitung, 2001. 05. 29.]) jelentős változásokat fog okozni, hatásai azonban nehezen prognosztizálhatók.

2000-ben a világkereskedelem 20 százalékát bonyolították euróban, illetve valamely tagvalutában, míg a dollár részaránya hozzávetőlegesen 60 százalék (Conrad, 2001). Az 1999 januárja és 2000 márciusa között kibocsátott adósságpapíroknak viszont már 47 százaléka euróra szóló kötelezettséget testesít meg, szemben a dollár 45 százalékos részarányával. Mindenképpen biztató, hogy az eurózóna a világexportból 19,5 százalékkal részesedik, míg az Egyesült Államok 15, Japán pedig 8,5 százalékkal. Komoly problémát és akadályt jelent azonban, hogy a kőolaj-kereskedelmet még az EMU-országok és Oroszország között is dollárban bonyolítják. Jóllehet hat olajexportáló öböl menti ország (Bahrein, Kuvait, Omán, Katar, Szaúd-Arábia és az Egyesült Arab Emírátsok) importjának 34 százalékát az Európai Unióból és euróban biztosítja, ezen országok exportbevételeinek 70–90 százaléka azonban szintén dollárban jelentkezik. (Az egyiptomi pénzügyminiszter nemrégiben felvetette, hogy középtávon a kőolaj-kereskedelem számlázása euróban is elképzelhető lenne.) (Conrad, 2001.) A dollár, mint tartalékvaluta 1999-ben és 2000-ben növelte dominanciáját, 1990-ben a devizatartalékok 56, 1999-ben már 66,9, 2000-ben pedig már 72,2 százalékát tartották dollárban. Az euró, illetve a tagvaluták a 90-es évtizedben vesztek jelentőségükből, 20 (1990), 14 (1999) és 12,8 százalék (2000) (Mattern, 2001). A tartalékvaluta-szerep tekintetében az ázsiai országok különleges jelentőséggel bírnak, ők ugyanis a világ devizatartalékainak mintegy 40 százalékával rendelkeznek. Azon országoknak, amelyek külkereskedelmében meghatározó szerepet játszik a monetáris unió területe, mindenképpen érdekük nemzeti valutájuk euróhoz kötése.

A következőkben megpróbálok áttekintést nyújtani azokról – a monetáris unió tizenkét tagállamán felüli – országokról, országcsoportokról, ahol 2002 után az euró a kereskedelmi és fizetési forgalomban kizárólagos vagy meghatározó szerepet fog játszani. Az első csoportba az EMU-országok Európán kívüli területei sorolhatók, így például Guadalupe, Martinique, Francia-Guayana, Réunion, Ceuta és Melilla. Egyedül Franciaország tengerentúli megyéinek lakossága meghaladja a másfél millió főt. A következő kategóriát olyan harmadik országok képezik, melyekben az euró hivatalos fizetőeszközként történő használatát egy, az EU-val vagy valamely tagállamával kötött szerződés szabályoz-

za. Ide tartozik Monaco, San Marino, Andorra és a Vatikán. Egyes országokban, így Montenegróban illetve Koszovóban előzetes megállapodás nélkül jelenleg a német márka a hivatalos fizetőeszköz, amelyet minden jel szerint az euró fog felváltani. Egy lehetséges negyedik csoportba sorolhatók azon országok, ahol az euró nem hivatalosan fizetőeszköz-funkciót tölt be, így például Oroszországban, Kelet-Közép-Európában, Törökországban. Az ötödik kategóriában szereplő országok rögzített vagy kevésbé rögzített árfolyamrendszer keretében nemzeti valutájukat az euróhoz kötötték. Ide a kelet- és kelet-közép-európai országok, (például Észtország (currency board), de Magyarország is ide sorolandó), valamint az ún. CFA-övezet (14 nyugat- és közép-afrikai, korábban a francia gyarmatbirodalomhoz tartozó ország) tartozik.

A fenti csoportosításból is következik, hogy a potenciális eurózóna lényegesen nagyobb területet, lakosságot foglal magába, mint a jelenlegi tizenkét ország. Gazdasági erőt tekintve azonban már nem ilyen nagy a növekmény, mivel például a tizenkét csatlakozási tárgyalást folytató ország GDP-je mindösszesen az EU bruttó hazai termékének 8%-át teszi ki. Meg kell jegyezni, hogy empirikus kutatások szerint egy valutaövezetbe való belépés a belépő ország gazdasági teljesítményét és nyitottságát növeli (*Frankel-Rose, 2001*). Nagyon nehéz jelenleg felmérni az euró „váltópénzeinek” euróövezeten kívüli állományát. Becslések szerint a készpénzforgalomban lévő német márka mintegy 40%-a külföldön, elsősorban a volt Jugoszlávia területén, Törökországban és Oroszországban található. Az amerikai dollár esetében ez az érték 30 százalék körüli (*Heinemann, 2001*).

Komoly problémát jelent ezen a téren is az EKB kommunikációs politikája. A fenti csoportokhoz tartozó országokban ugyanis a jegybank még semmilyen tájékoztató kampányt nem folytatott és a magánszemélyeknek sokszor még arról sincs információjuk, hogy a német márka és az euró átváltásának árfolyama visszavonhatatlanul rögzített, így állandó. Az EMU keleti kibővülése mindemellett kockázatosnak is tekinthető, hiszen a gazdasági konvergencia ezzel növekedni fog az eurózónán belül. Ha megfigyeljük az eurót használó harmadik országok földrajzi helyzetét és a tizenkét ország külkereskedelmének országcsoportok szerinti szerkezetét, az euró bevezetését követő években sokkal inkább egy regionális valuta képe rajzolódik ki az elemző szeme előtt.

Irodalom

- BHF für den Übergang zum reinen Zinstender, 2001. – *Börsen-Zeitung*. 2001. 02. 27. p. 3.
- Bofinger, P. 2001: Zinssenkung in Euro-Land könnte der labilen Weltwirtschaft helfen. – *Handelsblatt*. 2001. 04. 11. p. 12.
- Bruckhardt, Ch. 2000: Zur Kommunikationspolitik der EZB. Die EZB muß jetzt auf ihre Glaubwürdigkeit aufpassen. – *Börsen-Zeitung*. 2000. 10. 19. p. 7.
- Conrad, Ch. A. 2001: Zwei Jahre EWU: eine Bestandsaufnahme. – *Wirtschaftsdienst*. 5. pp. 283–292.
- Der Euro ist aus guten Gründen schwach, 2000. – *Frankfurter Allgemeine Zeitung* (a továbbiakban F.A.Z.). 2000. 11. 30. p. 17.
- Deutsche Bank Research, 1999. – Aktuelle Themen. 138.
- Deutsche Bank, 2001: Monatsbericht. 1. Frankfurt.
- DIW 2001: Wochenbericht. 26.
- ECB weeds a steady hand, 2000. – *Financial Times*. 2000. 10. 19. p. 18.
- Europäische Zentralbank, 2000: Monatsbericht. 8. Frankfurt.
- Europäische Zentralbank, 2001: Monatsbericht. 6. Frankfurt.
- Eurostat, 2000: Monatsbericht. 1.
- EZB-Beobachter erteilen der Notenbank gute Noten, 2001. – *F.A.Z.* 2001. 06. 19. p. 18.
- Ferkelt B. 2000: *A Gazdasági és Monetáris Unió első éve*. Szakdolgozat. Pécs, Pécsi Tudományegyetem Közgazdaságtudományi Kar.
- Ferkelt B. 2001: Az Európai Központi Bank és a szupranacionális monetáris politika aktuális problémáiról. – *Külgazdaság*. 2. pp. 62–75.
- Frankel, J.–Rose, A. 2001: Gewinnen durch gemeinsame Währungen. – *Financial Times Deutschland*. 2001. 03. 23. p. 30.
- Frenkel, M.–Stadtmann, G.–Pierdzioch, Ch. 2001: Die Interventionen der EZB am Devisenmarkt: Effekte, Effektivität und wirtschaftspolitische Bewertung. – *Aussenwirtschaft*. 2. pp. 225–263.
- Duisenberg fordert Haushaltskonsolidierung, 2001. – *Neue Zürcher Zeitung*. 2001. 05. 29. p. 9.
- Hanke, Th. 2001: Stark fordert EZB zu mehr Härte auf. – *Financial Times Deutschland*. 2001. 04. 03. p. 15.
- Hasse, R. 1999: Konsequenzen der Europäischen Wirtschafts- und Währungsunion für die nationalen Wirtschaftspolitiken. – Caesar, R.–Scharer H.-E. (eds.) *Ökonomische und politische Dimensionen der Europäischen Wirtschafts- und Währungsunion.*, Baden-Baden, *Nomos Verlagsgesellschaft*. pp. 113–126.
- Heinemann, F. 2001: Von Ankara bis Martinique. – *EU-Magazin*. 2001. 04. 01. p. 16.
- Kieler Ökonom hält Euro für richtig bewertet, 2000. – *Handelsblatt*. 2000. 11. 01. p. 46.
- Mattern, C. 2001: Euro als Reservewährung. – *Börsen-Zeitung*. 2001. 02. 09. p. 4.
- Müller, H. 2001: Sanierungsfall EZB. – *Manager Magazin*. 2001. 07. 01. p. 45.
- Rácz M. 2001: Az Eurolandon belüli gazdasági és gazdaságpolitikai harmonizációs feladatokról. – *Kihívások*. 139. Budapest, MTA VKI.
- Riese, H. 2000: *Die Schwäche des Euro – Eine Schwäche des Dollar*. Berlin, Diskussionsbeiträge des Fachbereichs Wirtschaftswissenschaft der Freien Universität.

- RWI: Euro hilft Export weniger als erwartet 2000. – *Börsen-Zeitung*. 2000. 10. 18. p. 9.
- Schulmeister, S. 2000: *Die Kaufkraft des Euro innerhalb und außerhalb der Währungsunion*. Bécs, Österreichisches Institut für Wirtschaftsforschung.
- Selmayr, M. 2000: Interventionen zwecks Preisstabilität. – *Neue Zürcher Zeitung*. 2000. 10. 11. p. 14.
- Spahn, H.-P. 2000: *Der Euro im Sog der Dollar-Zinsen*. Zinsparität und Geldpolitik. Diskussionsbeiträge aus dem Institut für Volkswirtschaftslehre der Universität Hohenheim Stuttgart. 187.
- Spann, S. 2001: Mutmassungen über das neue Geld. – *Die Zeit*. 2001. 05. 23. p. 26.
- Stabenow, M. 1998: Nur Santer und Blair können beim Familienfoto mühelos lächeln. – *F.A.Z.* 1998. 05. 04. p. 8.
- Willms, M. 1998: Die Europäische Währungsunion im Lichte der Theorie optimaler Währungsräume. – *Beihefte zur Kredit und Kapital: EWU*. Berlin, Duncker & Humboldt. pp. 41–59.
- Wir bleiben beim Zinstender, 2001. – *F.A.Z.* 2001. 04. 21. p. 14.

TWO-AND-A-HALF YEARS OF THE EURO AS A REGIONAL CURRENCY

Balázs Ferkelt

Though the international role of the EURO is expected to be considerably improved by the introduction of the actual cash forms, the new common currency may still not be able to compete with the dollar in the short-term, but it will function as a „regional currency”. This thesis would seem to be supported by the first two-and-a-half years of the history of the euro. Confidence in the strength of the European economy should be re-established to enable it to be considered a currency of world importance. The implementation of structural reforms, deregulation of the labour market and consequently, the achievement of complete freedom in the movement of labour (and of a perfect internal market) together with the reduction of the role of the state within the economy are not feasible. Nor does the eurozone fulfil the requirements of an optimal currency zone. The improvement of production and an increase in IT-related investment is absolutely essential to enhance competitiveness. Firstly, the economic gap and that in competitiveness between the USA and „Euroland” can be blamed for the steep fall in the value of the euro compared to the dollar. Opaque, supranational monetary policy could not increase confidence in the euro and neither could the incompetent communication policy of the ECB. Under these circumstances the ECB does not even have an opportunity to approach the level of confidence vested in the FED. A part of the truth lies in the fact that, before 1999, the European Union overvalued the importance of the euro, and in these first two-and-a-half years, even the fulfilment of the first aim of monetary policy, that of achieving price stability, has failed, although this failure was also due to unexpected external effects. To draw conclusions, it is not the rate of fall in the value of the euro against the dollar which causes the most serious problem, but the low level of confidence in the EU and in the European economies; in the short term this can inhibit the euro from developing from its regional currency role.

11. MAGYARORSZÁG ÉS AZ EU-TAGOSZÁGOK SZÁMVITELI RENDSZERE

Novák Miklós

Az információ és a pénzügyi kimutatások szerepe

E gazdaságorientált világban egyre nagyobb szerepe van az információnak. A gazdasági aktorok döntései racionális esetben mindig aktuális információkon alapulnak, melyeket különböző kimutatásokból szereznek be. A különböző pénzügyi és vagyoni kimutatások döntő többsége számviteli elszámolásokon és az ezekből készített kimutatásokon alapul. A pénzügyi beszámolók elkészítését rendeltetésüktől függően törvények, irányelvek (direktívák), standardok szabályozzák. Magyarországon a gazdálkodók vagyoni, pénzügyi és jövedelmezőségi helyzetének bemutatásához a 2000. évi C. számviteli törvény biztosítja a jogszabályi keretet. Tartalmát tekintve a pénzügyi számvitelre vonatkozik, a vezetői (belső) számvitel kialakítását a vállalkozás hatáskörébe utalja.

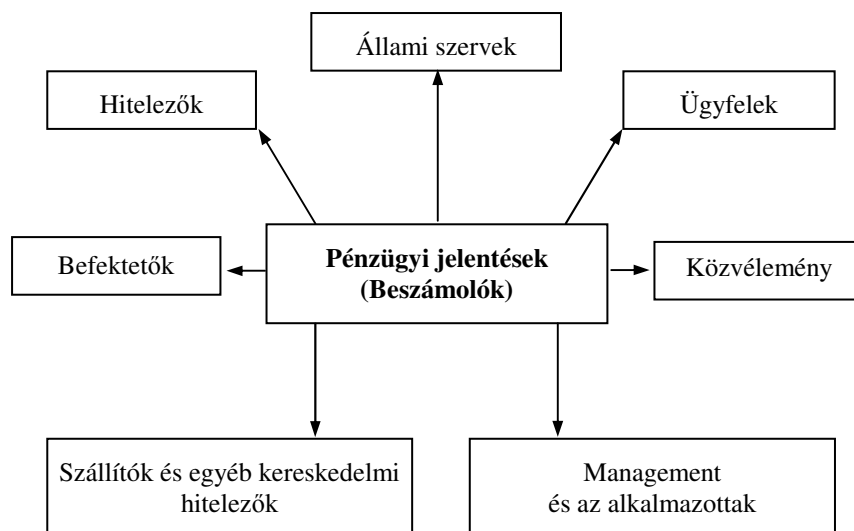
A vállalkozások működéséről szóló jelentéseket és elemzéseket külső és belső felhasználók is igénybe vehetik (*1. ábra*). Egy vállalat gazdasági helyzetéről szóló kimutatás külső felhasználója lehet: hitelező, szállító és egyéb kereskedelmi hitelező, jelenlegi és potenciális befektető, ügyfelek, állami szervek (APEH, ÁSZ, TB stb.) vagy a közvélemény. Belső felhasználók lehetnek: vállalat menedzsmentje, munkavállalók (*FASB, 1997*). Ők a beszámolókat arra használják, hogy információs igényeiket kielégítsék, melyek minden felhasználó esetében más célt szolgálhatnak:

- 1) *Hitelező*. A hitelezők olyan információk után érdeklődnek, melyek alapján egyértelműen el tudják dönteni, hogy az általuk adott kölcsönt és annak kamatait a cég képes-e időben visszafizetni;
- 2) *Szállító és egyéb kereskedelmi hitelező*. Őket olyan információk érdeklik, melyek alapján el tudják dönteni, hogy a vállalkozás az effajta kötelezettségeit képes-e időben teljesíteni. Általában rövidebb távon érinti őket a vállalat fizetőképessége;

- 3) *Befektetők.* Ide tartoznak mind a kockázati tőke rendelkezésre bocsátói, mind a tanácsadók, akik az iránt érdeklődnek, hogy milyen kockázatot hordoz magában a cég és ehhez mekkora megtérülés tartozik. Ezen információk segítségével döntenek arról, hogy az illető cég értékpapírjait mikor vásárolják, tartásuk és adják el. A részvényeseket a vállalat osztalékfizetési képessége is érdekli;
- 4) *Ügyfelek.* Az ügyfeleket az érdekli, hogy a vállalat gazdálkodása képes-e megfelelni a vállalat folytatásának elve szerint;
- 5) *Állami szervek.* Több célból érdeklődnek a vállalkozások iránt. Például: erőforrás allokáció, adópolitika kidolgozása, különböző statisztikák készítése;
- 6) *Közvélemény.* Sokféle úton-módon szerez információt a közvélemény a cégekről. A közvetlen környezet a helyi üzleti kapcsolatokról (pl.: szállítók) vagy az alkalmazottak számából. Ha a vállalkozás tevékenységével kapcsolatosan bővebb, esetleg pénzügyi információkra van szükségük, ők is a beszámolóhoz fordulnak (*Saldo*, 1994).

1. ábra

Az információ és annak felhasználói

Forrás: Saját szerkesztés.

A globalizáció és a fokozódó integrációs igény hatása a pénzügyi jelentésekre

Az egyes gazdasági társaságok számviteli elszámolása az adott ország határain belül egységesnek mondható a nemzeti szintű törvényi szabályozásnak köszönhetően. Azonban nem ez a helyzet, ha átlépünk az országhatárokon. Még az azonos régióba tartozó országok esetében sem mondható el, hogy a társaságok és gazdasági vállalkozások vagy akár a költségvetési intézmények gazdálkodásáról készített kimutatások és elemzések azonos elvek és szabályok alapján történének. Ennek okai abban rejlenek, hogy minden egyes ország saját kultúrával, hagyományokkal, bizonyos esetekben lobbyszó csoportokkal és eltérő törvényi szabályozással rendelkezik. Különböző célokat képviselhet a kormányzat is, például az adózás terén. A nemzetek közötti különbségek okai lehetnek például a történelem, kultúra vagy a szabályozás célja (Ferenczi, 1998). Különböző háttérrel rendelkező országok esetében az eltérő nemzetiségű társaságok vagy gazdálkodó egységek tevékenységének illetve teljesítményének összehasonlítása egységesen elfogadott azonos elvek szerint jelenleg még nem megoldott. Ezért van szükség arra, hogy az eltérő nemzeti szabályozásokat harmonizálják. A számviteli szabályozás harmonizációja a társasági jog harmonizációjának része. A harmonizáció jogi alapját a Római szerződés 54. cikkely (3) bekezdése g) pontja jelenti (Nagy, 1997). Konkrét magyar vonatkozása az 1991-ben Brüsszelben aláírt „Európai Megállapodás”, amelynek értelmében meg kell oldani, hogy az EK és a magyar jogszabályok a jövőben összeegyeztethetők legyenek. Így a megállapodás 68. és a 83. cikke értelmében a magyarországi számviteli rendszernek az európai szabályokkal való harmonizálására is sor kerül (Nagy, 1995).

A harmonizáció és a standardizáció két egymáshoz közel álló fogalom (IFAC, 1992), azonban a teljesség kedvéért meg kell említeni a mögöttük húzódó tartalmi különbségeket. A harmonizáció: a számviteli gyakorlatok közötti azonosság növelése a lehetővé tett módszerek számának csökkentésével. A standardizáció: szigorú, merev standardok kötelezővé tétele egy szervezet által. A számviteli szabályozásnak nemzetközi szinten így a harmonizáció útját kell járnia.

A harmonizáció az országok egymáshoz való viszonyának szempontjából több lépésből áll (Orsini, 1995): 1. Az egyes országok számviteli szabályozásának dokumentálása. 2. Nemzetközi standardok kidolgozása, melyek rugalmas választási lehetőséget jelentenek a széles körben alkalmazott módszerek között. 3. A különböző „opciók” közötti választási lehetőségek számának csökkentése, majd ezek megszüntetése.

A harmonizációs törekvéseket támasztja alá számtalan tényező, így pl.: az Európai Unió integrációs törekvései, külföldi tőzsdei jegyzések (*Bienert, 1997*) – a londoni tőzsdén jegyzett értékpapírok több mint 70%-a külföldi – a határon átnyúló befektetési és pénzügyi döntések, transznacionális vállalatok számának emelkedése, befektetők egyre növekvő igénye portfoliójuk kockázatának diverzifikálására, stb. Ezen okokból egyértelműen megállapítható, hogy a világnak egyetlen egységes, globálisan alkalmazott és előírt pénzügyi-számviteli és beszámolóképzési standardra van szüksége. Csak azonos elvek és szabályok alapján készített jelentéseket lehet és érdemes összehasonlítani (*Harding, 1993*).

A beszámolók összehasonlíthatóságát a szabályozásnak megfelelően három szinten értelmezhetjük.

1. táblázat

A szabályozás különböző szintjei

	Nemzeti	Regionális	Nemzetközi
Szabályozó szerv	Standardalkotó vagy törvényhozó Pl.: ASB (UK), parlament (HUN),	EU Számviteli Bizottsága	IASC
Standard, irányelv, törvény	Standard, törvény Pl.: FRS, 2000. évi C. törvény	Európai Unió direktívái (4., 7., 8.)	Nemzetközi Számviteli Standardok (IAS)

Forrás: Saját szerkesztés.

Megkülönböztethetünk nemzeti (országos), regionális és nemzetközi szintű szabályozást. Minden egyes szintnek megvan a saját szabálya, amely követendő. Nemzeti szinten Magyarországon törvény, regionális szinten direktívák (irányelvek), nemzetközi szinten standardok. Nemzeti szinten legjelentősebb előírások az US GAAP (Általánosan Elfogadott Számviteli Elvek az Egyesült Államokban), UK GAAP illetve FRS (Pénzügyi Jelentések Standardjai az Egyesült Királyságban). Regionális szinten az EGK 4., 7. és 8. irányelve az útmutató, míg nemzetközi szinten a nemzetközi számviteli standardok (International Accounting Standards) követendők. Ez utóbbi elfogadottsága még korántsem teljes körű, hiszen az Egyesült Államok, Japán, Kanada és Ausztrália se hajlandó ezen elvek szerint készíteni beszámolóit.

Minden egyes országban és szinten más-más szervezet alkotja, illetve bocsátja ki a vonatkozó törvényeket, rendeleteket, irányelveket. Ahhoz, hogy az egyes irányelvek hatáskörét és célját megfelelően értelmezzük, meg kell ismerünk az azokat kibocsátó szervezeteket és szerveket is.

A pénzügyi-számviteli szabályozás intézményi háttere

Nemzeti szintű szabályozás

Az *Egyesült Királyságban* meglehetősen korán alakultak meg a szakmai szervezetek, így a Hites Könyvvizsgálók Skóciai (1854), Angliai és Walesi (1870) és Írországi (1888) Intézete, valamint a Hites Könyvvizsgálók Bejegyzett Szövetsége (1891), amelyek saját standardok alapján dolgoztak. Ezek viszont nem voltak egységesek, így az összehangoltság érdekében 1970-ben létrehozták az 1976-ban nevét Könyvviteli Standard Bizottságra változtató szervezetet. A számviteli szabályozás jogi hátterét az 1985. évi vállalkozási törvény (Companies Act) teremtette meg, mely főként a beszámolók formátumára, részletezettségére és az értékelési eljárásokra vonatkozóan ad kötelező érvényű szabályokat (Nobes, 2000). Ez a szabályozás szintén a befektetők és a hitelezők érdekeit védi elsősorban. A beszámolókkal szemben támasztott alapvető kritérium és a szabályozás legfőbb filozófiája, hogy az általánosan elfogadott számviteli alapelvek (UK GAAP) és standardok alapján készített beszámolók igaz és valós képet adjanak felhasználóiknak a vállalat vagyoni és jövedelmezőségi helyzetéről, valamint annak változásáról. A szabályozás alapvetően „kétszintű”. A jogi szabályozás a beszámolókkal kapcsolatos követelményeket tartalmazza, míg a könyvviteli elszámolásokat a standardok alapján kell elkészíteni. Ezeket a standardokat az ASB (Brit Számviteli Standardok Bizottsága), a nemzeti standardalkotó adja ki (Baricz, 1997). Az előírások és a standardok betartásának ellenőrzése a 80.000 könyvvizsgáló feladata. Az USA-ban megszokott gyakorlattal szemben itt nincs jelentősebb szerepe a tőzsdének, illetve a tőzsdére való bevezetés szabályainak.

Németország számviteli szabályozása alapvetően eltér az előzőektől. Először a jogi keret létrehozása valósult meg 1937-ben a Kötelező Birodalmi Számlakeret előírásával, majd a Német Gyáriparosok Szövetsége által 1947-ben kidolgozott számlakerettel (GKR), amelynek jelentősége, hogy további átdolgozásokkal, de továbbra is ez az ajánlott számlakeret (IKR). Ezek mellett a kereskedelmi, részvénytársasági, jövedelemadó és nyilvánossági törvények írnak elő kötelező érvényű szabályokat. 1999-ig nem is volt nemzeti standardalkotó szervezet, alapvetően törvényekkel szabályoznak. Ily módon a német szabályozás alapvetően három elemre támaszkodik: törvényekre (fejlett kodifikált mérlegjog), az ehhez szorosan kapcsolódó számlakeretre, valamint az elvekre és könyvelésre vonatkozó alapelvekre. Ez utóbbihoz nyújt segítséget a német számviteli elvek és a szabályszerű könyvelés alapelveinek gyűjteménye (GOB) (Baricz, 1997). Szakmai szervezeteknek csak kis szerep jut. A szabályozásnak főként a kormány, elsősorban az adóztatás céljait tartja szem előtt, így filozófiájuk is

közelebb áll a vállalkozásról szóló teljes és pontos kép kialakításához, még akkor is, ha egyre inkább figyelembe vesszük a befektetők és a hitelezők érdekeit is. Ennek megfelelően az előírások betartását a könyvvizsgálók mellett az adóellenőrök is felügyelik. Más országokban nem látott intézmény, a legfőbb adóbíró (Szövetségi Pénzügyi Törvényszék) működik a pénzügyi fellebbviteli bíróságok mellett, melyek nem csak bírósági ítéleteket hoznak, de egységes jogértelmezést és szakértői véleményezést is adnak, hogy megkönnyítsék a szabályok betartását. A tőzsdén jegyzett társaságok viszont készíthetik IAS vagy US GAAP szerint a beszámolóikat, ha azok megfelelnek az EU-direktíváknak is (Nobes, 2000).

A magyarországi számviteli szabályozás és annak kialakulása a német típushoz áll közelebb. Nálunk is a kereskedelmi törvénnyel (1875) kezdődött, majd az ipari (1884) és adótörvényekkel (1987), valamint a számvitelről szóló (1991) törvénnyel folytatódott a törvényi keret létrehozása (Nagy J., 1997). A rendszerváltásig a Kötelező Általános Ipari Számlakeret (KÁLISZ, 1946) jelentett segítséget a számviteli elszámolásokhoz, úgy, mint Németországban a GKR és az IKR. Bár a magyar számviteli rendszer szabályozása a német minta alapján kezdődött meg mégis túllépte azt, abban a tekintetben, hogy nem az állami gazdaságirányítás, hanem a tulajdonosok és a hitelezők érdekeit helyezi a középpontba. Annak ellenére, hogy a törvény ennek megfelelően a megbízható-valós kép kialakítását tartja céljának, ami egybevág az EGK irányelvekkel és a standardokkal (IAS) is, mégsem ad annak egyértelmű elsőbbséget. Így a gazdálkodó szervezetnek a törvényben rögzítettek szerint kell a vagyoni, jövedelmi és pénzügyi helyzetre kiható eseményekről folyamatosan nyilvántartást vezetni. Amennyiben az így kialakult kép nem felel meg a megbízható-valós képnek, akkor az eltérésekről a kiegészítő mellékletben kell nyilatkozni. Így összességében a valós helyzetet mutatja a beszámoló egésze, de csak a kiegészítő melléklet korrekciója miatt. Éppen ezért nem egyszerű mérlegeket és eredménykimutatásokat összehasonlítani, hiszen azokat csak előzetes korrekció után tudjuk azonos szempontok szerint elbírálni. Ezzel szemben az angolszász, és az EGK irányelv szerint is el lehet, sőt el kell térni egyes elvek, standardok alkalmazásától, ha az gátolja az igaz-valós kép kialakítását. Így ezek a mérlegek és eredménykimutatások mindig a valós helyzetet tükrözik és korrekció nélkül szolgálhatnak egy összehasonlítás alapjául. Annak érdekében, hogy mégis kerek egész legyen a beszámoló a kiegészítő információk között közlik a standardoktól való eltérés okát.

Nem egészen tisztázott a törvény és az ajánlott számlakeret közötti kapcsolat, valamint hasznosnak bizonyulna egy a számviteli elszámolásokat szabályozó nemzeti standardgyűjtemény is (Sutus, 1998). Továbbá tisztázásra vár az intézményi háttér szereplőinek hatásköre is. Így még nem tiszta az Országos

Számviteli Bizottság (OSzB, 1992), a Magyar Számviteli Szakemberek Egyesülete (MSZSZE, 1995), illetve az 1987-ben alakult és az 1997-es évtől törvényi szabályozás szerint is kamarává szerveződött Magyar Könyvvizsgálói Kamara (MKVK) feladata sem. Jelenleg az OSzB javaslatot tehet a törvény, illetve a kormányrendeletek módosítására, valamint véleményezi a törvényt és a pénzügyminiszteri javaslatokat. Azonban nincs joga arra, hogy nemzeti számviteli standardokat hozzon létre és hozzon nyilvánosságra. Nincs a törvény által létrehozott nemzeti standardalkotó bizottság, mert törvényi szintű szabályozás írja elő a könyvvizetés és beszámolókészítés követelményeit. A törvények tervezetét általában a Pénzügyminisztérium készíti el.

Ahogy a 2. táblázatban is látható, az angolszász országok és a kontinentális európai gyakorlat szabályozása alapjaiban tér el. Míg az angolszász országokban nagy jelentőséggel bírnak a szakmai szervezetek és csak korlátozott mértékben törekednek az egész rendszert érintő konzisztencia kialakítására, addig a kötelező erejű törvényi szinten szabályozó Európai országokban szinte megvalósult az „egységes számviteli rendszer”. Éppen ezért a szakmai szervezetek is csak később alakulnak meg és kisebb hatáskörrel bírnak. Elmondhatjuk, hogy a kodifikált római jogrendszerrel rendelkező országok számviteli szabályozása általában merevebb, de ugyanakkor hatékonyabb, mint a szokásjogon alapuló, melyek előnye inkább azok rugalmasságában rejlik. Ez annak köszönhető, hogy az angolszász országokban gyakorolt precedensjog miatt a törvényhozás szerepét a bírói döntések „veszik át”, így a mikroökonómiai döntéshozatal és a számviteli szakemberek önszerveződése mellett a számviteli gyakorlat gyorsabban változtatható. A római jogrendszerre épülő törvényhozás számviteli előírásai részletesebbek és alapvetően makro szemléletűek (Speidell, 1997), hiszen a nemzetgazdaság ellenőrzése, teljesítményének mérése, illetve adózási kérdések (Ferenczi, 1998) dominánsak a kormány érdekeit illetően. Bár nem tárgyalom az amerikai szabályozás sajátosságait, mint az EU-n kívüli meghatározó angolszász standardalkotót (US GAAP) mégis illik megemlíteni, ezért a 2. táblázatban is helyet kapott.

Regionális szintű szabályozás

Ezen a szinten a már említett okok miatt vált szükségessé a szabályozás. Az 1957-ben alakult Európai Gazdasági Közösség (EGK) a beszámolók összehasonlíthatósága érdekében 1978-ban megalkotta a 4. irányelvét, amely az egyedi beszámolókkal foglalkozott. 1983-ban adták ki a 7. irányelvet, amely a konszolidált beszámolókkal és 1984-ben a 8. irányelvet, amely a számviteli ellenőrzéssel megbízott személyek működésének engedélyezéséről szól. Így az EGK

2. táblázat

Nemzeti szintű szabályozás

		Angolszász országok gyakorlata		Kontinentális országok gyakorlata	
		Egyesült Államok	Egyesült Királyság	Németország	Magyarország
Számvetési szakmai önszerveződés	Nemzeti standard-alkotó testület	Pénzügyi Számvetési Standardok Bizottsága (FASB)	Brit Számvetési Standard Bizottság (ASB)	Nincs 1999-ig	Nincs
	Standard megnevezése	Pénzügyi számviteli standardok (SFAS)	Pénzügyi jelentések standardjai (FRS)	Nincs	Nincs
	Számvetési érdekképviselet/ egyesület	Hites Könyvvizsgálók Amerikai Intézete (AICPA)	Hites Könyvvizsgálók Bejegyzett Szövetsége	Szakmai szervezetek és érdekképviseletek szerepe nem jelentős (javaslati és véleményezési jog)	Magyar Könyvvizsgálói Kamara
		Belső Ellenőrök Intézete (IIA)	Hites Könyvvizsgálók Angol és Walesi Szövetsége (ICAEW)		Magyar Számvetési Szakemberek Szövetsége
		Vezetői Számvetési Szövetség (IMA)	Könyvviteli Standard Bizottság (ASC)		Országos Számvetési Bizottság
	Állásfoglalások, véleményezés	AICPA állásfoglalások (SOP)	Könyvviteli Standard Bizottság (ASC)	Szakmai szervezetek a törvény-előkészítési tervekről	OSzB
Általánosan elfogadott elvek/ gyakorlat	(US GAAP) szakmai szervezetek hatása erősebben befolyásolja	(UK GAAP) szakmai szervezetek hatása erősebben befolyásolja	Német számviteli elvek és a szabályszerű könyvelés alapelveinek gyűjteménye (GOB) kormányzat hatása domináns	Nincs	
Kormányzat, állami felügyelet	Tőzsde- és értékpapír-felügyelet	USA Tőzsde- és Értékpapír-felügyelete (SEC)	Londoni tőzsdére való bevezetés szabályai Nincs jelentősége	Nincs jelentősége	PSZÁF (korábban ÁPTF) Nincs jelentősége
	Állásfoglalások, szakértői véleményezés	Nincs	Nincs	Pénzügyi fellebbviteli bíróságok, Szövetségi Pénzügyi Törvényszék	Minisztériumi állásfoglalás
	Kormányrendeletek, törvények	„Kék ég” tv. (1911) Értékpapír törvény (1934)	Companies Act 1985	Kereskedelmi tv. Adó tv.	Számviteli tv. (1991, illetve 2000) Adó tv. (1987)
	Számlakeret	Nincs	Nincs	IKR	Kötelező Általános Ipari Számlakeret (KÁLISZ)

Forrás: Saját szerkesztés.

negyedik, hetedik és nyolcadik direktívái jelentik a követendő irányelveket (Dudás, 1991). Emellett a sajátos területekre külön irányelvek vonatkoznak (Nagy J., 1997). Pl.: bankok és más pénzügyintézetek éves konszolidált beszámolóiról (86/635/EGK), biztosítótársaságok éves konszolidált beszámolójáról (91/674/EGK). Az Európai Unió számviteli és tőzsdebizottsága (mely egykor még az EGK irányelveket adta ki) mellett meg kell említeni két fontosabb szervezetet: az Európai Könyvvizsgálók Szakmai Szervezete (FEE), valamint az Európai Számviteli Szövetség (EAA). Továbbá létezik egy E5+2 nevű érdekcsoport, melynek tagjai az Egyesült Királyság, Hollandia, Németország, Franciaország, Norvégia, valamint két szervezet, az Európai Unió és az Európai könyvvizsgálók szakmai szervezete. Az E5+2 csoportot a G4+1 (lásd: 3.3 Nemzetközi szintű szabályozás) ellensúlyaként hozta létre az európai számviteli szakma.

Nemzetközi szintű szabályozás

A Nemzetközi Számviteli Standardok Bizottsága (IASB) tíz ország számviteli szakmai szervezete kezdeményezésére jött létre 1973-ban azzal a céllal, hogy tevékenységével hozzájáruljon a pénzügyi jelentések elkészítésénél alkalmazandó egységes elvek és módszerek kialakításához (Dudás, 1992). Feladata a nemzetközi számviteli standardok (IAS) kiadása. Ma több mint 101 ország 140 szervezetét fogja össze. A nemzetközi számviteli standardok egységes értelmezése érdekében az IASB 1996-ban létrehozott egy állandó bizottságot (SIC) (Dudás, 1997), melynek 12 szavazati joggal rendelkező tagja évente négyszer ülészik.

Az Tőzsde- és Értékpapír Felügyelet Nemzetközi Szervezete (IOSCO) a határokon túli tőzsdei jegyzésekkel és a tőzsdei bevezetés alapját képező értékelési elvekkel foglalkozik (Eperjesi, 1996). Ezen kívül meg kell említeni a Nemzetközi Számviteli Szövetséget (IFAC), és az ENSZ Nemzetközi Számviteli Bizottságát (ISAR) mint számviteli szervezeteket (Nagy-Friedrich, 1994). Meg kell jegyezni, hogy e két utóbbi szervezet is bocsát ki standardokat, de jelentőségük elmarad az IASB-től. Az IFAC többek között a nemzetközi könyvvizsgálati standardokat (ISA), valamint az állami szféra pénzügyeinek elszámolásához szolgáló standardokat (IPSAS) dolgozza ki.

3. táblázat

Regionális és nemzetközi szintű szabályozás

	Regionális	Nemzetközi
Standardalkotó, irányelv kiadója	EGK irányelvek, (EC Accounting Directive számviteli és tőzsdebizottság könyvviteli irányelve)	Nemzetközi Számviteli Standard Bizottság (IASC)
Standard, irányelv megnevezése	EGK 4., EGK 7., EGK 8.	Nemzetközi Számviteli Standardok (IAS)
Standard értelmezését végző szerv	Nincs külön szerv, helyette: Bíróság (Court of Justis) EU Bizottsága	IASC állandó Bizottsága (SIC)
Szakmai érdekképviseletek, szervezetek	Európai Könyvvizsgálók Szakmai Szervezete (FEE)	ENSZ Nemzetközi Számviteli Bizottsága (ISAR)
	Európai Számviteli Szövetség (EAA)	Nemzetközi Számviteli Szövetség (IFAC)
Érdekcsoportok	E5+2 Egyesült Királyság, Hollandia, Németország, Franciaország, Norvégia, Európai Unió, FEE	G4+1 csoport USA, Egyesült Királyság, Ausztrália, Kanada, IASC
Tőzsdefelügyelet	EOSCO	IOSCO
Tőzsdék szövetsége	Londoni és frankfurti tőzsde szövetsége	FIBV

Forrás: Saját szerkesztés.

Összegzés és jövő

A napjainkban tapasztalható nemzetközi folyamatok – ahol elsősorban az egyre jelentősebb globalizációra, illetve az országok között folyton erősödő integrációs igényekre gondolok – hatása megjelenik a pénzügyi és számviteli kimutatásokban, elszámolásokban és beszámolóikban is. Ezek a folyamatok és hatásaik megfigyelhetők mind az egész világra kiterjedő szinten, mind kisebb térségek esetében. Így Magyarországot is érintik ezen változások és meg is jelennek az Európai Unióhoz való csatlakozási törekvéseinkben, melyek sikeréhez szükséges azonban a minden területet érintő harmonizáció véghezvitele, melyek alól a pénzügyi-számviteli beszámolók és elszámolások egységesítési törekvései sem lehetnek kivételek. Ezen törekvéseknek próbáltak megfelelni az EGK irányel-

vek is melyek jelentősége azonban visszaszorulni látszik, többek között azért is, hogy egy nagyobb fokú integrációnak biztosítson elsőbbséget. Ennek megtestesítője a Nemzetközi Számviteli Standardok, melyek jó eséllyel válhatnak egy nemzetközileg is elismert pénzügyi és számviteli elszámolás és beszámolóképzítés egységes alapjává. Ezt a célt szorgalmazzák az utóbbi időben az Európai Unió döntései is, pl.: az EU számviteli szabályozásának jövőjét három választási lehetőség jellemzi:

- 1) A direktívák teljes visszavonása. Előnyei: Nem kell folyton azon munkálkodnia a bizottságnak, hogy irányelvei összehangoltak legyenek az IAS-ekkel. Hátránya: semmi sem garantálná az európai országok beszámolóinak összehasonlíthatóságát, mivel így egy az európai számvitel összehangolására koncentráció erőfeszítéssel hagynának fel.
- 2) A direktívák visszavonása mellett az IAS-ek alkalmazásának kötelezővé tétele. Előnye: Mivel a közzétételi kötelezettség magasabb szintű lenne, a beszámolók összehasonlíthatósága is egyszerűbbé válhatna. Hátránya: költségnövekedést jelentene a vállalatok számára az átállás és a részletesebb információszolgáltatás.
- 3) A direktívák érvényben maradnának azon társaságok számára, melyek nem törekednek nemzetközi piacokon való jelenlétre, a tőzsdéi társaságok számára pedig kötelező lenne az IAS-ek előírásainak követése. Előnyei: A csak hazai piacon jelen lévő vállalatoknak nem kellene többletköltségeket vállalnia és az irányelvek betartása segíthetné az európai szintű összehasonlíthatóságot. Hátránya: Néhány európai országnak, mint például az Egyesült Királyság számára az IAS-ek szerinti beszámolóképzítés visszalépést jelentene a sokkal részletesebb nemzeti standardjaikhoz képest (Számvitel, Adó, Könyvvizsgálat, 1999).

Ezek alapján úgy tűnik, hogy a nemzetközi standardok jelentősebb szerepet fognak betölteni az Európai Unión belül, illetve a csatlakozni szándékozók között is, amit a bizottság többszöri kijelentése is alátámaszt, miszerint nem tervezik sem külön európai standardok, sem további irányelvek kiadását. Legutóbbi tervezetük is ezzel összhangban azt tartalmazza, mely szerint a tőzsdén jegyzett vállalatok konszolidált beszámolóit már nem a direktívák, hanem a nemzetközi standardok szerint kellene elkészíteni 2005-től (*Kapásiné, 2001*).

Irodalom

- Baricz R. 1997: A magyar számvitel a nemzetközi és a nemzeti szabályozások tükrében. – *Számvitel és Könyvvizsgálat*. 10. pp. 410–416.
- Bienert, H. 1997: A tőzsdék fontossága a nemzetközi számviteli standardok bevezetésében. – *Számvitel és Könyvvizsgálat*. 4. pp. 166–167.
- Dudás J. 1997: A nemzetközi számviteli standardok változása – *Számvitel és Könyvvizsgálat*. 10. pp. 427–432.
- Dudás J. 1991: A nemzetközi számviteli standardokról. – *Számvitel és Ügyviteltechnika*. 5. pp. 185–192.
- Dudás J. 1992: Mit kell tudni a nemzetközi számviteli standardokról? – *Számvitel és Könyvvizsgálat*. 11. pp. 491–496.
- Eperjesi F. 1996: XIX. Európai Számviteli Konferencia. – *Számvitel és Könyvvizsgálat*. 6. p. 267.
- Ferenczi A. 1998: Az európai számviteli rendszerek összehasonlítása. – *Számvitel és Könyvvizsgálat*. 10. pp. 406–411.
- Financial Accounting Standards Board 1997: *Original Pronouncements, Accounting Standards as of June 1*. Washington, FASB.
- Harding, T. 1993: Towards International Harmonisation. – *Accountancy*. Volume 120. 12. pp. 237–241.
- International Capital Markets Group (International Federation of Accountants) 1992: *Harmonisation of International Accounting Standards*. London, IFAC.
- Kapásiné Buza M. 2001: Az Európai Unió számviteli irányelvei és a nemzetközi számviteli standardok összevetésének eredményei. – *Számvitel, Adó, Könyvvizsgálat*. 7–8. pp. 312–321.
- Nagy G.–Friedrich I. 1994: Részvételünk az ENSZ Nemzetközi Számviteli Standardok és Beszámolók szakértői munkacsoportjának ülésén. – *Számvitel és Könyvvizsgálat*. 4. pp. 178–183.
- Nagy G. 1998: A magyar számviteli szabályozás és az Európai Unióban érvényesülő számviteli szabályozás kapcsolata. – *Számvitel és Könyvvizsgálat*. 6. pp. 246–248.
- Nagy G. 1997: Jogharmonizációs számviteli feladatok. – *Számvitel és Könyvvizsgálat*. 10. pp. 422–426.
- Nagy J. 1997: A számviteli szabályozás hazai fejlődése. – *Számvitel és Könyvvizsgálat*. 10. pp. 417–421.
- Nobes, C. W. 2000: *GAAP 2000 – A survey of National Accounting Rules in 53 countries*. London, Pricewaterhouse Coopers.
- Orsini, L. L. 1995: International Accounting Standards: A status report. – *The CPA Journal*. 6. pp. 126–132.
- Speidell, L. S. 1997: International Accounting Standards versus U.S. GAAP – Should Analysts Care? Annual Conference. New Orleans, Association for Investment Management and Research.
- Sutus I. 1998: Az Európai Unió számvitele és a magyar számvitel harmonizálása. www.alpha.dfmk.hu/~szabot/polvax/981sutus.htm – 1999. március 19.
- Számviteli Szabályozás jövője az Európai Unióban 1999: – *Számvitel, Adó, Könyvvizsgálat*. 4. p. 188.

THE ACCOUNTING SYSTEM OF HUNGARY AND THE EU MEMBER STATES

Miklós Novák

The impact of international processes which we can witness today – primarily bearing in mind globalisation, which is of growing importance, and the increasing demand for integration among countries – can be observed in accounting records, balance sheets and reports. These processes and their effects can clearly be seen both at the global level and also on a smaller scale – at EU level. Consequently, these changes influence not only the harmonisation process of accounting standards in the existing EU member states, but also in Hungary, and they feature in our efforts to join the EU, which cannot be achieved without completing a complex harmonisation process, including efforts in the specific area of financial and accounting records and reports. The earlier EEC directives were also intended to fulfil these requirements, but their importance seemed to diminish for one reason, amongst many others, which was to prioritise integration on a wider scale. This is expressed in the International Accounting Standards, which now appear to have good possibilities to become the internationally recognised and harmonised basis for producing financial and accounting records and reports.

A GAZDASÁG TÉRSZERVEZŐ SZEREPE

12. KÜLFÖLDI MŰKÖDŐ TŐKE MAGYARORSZÁGON

Molnár András

Bevezetés

Az elmúlt évtized gazdasági fejlődését számos pozitív tényező jellemzi, de mindezek mellett egyre nagyobb hangsúlyt kell fektetnünk arra a fejlettségi különbségre, amely hazánk északkeleti, keleti régiói és Közép-, illetve Nyugat-Magyarország között tapasztalható. A fejlettebb régiókban történt beruházások hatásai nem gyűrűztek tovább a messzebb lévő és a velük – mind a mai napig – kapcsolatokat ki nem alakító régiókba. Ebben jelentős szerepet játszik az országba beáramló külföldi működő tőke.

Most már nem mehetünk el a probléma mellett. Ez már nemcsak az adott régió gondja, hanem az országé is, hiszen egy gazdaságilag gyengébb terület – amíg nem tudja saját magát ellátni – segítségre, támogatásokra szorul, amit a fejlettebb régióknak kell kitermelniük. Ezért a terület- és településfejlesztési terveknek, programoknak kiindulópontul kell kezelniük a fennálló különbségeket, amelyeket csak egy, az ország egész területére kiterjedő fejlődéssel lehet csillapítani. Ehhez pedig tőke, működő tőke kell.

A világkereskedelem évezredek óta hatalmas mértékben fejlődött. Napjainkban pedig minőségi változásokon megy keresztül, hiszen elérhetővé vált, hogy a világ összes termelési kapacitásának felét ne az adott országon belüli, hanem a külföldi – mégpedig a világ legfejlettebb térségeiben bejegyzett – tulajdonosok irányítsák, illetve a kulturális javak nagyobbik részét egy még szűkebb körből kikerülő gazdasági társaságcsoport termelje meg, illetve ellenőrizze azok előállítását (Árva-Boros, 2000).

A nemzetközi tőkemozgás volumene nagyobb mértékben nőtt. Főleg a külföldi működőtőke-beruházások, amelyeket az különböztet meg a tőkekivitel más formáitól (portfólió beruházások, hitelnyújtás, segélyek), hogy ennek során a beruházó nemcsak tulajdonrészt, hanem irányító részt is kíván szerezni a külföldön létrehozott vagy megvásárolt társaságokban. Ez pedig bonyolultabbá te-

szi a kapcsolatot a külföldi vállalat és a telephely országa között. Általában a húsz százalékot meghaladó tulajdonrész-szerzés esetében beszélhetünk külföldi működőtőke-beruházásról.

A 20. század közepéig a nemzetközi hitelműveletek és a portfólió beruházások meghaladták a befektetések ezen típusát, azonban a század végére mégis ez vált a nemzetközi tőkemozgás legjelentősebben, legdinamikusabban növekvő szereplőjévé. Erőteljes növekedése az 1980-as évektől másfélszerese a világ összes export növekedésének és közel háromszorosa a világtermelés bővülésének (Árva–Boros, 2000).

A beruházások e típusában a világon összesen 3 200 milliárd dollárt fektettek be napjainkig, de ez a szám a későbbiekben tovább fog növekedni. Becslések szerint 2020 és 2030 között fog bekövetkezni az az elképesztő dolog, hogy a világon előállított összes új érték több mint felét olyan vállalkozások fogják előállítani, amelyeknek a tényleges irányítást gyakorló tulajdonosai nem abban az országban honosak, ahol a termelés folyik. Ezt az időpontot szimbolikusan a „gazdasági globalizáció felezési pontjának nevezhetjük” (Árva–Boros, 2000. p. 42.).

Magyarország, mint kis kelet-európai ország nem tudja magát kivonni ebből a folyamatból. A globalizáció a világ alapvető folyamatát jelenti, amellyel együtt járnak a tőkemozgások különböző típusai. Nem szabad azon töprengünk, hogy jó-e ez számunkra. Fel kell használnunk pozitív oldalait, és védekezniük kell negatív oldalai ellen. Hatalmas verseny indult a Föld minden területén a felesleges pénzügyi forrásokért. Különösen igaz ez a szocialista rendszer bukását követően Közép- és Kelet-Európa területén. Az országok kormányai igyekeznek minél kedvezőbb feltételeket, minél szélesebb körű kedvezményeket nyújtani a befektetők számára.

A hazánkba beáramló külföldi működő tőke jelentős méreteket öltött. 1990 és 1999 között csaknem 20 milliárd dollár jutott ilyen módon hozzánk. Azonban a tőke területi megoszlása nem volt egyenletes, a befektetések nagyobbik része jutott az ország nyugati felére, tovább növelve a már korábban is fennálló területi különbségeket. Az ország gazdasági és egyéb szempontból is szétszakadt. A keleti, illetve északkeleti megyékben kétféle ember él egyre mélyülő gazdasági és szociális válságban. Az új befektetők számára a térség nem vonzó, és a már itt lévő tőke is új területek felé fordul. A Magyarországra beáramló mintegy 10 milliárd dollár tőke kilencven százaléka a nyugati területekre vagy Budapestre irányult.

Ebben a tanulmányban először arra keresem a választ, hogy hol áll hazánk a külföldi működő tőkéért folytatott harcban, illetve milyen lehetőségeink vannak a további növekedésre. Ezek után kitérek a tőke megoszlására a hazai régiók között. Megvizsgálom azt a kérdést, hogy az olyan típusú beruházások, amelyek eddig a regionális különbségeket növelték, mennyiben járulhatnak hozzá azok mérsékléséhez. Alapulhat-e ezen egy gazdaságpolitikai koncepció, milyen lépéseket kell tennünk a külföldi működőtőke-beruházások elnyeréséért?

Harc a tőkéért – Magyarország helyzete a versenyben

A volt szocialista országok az elmúlt évben a rendszerváltás utáni korszak legjobb évét zárták. A hazai össztermék növekedés a térségben az Európai Újjáépítési és Fejlesztési Bank (EBRD) előzetes becslése szerint megközelítette az öt százalékot, amely közel a duplája az egy évvel korábbi bővülésnek. A prognózisok szerint a 2001-es év megközelítheti a 2000. évet, de nem valószínű, hogy túlszárnyalhatja azt.

A derűs kilátások – az előrejelzések szerint – idén is legalább az eddigihez hasonló mértékben vonzzák a térségbe a külföldi működő tőkét. 2000-ben Kelet-Európába 27 milliárd dollár érkezett (amely egyébként közel százszorosa a tíz évvel ezelőtti értéknek és ötszöröse az 1994. évinek), és a térség további 23 milliárd dollárra számíthat 2001-ben (*Réti*, 2001). A beáramló tőke legnagyobb felvevője Lengyelország, Csehország és Magyarország volt. E három ország az utóbbi két évben érkező ösztőke háromnegyedét szívta fel.

Időközben ez utóbbi három ország sorrendje megváltozott, 2001-ben Lengyelországra 10 milliárd, Csehországra 3,5 milliárd, Magyarországra talán 1,5 milliárd dollár juthat, de a három ország együttes súlya is – mintegy – 75 százalékra csökkent. Közben a mezőny kiegyenlített, hiszen más országoknak is sikerült egyre nagyobb összegeket megszerezniük a „közös kalapból”. Ilyen formában: jelentős beruházások folynak Szlovákiában, és a tőke egyenesen áramlik a balti országokba is. Egyedül Romániában csökkent tavaly a beáramló működő tőke, 2000-ben harmadára – 500 millió dollárra – esett a bevétel 1999-hez képest (*Réti*, 2001).

Ezek a számok is azt mutatják, hogy milyen iszonyatos verseny alakult ki a térség országai között. Mindegyik ország különböző kedvezményekkel csalogatja a külföldi befektetőket.

A magyarországi befektetések – szerencsére – folyamatosan zajlanak. 2000-ben az elmúlt öt év legmagasabb összege – mint közvetlen beruházás – érkezett a hazai piacra. Mindez túlnyomórészt zöldmezős beruházásokból, illetve pótlólagos tőkebevonásokból tevődött össze, hiszen tavaly privatizációs bevétel alig folyt be.

Miközben a kormány piacellenes intézkedései a gyógyszer- és a gáziparban visszafogják az ezekben az ágazatokban működő cégek nyereségét – egyre jobban növelve a budapesti börzéről kiáramló portfóliótőke összegét –, a jelek szerint a tőke e másik csatornán rendületlenül áramlik be az országba. Az összesített adatnak részét képezi a tulajdonosi hitel is, ami tavaly 376 millió eurót tett ki. Ez is mutatja, hogy az ország immár része a világgazdasági vérkeringésnek, hiszen a hazai gazdaság motorjának bizonyuló multinacionális vállalatok a világ valamely pontján megtermelt nyereségüket tulajdonosi hitel formájában újra

beruházzák. Magyarország esetében a nagyarányú itt lévő tőkeállomány is ösztönzi az újabb befektetéseket és az újabb tulajdonosi hitelek folyósítását – a meglévő pozíciók erősítésére.

A tavalyi – sikeres év – után persze kérdés, fenntartható-e ez a lendület. Ez – a befektetői környezetet befolyásoló magyar kormánypolitika mellett – függ a nemzetközi konjunktúra alakulásától (tavaly a világgazdasági növekedés megtorpanása miatt csökkent le a világ működő tőke áramlása), valamint a többi közép- és kelet-európai ország privatizációs kínálatától is.

A peremfeltételek változása mellett az mindenestre biztató, hogy a beruházások multiplikátor hatása már önmagában is jó szolgálatot tesz a hazai tőkeimportnak. Az itteni multinacionális cégek ugyanis újabb beszállítókat vonzanak, és élénkítik a kisebb külföldi cégek beruházási aktivitását.

Nemcsak a létrejövő beruházások miatt fontosak a működőtőke-beruházások, hanem számos egyéb pozitív hatást is magukkal hoznak. A nemzetközi vállalatoknak köszönhető például, hogy a magyar exportban kimutathatóvá vált a szerkezetváltás, az eltolódás a magasabb feldolgozottsági fokú termékcsoporthoz felé. A külföldi befektetők magukkal hozták know-how-jukat, korszerű berendezésüket, kultúrájukat, melyeket ellesve előbbre léphetnek a magyar tulajdonú vállalatok is.

Magyarországon a legnagyobb befektetőnek Németország, az Amerikai Egyesült Államok, Franciaország és Ausztria számít (*Fülöp–Bicskei–Hallgató*, 2001).

A hazai sikerekről

Véleményem szerint a külföldi tőke magyarországi befektetéseinek motivációi a következők lehetnek:

- a magyar piaci részesedés megszerzése vagy esetleges vetélytárs felvásárlása,
- új fogyasztók bekapcsolása az értékesítésbe,
- új kapcsolatok kialakítása.

Korábban jelentős motiváló erővel bírt a viszonylag olcsó munkaerő, de az időközben jelentősen megrágult.

Az adatokat szemlélve felmerül a kérdés, hogy miért sikerült Magyarországnak könnyebben vennie az akadályokat, mint a szomszédos országoknak. Ez több tényezőre vezethető vissza (*Völgyes*, 2000):

- 1) A Kádár-rendszer puha diktatúrája kialakított egy olyan társadalmi egyezséget, aminek köszönhetően zökkenőmentesebb lett hazánkban a rendszerváltás, mint máshol;

- 2) A kettős gazdaság, a későbbi gmk-k, betéti társaságok és kft.-k mind-mind abba az irányba hatottak, hogy az emberek elsajátítsák az új típusú gondolkodást;
- 3) Az állam, a kormány és az egyszerű állampolgárok viszonya sokkal „európaibb” volt, mint a szomszédainknál;
- 4) A Valutaalappal és a Világbankkal kialakított korai kapcsolat egy újabb lökést adott ennek a folyamatnak;
- 5) Egyre több fiatal, magyar közgazdász ismerkedett meg a nyugati elméletekkel, amelyeket a rendszerváltást követően kitűnően alkalmazni tudott.

Mit hozhat a jövő?

Az évezred kezdetére hatalmas verseny alakult ki a térségben. Meg kell határozni azokat a feltételeket, amelyek ide vonzhatják és ide köthetik a külföldieket. Úgy gondolom, hogy Közép- és Kelet-Európa fejlődését két folyamat fogja meghatározni. Az egyik az Európai Unió által előírt kötelezettségek végrehajtása, a másik pedig a kielezett verseny a megszerezhető külföldi tőkékért.

Az Európai Unió fejlett országai olyan feltételeket diktálnak majd a csatlakozó országoknak, hogy azok ne tudjanak túl sok tőkét elvonni a jelenlegi EU-tagországoztól. Az Európai Unió szabályai automatikusan gyengítik a befektetések vonzásának lehetőségét. Olyan szabályokra gondolok itt, mint az adókedvezmények és áfák mértékének, a vámszabaderületeken és iparüzési zónákban végzett tevékenységekért elszámolható kedvezmények nagyságának vagy a környezetvédelmi és hulladékgyártási előírásoknak a meghatározása.

Ezen időintervallum alatt azonban versenytársaink még kegyetlenebb tempót diktálhatnak. A később csatlakozó országok, pl. Románia, Bulgária – valószínűleg – minden lehetőséget megragadnak majd. Például Lengyelország – jelenleg – tíz évre száz százalékos, hét évre pedig ötven-hetven százalékos adókedvezménnyel csábítja a külföldi befektetőket, amely mindenki számára nyilvánvalóan magas mércét jelent (*Völgyes, 2000*).

A makrogazdasági környezet alapvető meghatározója Magyarország gazdasági tevékenységeinek összehangolása kell legyen. Az Európai Unióhoz való csatlakozás egyre inkább megkívánja az EU normáinak átvételét. A jogrendszer és a gyakorlat kötelezvényrendszere ezek adaptálásában rendkívül komoly problémákat idézhet elő – elsősorban a mezőgazdaság és a környezetvédelem területén. S bár más területeken az EU-normák átvétele gyorsan mehet végbe, figyelembe kell vennünk az ország kötődését az Amerikai Egyesült Államokhoz. Itt a fő gond az, hogy az ország jelenlegi működő tőkéjében az amerikai multik meghatározó szerepet játszanak. A kormánynak éppen ezért mérlegelnie kell, hogy az EU-csatlakozás közeledtével hogyan tudná továbbra is védeni az itt lévő amerikai cégek érdekeit.

Regionális viszonyok az országhatáron belül

Az elmúlt mintegy fél évtizedben a különböző kormányok mind felismerték, hogy Magyarország ismét kezd szétszakadni. A Dunántúl egyre jobban fejlődik, egyre inkább kezd hasonlítani nyugat-európai szomszédainkra, s bár azon belül is komoly térségi különbségeket lehetett tapasztalni, a Dunántúl fejlődése töretlennek látszik. Természetesen a nyugati országrészben is akadnak gyengébben teljesítő térségek, amelyek lemaradása jelentősen beárnyékolja a Dunántúl egyértelmű sikerét.

Ugyanakkor az ország keleti része – egyes kivételektől eltekintve – egyre jobban lemarad. Ennek hátterében számos tényező áll, beleértve – többek között – a nagy felvevőpiacot és az olcsó erőforrásokat vesztett vas- és acélkomplexumok széthullását, és az építőipar térségi pozitív hatásának végét. Mindez megjelent a magas munkaerő-feleslegben, illetve a szegénységben. A legfontosabb tényező azonban – szerintem – a működőtőke-hiány volt.

A külföldi működőtőke-beruházások szerepe a területi különbségekben

A nyugati régiókban jól prosperáló, technológia-intenzív termelésű, területileg koncentráltan elhelyezkedő, feltörekvő iparágakba tartozó cégeken alapuló gyors növekedést tapasztalhatunk, míg a keleti régiókban válságos helyzetű, hanyatló iparágakkal, termelés-csökkenéssel, munkanélküliséggel szembesülhetünk. Az elmaradott és a jól prosperáló régiók között a fő különbség a regionális növekedést hordozó tényezők eltérő állapotában van. Eltérő a beruházások intenzitása, más-más nagyságrendű a külföldi tőke jelenléte. Eltérő továbbá a munkaerő képzettsége, az infrastruktúra színvonala és a regionális innovációs potenciál is.

Az előzőekben bemutattam, hogy milyen fontos a külföldi tőke jelenléte. De döntő mértékben befolyásolhatja-e az egyenlőtlenségek kialakulását, illetve megszüntetését? Biztosan állíthatjuk-e, hogy a külföldi tőke-befektetések révén csökkenek a regionális különbségek, javul az elmaradott régiók versenyképessége, vagy éppen fordítva?

A külföldi működő tőke szerkezetátalakító szerepe

A külföldi tőkebefektetések a hazai gazdaságpolitikánál erőteljesebb hatást gyakorolnak a gazdaságra azáltal, hogy növelik a versenyt az adott iparágban, és így siettetik a nem kellőképpen versenyképes tevékenységek kiszorulását. A külföldi tőkebefektetések mérséklik a regionális egyensúlytalanságokat, mivel

egyrészt felgyorsítják a hanyatló iparágakba tartozó cégek kiszorulását a piacról, másrészt új növekedési potenciállal jellemezhető tevékenységeket honosítanak meg. Sajnos, sokszor azonban csak a hatás első oldala érvényes, és új növekedés nem tapasztalható.

Azokban a régiókban, ahol a külföldi tőke nem a meglévő tevékenységek helyébe hozott valami újat, hanem a befektetések többségét a már meglévő cégek átvétele tette ki – a versenyképességet javító erőfeszítések eredményeitől függően – megkezdődhetett az adott cégek helyzetének javulásán alapuló intenzív növekedés. Ez a növekedés azonban meg sem közelítette azoknak a régióknak a teljesítménymutatóit, amelyek új befektetők beáramlására, új tevékenységek meghonosítására, vagyis extenzív növekedésre alapozták gazdaságfejlesztési stratégiájukat.

A fejlődési minták eltérései legfőképpen azon alapulnak, hogy mely ágazatokat vizsgáljuk. A regionális különbségek abból adódnak, hogy az egyes régiókra eltérő ágazati összetétel jellemző. A válság által sújtott, hanyatló régiókban, a korábbi nehézipari fellegrákokban az utóbbi kategóriába tartozó ágazatok dominánsak.

Az elmaradott régiók másik típusába az országos átlagtól jóval alacsonyabb intenzitású feldolgozóipari tevékenységgel, kevésbé kiépített infrastruktúrával jellemezhető térségek tartoznak. Esetükben a kérdés nem úgy merül fel, hogy a leépült tevékenységek helyett megtelepedik-e az új – amely megalapozza a terület fejlődését –, hanem úgy, hogy beáramlik-e ezekbe a térségekbe a növekedést és felzárkózást beindító külföldi tőke.

A külföldi tőkebefektetések regionális szerepét másként is megközelíthetjük. A regionális fejlődés egyik alapvető megnyilvánulási formája, hogy növekedési pólusok jönnek létre. Növekedési pólusnak egy földrajzilag jól körülhatárolható térség látványos növekedését nevezzük (*Szalavetz, 2000*). Ezek a térségek általában termelési klaszterek (nagy számú, azonos vagy egymáshoz kapcsolódó iparágba tartozó termelő koncentráldik egy adott földrajzi térben), amelyeken belül a szereplők általában intenzív gazdasági kapcsolatban állnak egymással. Az ipari körzetben felgyorsulnak a belső folyamatok, az információ és a tudás áramlása. A klaszterbe tartozó gazdasági szereplők általában rugalmasabbak, hatékonyabbak, innovatívabbak, mint a gazdasági térben szétszórtnan működő versenytársaik.

Fejlődésükre multiplikátorként hat, hogy a klaszter szereplőiként az átlagosnál magasabb elvárásokkal léphetnek fel. Az újabb cégek számára a belépési korlát általában alacsonyabb, mint egyébként, mert ezekben a növekedési pólusokban az infrastruktúra kiépítettebb, az intézményrendszer fejlettebb, a munkaerő képzetesebb, az információ sokkal inkább rendelkezésre áll – egyszerűen a kockázat alacsonyabb, mint egy külső telephelyen.

A külföldi működő tőkén alapuló regionális fejlesztési politika

A területfejlesztési stratégiák egyik alapkérdésére, hogy kínálatorientált, a külső befektetők beáramlására építő regionális stratégiával érünk el nagyobb eredményt, vagy inkább a keresletorientált, a belső erőforrásokat mozgósító komplex stratégiával.

A kínálatorientált stratégia szerint a külföldi működőtőke-befektetésekkel fejleszteni kívánt régiót vonzóvá kell tenni infrastrukturális fejlesztésekkel, a termelést kiszolgáló létesítmények telepítésével, a humán tőkébe történő befektetésekkel, kedvezményekkel stb. A működő tőke ennek eredményeként elkezd beáramolni a régióba. Hamarosan tapasztalható lesz a működőtőke-befektetések újabb befektetéseket vonzó multiplikátor hatása, megkezdődik az extenzív növekedés. Kérdés, hogy megfelelőnek ítéelhetjük-e Magyarországon az újabb és újabb befektetők beáramlásával megvalósított extenzív növekedés ütemét és elterjedését.

Ha egy kiemelkedően jól működő térséget vizsgálunk (pl. Győr vagy Székesfehérvár), elégedettek lehetünk a befektetők beáramlásának ütemével és a mennyiségi mutatókkal. Ezekre a térségekre – amelyek a kiemelkedő mennyiségű külföldi működő tőke révén váltak növekedési pólusokká – a valóban gyors növekedés, a technológiai intenzív termelés és a feltörekvő iparágakba tartozó cégek területileg koncentrált elhelyezkedése jellemző. Ami a jól prosperáló térségek térbeli terjeszkedését, az új növekedési pólusok létrejöttét illeti, az ütem már kevésbé látványos. Egyértelmű azonban, hogy egy-egy konkrét térségen belül a folyamat önmagát erősíti.

Véleményem szerint a gazdaságfejlesztés egyik útja valóban a növekedési pólusok kialakulásának támogatása. Bizonyos ágazatokban, bizonyos régiókban a külföldi működőtőke-befektetések valóban növekedési pólusokat hoznak létre. A pólusok gyors terjeszkedése, hálózatuk sűrűsödése, a belőlük kiinduló innovációs impulzusok diffúziója azonban egyelőre csak cél maradt.

Az elmaradott régiók elméleti előnyeit, az alacsony termelési inputköltségeket egyértelműen semmissé teszi a kiépítetlen infrastruktúrából eredő hátrányok, hiányosságok. Mivel az elmaradott infrastrukturális hálózatok – szűk keresztmetszetet képezve – a gazdaságfejlesztést is akadályozzák, célszerűnek látszik, hogy a gazdaságilag elmaradott és az alapvető infrastruktúra kiépítettségének hiányától szenvedő régiók első lépésként ne a befektetésösztönzés, hanem inkább az infrastruktúra, a közmű- és a közlekedési hálózat fejlesztése mellett döntsenek. Bár az utóbbi években Kelet-Magyarországon komoly erőfeszítések történtek, de még nem születtek olyan eredmények, mint a közép-dunántúli sikertérségekben.

Számos tényező áll ennek hátterében. Több szakértő felhívta a figyelmet arra, hogy a hatalmas beruházásokkal járó infrastruktúra-fejlesztéssel létrehozott rendszerek működtetése – megfelelő helyi bevételek híján – finanszírozhatatlan. A helyi bevételek ugyanakkor épp a külföldi befektetőknek nyújtott nagyvonalú kedvezmények miatt csekélyek.

A csekély eredmények másik oka az, hogy ezek az infrastrukturális beruházások nem célzott befektetésösztönző beruházások voltak. A területfejlesztési infrastrukturális beruházások többsége kommunális fejlesztés és belterületi közlekedési infrastruktúra-fejlesztés volt. Mindez nem jelent egyértelmű fejlődést, felzárkózást a minden szempontból elmaradott települések számára. Bár egyes településeken a szennyvízrendszer kiépítettsége és az aszfaltozott utak aránya megközelíti a száz százalékot, a munkanélküliségi ráta továbbra is elviselhetetlenül magas. Az infrastruktúra-fejlesztés önmagában nem feltétlenül vezet a többebeáramlás fokozódásához.

Az infrastrukturális beruházások közül az autópálya-építés tőkevonzó hatása a legmagasabb. Az autópálya-építés kimutatható gazdasági előnyökkel jár. Más-ként alakul a gazdaság fejlődése azokban a kistérségekben, amelyekben van autópálya, mint ahol nincs. A kínálatorientált stratégia eredményességének kulcseleme éppen az elérhetőség, az összeköttetés megteremtése és javítása.

Egyértelmű befektetésösztönzési beruházásnak tekinthetjük az ipari parkok kialakítását. Az ipari parkok elvileg a működőtőke-befektetők letelepedési feltételeit javítják, a régió abszorpciós képességét fokozzák. Egyelőre azonban, a kelet-magyarországi ipari parkok tőkevonzó képessége igencsak mérséklet. Az észak-alföldi ipari parkok több mint fele, a dél-alföldiek egyharmada üres (Szalavetz, 2000).

Az ipari parkok esetében, a gyér eredmények oka az lehet, hogy az ipari parkok kialakítását és a cím megszerzését nem követte a potenciális befektetők célcsoportjának azonosítása, és azok személyes megkeresésére sem került sor. Számításba kell vennünk a „késleltető hatást” is, a kelet-magyarországi ipari parkok megalapítása óta eltelt időszak rövidegét, azt a tény, hogy az öngerjesztő folyamatnak nagyon az elején tartunk.

A politikának, a társadalomnak nem szabad türelmetlennek lennie. Véleményem szerint az elmaradott és a jól prosperáló régiók ugyanazt a fejlődési pályát járják be – jelesül a fent leírt diverzifikáció és mélyülés pályáját –, csak éppen abban fedezhetünk fel jelentős regionális eltéréseket, hogy minderre milyen sebességgel kerül sor. A jól tevékenykedő régiókban ez a folyamat 5–8 évre tehető.

Az elmaradott régiókban ugyanakkor ennek a folyamatnak a kifutása elhúzódik – az elmaradottságtól és a külső, gazdaságpolitikai ösztönzőktől függően – akár 10–15 évig is eltarthat (Szalavetz, 2000). Mivel a folyamat öngerjesztő, a

növekedés egyre gyorsul, a lemaradó – magát a folyamatot később elkezdő és jelenleg még a nagyon lassú építkezés fázisában tartó – régiók elmaradottsága nő, a területi polarizáció fokozódik.

Külföldi működőtőke-befektetések és belső erőforrások

Statisztikai adatok szerint, a külföldi működőtőke-beáramlás komoly területi egyenlőtlenségeket mutat. A külföldi tőkebefektetők a fejlettebb infrastruktúrával ellátott, képzetesebb munkaerővel rendelkező területeket preferálták, így befektetéseikkel inkább a területi polarizációhoz járultak hozzá. A külföldi érdekeltségű szervezetek számának megoszlásával mért egyenlőtlenség a korábbi évekhez képest tovább növekedett, annak ellenére, hogy ma már egy-egy jelentősebb feldolgozóipari multinacionális vállalat kelet-magyarországi gyárávatója kapcsán gyakran olvashatunk a sajtóban arról, hogy a külföldi befektetők kezdik felfedezni Kelet-Magyarországot.

A Magyarországon ismertté vált adatok azt mutatják, hogy a területi polarizáció felvetése jogos. Tény, hogy a regionális fejlettségi különbségek nem csupán a rendszerváltást követően erősödtek fel, hanem az azóta eltelt fél évtizedben is tovább növekedtek.

A beáramló külföldi tőke természetesen jó alapot jelent, de nem elégséges ahhoz, hogy a régió tőkevonzó képessége erősödjön. A régiók belső erőforrásainak mozgósításával el kell érni, hogy a hardver mellett megjelenjen a szoftver is, azaz a regionális vonzerőt alakító tényezők ne merüljenek ki abban, hogy egy potenciális befektető infrastruktúrával felszerelt, előkészített telephelyet találjon (*Szalavetz, 2000*).

Komplex, minden területre kiterjedő vállalkozásfejlesztésre van szükség: humán tőke-beruházásokra, infrastruktúra-beruházásokra, az intézményrendszer fejlesztésére, a kis- és középvállalkozások támogatására. Így alakulhatnak ki a – tőkebefektetők szempontjából olyannyira fontos – mikro-hálózatok (vevői–szállítói kapcsolatok, helyi-regionális piac).

Mindez nagyon rövid idő alatt jött létre a Nyugat-Dunántúlon. A kelet-magyarországi régiókban azonban célzott gazdaságpolitikai intézkedésekkel, komplex támogatási rendszerrel kell e hálózatok kialakulását felgyorsítani. A fejlettebb régiókban ugyanúgy szükség van a régió belső erőforrásainak meglétére, azok felhasználására és gazdaságpolitikai eszközökkel történő fejlesztésre, hiszen ez a feltétele annak, hogy a régióban megtelepedett befektetők a tevékenységek technológia- és tudásigényességének növelésével, és egyre több helyi beszállító bekapcsolásával növeljék a helyi hozzáadott értéket. Ez alapján tud a régióban megtelepedett termelők gazdasági, társadalmi és kulturális „be-

ágyazódása” megkezdődni, ami szorosán – és hosszabb időre – az adott terület-hez köti a befektetőket.

Nagyon fontos az önkormányzatok szerepe. Meg kell teremteniük annak a lehetőségét, hogy az adott külföldi vállalat megtelepedjen Magyarországon, s ne csak rövid időt töltsön nálunk. Kedvezményeket kell adnia, területet kell biztosítani a multinacionális cégek számára.

Összegzés

Összefoglalva megállapíthatjuk, hogy a külföldi működő tőke minden ország életében jelentős szerepet játszik. Törekednünk kell arra, hogy a lehető legnagyobb mennyiségben kerüljön befektetésre hazánkban. Jelenleg jól állunk az érte folytatott versenyben, de a küzdelem sokkal hevesebbé fog válni a közeljövőben.

Mind az ország, mind a régiók tekintetében fontos megállapítanunk, hogy a külföldi tőke nem fogja minden problémánkat megoldani. Belső erőforrásainkra támaszkodva kell az újabb külső forrásokat megszerezni.

Azonban nemcsak az újabb tőkeinjekciók fontosak a magyar vállalkozások számára, hanem az is, hogy modern ismereteket szerezhessenek és újfajta vállalati kultúrával találkozhatnak, amelyeket felhasználva a saját hatékonyságukat és nyereségességüket tudják fejleszteni.

Irodalom

- Árva L.–Boros Á. 2000: A globalizáció és a külföldi működő tőke-beruházások hatása Magyarországon. – *Vezetéstudomány*. 12. pp. 41–49.
- Benedek T. 2000: A gazdaság liberalizációjának egyes magyarországi tapasztalatai. – *Vezetéstudomány*. 5. pp. 41–49.
- Benedek T. 2001: Külföldi tőkebefektetések a regionális különbségek tükrében. – *Vezetéstudomány*. 5. pp. 17–25.
- Berger Zs.–Virág Á. 2001: Hullámlovasok. A működő tőke be- és kiáramlása. – *Figyelő*. 14. pp. 22–23.
- Fülöp Gy.–Bicskei T.–Hallgató I. 1999: Külföldi beruházások Magyarországon. – *Vezetéstudomány*. 5. pp. 22–33.
- Hamar J. 2001: A külföldi és a hazai tőkével működő vállalatok szerepe a magyar iparban. – *Külgazdaság*. 4. pp. 4–34.
- Martin J. P.–Simon E. 2001: Globalizáció. Olvasztótégely. – *Figyelő*. 18. pp. 20–23.
- Molnár M. 2000: Vállalatfelvásárlások és -összeolvadások. – *Vezetéstudomány*. 7–8. pp. 43–58.

- Némethné Pál K. 2000: Külföldi befektetők várakozásai és tapasztalatai Magyarországon. Egy felmérés eredményei. – *Vezetéstudomány*. 5. pp. 23–39.
- Réti P. 2001: Rekord után. Gazdasági kilátások Kelet-Európában. – *Heti Világgazdaság*. 1. pp. 50–51.
- Szalavetz A. 2000: A külföldi tőkebefektetések regionális hatásai. Gazdaságpolitikai megfontolások. – *Kihívások*. 128. pp. 1–12.
- Tálas A. 2001: Vásárlóerő. Magyarországi kiskereskedelmi láncok külföldi gazdái. – *Heti Világgazdaság*. 13. pp. 74–76.
- Völgyes I. 2000: Magyarország versenyképessége a XXI. század elején. Gondolatok a multinacionális tőke szerepéről a magyar gazdaságpolitikában. – *Vezetéstudomány*. 12. pp. 50–56.

FOREIGN DIRECT INVESTMENT IN HUNGARY

András Molnár

Foreign direct investment has assumed a role of particular importance in today's economic life. This can easily be seen if we consider that it is not only money which is transferred: knowledge, connections and culture also reach the target country. All countries and regions endeavour to be involved in this global circulation. Although positive results are needed to qualify for foreign direct investment, it affects each area – depending on the individual features of the area in question – quite differently. Moreover, we should not forget that capital itself cannot solve problems; it cannot create regional equality. To be able to exploit all the latent opportunities, it is we ourselves who need to take the first steps.

The aim of this study is to give a clear picture of trends within FDI and of its basic importance, not only world-wide but also in the Central East European Region and in Hungary in particular. FDI, however, does not only show its effect at national level; it can also influence life within the regions, and it is this element which is examined in this present study from the perspective of the regions of Eastern Hungary. In the latter part of the study, suggestions are offered aimed at decreasing differences among the regions.

13. AZ IPARI PARKOKBAN MŰKÖDŐ VÁLLALKOZÁSOK INNOVÁCIÓS TEVÉKENYSÉGE

Grosz András

Hazánkban az 1990-es évek második felétől kezdve egyre dinamikusabban növekszik az ipari parkokban letelepedett vállalkozások száma, az általuk megvalósított beruházások értéke, valamint gazdasági teljesítményük. E gazdasági dinamizmus fenntartása és az ipari parkban működő vállalkozások versenyképességének megőrzése, javítása érdekében elengedhetetlen a folyamatos megújulást szolgáló K+F- és innovációs tevékenység. Jelen tanulmány célja az ipari parkokban letelepedett vállalkozások innovációs tevékenységének, valamint az innovációs tevékenységük segítését szolgáló szolgáltatások iránti igény felmérése.¹⁾

Magyarországon a rendszerváltást követően az 1990-es évek elején fordult a figyelem egyre inkább a gazdaságfejlesztés és a területfejlesztés egy hazánkban új eszköze, az *ipari parkok* felé. Az *alulról* – főként a helyi gazdaságfejlesztési feladatokat felvállaló helyi önkormányzatoktól – *érkező kezdeményezések*, törekvések szerencsésen találkoztak a kormány modernizációs programjával, amelyben kiemelt szerepet kapott az ipari parkok létesítésének előmozdítása, támogatása. E politikának köszönhetően mára már 133 ipari park működik, melyek szinte teljesen lefedik az ország egész területét. Egyre több cég telepedik az ipari parkokba és kezdi meg működését, aminek köszönhetően a parkokban működő vállalkozások mára már jelentős erőt képviselnek mind az ipari termelés, mind az exporttevékenység, de a foglalkoztatás területén is (*1. táblázat*).

Az ipari parkok *kialakításának magyarországi körülményei*, működési rendszerük, valamint jogszabályi hátterük már alapos feldolgozásra került (*Rakusz, 2000*), és ugyancsak mélyreható elemzések készültek a parkok *fejlesztési folyamatainak feltárására*, a különböző fejlettségi szintet elérő ipari parkok csoportosítására, valamint legfontosabb jellemzőinek feltárására is (*Kullmann, 2000; Terra Stúdió, 2000a*). A meglévő parkok *további fejlesztési lehetőségeinek feltárására* szintén többen vállalkoztak, amelynek eredményeként az ipari parkok infrastruktúra fejlesztése mellett olyan távolabbra mutató javaslatokat is felvállal-

zoltak, mint az információs szolgáltató rendszer kiépítése és működtetése, az ipari parkok regionális fórumának erősítése, a közös honlap készítése és működtetése, vagy egy egységes monitoring rendszer kifejlesztése (Rakusz, 2001; MISZ, 2001; Terra Stúdió, 2000b). Mindezidáig azonban nem született olyan elemzés, amely közvetlenül az ipari parkokba települt vállalkozásokat, azok tevékenységét vizsgálta volna.

1. táblázat

Az ipari parkok legfontosabb adatai

Megnevezés	1997	1998	1999	2000*
Az „ipari park” címmel rendelkező parkok száma, db	28	75	112	133
A parkok összterülete, ha	2500	4472	6700	7400
Az ipari parkokban működő vállalkozások száma, db	450	566	700	1200
A beépítettség (az összes park területével számolva), %	18	23	27	32
A betelepült tőke, milliárd USD	0,7	1,2	1,4	1,8
A termelési érték, milliárd Ft	300	700	1400	1700
A foglalkoztatottak száma, fő	26	50	82	95–100

* Becsült adatok.

Forrás: Rakusz, 2001. p. 5.

Az elmúlt évtizedben a nemzetközi szakirodalom hatására a hazai szakirodalomban is egyértelművé vált a *versenyképesség* fokozásának jelentősége, a gazdaságfejlesztésben és a vállalkozásfejlesztésben betöltött szerepe (Lengyel, 2000; Porter, 2000). A vállalkozások versenyképességének egyik meghatározó tényezője a cégek által folytatott *kutatás-fejlesztési tevékenység*, valamint az ehhez szorosan kapcsolódó folyamatos *innovációs hajlam*. A vállalkozások mellett ugyanakkor fontos megemlíteni még azok környezetének versenyképességét is, mely jelentős mértékben növelhető a gazdasági szereplők és a tudományos, illetve az oktatási szféra közötti *tartós együttműködési kapcsolatok által biztosított szinergiák* révén. Ezek a hálózati kapcsolatok, nemzeti vagy regionális innovációs rendszerek nagymértékben hozzájárulnak a térségben működő vállalkozások innovációs tevékenységéhez (Dőry–Rechnitzer, 2000; Lengyel, 2000). Egy-egy térség, illetve az ott működő vállalkozások versenyképességének támogatására, innovációs tevékenységük segítésére különböző típusú intézmények jöttek létre (pl. innovációs központok, technológia központok, tech-

nológia transzfer központok, inkubátorházak, ipari parkok, hálózati klaszterek stb.) és a vállalkozások versenyképességének, innovációs teljesítményének növelése előkelő helyen szerepel a kormány által támogatandó célok között is (GM, 2000).

Az elmúlt évek során számos tanulmány, felmérés foglalkozott a hazai vállalkozások innovációs tevékenységével, illetve az innovációs tevékenységet gátló, akadályozó tényezők feltárásával és próbált meg javaslatot tenni a fejlesztési politika számára. Ezek általában a teljes hazai vállalkozó körre vagy annak egy horizontális szeletére (pl. kis- és középvállalkozások) irányultak (OMFB, 1995, 1998, 1999) vagy pedig egy adott térség innovációs stratégiáját megalapozva egy tervezési-statisztikai régióban található gazdasági szervezetek potenciálját mérték fel (Dőry, 2000). Nem készült viszont még az ipari parkokban működő vállalkozásokra koncentrált tanulmány, annak ellenére, hogy számos törekvés tapasztalható a parkok vállalkozások számára nyújtandó szolgáltatásainak fejlesztésére.

Jelen tanulmány célkitűzése egyrészt az, hogy megpróbálja *feltárni a magyarországi ipari parkokban letelepedett, már működő vállalkozások innovációs és kutatás-fejlesztési tevékenységét*, másrészt *áttekinteni* a tevékenységek sikeres folytatásához elengedhetetlen együttműködési kapcsolatokat, az ezeket gátló, korlátozó tényezőket, illetve kísérletet tenni az innovációs szolgáltatások iránti igények felmérésére.

A kutatás háttere

A parkokban működő vállalkozások innovációs tevékenységének vizsgálata kérdőíves felmérésen alapult. A felmérésbe bevont cégek körének meghatározásakor ügyeltünk arra, hogy a különböző fejlettségi szinten lévő parkok közül – a dinamikusan bővülő, egyszerű területértékesítést meghaladó és a már letelepedett vállalkozások számára magasabb szintű szolgáltatásokat is kínálni képes parkoktól (pl. Győri Nemzetközi Ipari Park, Székesfehérvári Sóstó Ipari Park) egészen a még csak egy-két céget magáénak tudó, egyelőre infrastrukturális beruházásokat végzőkig (pl. Palota Ipari Park, Marcali Ipari Park, Ceglédi Innovációs Centrum és Ipari Park) valamennyi képviseltesse magát. Az ipari parkok csoportosításához a Terra Stúdió tanulmányának eredményeit használtuk fel (Terra Stúdió, 2000a). Az első három kategóriába sorolt parkokba körülbelül azonos számú (50–60 db) kérdőívet küldtünk ki, míg a 4–6. kategóriába tartozókba természetesen kevesebbet, hiszen ezekben szinte alig vagy egyáltalán nem található még működő vállalkozás. A vállalati kérdőívvel párhuzamosan a parkokat is felmértük, ezért a parkok, illetve a vállalkozások véle-

ményeinek, igényeinek összehasonlítása miatt elsősorban olyan ipari parkok kerültek a mintába, amelyek üzemeltető szervezete válaszolt a számukra összeállított kérdőívre. Ennek alapján a kérdőívet 23 ipari parkba települt összesen 200 kiválasztott vállalkozás számára küldtük ki.

A megkeresett 200 vállalkozás közül 36 érezte fontosnak törekvésünket, ami 18%-os visszaérkezési aránynak felel meg. Ez a hasonló vállalati kérdőíves vizsgálatokhoz viszonyítva átlagosnak tekinthető, hiszen a 20% körüli válaszadási hajlandóság általában már jónak mondható. Az alacsony elemszám mindazonáltal nem teszi lehetővé, hogy az egyes jellemzőket különböző csoportosítások szerint (pl. vállalatméret, exportorientáció, tulajdonosi szerkezet, földrajzi elhelyezkedés stb.) is megvizsgáljuk, csak általános következtetések levonására ad módot. Mivel egyes speciális kérdéseknél a válaszadási hajlandóság alacsonyabb volt, itt szükségesnek tartjuk a visszaérkezett elemszámot is közölni.

A minta legfontosabb jellemzői

Mindenekelőtt a mintában szereplő vállalkozások általános jellemzőit szeretnénk bemutatni, amelyhez a vállalatméret, az exportirányultság, a tulajdonosi szerkezet mutatóit hívjuk segítségül.

A *foglalkoztatottak állományi létszámát* vizsgálva, a válaszadó vállalkozások közül mindössze öt volt nagyvállalat, míg 86,1%-uk 250 fő alatti kis- és középvállalkozás. A legtöbb a 11–49 fő közötti kisvállalkozás (36,1%), míg az 50–249 főt foglalkoztató közepes méretű cégek aránya nem érte el a minta egynegyedét.

Az *értékesítési árbevétel* alapján még kisebb a nagyvállalatok részesedése. Mindössze három 4 milliárd Ft feletti árbevétellel rendelkező nagyvállalat szerepel a mintában, ugyanakkor az 50–700 millió Ft közötti éves árbevételt elérő kisvállalkozások aránya eléri az 50%-ot. A mikro- és a középvállalkozások részesedése egyaránt 20% körüli.

Az *értékesítés irányát* tekintve kiderül, hogy az e kérdésre választ adó 34 vállalkozás közel fele (47,1%) egyáltalán nem folytat exporttevékenységet, árbevételük teljes mértékben a hazai piacon keletkezik. Ez a magas arány részben magyarázható a még csak néhány éve indult és külföldön kevésbé versenyképes kis- és középvállalkozásoknak a mintában szereplő magas arányával.

A külpiacokra is szállító vállalkozások sem mutatnak egységes képet. Az exportot folytatók árbevételének átlagosan 41,6%-a származik a külföldi piacokról, azonban e mögött igen nagy szórás tapasztalható, hiszen a három 100%-ban exportra termelő mellett öt cégnél a 10%-ot sem éri el az export részesedése.

A *tulajdonosi szerkezetet* megnezve kiderül, hogy a választ adó vállalkozások 70%-a tisztán hazai tulajdonban van. Mindössze 20%-ukban található meghatározó (50% feletti) külföldi tulajdon, három esetben 100% a külföldi részarány. A vállalkozások tulajdonosi szerkezete és az export tevékenység között viszonylag erős kapcsolat figyelhető meg – a korrelációs együttható értéke 0,7 –, ami azt jelenti, hogy a vállalat gazdálkodásában általában a külföldi tulajdoni részesedés növekedésével nő az exporttevékenység jelentősége.

A vállalkozások tevékenységének legfontosabb jellemzői

A válaszadó vállalkozások többsége (42,4%) saját termék előállításával, illetve értékesítésével foglalkozik, hét vállalkozás kereskedelmi jellegű, 3-3 pedig beszállító, illetve bér munkát végző cég. Öröndetes, hogy a mintába négy műszaki-mérnöki szolgáltatást nyújtó vállalkozás is került, hiszen e cégek jelenléte a parkokban jelentős mértékben hozzájárulhat a többi vállalkozás kutatás-fejlesztési, valamint innovációs tevékenységéhez is.

A cégek *legfontosabb vevőit* a hazai kis- és középvállalkozások alkotják. Közel egyharmaduk jelölte meg első helyen e kört, és mindössze negyedük jelezte, hogy nincsen kapcsolata e cégcsoporttal. Az export árbevétel arányával összhangban 22,2%-uk elsősorban külföldi vállalkozásoknak szállít, és 6-6 vállalkozás számára a Magyarországon megtelepedett multinacionális vállalatok, illetve a hazai nagyvállalati kör jelenti az elsődleges partnert. Az állami, önkormányzati, valamint a lakossági szféra meglehetősen gyenge szerepet játszik az ipari parkokban található vállalkozások értékesítésében.

A vállalkozások *partnereinek földrajzi elhelyezkedését* vizsgálva már megfigyelhető bizonyos mértékű koncentráció. Egyre több cég próbálja meg követni legfontosabb vevőjét a minél hatékonyabb és rugalmasabb együttműködés érdekében. A vállalkozások több mint egyharmadának legalább egy vevője, 20%-uk esetében pedig a legfontosabb vásárlója az ipari parkban vagy az adott településen található. Összességében megállapítható, hogy a megkérdezettek 44,4%-ának első számú vevője a vállalkozásoknak telephelyet adó régióban található.

Meglepő, hogy az ipari parkokba települt vállalkozások közül milyen sokan rendelkeznek már (51,4%) *minőségbiztosítási tanúsítvánnyal*, vagy tervezik annak megszerzését az elkövetkezendő 1-2 évben (42,9%). E tanúsítvánnyal rendelkező cégek magas aránya és számuk várható növekedése igen pozitívan értékelhető, hiszen az a külföldi vállalkozások, valamint a hazánkban letelepedett cégek számára történő beszállító tevékenység egyik alapvető követelménye.

Az innovációs környezet és feltételrendszer

A következő részben egyrészt a vállalkozások informatikai eszközökkel való felszereltségét, másrészt pedig szűkebb térségük (településük, régiójuk) innovációs környezetének feltételrendszerét tekintjük át, mielőtt rátérnénk a cégek innovációs tevékenységének részletes bemutatására.

A vállalkozások informatikai eszközökkel való ellátottsága

A mai globalizált világban az információs technológiák gyors terjedésével a vállalkozások versenyképessége szempontjából kiemelkedő jelentősége van a cégek *informatikai eszközökkel való ellátottságának* (számítógép, hálózat, internet, különböző szoftverek), ami közvetett módon (kapcsolattartás, információáramlás) jelentős hatással lehet a vállalkozások innovációs tevékenységére.

Örvendetes, hogy a választ adó vállalkozások 94,4%-a már rendelkezik *számítógéppel*, és mindössze csak egy cég nem szándékozik az elkövetkezendő 1-2 évben pótolni ezen elmaradását (1. ábra). Többségüknél (65,6%) már komplett *számítógépes hálózat* is működik, míg további 18,8%-uk tervezi a jövőben kiépíteni azt. Az üzletfelekkel való kapcsolattartás, illetve az információszerzés egyik leggyorsabb és viszonylag legolcsóbb módjával, az *Internet-hozzáféréssel*, valamint *e-maillal* ugyancsak rendelkezik már a választ adó cégek 82,4%-a. Mindössze két, kizárólag a belföldi piacra termelő mikrovállalkozás terveiben nem szerepel ilyen irányú fejlesztés. Jelenleg még elsősorban a marketing területén hasznosítható a *saját honlap* (website), azonban az elektronikus kereskedelem (vállalkozások esetében elsősorban a business to business) várható gyors fejlődésével már rövid távon is jelentős mértékben felértékelődhet az ez irányú fejlesztések jelentősége. Az ipari parkokba települt vállalkozások e tekintetben sem állnak rosszul, hiszen 36%-uk már működtet *saját internetes oldalt*, és többen is szeretnék 1-2 éven belül a hálón megjeleníteni.

A különböző szolgáltatásokat nyújtó szoftverek használata szintén igen fontos. A legtöbb vállalkozás *pénzügyi, számviteli szoftvereket* használ (59,4%), de a cégek egyharmada a mérnöki munkához segítséget nyújtó *CAD/CAM szoftverrel* is rendelkezik, arányuk pedig 1-2 éven belül meghaladhatja az 50%-ot is. Különösen fontos ez a beszállító vállalkozásoknál, ahol mindhárom cég alkalmazza e szoftvert, de a saját termék előállítását végzők körében is 50%-os az arány. A kereskedelmi vállalkozásoknál természetesen nincsen jelentősége az ilyen jellegű informatikai háttértámogatásnak. Az informatikai fejlesztések közül kiemelkedik e szoftverek beszerzése, nyolc vállalkozás rövid távú terveiben is szerepel. Az *integrált vállalatirányítási rendszer* (mint pl. az SAP) már rit-

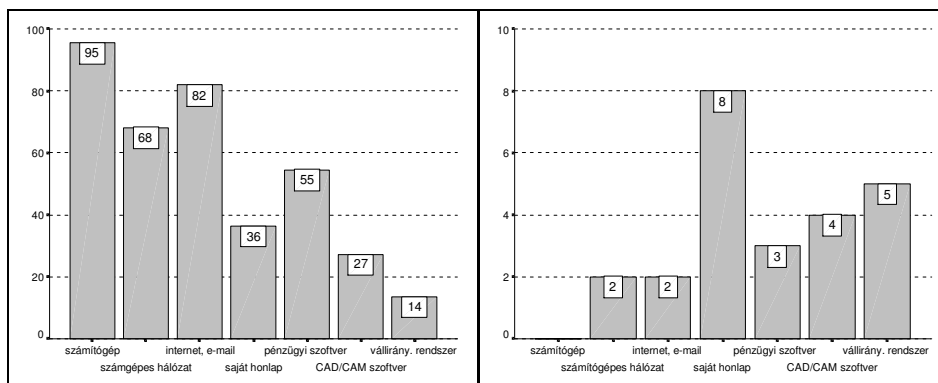
kább, a cégek 14%-ánál található meg. A rendszer magas beszerzési és üzembe helyezési költsége miatt csak a nagyobb vállalkozásoknál képes hatékonyan működni, amit jól mutat, hogy a hét közepes méretű és nagyvállalat közül négy már rendelkezik ilyen rendszerrel.

1. ábra

Milyen informatikai eszközökkel rendelkezik a vállalkozás?

Már most is rendelkezik vele, %

1-2 éven belül tervezi beszerzését, db

Forrás: Kérdőívek, 2001.

A vállalkozás szűkebb térségének innovációs környezete

Az ipari parkba települt vállalkozások szűkebb térségében (településében, régiójában) az innováció feltételrendszerének értékelésében már kedvezőtlenebb képet kapunk, mint a saját vállalkozások minősítésénél (2. ábra). Mindenképpen számos olyan terület akad még, ahol rengeteg a tennivaló annak érdekében, hogy ideális körülményeket és feltételeket biztosítsanak a vállalkozások számára.

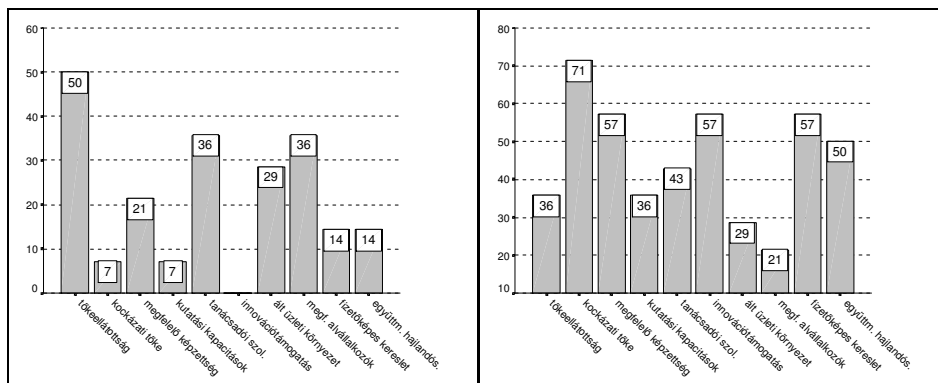
A *tőkeellátottság megítélését* tekintve megosztottak a választ adó vállalkozások. Míg 46,7%-uk jónak ítéli meg, addig 40%-uk nem tartja kielégítőnek, számukra problémát jelent a fejlesztésekhez szükséges források biztosítása. Egyértelműen kedvezőtlennek ítélik meg ugyanakkor a *kockázati tőke kínálatát* szűkebb térségükben. A válaszadók több mint kétharmada gyengének tartja e tényezőt a térségben, és alig akad egy-két vállalkozás, amelynek ne jelentene komolyabb problémát. A tőkeellátottsághoz, illetve a fejlesztések finanszírozásához szorosan kapcsolódik az *innováció iránti fizetőképes kereslet*, amelyet a választ adó vállalkozások fele szintén gyengének tart, így bizonytalan azok későbbi megtérülése.

Viszonylag kiegyensúlyozott az *általános üzleti környezetről* való vélekedés és az *együttműködési hajlandóság* megítélése. Inkább kedvezőnek tartják ugyanakkor a településen vagy a régióban található *tanácsadói szolgáltatások elérhetőségét*, bár mint később látjuk, a külső tanácsadók bevonása a vállalkozások fejlesztési tevékenységébe kevésbé jellemző, inkább a *műszaki-mérnöki*, valamint a *gazdasági-üzleti szolgáltatásokat nyújtó cégekkel* keresik az együttműködési lehetőségeket. Kifejezetten pozitív a térségben található *alvállalkozók és beszállító vállalatok* megítélése, melyek ugyancsak nagyon fontos szerepet játszanak a választ adó vállalkozások innovációs teljesítményének alakulásában.

2. ábra

Milyennek ítélik meg a település, vagy a régió innovációs környezetét?

Az egyes tényezőket jónak ítézők aránya, %   Az egyes tényezőket gyengének ítézők aránya, %

Forrás: Kérdőívek, 2001.

Az innovációs potenciálhoz talán legközelebb lévő két tényezőt tekintve azonban igen gyászos a helyzet. Míg az *innováció támogatást* a mintában szereplő cégek közül egyetlen egy sem ítélte jónak, addig 57%-uk kifejezetten gyengének tartja a kormányzat ez irányú tevékenységét. A rendelkezésre álló *kutatási kapacitásokkal* is csupán egy cég volt elégedett, míg a választ adók egyharmada szerint az nem megfelelő.

A vállalkozások innovációs és K+F-tevékenysége

E fejezetben elsősorban arra a kérdésre szeretnénk választ kapni, hogy a megkérdezett vállalkozásoknak milyen az innovációs tevékenysége. Hány százalékuk valósított meg tényleges innovációt az elmúlt három esztendő folyamán?

Milyen erőforrások állnak rendelkezésre a kutatás-fejlesztési tevékenységük-höz? Milyen tényezők játszottak szerepet abban, hogy nem volt innováció, illetve terveznek-e innovációs projektet az elkövetkezendő három évben.

Megvalósult és tervezett innováció, illetve annak feltételei

Az ipari parkba települt vállalkozások közül a választ adók 44,4%-a (16) *valósított meg* valamilyen *innovációt* az elmúlt három évben, de a maradék 20 vállalkozás is közel egyharmada tervez az elkövetkezendő három évben valamilyen innovációs projektet.

A megkérdezett cégeknél megvalósuló innováció általában jelentős mértékben függ a kutatás-fejlesztés területén foglalkoztatottak számától (arányától), illetve a kutatás-fejlesztési célokra rendelkezésre álló forrásoktól (a teljes árbevételhez viszonyítva). A *K+F-ben foglalkoztatottak aránya* a választ adó vállalkozásoknál átlagosan mindössze 3%, ezt az értéket azonban jelentősen torzítja egy kifejezetten kutatás-fejlesztési tevékenységet végző vállalkozás a maga 70%-os értékével. A cégek többségénél (62,9%) egyáltalán nincsen K+F-foglalkoztatott, míg a többinél (az imént említett vállalkozást leszámítva) a foglalkoztatottak átlagosan 2,5%-a tevékenykedik e területen. A *K+F-re fordított árbevétel arány* ugyancsak igen alacsonynak mondható, átlagosan nem éri el 1,5%-ot. A választ adók 58,8%-ánál egyáltalán nincsen K+F-ráfordítás, három cég esetében viszont kiugróan magas, már-már a high-tech cégekre jellemző az érték (8–10%). A többinél átlagosan az összes árbevétel 1,8%-át fordítják kutatás-fejlesztési tevékenységre.

Az elmúlt három évben kifejlesztett *új termékek, szolgáltatások részesedése az árbevételből* átlagosan mindössze 14%. Ez az átlagos érték természetesen tartalmazza azon vállalkozásokat is, amelyeknél az elmúlt években nem volt innováció, így az új termékekből, szolgáltatásokból nem származik árbevétele. Amennyiben csak a valamilyen nővumot létrehozó vállalkozásokat vizsgáljuk, kiderül, hogy az elmúlt három évben innovációt végrehajtó cégeknél átlagosan már az árbevétel egynegyede, felénél pedig az árbevétel több mint egyharmada az újonnan kifejlesztett termék, szolgáltatás értékesítéséből származik.

Az ötlet megszületésétől az *új termék piaci bevezetéséig* a választ adó vállalatok esetében (ez esetben a minta elemszáma értelemszerűen csak 16) átlagosan 8 hónap telik el, ami – figyelembe véve a nyugat-európai tapasztalatokat – viszonylag jónak mondható. Hozzá kell tenni, hogy az alacsony elemszám miatt jelentős mértékben torzítja az átlagot néhány vállalkozás átlagtól jelentős mértékben eltérő adata. A cégek felénél a piaci bevezetésig tartó idő nem haladja meg a hat hónapot sem, ami már kifejezetten jó eredménynek tekinthető.

Az innovációt gátló tényezők

Az eredményeket árnyalja, hogy az innovációs tevékenységet gátló, korlátozó tényezőkre visszaérkezett értékelhető válaszok száma elmarad a teljes mintától, hiszen azt csak az új termékkel, szolgáltatással nem rendelkezők töltötték ki. Ezen általános megállapításokat így nagyobb fenntartással kell kezelni. Összesen hat vállalkozás indokolta azzal innovációs tevékenysége hiányát, hogy *a termelés fejlesztése vállalatuknál nem szükséges*. Általában megfigyelhető jelenség, hogy a bér munkát vagy beszállító tevékenységet folytató, valamint a kereskedelmi vállalkozások esetében az innováció nem bír olyan jelentőséggel, mint a saját terméket előállító és értékesítő cégek esetében. *A fejlesztéshez szükséges tőke hiánya* közismert tény különösen a hazai kis- és középvállalkozások körében. A tőke, főleg a kockázati tőke hiányára hívta fel a figyelmet az innovációs környezet értékelése is. *A várható magas kockázatot*, illetve az *együttműködési partnerek hiányát* 4-4 cég jelölte meg, ami az innovatív tevékenységet egyáltalán nem folytatók számához viszonyítva még elég magasnak mondható. Ez szükségessé teszi mind a kockázati tőke kínálat növelését, mind a fejlesztések során jelentős segítséget nyújtani képes együttműködési partnerek elérhetőségének elősegítését. Kedvező vélemény alakult ki ugyanakkor a *humán erőforrással* kapcsolatban. Sem a szakemberek hiánya, sem a rendelkezésre álló szakismeret, know-how nem akadályozza a vállalkozások ez irányú tevékenységét.

A vállalkozások fejlesztéseit segítő együttműködési kapcsolatok

Az ipari parkok innovációs szolgáltatásait támogató rendszer kidolgozásához szeretnénk volna megtudni, hogy az ipari parkokban letelepedett vállalkozások fejlesztéseik során milyen együttműködési partnerekre támaszkodnak, és ezekkel a partnerekkel milyen az *együttműködés gyakorisága, formája*. Az összes választ adó vállalkozás 61,1%-a számolt be valamilyen együttműködésről, ami a cégeknek éppen akkora aránya, mint az elmúlt években, valamint az elkövetkezendő években innovációt megvalósító és azt tervező vállalkozások részese-dése. Ebből az a következtetés vonható le, hogy a választ adó vállalkozásokra nem jellemző a fejlesztési tevékenységet teljesen önállóan folytató stratégia. Mindenkinek szüksége van e folyamat során valamilyen segítségre, együttműködő partnerre. A különböző együttműködések gyakoriságát és a gyakori kapcsolatokban résztvevők számát a 3. ábra illusztrálja.

Az együttműködési partnerek

A visszaérkezett válaszok alapján egyértelműen a *vevők/vásárlók*, illetve a *szállítók/beszállítók* alkotják a legfontosabb együttműködési partnereket. A vevőkkel 57,1%-uk hetente, havonta kapcsolatba kerül, azonban meglepő, hogy a 28 választ adó cég egynegyede nem keresi az együttműködés eme lehetőségét fejlesztéseik során. A vevők mellett a szállítók és a beszállítók is viszonylag fontos partnerek, mivel a 27 választ adó közül 19 tart igényt segítségükre az innovációs tevékenységükben.

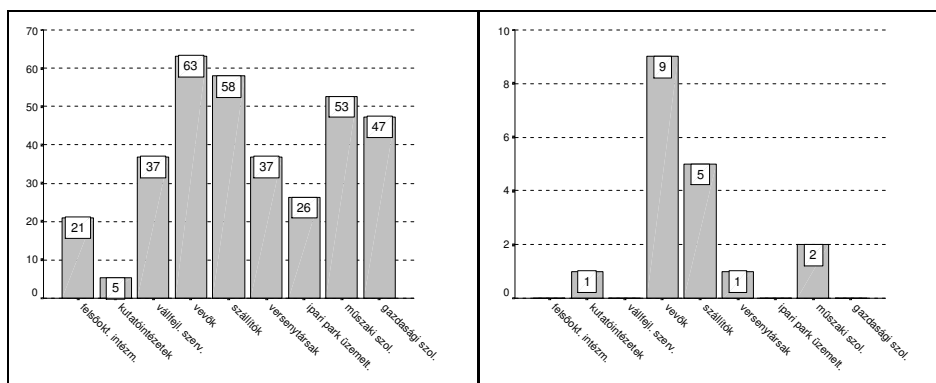
A válaszokból kiderül, hogy az összes partner közül az *ipari park üzemeltetői* bírnak a legkisebb súllyal. Háromnegyedük eddig még sohasem, öt vállalkozás pedig csak évente néhány alkalommal működött együtt a park üzemeltetőjével. Erre a jelenségre e szervezetek innovációs szolgáltatási körének, kínálatának hiánya ad magyarázatot, hiszen jelenleg a parkok többsége Magyarországon még nem érte el azt a fejlettségi szintet, amelynél erőforrásait a cégek innovációs tevékenységének segítésére koncentrálhatná.

3. ábra

Fejlesztéseik megvalósítás során mely intézményekkel működik együtt?

Az együttműködők aránya, %

A gyakran (hetente, havonta együttműködők), db

Forrás: Kérdőívek, 2001.

A sikeres és gyors vállalati innováció és a legújabb kutatási eredmények adaptációja szempontjából igen fontos a vállalkozások és az alap- vagy alkalmazott kutatást folytató *kutatóintézetek*, *egyetemi kutatóhelyek* közötti szoros együttműködés is. Sajnálatos, hogy ezen együttműködési formák sem örvendenek nagy népszerűségnek a megkérdezett vállalkozások körében. Kutatóintézetrel a cégek 87%-ának még egyáltalán nem volt kapcsolata, és közel kétharma-

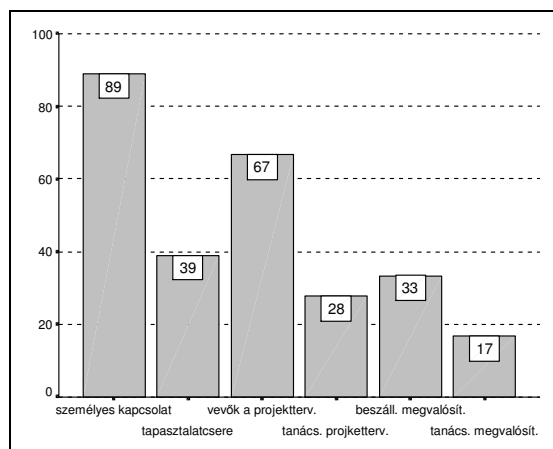
duknál felsőoktatási kutatóhellyel való együttműködésre sem akadt még példa (a minta elemszáma e kérdéseknél 23–24 volt). Mindössze két-két vállalkozásnál figyelhető meg ilyen formájú rendszeres (hetente, havonta) együttműködés a fejlesztési tevékenységük során. Pozitívumként értékelhető ugyanakkor, hogy a cégek fele már évente néhány alkalommal *műszaki-mérnöki*, illetve *gazdasági-üzleti szolgáltatásokat nyújtó vállalkozásokkal* veszi fel a kapcsolatot, valamint többen fordulnak segítségért a versenytársakhoz, illetve a vállalkozásfejlesztéssel foglalkozó szervezetekhez is.

Az együttműködések formája

A fejlesztések megvalósulása során a választ adó vállalkozások a *személyes kapcsolatokon alapuló információcserét* tartják a leghasznosabbnak. Az együttműködésnek ezt a formáját a cégek több mint 90%-a nagyon fontosnak ítéli meg. A személyes kapcsolatok mellett a *beszállítók és a vevők* (tehát a legfontosabb üzleti partnerek) bevonása – főleg a projekttervezés folyamatába – bír még különös jelentőséggel. Ezt a kérdést a 25 válaszoló közül 22-23 tartja fontosnak. Sokkal kevésbé ítélik meg pozitívan a *külső tanácsadók bevonását* akár a projekttervezés, akár a fejlesztés folyamatába, aminek oka valószínűleg elsősorban az idegen, külső céggel szembeni bizalmatlanságban keresendő. Részvételeket mindössze 4-5 vállalkozás preferálta (4. ábra).

4. ábra

Az egyes együttműködési formákat nagyon fontosnak tartó vállalkozások aránya, %

Forrás: Kérdőívek, 2001.

Az elkövetkezendő években tervezett fejlesztések

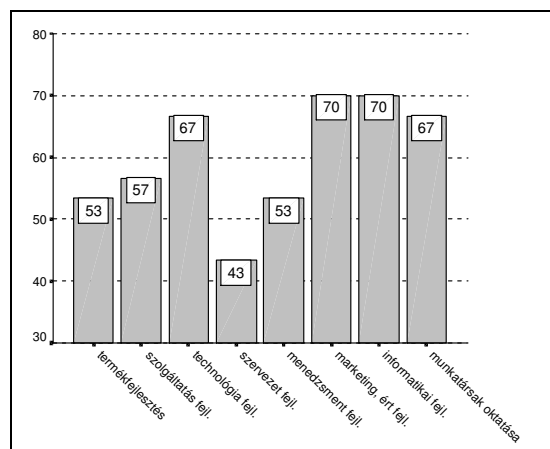
A továbbiakban arra keressük a választ, hogy milyen jellegű fejlesztéseket terveznek megvalósítani az ipari parkban letelepedett vállalkozások az elkövetkezendő egy-két év során, illetve e fejlesztésekhez milyen jellegű segítségnyújtásra tartanának igényt. Milyen mértékben képesek a cégek önállóan megvalósítani terveiket, mennyiben járulhatnak hozzá sikerességükhöz az állami szféra különféle támogatásai, esetleg a gazdasági, piaci szereplők tudnak-e több segítséget nyújtani egymásnak. Különösen fontos a kérdéskör vizsgálata során az, hogy melyek azok az intézmények, szervezetek, amelyek szolgáltatásaira a legnagyobb igény mutatkozik a megkérdezett cégek részéről.

A vállalkozások által megvalósítani kívánt fejlesztések

A tervezett fejlesztésekkel kapcsolatos kérdésekre összesen 31 vállalkozástól érkezett értékelhető válasz (5. ábra). A cégek több mint kétharmada kíván előrelépni a *marketingben és az értékesítésben*, valamint a *technológia fejlesztésében*, aminek oka valószínűleg az egyre erősödő versenyben keresendő. Ugyanennyien terveznek az információs technológiák és a tudás alapú gazdaság rohamos terjedésének hatására *informatikai fejlesztéseket* megvalósítani. Hasonlóan fontos a *munkatársak oktatása, továbbképzése* is. A *termék-, valamint*

5. ábra

Az egyes területeken fejlesztések megvalósítását tervező vállalkozások aránya, %

Forrás: Kérdőívek, 2001.

szolgáltatásfejlesztés is legalább minden második cég terveiben szerepel, egyedül a *szervezetfejlesztés* emelhető ki, amely területen mindössze 13 cég szeretne előrehaladást elérni. E kérdés azért is fontos, mert a letelepedett multinacionális nagyvállalatok és a hazai kis- és középvállalkozások közötti – beszállítói – kapcsolatok támogatása kapott prioritás (GM, 2000). Azonban ahhoz, hogy egy kisvállalkozás vagy egy közepes méretű cég meg tudjon felelni a beszállítói vállás alapkövetelményeinek, a nagy volumenben történő termelésnek és szállításnak, a magas szintű minőségi elvárásoknak, mindenképpen szükség van bizonyos, a vállalat menedzsmentjében, szervezetében történő változásokra.

A fejlesztésekhez igénybe veendő segítség formája

Az elkövetkezendő évek során megvalósítani kívánt fejlesztésekhez a kérdőívben többféle választási lehetőséget kínáltunk azzal a céllal, hogy feltárjuk, az egyes szolgáltatásokat milyen segítséggel szeretnék igénybe venni az ipari parkba települt vállalkozások. E lehetőségek közül természetesen a cégeknek többen is módjában volt megjelölniük. Az egyes fejlesztési célok megvalósításához igényelendő segítséget megjelölő válaszok számát a 6. ábra mutatja be.

A hazai, illetve a nemzetközi *együttműködési partnerek felkutatásában* a vállalkozások egyharmada igényelné az állam támogatását, és szintén egyharmaduk támaszkodna meglévő vevőire, partnereire kapcsolataira és segítségére. A válaszokból kiderült, hogy a cégek hasonló aránya saját vállalatán belül is megoldhatónak tartja a problémát. A partnerközvetítés jelentőségét mutatja, hogy mindössze négy nem tart igényt e szolgáltatásra. Állami segítségre leginkább a különféle *pályázatokkal* kapcsolatban mutatkozik igény (pályázatkészítés, pályázati tanácsadás), hiszen – elsősorban a kis- és középvállalkozásoknál – nem áll rendelkezésre megfelelő kapacitás és ismeret a különböző, egyre bonyolultabb pályázatok átlátására, illetve a pályázatok elkészítésére. Több mint egyharmada a cégeknek a már élő kapcsolatokban látja a lehetőséget, tehát főleg a vevőire, partnereire támogatását szeretné felhasználni a sikeres pályázatok elkészítése és benyújtása érdekében.

A *termékfejlesztési szolgáltatások* (pl. prototípusgyártás, vizsgálat, minősítés) és a *technológiai fejlesztésekhez kapcsolódó szolgáltatások* (pl. célgéptervezés, gyártás-előkészítés) terén közel azonos arányban található az állami szolgáltatásokat, a partnerek segítségét, valamint a vállalaton belüli saját forrásból történő fejlesztést alkalmazók köre. Az innovációs tevékenységet nem folytatók magas arányából következik, hogy termék-, illetve technológiafejlesztési szolgáltatásokra a választ adó cégek több mint egyharmada nem tart igényt.

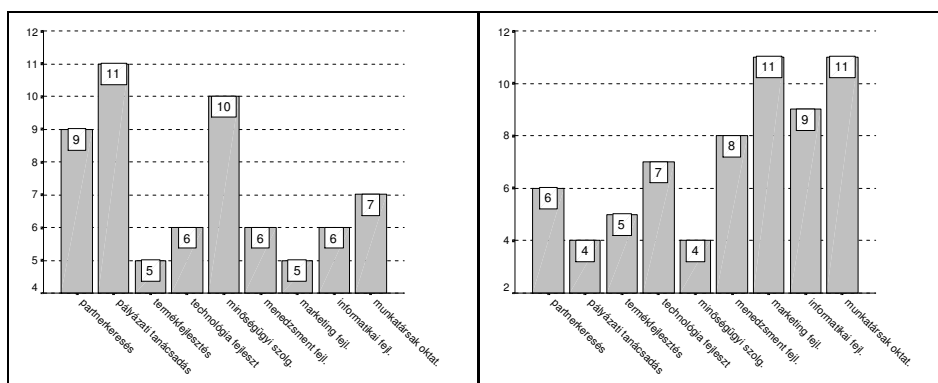
Jelentősebb állami támogatásra számítanak még a vállalkozások a *minőségügyhöz kapcsolódó szolgáltatások* területén (pl. minőségbiztosítási tanácsadás), illetve a foglalkoztatottak folyamatos *továbbképzésében, oktatásában*. Ez utóbbi megvalósításában a cégek több mint fele saját belső erőforrással is részt szeretne vállalni. A többi fejlesztéshez kapcsolódó szolgáltatás iránt általában kisebb igény jelentkezik, azokat a megkérdezettek inkább saját berkeiken belül kívánják megoldani.

6. ábra

Fejlesztéseik megvalósítása során mely intézményekkel működik együtt?

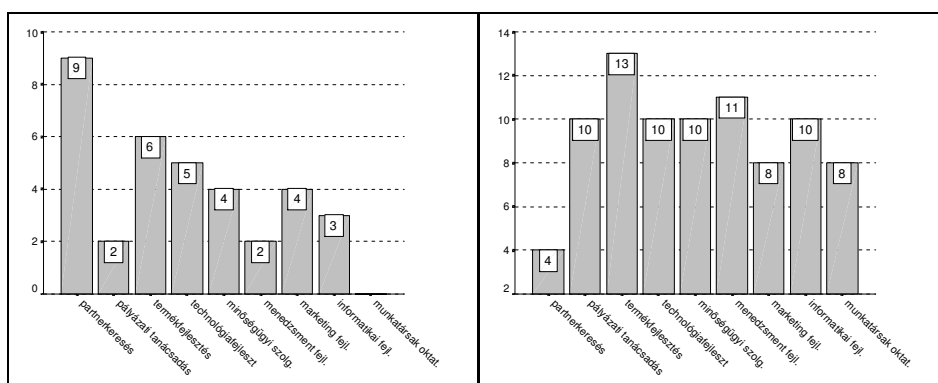
Az állami segítséget igényelők száma, db

Saját erőből megoldani szándékozók száma, db

A vevők segítségét igényelők száma, db

A szolgáltatást, fejlesztést nem igényelők száma, db

Forrás: Kérdőívek, 2001.

Összefoglalva a fejlesztési szolgáltatások iránti igényekről megállapítható, hogy az állami támogatásra és segítségnyújtásra elsősorban a *minőségügyi szolgáltatásokkal* kapcsolatban tapasztalható érdeklődés. *A pályázatkészítésben és a partnerkeresésben* az állami szolgáltatások mellett hasonló súllyal szerepelnek a vállalkozások vevői és partnerei is, akik jelentős szerepet játszhatnak *a termékfejlesztési és az új technológia fejlesztési szolgáltatásokban* is. Az informatikai szolgáltatások, a marketing és értékesítés fejlesztése, valamint a vállalat belüli szervezeti, menedzsment fejlesztések során elsősorban a saját erőforrásokra kívánnak támaszkodni a cégek. A munkatársak oktatása, folyamatos továbbképzése is alapvetően a vállalkozások belső fejlesztési kérdésének tekinthető, de e téren szívesen vennék igénybe az állam szolgáltatásait is.

A vállalkozásoknak segítséget nyújtani képes intézmények

A vállalkozások fejlesztéseit segítő szolgáltatásokhoz kapcsolódó intézményrendszer vizsgáló kérdésre 29 értékelhető válasz érkezett. Felmérésünk a kutatószféra intézményei és a gazdasági élet szereplői (gazdasági, műszaki szolgáltatásokat nyújtó vállalkozások) mellett a vállalkozások innovációs és kutatásfejlesztési tevékenységét leginkább elősegítő intézményekre (pl. technológiai központ, innovációs központ, transzfer központ stb.) tért ki (7. ábra).

A különböző szolgáltatásokat nyújtó intézmények, szervezetek közül egyértelműen a *műszaki-mérnöki szolgáltatásokat nyújtó vállalkozások* segítségét vennék igénybe a legszívesebben a választ adó vállalkozások (60%). Ugyancsak népszerűnek mondhatóak a *gazdasági-üzleti* vagy a *jogi szolgáltatások* területén tevékenykedő cégek is, hiszen a megkérdezett vállalkozások fele ezen szolgáltatásokra is igényt tart fejlesztéseik megvalósítása során az elkövetkezendő 1-2 évben. Itt szeretnénk utalni a korábbi megállapításunkra, miszerint – a vevőket és a szállítókat leszámítva – jelenleg is e két kör játssza a legfontosabb szerepet a fejlesztésekhez kapcsolódó együttműködések terén.

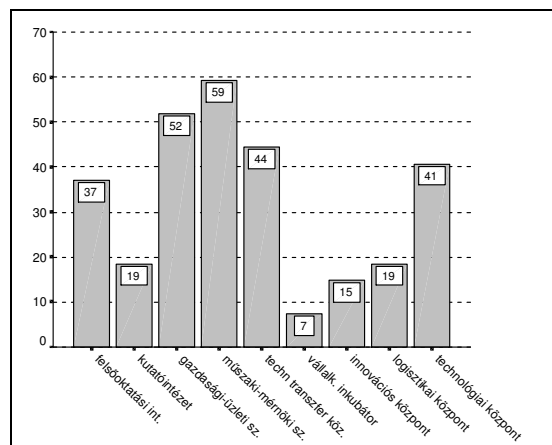
A választ adók közel fele igényelné a *technológiai központok* és a *technológiai transzfer központok* szolgáltatásait. E két intézménytípus között azonban nem nagyon tettek különbséget. A cégek több mint egyharmada szívesen igénybe venné a *felsőoktatási intézményekben* található kutatóhelyek szabad kapacitásait és szolgáltatásait, ami meglepő és pozitív értékű jelzésnek értékelhető, hiszen jelenleg alig található olyan vállalkozás, amelynek gyakori, tartós kapcsolata lenne egyetemekkel, főiskolákkal. A felsőoktatási szférától független kutatóintézetek és szolgáltatásaik már jóval kedvezőtlenebb megítélés alá esnek, mindössze hét cég említi.

A legkisebb támogatást a *vállalkozói inkubátorházak* kaptak, hiszen a 29 vállalkozás közül mindössze kettő jelölte meg, hogy szívesen igénybe venné

szolgáltatásait. Ez nagyrészt a vállalkozói inkubátorházak alapvető funkciójával magyarázható, hiszen azok célja elsősorban nem a kutatás-fejlesztési tevékenységet folytató vállalkozások támogatása, hanem a kezdő, induló vállalkozások számára a telephely, valamint az ahhoz kapcsolódó alapszolgáltatások és infrastruktúra kedvezményes biztosítása.

7. ábra

Az egyes intézmények szolgáltatásai iránt érdeklődő vállalkozások aránya, %

Forrás: Kérdőívek, 2001.

Ugyancsak kis érdeklődés tapasztalható a *logisztikai központok* és az *innovációs központok* szolgáltatásai iránt, mindkét intézmény hat vállalkozás esetében szerepelt. A logisztikai központok ugyancsak eltérő szerepe még magyarázatot ad erre, azonban az innovációs központok esetében az eredmény meglepő, hiszen ezek legfontosabb célja a kutatás-fejlesztési tevékenység és a folyamatos innováció elősegítése a megfelelő feltételek biztosítása. Valószínűleg szerepet játszik ezen értékek alakulásában az is, hogy kevésbé jellemzőek a mintára a kifejezetten kutatás-fejlesztési tevékenységet folytató vagy ilyen eredményeket felhasználó vállalkozások.

Megfogalmazható tapasztalatok

A kérdőíves felmérések tapasztalatait összefoglalva a magyarországi ipari parkokba települt vállalkozások innovációs tevékenységét illetően, valamint a különböző – az innovációs tevékenységet elősegítő – szolgáltatások igénybevételeivel kapcsolatosan a következő megállapítások fogalmazhatók meg:

- A cégek döntő többsége hazai tulajdonú kis- és középvállalkozás, amelyek legfontosabb vevőit ugyancsak e kör alkotja. Minden második cég vásárlója a vállalkozásnak telephelyet biztosító régióban helyezkedik el, ugyanakkor található 100%-ban exportra termelő vállalkozás is;
- A vállalkozások több mint 40%-a saját termék előállításával, illetve értékesítésével foglalkozik. A cégek fele már rendelkezik minőségbiztosítással, és a többi vállalkozás is 1-2 éven belül szeretné megszerezni azt. Viszonylag jónak ítéltető meg a cégek informatikai eszközökkel való ellátottsága is, különösen a számítógépek és az internet tekintetében;
- Az innovációs környezet szempontjából az általános üzleti klíma és a beszállítók, alvállalkozók megítélése viszonylag jó, azonban kifejezetten gyengének értékelik a kockázati tőkekínálatot, valamint az innováció támogatását szolgáló gazdaságpolitikát;
- Az innovációt megvalósító vállalkozások aránya a válaszadók felére tehető, számuk azonban az elkövetkezendő években tovább bővül. Az ötletek piaci magvalósulásáig a cégek többségében fél év telik el, ami igen jó eredménynek tekinthető, azonban mind az átlagos K+F-ráfordítás, mind az átlagos K+F-létszám elmarad a hatékony és eredményes folyamatos innovációs tevékenységhez szükséges mértéktől;
- Az innovációt elsősorban a tőke, főként a kockázati tőke, illetve az együttműködési partnerek hiánya gátolja, míg a munkaerő képzettsége megfelelőnek mondható. Mindazonáltal az innovációs tevékenységet nem folytatók között többeknél egyszerűen nem szükségeszerű az innováció tevékenységük végzéséhez;
- A vállalkozások fejlesztéseik során elsősorban *közvetlen üzleti partnerekkel* (a vevőkkel, vásárlókkal, valamint a szállítókkal, beszállítókkal, de jellemző a versenytársakkal fenntartott kapcsolat is) működnek együtt. A vállalkozások fele szívesen veszi igénybe különböző műszaki, vagy gazdasági szolgáltatást nyújtó vállalkozások segítségét is. Sokkal kisebb szerepet játszanak a fejlesztések során a *kutatási intézményhálózat szereplői* (kutatóintézetek, felsőoktatási intézmények), míg az ipari parkot üzemeltető szervezettel szinte egyáltalán nem tartanak fenn ilyen jellegű kapcsolatot;
- Az együttműködésekben főleg a személyes kapcsolatokon alapuló információcsere, valamint a vevőknek a projektervezési folyamatba történő bevonása jár a legtöbb hasznosítható eredménnyel;
- Fejlesztéseik megvalósításához az államtól leginkább a minőségügy területén, illetve a pályázatok kitöltésével kapcsolatban várnak segítséget, míg az együttműködési partnerkeresés és a termékfejlesztés során a legfontosabb vevőikre támaszkodnak. Vállalaton belül saját erőből oldható meg

- ugyanakkor a leghatékonyabban a marketingtevékenység és az informatikai háttér fejlesztése, valamint a munkatársak folyamatos képzése, oktatása;
- A cégek fele szívesen venné igénybe különböző tanácsadó vállalkozások szolgáltatásait (mérnöki, gazdasági), és nyíltak a technológiai transzfer központok, technológiai központok irányában is, azonban az inkubátorházak, innovációs központok bevonása már sokkal kisebb szerepet játszik fejlesztési tervek megvalósításában.

Jegyzetek

- 1) A tanulmány a Magyar Innovációs Szövetség által koordinált „Az ipari parkok innovációs szolgáltatásait segítő intézmény- és informatikai hálózat rendszerének kidolgozása” című kutatáshoz kapcsolódó kérdőíves felmérésen alapul (MISZ, 2001).

Irodalom

- Dóry T.–Rechnitzer J. 2000: *Regionális innovációs stratégiák*. Budapest, Oktatási Minisztérium.
- Dóry T. 2000: Regionális innovációs rendszerek – a vállalkozások innovációs aktivitása a Közép-Dunántúlon. – Felzárkózás és EU-csatlakozás. A VII. Ipar- és Vállalatgazdasági Konferenciájának előadásai. Budapest, MTA Ipar- és Vállalatgazdasági Bizottsága. pp. 266–273.
- GM, 2000: Széchenyi-terv – Nemzeti fejlesztési terv. (Vállalkozáserősítő Program; Kutatási, Fejlesztési és Innovációs Program; Regionális Gazdaságépítési Program) Budapest, Gazdasági Minisztérium.
- Kiss J. 2000: Az innováció szerepe a hazai vállalkozások versenyképességében. – Felzárkózás és EU-csatlakozás. A VII. Ipar- és Vállalatgazdasági Konferenciájának előadásai. Budapest, MTA Ipar- és Vállalatgazdasági Bizottsága. pp. 274–281.
- Kérdőíves felmérés az ipari parkokban letelepedett vállalkozások körében. Győr, 2001. MTA RKK NYUTI.
- Kullmann Á. 2000: A magyarországi ipari parkok fejlődési pályái. – *Tér és Társadalom*. 2-3. pp. 63–72.
- Lengyel I. 2000: A regionális versenyképességről. – *Közgazdasági Szemle*. 12. pp. 962–987.
- MISZ, 2001: Az ipari parkok innovációs szolgáltatásait segítő intézmény- és informatikai hálózat rendszerének kidolgozása. Budapest, Magyar Innovációs Szövetség.
- OMFB, 1995: Innovációs folyamatok a magyar gazdaságban. Budapest, Országos Műszaki Fejlesztési Bizottság.
- OMFB, 1998: Tanulmányok a kis- és középvállalatok fejlesztési stratégiájáról. Budapest, Országos Műszaki Fejlesztési Bizottság.
- OMFB, 1999: A magyar innovációs rendszer főbb összefüggései. Budapest, Országos Műszaki Fejlesztési Bizottság.

- Porter, M. E. 1990: *The Competitive Advantage of Nations*. New York, The Free Press.
- Rakusz L. 2000: *Ipari Parkok 1994-2000*. Budapest, Ipari Parkok Egyesülete.
- Rakusz L. 2001: 2001 – az ipari parkok éve (lehet). – *Ipari Szemle*. 1. pp. 5–7.
- Terra Stúdió Kft. 2000a: Az ipari parkok adatainak elemzése. Az ipari parkok csoportosítása. Kézirat. Budapest.
- Terra Stúdió Kft. 2000b: Javaslatok az ipari parkok csoportjainak fejlesztésére. Kézirat. Budapest.

INNOVATION ACTIVITIES OF ENTERPRISES IN INDUSTRIAL PARKS

András Grosz

Since the second half of the 1990s, the number of enterprises settled in industrial parks is more and more dynamically increasing, as are the volume of the investments implemented by them and their economic performance. The communities of these economic organisations located in industrial parks contribute more and more significantly to the growth of the national economy on the one hand, and the economic growth of their narrower region, on the other, and to the formation of a competitive economic structure. For the sustaining of this economic dynamism and the preservation and improvement of the competitiveness of the enterprises operating in the industrial parks, it is necessary to have R&D and innovation activities serving the continuous renewal. Over the recent years, a number of essays was written both on the businesses located in the industrial parks and the assessment of the innovation activities of the Hungarian businesses. However, the empirical study of the innovation activity of the businesses in the industrial parks is still to be done. The objective of this study thus was to assess the innovation activity of the businesses in the industrial parks, and their demand for services assisting their innovation activities. The study is based on a questionnaire survey.

The technical background necessary for the promotion of innovation is usually acceptable, also, the majority of the businesses are satisfied with the human resources available, there are bottlenecks, however, including the shortage of capital (especially venture capital), and the ineffective promotion incentive policy of the state. During the surveys it was clearly seen that the innovation activity of the businesses in the industrial parks was assisted in the first place by the possibilities in networking co-operations. In these networks, however, it is the close co-operations with the suppliers, subcontractors and, for the flexible adaptation to the supply side, the customers, that play the primary role. The relations built with institutions that substitute, promote and increase research and development activities (institutes of higher education, research institutes, technology transfer centres etc.) are much less frequent.

14. KÁOSZ ÉS INNOVÁCIÓ GONDOLATOK A TECHNOLÓGIAI ELŐRETEKINTÉSI PROGRAM KAPCSÁN

Rónaszegi Lenke

„A tudomány nem magyarázni próbál,
alig próbál interpretálni – a tudomány
főként modelleket állít fel.”

Neumann János

Bevezetés

A káosz és innováció összefüggésének vizsgálatához a következő folyamatok, események szolgáltak indokul:

- a) a globalizáció egyre erősödő hatása a magyar gazdaságra;
- b) a technológiai fejlődésnek az interdiszciplináris tudományterületek eredményeire alapozó hangsúlyeltolódása;
- c) a magyar gazdaság tulajdonos- és szerkezetváltozásának kvázi stabil helyzete 12 évvel a rendszerváltás után;
- d) az Országos Műszaki Fejlesztési Bizottság által indított, 2000-ben már az Oktatási Minisztérium nevével fémjelzett Technológiai Előretekintési Program (TEP) hároméves elemző-javaslattevő folyamatának lezárulása, a program elemeinek nyilvánosságra hozása (OM, 2000).

A fenti négy tényező elemzésére elkülönülten, s az egyes alpontokat összekapcsolva is számos tanulmány látott napvilágot. A jövőkutatásban modellezésként is használt káoszelméletet az utóbbi években a TEP szakértői gárdája használta a magyar gazdaság jövőbeli különböző lehetséges állapotainak leírására. Az elkészült többkötetes (7+1) anyag a globalizálódó világ várható változásainak keretébe próbálja illeszteni a regionális, illetve hazai változás trendjét. Az ajánlásokban a szerzők azonnali beavatkozásokat javasolnak a mindenkori kormányzat számára, felismerve azt, hogy a gazdaság szerkezetváltozása az innováció bázisán léphet tovább. Amennyiben a „Technológiai Előretekintési Program” című fejezetben leírt aktív stratégia mentén szeretnénk fejlődni, s az itt

említett scenáriókat szeretnénk megvalósítani, máris súlyos kérésben vagyunk. Kérdés: a vizsgált rendszer (magyar gazdaság) bemeneti jellemzőinek változtatlanul hagyása esetén – kitéve a globalizáció nem kívánatos, vagy nem tervezhető hatásainak – nem ér-e el bennünket egy olyan „pillangóhatás”, amely a TEP által vázolt kedvezőtlen alternatívák rosszabbikába sodorja társadalmunkat (Gleick, 1999; OM, 2000)?

Káosz és innováció

A káosz¹⁾ és az innováció²⁾ témakörben külön-külön könyvtárnyi szakirodalom lelhető fel, a legelfogadottabb alapdefiníciók megadása azonban a tárgyalás további menetéhez elengedhetetlen. Hangsúlyozni szükséges, hogy a káoszelmélet a dinamikus változások révén kialakuló, *minőségileg új állapotok létrejöttének megragadására irányul*. Az eredetileg természettudományos indíttású, majd a társadalomtudomány által is hasznosított káoszelmélet segítségével feltárható jövőképek a döntéshozók számára lehetőséget kínálnak az instabil helyzetekből történő kitöréshez. A világos tárgyalásmód érdekében kapcsoljuk össze a két fogalmat logikailag.

Innováció: minőségileg új állapot

Minőségileg új állapotok létrejöhetnek innovációs folyamatok eredményeképpen is, mely kifejezés alatt itt az emberi szubjektum (elme) olyan alkotó tevékenységét értjük, amelynek megvalósulása jelentős műszaki – gazdasági-társadalmi hasznossággal párosul. Az innováció – eltekintve az egyéb, részletesebb belső tagolástól – két fő szegmensre osztható:

- társadalmi és
- piaccal kapcsolatos (technikai-műszaki) innovációkra.

Az innováció belső fogalmának feltárására számos szerző vállalkozott, a szakirodalom „listázása” ezen dolgozat keretében nem célom. Kiemelést érdemel viszont (Ács–Varga, 2000) térbeliséget, technikai tudást és innovációs rendszereket érintő átfogó elemzése. A szerzők megállapítják, hogy az innováció rendszerszemléletű megközelítése teszi lehetővé, hogy ne csak gazdasági, hanem intézményi, szervezeti, társadalmi és politikai tényezőket is bevonjanak a kutatók az elemzésekbe. Ezzel mintegy közelebb kerültünk a dolgozat azon céljához, hogy beláttassuk: az innovációorientált gazdaság feltételeinek megteremtése – napjaink kihívása – tovább nem halasztható, amint azt a jövőkutatók módszertanát igénybe vett kutatások is igazolják (Gáspárné–Hideg–Nováky, 1997).

Jövőkutatás – innováció

Az innovációk fellépése önmagában is véletlenszerű, hatásmechanizmusaik modellezhetőségük ellenére tovább növelik a véletlenek halmazát, és gyakran olyan horderejűek, hogy erősítik az egyes társadalmi rendszerek kaotikus viselkedését, illetve instabilitását. A minőségileg új állapot létrejötte tehát dinamikus változások közepette zajlik. A módszertanát folyamatosan fejlesztő jövőkutatás vállalt feladata – ezen kaotikus időszakban – az egymástól minőségileg eltérő jövőváltozatok kimunkálása, a lehetséges alternatívák megragadása. A káosz keveri össze ugyanis az állapotterp pályáit.

A káosz magában foglalja a gyorsulás, a növekedés, a fejlődés, a haladás, illetve az ezekkel ellentétes irányú és tartalmú mozgás bonyolult folyamatait. Ahhoz, hogy a nyugalmi helyzet megszűnjön, ki kell lépni az egyensúlyi állapot elméleti keretéből. Ez a lépés éppúgy része a társadalmi folyamatok instabilitásának, mint az innovációnak (Kemény, 1993).

Az *evolúciós jövőkutatás* – egyéb rögzített kategóriái mellett – az általános evolúciós elméletet tekinti figyelemreméltónak, melynek legfontosabb tételeiből kiragadva néhányat, logikailag összekapcsolhatjuk a káosz és az innováció fogalomkörét az evolúció „közbeiktatásával”.

- A társadalmon belüli részrendszerek is képesek az evolúcióra;
- A társadalom nem-lineáris, dinamikus rendszer. Az evolúcióban stabil és kaotikus szakaszok váltják egymást (Nováky, 1997).

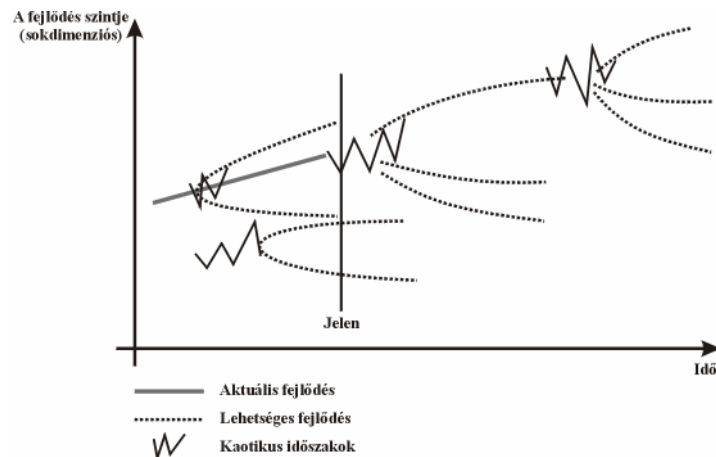
A kaotikus időszak az a tartomány tehát, amikor a rendezetlenség állapotában a nagy jelentőségű innovációk megszülehetnek. Az alkotó, jövőorientált egyén számára a *turbulens tér* katalizátorként funkcionál, s ez egyúttal *feltétele* az új eszmék, gondolatok, technikai novumok létrejöttének.

Amint az *1. táblázat* is jelzi, a nem-kaotikus időszakokban az egyszerű öszszegzések, a formális logika szerinti műszaki fejlesztések zajlanak a statikus jellegnek megfelelően.

A kaotikus állapot innováció-gerjesztő tulajdonságát mutatja, hogy pl. egy jól behatárolhatóan rövid időszak alatt – egy adott tudományterületet jelentősen érintő – azonos innováció több szerző, feltaláló nevéhez is kötődik.³⁾ Ezek szinte soha nem szerepelnek azonos súllyal a későbbiekben, hiszen közülük:

- a szegényes, zárt társadalmi-kulturális közegben született gondolat a fel nem ismert, vagy félreértett kategóriába sorolódik, bár később zsenialitását elismerik;
- a gazdagabb, fejlettebb társadalmi-gazdasági környezet (innováció-barát viselkedése folytán) a találmány továbbfejlesztésére is alkalmas, kedvező feltételeket biztosít. Akár időben később megfogalmazott tételek esetén is nagyobb a siker és a szakmai elismerés valószínűsége (pl. megtörténik a szabadalom levédése).

1. ábra

Forrás: Nováky, 1997. p. 102.

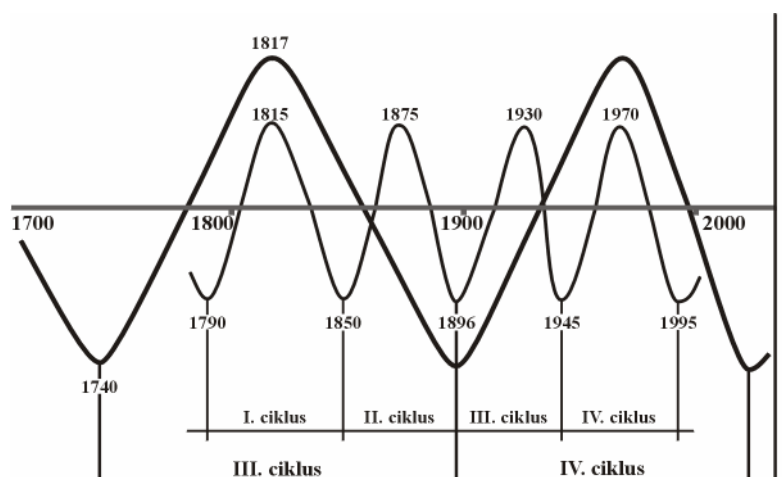
1. táblázat

Nem kaotikus időszakokban	Kaotikus időszakokban
NA) A részrendszerek viselkedéséből következtetni lehet a teljes rendszer viselkedésére.	KA) Nem jelentősnek tekintett helyzetek és tényezők megváltoztathatják a fejlődés vonalát és új tendenciákat indíthatnak el.
NB) Alapvető elemek és események alkalmazásak az összegzésre.	KB) Bizonyos társadalmi és globálisnak tűnő problémák alternatív megoldásait szolgáló előrejelzések egy adott kultúrában fogalmazódnak meg, melyek mások számára esetleg nem elfogadhatók.

A hosszú ciklusok és az innováció

A gazdaság ciklikus fejlődésének elmélete részletesen foglalkozik a hosszú ciklusokkal (2. ábra). A Kondratyev-féle ciklusok elmélete (Kondratyev, 1980) szerint a nagy horderejű innovációk a hosszú ciklusok emelkedő hullámának kezdete előtt (leszálló ág) vagy kezdetekor keletkeznek, a lényeges változások ekkor mennek végbe a gazdasági életben; jelentős találmányok születnek, vagy azok alkalmazására kerül sor, változások állnak be a termelési viszonyokban, a világgazdasági kapcsolatok kiszélesednek, a pénzforgalom erőteljes változásai mennek végbe stb. (Sipos, 1991).

2. ábra

Forrás: Sipos, 1991.

A Kondratyev-féle hullámok elmélete ma már széles szakmai körben elfogadottá vált. Berend Iván (1993) szerint – több más ható tényező mellett – a bejelentett szabadalmak száma mutat erős korrelációt a hosszú hullámok lefutásával. Ez azért figyelemreméltó, mert a szabadalmi bejelentések tekinthetők az innovációs folyamat első olyan lépcsőjének, amelyet az elemzők – az iparjogvédelmi oltalmi formák dokumentáltsága kapcsán is – az innováció egyik faktorként kezelnek. Az elfogadott szabadalmak számának változása az időben – az iparjogvédelmi procedúrák előírásainak megfelelően – a hullámok kismérvű eltolódását eredményezi az időskálán. A szabadalmak a bejelentést követően piaci termékként léteznek, „forgalmuk”-at számszerűen nem követjük, bár a technológia transzferrel kapcsolatos felmérések egyik komponense a vásárolt licenccé vagy know-how számszerű összegzése lehetne. Az információtechnológia gyors fejlődése kétfajta feltalálói viselkedést mutat. Egyrészt erőteljes igény az adekvát oltalmi formára (pl. a nyomtatott áramkörök esetén), másrészt távolgártartó magatartás a fejlesztés bármilyen formában történő nyilvánosságra hozatalától. Ez utóbbi jelenség kiegészülve a gyors piaci sikert és lefölözést célzó innovációkkal, az 1990-es évekig tartó szoros korrelációt feltehetően gyengíteni fogja.

Az innováció és az instabilitás összekapcsolódását és kölcsönös feltételezettségét tényként kell tehát elfogadnunk. Az innováció atyjaként számon tartott Schumpeter (1980, p. 109.) szerint „A fejlődés a folyamat pályájának spontán,

lökésszerű megváltozása, az egyensúly zavara.” Az innovációkat tehát a fejlődési ciklusok szerves tartozékaiként kell kezelni, létrejöttüket ösztönözni, terjedésüket támogatni kell.

A Technológiai Előrettekintési Program (TEP)

A TEP a következő gondolatot választotta szlogenjéül: „Nem csak egy lehetséges jövő van; a mai döntések befolyásolják a jövőt. A kedvezőtlen trendek is megváltoztathatók, ha összehangoltan ezen dolgoznak a gazdaság, a kutatás-fejlesztés és az államigazgatás szakemberei” (OM, 2000).

Az előző fejezetekben vázolt káoszelmélet-innováció kapcsolat nem csupán teória szintjén van jelen napjaink gazdaságpolitikájában. Tekintsük át röviden a Technológiai Előrettekintési Programban foglaltakat. A mintegy 440 oldal terjedelmű anyag 7 munkacsoportra tagolódva vizsgálta

- az emberi erőforrások,
- az egészség és élettudományok,
- az informatika, távközlés, média,
- a természeti épített környezet védelme és fejlesztése,
- a termelési és üzleti folyamatok,
- az agrárgazdaság, élelmiszeripar,
- a közlekedés, szállítás témaköröket, majd 22 pontos ajánlást fogalmazott meg.

A TEP alapkérdései:

- 1) Várhatóan milyen társadalmi, gazdasági, környezeti és piaci trendek bontakoznak ki hosszú távon?
- 2) A K+F mely területei a legfontosabbak ezen trendek szempontjából (hasznosítás, illetve a kedvezőtlen hatások enyhítése, kivédése)?
- 3) Hogyan lehet a versenyképesség növelése és az életminőség javítása érdekében a leghatékonyabban felhasználni az állami forrásokat?
- 4) Milyen kölcsönhatások érvényesülnek az intézményrendszer, illetve a műszaki-technikai és a piaci lehetőségek között?

A TEP céljai:

- 1) Információk gyűjtése és feldolgozása
  - a technológiai változások tendenciáiról,
  - a világpiaci lehetőségekről (új piacokról és piaci résekről),
  - a magyar K+F-szektor és gazdaság erős és gyenge pontjairól.

- 2) A létező formális és informális kapcsolatok megerősítése és újak létrehozása a K+F-szektor, a gazdaság és az államigazgatás szakemberei között.
- 3) A magyar vállalatok versenyképességét javító K+F-stratégia megalapozása.
- 4) A kooperatív és stratégiai gondolkodás elterjesztése.
- 5) Az Európai Unióhoz való csatlakozási folyamat támogatása.
- 6) Ajánlások a szakpolitikák és a szabályozórendszer számára.

Alkalmazott munkamódszerként a *Delphi*-típusú felmérést választották, hozzátársítva a helyzetértékeléseket, a jövőképeket és az ajánlásokat. A jövőképek szerkezete, változói című fejezetben a szerzők az alábbi mátrixot alkották meg:

	Aktív stratégia	Nincs stratégia
Nincsenek alapvető változások a világgazdaságban és a nemzetközi szervezetek működésében, az általános értékrendben.	<i>A partnerként együttműködő ország</i> Magyarország aktív, kölcsönös előnyökön alapuló és magas tudásintenzitású pályát kirajzoló stratégiát követve szervesen és szorosan beintegrálódik a világgazdaságba.	<i>A sodródó ország</i> Magyarország önálló stratégia nélkül, de legfeljebb közepes tudásintenzitású, rosszul fizetett tevékenységet végezve integrálódik a világgazdaságba.
Alapvető változások a világgazdaságban, a vállalatok és a nemzetközi szervezetek működésében, az általános értékrendben.	<i>Az alternatívan fejlődő ország</i> Magyarország egy új, „zöld” világba integrálódik aktív stratégiával, magas tudásintenzitású fejlődési pályán.	X

Forrás: OM, 2000. 51: Az irányító testület jelentése.

Óhatatlanul felvetődik a kérdés: hogyan szemléljük a *Kondratyev*-féle hosszú hullámok futását 2001-ben? Milyen logikai kapcsolat áll fenn a magyar gazdaság technológiai előrettekintési programja és a IV. ciklus leszálló ága (2. ábra) között? Felismerhetők a kapcsolatban a logikai lánc tudományosan elfogadott elemei, amelyek a következők:

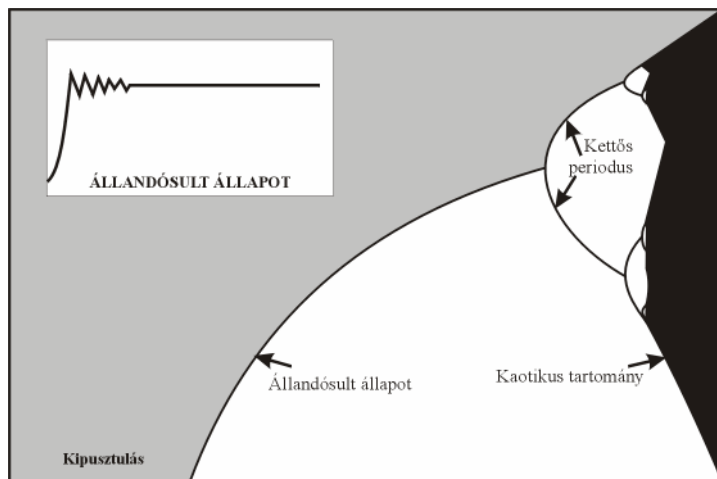
hosszú hullám felszálló ág kezdete =>
 instabil, kaotikus állapot =>
 káosz =>
 innováció gerjesztő hatás.

Az előzőekben említett *Gáspárné–Hideg–Nováky* (1995) kutatócsoport a gazdasági-társadalmi makromutatókat vizsgálta a káoszelmélet matematikai apparátusát alkalmazva. A jelen időszakig terjedő vizsgálatoknál a kutatóknak ügyelniük kellett arra, hogy kellően hosszú adatsorokat dolgozzanak fel.

A 2. ábrán IV. ciklusként jelölt görbe (*Kondratyev*-ciklus Európában) alsó szélsőértéke a kilencvenes évek közepét jelzi. A globalizációs folyamatok miatt a meghatározó (fordulópontot eredményező) innovációk ma már sokkal gyorsabban – rövidebb hatásláncon – futnak végig az egyes régiókon, s fejtik ki hatásukat a nemzetgazdaságokra. Mindazonáltal a kutatók egyöntetű megállapítása, hogy óvakodni kell a prognosztizált időintervallum „pontos” megadásától. Ezt az időszakot írja le az 1. táblázat KB) mezője is, mely megfelel a TEP-et indukáló jelen gazdasági helyzetnek. Figyelmet érdemel, hogy a TEP által időhorizontként választott 15–25 év intervallumban várható az évszázados trend görbe alsó szélsőértéke.

A TEP szakértői ténylegesen a 3. ábra „sötétszürke mezőjében” utazva próbálták fejlődési pályákat víziószerűen bejárni. A vízszintes tengelyen az idő szerepel. Függő változó lehet a káoszelmélet matematikai apparátusának megfelelően valamely naturális mutató, vagy annak fajlagos értéke (*Gáspárné–Hideg–Nováky*, 1995).

3. ábra

Forrás: Gleick, 1999. 88.

Összegzés

Nováky gondolatával azonosulva, összegzésül elmondható, hogy a jövőkutatásban is paradigmaváltást ösztönző káoszelmélet rámutat arra, hogy a jövő valószínű változatainak keresése helyett a *lehetséges jövők kimunkálását* kell a jövőkutatás középpontjába állítani.

A káosz innovációerjesztő hatása azonban mint láthattuk csak felhasználóbarát, a fejlesztések befogadására alkalmas társadalmi-gazdasági környezetben teljeseedik ki, gazdagítja környezetét. A kiteljesedéshez a globális és a regionális adottságok eltérőek. Eredményként könyvelhetjük el, hogy Magyarországon a brit példa nyomán Technológiai Előrettekintési Program (TEP) készült a gazdaság hét fő területére. Az elemzők a globalizáció veszélyeivel és előnyeivel együtt vizsgálták az európai régióba még be nem ágyazódott magyar gazdaság és társadalom lehetséges jövőképeit. A magyar gazdaság fejlődési pályára állása még nem történt meg, hiányzik az innováció stabil intézményi háttere, annak regionális szerkezete (*Ács–Varga, 2000*). A kétpólusú gazdaság törekény, kiszolgáltatott a transznacionális vállalatok üzletpolitikájának, geopolitikai eseményeknek, a globalizált pénzvilág diktátumának. A „szürke mezőben” még számos pályalehetőség áll a magyar gazdaság és társadalom előtt, amely lehetőségek nagymértékben függenek a bemeneti jellemzők megváltozásától. A nemzetgazdasági szinten hatékony beavatkozásokhoz egyedül a kormányzat rendelkezik komplex eszközzelrendszerrel.

A kutatók feladata a 20. század vége jelentős és sok veszélyt hordozó innovációi által determinált lehetséges jövők kimunkálása, amely – a génebeszet klónozásban elért eredményeire gondolva – igazán nagy kihívás minden egyes, vagy még embrionális állapotában megkettőzött tudós számára.

Jegyzetek

- 1) *Káosz*: az adott rendszer nem-lineáris természete által előidézett nem-periodikus (szabálytalan) viselkedés. A kaotikus viselkedés gyakran jellemezhető csatolt nem-lineáris differenciálegyenletekkel, amelyek alkalmazhatók a legkülönbözőbb rendszerekre. Az ilyen rendszerek időbeli fejlődését rövid távon pontosan lehet előre jelezni. A hosszabb időszakra vonatkozó viselkedést azonban nem lehet pontosan megjósolni, mert a különös aktorok egymáshoz közeli pályái a fázistérben gyorsan szeparálódnak az idő múlásával. Így, noha a rendszer determinisztikus – azaz leírható determinisztikus differenciálegyenletekkel –, a hosszú távú előrejelzés csak a kezdeti feltételek végtelen pontosságú ismeretében lehetséges. A káosz a fizikai rendszer időbeli fejlődésének nem periodikus jellegére vonatkozik, de a turbulenciát nem írja

le megfelelően, mert ez utóbbihoz a térbeli komplexitás is hozzá tartozik (Szabados–Szentgyörgyi, 1993. p. 525.).

- 2) *Innováció*: 1) Megújulási, fejlődési és a vele járó átalakulási folyamat; 2) Új módszerek alkalmazása, újítás; 3) Új termékek bevezetése az áruforgalomba; 4) Új ötletek, gondolatok, technikák, szerepek stb. kifejlesztése, átvétele és elterjesztése a modern ipari társadalomban, mint első számú követendő norma.
- 3) A vitatott feltalálói jogosultságra számos példát lehet találni a tudomány kultúrtörténetében, itt most csak párat említünk a magyar innovátorok közül:
  - A porlasztó feltalálójaként *Maybach* (1893) vagy *Bánki–Csonka* (1889)?
  - A VW „Bogár” típusának feltalálója *Barényi B.* (1926) vagy *F. Porsche*?
  - Az autók sorozatgyártása *Galamb József* és *C. Sorrensen* vagy *Ford* (Illényi, 1997).
  - A dinamó feltalálója *Jedlik Ányos* (1856–1861) vagy *Siemens* (1867)?
  - Televízióképcső: *Tihanyi Kálmán* vagy *V. K. Zworkin*?
  - Sugárhajtás elvén működő légi torpedó: *Fonó Albert* (1915) – érdektelenség fogadta (Magyar Szabadalmi Hivatal, 1997).

Irodalom

- Szabados I.–Szentgyörgyi Zs. (szerk.) 1993: A káosz és rendezetlenség kutatása. Glosszárrium. – *Magyar Tudomány*. 4. pp. 524–526.
- Ács J. Z.–Varga A. 2000: Térbeliség, endogén növekedés és innováció. – *Tér és Társadalom*. 4. pp. 23–39.
- Berend I. 1993: *Növekedés? Növekedés!* Budapest, Aula Kiadó.
- Gáspárné–Hideg–Nováky 1995: A társadalmi-gazdasági makromutatók és a káoszelmélet. – *Statisztikai Szemle*. 12. pp. 512–517.
- Gleick, J. 1999: *Káosz*. Budapest, Göncöl Kiadó.
- Illényi B. 1997: Magyar találmányok sorsa. – *Heti Világgazdaság*, 1997. szeptember 27.
- Kemény Cs. 1993: Instabilitás és innováció a jövőkutatásban. – *Magyar Tudomány*. 4. pp. 518–523.
- Kondratyev 1980: A gazdasági fejlődés hosszú hullámai. – *Történelmi Szemle*. 2. Magyar Szabadalmi Hivatal. Budapest, 1996: *Magyar feltalálók és találmányaik*.
- Nováky E. 1993: Jövőkutatás és káosz. – *Magyar Tudomány*. 4. pp. 512–517.
- Nováky–Hideg–Kappéter 1994: Jövőorientáltság a mai magyar társadalomban. – *Magyar Tudomány*. 4. pp. 431–442.
- Nováky E. 1995: Káosz és előrejelzés. – *Statisztikai Szemle*. 10. pp. 815–823.
- Nováky E. (szerk.) 1997: *Jövőkutatás*. Budapest, Aula Kiadó.
- Oktatási Minisztérium 2000: Technológiai Előrettekintési Program.
- Schumpeter, J. A. 1980: *A gazdasági fejlődés elmélete*. Budapest, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó.
- Sípos B. 1991: Hosszú ciklusok a gazdaságban. – *Marketing*. 3–4. pp. 203–208.
- Sípos B. 1997: *Vállalati prognosztika*. Pécs, Janus Pannonius Egyetemi Kiadó.

CHAOS AND INNOVATION
(TECHNOLOGY FORESIGHT PROGRAMME)

Lenke Rónaszegi

The importance of examining the relationship between chaos and innovation can be underlined by:

- the intensifying effect of globalization to the Hungarian economy;
- the new tendency of technological development which are based the results of interdisciplinary fields of sciences;
- the relative stability of the fields of ownership and the internal structure of the Hungarian economy 12 years after the social and economy changes;
- The results of the Technology Foresight Programme – a 3 years long analysis and proposal project.

The chaos theory as a tool of futurology provide us with the opportunity to link to the notion of innovation and to the Kondratiev waves. Our analysis shows that the period of the social and economic transition can be perceived as a mild-chaotic system. The Technology Foresight Programme envisioned three different scenarios for the Hungarian social and economic evolution. The propositions for the government and decision-makers are based on these scenarios. Futurology needed a shift in the original paradigm to realize that its primary role is to work on the possible future alternatives, but to reach the best alternative the economic policy has to act, for example by creating a favorable environment for social-technological innovation.

15. AZ ELÉRHETŐSÉG MINT TELEPÍTÉSI TÉNYEZŐ JELENTŐSÉGE MAGYARORSZÁGON

Bodor Éva

Az elérhetőség szerepe a telepítési tényezők között

A rendszerváltást követő időszakban a telepítési tényezők ismerete, az elvárásoknak való megfelelés elengedhetetlen feltétele volt – és természetesen a mai napig is az – a külföldi működő tőke Magyarországra áramlásának. E folyamat szükségességét elsősorban a magyar gazdaság nyitottsága, tőkehiányos volta, technológiai hiányosságai indokolták.

Bár a kezdeti időszakban elsősorban az alacsony munkabér, illetve a juttatott támogatások, kedvezmények jelentették országunk fő vonzerejét, ezek az előnyök egyre inkább súlyukat veszítik. A telepítési tényezők között előtérbe kerülnek a kedvező munkafeltételek, a kapcsolódó szolgáltatások, az infrastruktúra fejlettsége.

Permanensen érvényesül azonban egy telepítési tényező hatása, amely koncentrálna a külföldi működőtőke-befektetéseket: kiemelt szerepet kap az *elérhetőség*, a fővároshoz, illetve a nyugati határhoz való közelség.

Az elérhetőség tehát olyan tényező, amely erősen polarizálta a magyar gazdaságot, hatása az előző érában is jelentkezett, amikor bár más súlypontokkal, de ugyancsak jelentősen befolyásolta a gazdaság térségi szerkezetének alakulását.

A dolgozat kísérletet tesz arra, hogy – az elérhetőséghez erősen kapcsolódó telephelyelméletek, és azok közül is elsősorban az elemzés szempontjából leginkább releváns *Weber* ipari telephelyelméletének rövid áttekintését követően – bizonyítsa a – települések, térségek szempontjából adottságként jelentkező, csak jelentős finanszírozási forrás mozgósításával befolyásolható – fizikai távolság, illetve az elérhetőség minőségének kiemelkedő szerepét, és érvényesülését a magyar gazdaságban.

Telephelyelméletek és azok leképeződése az ipar térszerkezetére Magyarországon

A telephelyelméletek elsősorban a 19. század végén, 20. század elején kerültek a figyelem középpontjába. Kiemelhető közülük például *Thünen* mezőgazdasági telephelyelmélete – amely a mezőgazdasági termelés térbeli elrendeződését a város, a felvevőpiac körül a termék szállítási költségének és a termőterület bérleti díjának együttes hatásával magyarázza –, vagy *Weber* ipari telephelyelmélete, amely figyelmet érdemel a következőekben bemutatni kívánt elemzés szempontjából, ezért a későbbiekben részletesebb kifejtésre kerül. Ugyancsak kiemelkedő *Lösch* (a telephelyek és hálózataik térbeli modellezése), *Christaller* (*Lösch* elméletének továbbfejlesztésével a központi helyek elmélete) munkássága, *Isard*nak, az összes befolyásoló tényező optimalizálásán alapuló telephelyelmélete, vagy a legújabb, korlátozott racionalitást feltételező elméletek (*Rechnitzer*, 1994).

E dolgozat nem ad lehetőséget az említett szerzők eredményeinek részletes kifejtésére, a következőekben csupán *Weber* elmélete, illetve a modern irányzatok kerülnek bővebb tárgyalásra.

Weber elméletében – amelyet 1909-ben publikált – kísérletet tesz arra, hogy meghatározza az optimális telephelyválasztás kritériumait. A szállítási költségek minimalizálását tekinti követendő eljárásnak. Elmélete szerint az anyagindex – azaz az egy tonna késztermék előállításához szükséges nyersanyag –, illetve a telephelysúly – az egy tonna késztermék előállítása érdekében megmozgatott nyersanyag, illetve a késztermék súlya együttesen – egymáshoz viszonyított aránya alapján jelölhető ki a telephely optimális helye a nyersanyaglelőhelyhez, vagy a felvevőpiachoz közelebb. A költségminimalizálás módszere lehetőséget biztosít arra is, hogy egy alacsony bérköltséget kínálni képes település ugyancsak befolyásolhassa a telephely megválasztását (*Rechnitzer*, 1994).

Magyarországon az 50-es, 60-as években – figyelembe véve, hogy az aktuális gazdaságpolitika az iparra, elsősorban a nehéziparra koncentrált, illetve, hogy a szállítási költségek jelentősebb hányadát az alap- és segédanyagok telephelyre juttatása jelenti a nehézipar esetében – a nyersanyaglelőhely közelsége biztosította a telephely racionális megválasztását.

Weber elmélete tehát alátámasztja a középhegységi térségbe települt DNY–ÉK-i ipari tengely kialakítását, kialakulását, hisz ez a szerkezet a nyersanyagok mind egyszerűbb, gyorsabb elérhetőségét garantálta.

A rendszerváltás magyarországi folyamata jelentősen átrendezte az ország gazdasági térszerkezetét. Hasonló események zajlottak le hazánkban, mint a fejlett ipari államokban a 70-es években. Lecsökkent a fejlődés korábbi húzóerejének, a nyersanyagigényes iparnak a szerepe, s az újfajta térbeli elhelyezkedést

követő terciér szektor bővülése vált a fellendülés motorjává. Az átalakuló gazdasági szerkezet nem ugyanazokat a régiókat emelte a fejlődés élvonalába, amelyek a korábbi iparosítási szakasz vezető térségei voltak.

A kilencvenes évek meghatározó térségi-települési folyamata tehát a térségek differenciálódása, a térszerkezet megváltozása. Napjainkra lényegében összeomlott a magyar gazdasági térszerkezet mintegy négy évtizeden át legstabilabbnak látszó tartópillére, a már említett ipari tengely. Az északi megyék nehézipara végnapjait éli, és a Dunántúl ipari zónája is jelentős nehézségekkel küzd. Mára a tengely középpontjában fekvő főváros sem ipari „fellegvár” már, hanem pénzügyi, kereskedelmi, hatalmi-politikai központ – radikálisan átalakult szervezeti és foglalkozási szerkezettel.

Alapjaiban átformálódott tehát a telephelyválasztással kapcsolatos döntések feltételrendszere. A modern telephelyelméletek – a téma kiemelkedő művelői: *Stöhr, Malecki, Scott* – a matematizálható modellek helyett inkább az empirikus elemzésekre koncentrálnak. Elvetik azt a – korábban alapvető – prekonceptiót, mely szerint a piaci résztvevők kizárólag racionális döntéseket hoznak, hiszen racionális döntésekre olyan feltételek mellett kerülhet csak sor, melyek a valóságot erősen leegyszerűsítik. A telepítési döntéseknél a korlátozott racionalitást feltételezik: a döntési folyamat során néhány lehetséges alternatíva között – szubjektív megfontolásokat is figyelembe véve – dönt az aktor.

Döntését természetesen számos kvalitatív és kvantitatív tényező befolyásolja. A természeti környezet, a termelési tényezők, a kereslet, a szállítás és térbeli kapcsolatai, a technológia, a politikai, társadalmi, kulturális tényezők egyaránt hatással bírnak a telephely kiválasztására (*Rechnitzer, 1994*).

A nemzetközi cégek preferenciáit vizsgálva például kitűnik, hogy az emberi erőforrás minősége mellett az úgynevezett „puha” tényezők – városimázs, kulturális, nyelvi tényezők, egészségügyi, oktatási színvonal – játszanak jelentős szerepet a telephely-választási döntés során (*Probáld, 1995*). Természetesen kiemelkedő a pénzügyi támogatások, kedvező adózási feltételek, esetleg ingyen, vagy méltányos áron átadott telkek szerepe. Ez utóbbi tényezők befolyásolása – hasonlóan mint, a „puha” tényezők megfelelő kialakítása – minden település saját hatáskörébe tartozó feladata.

A következőekben – hangsúlyozva, hogy számtalan faktor befolyásolja a telepítési döntéseket – az elérhetőség magyarázó szerepét emeljük ki.

Az elérhetőség szerepe a külföldi működő tőke telephelyválasztásában

A magyar gazdaság fokozódó terciarizálódása felértékelte a piac közelségét. Nem meglepő tehát, hogy a korábban is kiemelkedő főváros tovább erősítette pozícióit. E kijelentést alátámasztja a legnagyobb száz magyarországi vállalkozás székhelyének vizsgálata. Az 1996-os állapot Budapest egyértelmű dominanciáját tükrözi. Emellett a korábban háttérbe szorított nyugati határ menti területek szintén felértékelődtek. Esetükben fokozottan jelentkezik elérhetőségük pozitív hozadéka.

A következő elemzés célja a fent vázolt tendenciák számszerű igazolása. Az elemzéshez választott módszer alapvetően korrelációs koefficiens meghatározása. Ennek során a megyék fővárostól, illetve nyugati határszéltől vett távolsága, illetve fő mutatói közti együttmozgások igazolhatják, vagy cáfolhatják az előzetes hipotézist, mely a következőképp fogalmazható meg:

A fővároshoz, illetve Magyarország nyugati határához viszonyított közelség összefüggésben van a térségek gazdasági teljesítményével.

Az elemzés a következő korlátozó feltételekkel értelmezendő:

- megyei szintű mutatók kerültek elemzésre (jellemzően 1994-es, 1997-es és 1999-es adatokkal),
- a fővároshoz viszonyított távolságot Budapest és a megyeszékhelyek közti távolság jelenti (kivétel ez alól Pest megye, ahol becsült átlagos távolság – 30 km – a számítás alapja),
- a nyugati határhoz viszonyított távolságot Sopron, illetve a megyeszékhelyek távolsága reprezentálja (ez természetesen jelentősen egyszerűsíti – de ezzel együtt következetesebbé teszi – az elemzést, hiszen a nyugati megyék székhelyei közvetlen eléréssel közelebb fekszenek a határhoz, mint Sopron „közbeiktatásával”,
- a pusztán fizikai távolságon alapuló számítások mellett az elérhetőség minőségének egyik aspektusa az autópályán megtehető távolság korrekciójával (0,66-os súlyozás, a maximálisan megengedett sebességek egymáshoz való viszonya alapján) vonható be az elemzésbe (a korrekció a térségek és Budapesthez viszonylatában végrehajtásra került).

Az egyszerűsítésekből egyértelműen következnek az elemzés hiányosságai:

- az elérhetőség vizsgálatánál az elemzés kiemelten a fizikai távolságra koncentrál, a minőségi tényezők közül csak egy kerül figyelembe vételre,
- Budapest dominanciája torzíthatja az elemzést.

Mindezek alapján tehát nem cél, hogy abszolút igazolható eredmények szülessenek. Cél azonban az előzetes hipotézis igazolása, illetve egy olyan eljárás definiálása, ami pontosítva, a felhasznált adatok körét jelentősen kibővítve eredményes elemzést tehet lehetővé.

Az elemzés továbbfejlesztésének lehetőségei – és szükséges – irányai:

- a felhasznált adatok körének időbeli kibővítése (releváns információkkal bírhat az 1990-től végzett összevetés),
- az adatok körének térbeli mélyítése (esetleges kistérségi szintű elemzés),
- az elérhetőség minőségi tényezőinek részletesebb elemzése (figyelembe véve azok időbeli fejlődését),
- a határok – a megyeszékhelyhez legközelebb eső határ – közelségéből származó dinamizáló hatások vizsgálata, az esetleges „kapuvárosi” szerepkörök kimutatása,
- faktoranalízis segítségével az elérhetőség szempontjából hasonló tulajdonságokkal bíró térségek lehatárolása.

Meghatározó makromutatók és az elérhetőség összefüggései

Az egy főre jutó GDP és az elérhetőség kapcsolata

Budapest és a megyeszékhelyek távolságát, illetve az egy főre jutó GDP mértékét vizsgálva a következő eredményre jutunk (1. táblázat):

1. táblázat

Az egy főre jutó GDP és az elérhetőség közti kapcsolat

Korrelációs koefficiensek	1994	1995	1996	1997	1998
Budapesttől mért távolság	-0,387	-0,400	-0,425	-0,442	-0,444
Budapesttől mért korrigált távolság	-0,373	-0,399	-0,428	-0,451	-0,462
Nyugati határtól mért távolság	-0,384	-0,452	-0,458	-0,487	-0,522

Forrás: Baranya megye statisztikai évkönyve 1997, 1998, 1999. Különböző oldalak alapján saját számítás.

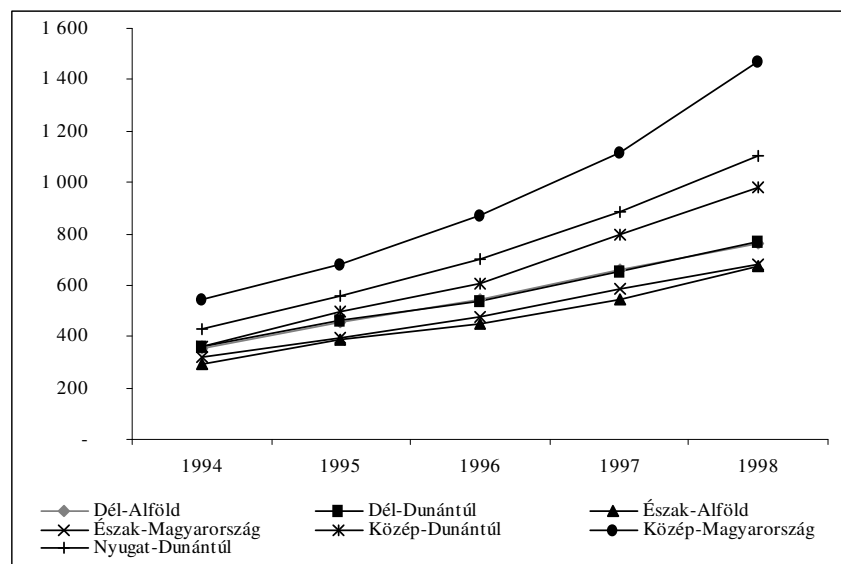
A negatív koefficiensek igazolják a feltevést, miszerint a kedvezőbb elérhetőség (azaz a kisebb távolság) összefügg a magasabb GDP-értékekkel. A koefficiensek értéke azonban csak közepes, tehát egyértelmű, szoros kapcsolatról ezek alapján nem beszélhetünk. Érdekes azonban figyelembe venni a tendenciákat: láthatóan erősödik a együttmozgás.

Ugyanez derül ki a GDP régiókénti alakulásának ábrázolásánál (1. ábra), a kedvezőbb elérhetőségűnek tekintett Közép-magyarországi, Közép-dunántúli, Nyugat-dunántúli régiók dinamikusabban fejlődnek, az előnyük növekszik a többi régióhoz viszonyítva.

1. ábra

Az egy főre jutó GDP alakulása, 1994–1998, ezer Ft

Forrás: Baranya megye statisztikai évkönyve 1997, 1998, 1999. – Különböző oldalak alapján saját szerkesztés.

A munkanélküliség és az elérhetőség összefüggései

A munkanélküliség és főleg a nyugati határhoz viszonyított távolság közti korrelációs koefficiensek már határozott együttmozgásra engednek következtetni (2. táblázat). (A pozitív értékek ez esetben a növekvő munkanélküliség és a növekvő távolság egyenes kapcsolatát jelzik.)

A nyugati határszélhez viszonyított távolság és a munkanélküliség összefüggéséből kitűnik, hogy a munkanélküliség fokozottan jelentkezik a távolabbi megyékben (az Észak-alföldi és az Észak-magyarországi régióban).

A munkanélküliség vázolt térbeli eloszlásának indokai között megemlíthető, hogy a nyolcvanas évek végét, a kilencvenes évek elejét sajátos mechanizmus jellemezte. Ebben az időszakban a nehézségekre a fejlett térségek – elsősorban

a főváros – gazdasága úgy reagált, hogy válságát „áthelyezte” a perifériákra: elsősébként az ingázó munkásokat bocsátották el, a kisebb vidéki telepeket zárták be. Emellett az északkeleti megyéket sújtotta leginkább a keleti piacokra termelő nehézipar, továbbá a mezőgazdasági tömegtermelés külső kapcsolatrendszerének összeomlása. Végül hátráltatta a térség fejlődésének – vagy legalább szinten tartásának – lehetőségét a kiépítetlen nagytérségi infrastruktúra, aminek hatására a tőke jellemzően megrekedett a nyugati térségekben és a fővárosban, egyértelműen korlátozva a munkavállalás lehetőségét.

2. táblázat

A munkanélküliség és az elérhetőség közti kapcsolat

Korrelációs koeficiensek	1995	1996	1997	1998	1999
Budapesttől mért távolság	0,443	0,475	0,485	0,471	0,515
Budapesttől mért korrigált távolság	0,495	0,525	0,539	0,524	0,556
Nyugati határtól mért távolság	0,723	0,736	0,749	0,756	0,765

Forrás: Baranya megye statisztikai évkönyve 1997, 1998, 1999. – Különböző oldalak alapján saját számítás.

A beruházások és az elérhetőség összefüggései

Az előzőekhez hasonló következtetésre juthatunk a beruházások vizsgálata esetén is (3. táblázat). Itt is érdemes figyelni a tendenciákra. Közepesen szoros kapcsolat mutatható ki az elérhetőség és a beruházott működő tőke között, mely együttmozgás egyértelműen növekedett 1994 és 1997 között. Szembetűnő azonban a visszaesés az 1999-es évben, a $-0,393$ -as korreláció a beruházások egyenletesebb térbeli eloszlását jelzi.

3. táblázat

Az egy főre jutó beruházások értéke és az elérhetőség közti kapcsolat

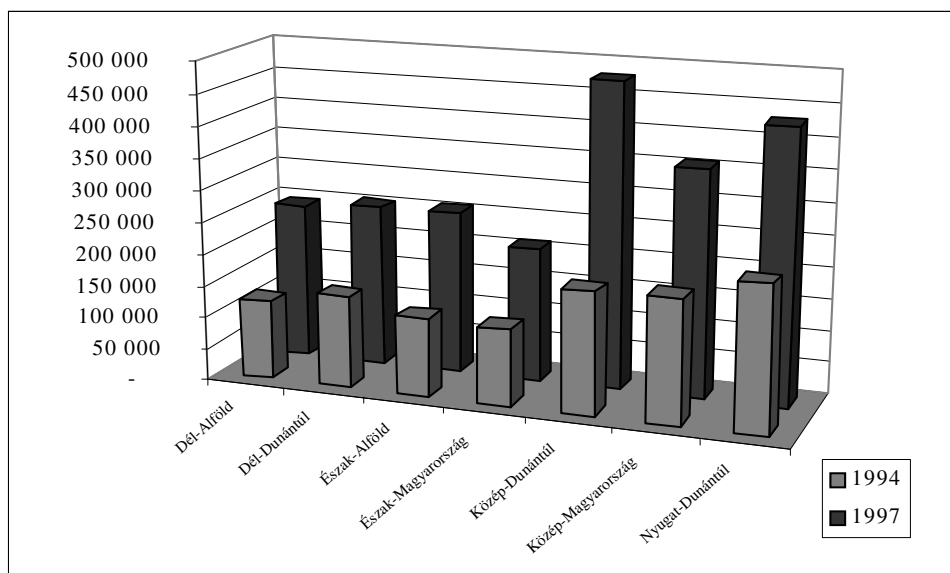
Korrelációs koeficiensek	1994	1997	1999
Budapesttől mért távolság	-0,512	-0,603	-0,393
Budapesttől mért korrigált távolság	-0,531	-0,651	-0,439
Nyugati határtól mért távolság	-0,562	-0,660	-0,639

Forrás: Baranya megye statisztikai évkönyve 1997, 1998, 1999. Különböző oldalak alapján saját számítás.

Mindez nem változtat azonban a tényen: a beruházások erőteljesebben jelentkeznek a nyugati országrészben. Ezt igazolja az 1994-es és 1997-es adatok regionális összevetését mutató 2. ábra:

2. ábra

Az egy főre jutó beruházások összege, 1994–1997, Ft

Forrás: Baranya megye statisztikai évkönyve 1994, 1997. Különböző oldalak alapján saját szerkesztés.

Látható, hogy Nyugat- és Közép-Dunántúl térségében kiemelkedően magas beruházási értékek jelentkeztek.

Az adatokat vizsgálva megállapítható, hogy a fejlett régiók képezték 1994-ben a beruházások célterületét. Ezekre a gazdaságilag fejlettebb és a magyar viszonylatban jónak mondható infrastruktúrával rendelkező területekre jutott a beruházások 54%-a (a 2. ábra alapját képező értékekből). Az időbeli változások elemzése alapján az is megállapítható, hogy átlagosan magasabb volt a relatív változás az eleve kedvezőbb helyzetben lévő régiókban, kiemelkedően magas a közép-dunántúli területeken. Ennek következtében ebben az időszakban a különbségek növekedéséről számolhatunk be.

Néhány további fontos mutató és az elérhetőség összefüggései

A GDP, a munkanélküliségi ráta és a beruházások mellett elemzésre került a vállalkozások száma, az ipari termelés mértéke, az export aránya (4–6. táblázat). Kisebb eltérésekkel hasonló jellegű korrelációs koeficiensek születtek, hasonló következtetések vonhatók le, mint a fent vázolt három indikátor esetén. Néhány érdekesebb értékre azonban felfigyelhetünk.

4. táblázat

A vállalkozások száma és az elérhetőség közti kapcsolat

Korrelációs koeficiensek	1997	1999
Budapesttől mért távolság	-0,423	-0,468
Budapesttől mért korrigált távolság	-0,410	-0,458
Nyugati határtól mért távolság	-0,392	-0,424

Forrás: Baranya megye statisztikai évkönyve 1997, 1998, 1999. Különböző oldalak alapján saját számítás.

5. táblázat

Az ipari termelés értéke és az elérhetőség közti kapcsolat

Korrelációs koeficiensek	1997	1999
Budapesttől mért távolság	-0,602	-0,553
Budapesttől mért korrigált távolság	-0,609	-0,591
Nyugati határtól mért távolság	-0,2979	-0,443

Forrás: Baranya megye statisztikai évkönyve 1997, 1998, 1999. Különböző oldalak alapján saját számítás.

6. táblázat

Az ipari értékesítésen belül az export aránya értéke és az elérhetőség közti kapcsolat

Korrelációs koeficiensek	1997	1999
Budapesttől mért távolság	-0,100	-0,018
Budapesttől mért korrigált távolság	-0,211	-0,150
Nyugati határtól mért távolság	-0,496	-0,581

Forrás: Baranya megye statisztikai évkönyve 1997, 1998, 1999. Különböző oldalak alapján saját számítás.

Az 5. táblázat jól mutatja az ipari termelés koncentrálódását Budapest térségében, megfigyelhető azonban Magyarország dinamikus térségeiben a kiegyenlítődés folyamata, illetve az ipari termelés eltolódása a nyugati országrész irányába. Ennél fontosabb talán, az ipari értékesítésen belül az export aránya (6. táblázat), az adatok tanúsága szerint a nyugati országhatárhoz közelebb települt vállalkozások jelentősebb mértékben exportálnak. Ennek okára a működőtőke-beruházások vizsgálata derített fényt, hiszen „Nyugat- és Közép-Dunántúl térségében kiemelkedően magas beruházási értékek jelentkeztek” például az 1997-es évben.

Összefoglalás, kitekintés

A választott téma, az elérhetőség, mint telepítési tényező vizsgálata többféle megközelítésre nyújt lehetőséget. Az alkalmazott módszer jogossága, a kapott eredmények természetesen vitathatók, sőt az egyszerűsítő feltételek miatt vitandók. Az elemzés célja csupán „egy olyan eljárás definiálása volt, ami pontosítva, a felhasznált adatok körét jelentősen kibővítve eredményes elemzést tehet lehetővé”.

Ami az egyszerűsítések ellenére is kitűnt: egyértelműen kimutatható az összefüggés a könnyebb megközelíthetőség, és a gazdasági aktivitás koncentrálódása között.

Annak vizsgálata, hogy az infrastruktúra fejlesztése, az autópályák, gyorsforgalmi utak, regionális repterek, esetleges multimodális közlekedési hálózatok kiépítése mennyiben módosítja az elemzést, sokkal cizelláltabb megközelítést tenne lehetővé. (A korrigált távolságok bár eredményeztek némi módosulást az értékekben, azt nem tekinthetjük szignifikánsnak.)

Végezetül újra érdemes leszögezni, hogy az elérhetőség bár fontos – Magyarországon különösen fontos – befolyásolója a telepítési döntéseknek, de semmiképp nem tekinthető kizárólagosnak. Az infrastruktúra fejlődésével jelentősége fokozatosan csökkenhet.

Irodalom

- Baranya megye statisztikai évkönyve 1994. Pécs, KSH Baranya Megyei Igazgatósága. 1995.
Baranya megye statisztikai évkönyve 1997. Pécs, KSH Baranya Megyei Igazgatósága. 1998
Baranya megye statisztikai évkönyve 1998. Pécs, KSH Baranya Megyei Igazgatósága. 1999.
Baranya megye statisztikai évkönyve 1999. Pécs, KSH Baranya Megyei Igazgatósága. 2000.
Probáld K. 1995: Városmarketing I. – *Comitatus*. 11. pp. 15–16.
Rechnitzer J. (szerk.) 1994: *Fejezetek a regionális gazdaságtan tanulmányozásához*. Győr–Pécs, MTA Regionális Kutatások Központja. pp. 35–68.

THE IMPORTANCE OF ACCESSIBILITY AS A “PLANTING FACTOR” IN HUNGARY

Éva Bodor

Following the change of regime, an understanding of the concept of “planting factors” was – and obviously still remains – a vital prerequisite for matching the requirements involved in the arrival of foreign investment in Hungary. This process was vital in Hungary since the country itself lacked both sufficient capital and suitable technology, and the need for an open economy demanded it. Although, initially, low wages and the various types of support and inducement available in Hungary were considered attractive, these benefits are now losing their significance; advantageous labour conditions, supplementary services and the development of the infrastructure are becoming more and more important.

However, the significance of one specific “planting factor” which produces a concentration of foreign investment is permanently detectable; this is *Accessibility*, or, in other words, closeness to the capital or to the western border of Hungary.

The aim of this paper is to prove the further hypothesis: *Closeness to the capital or to the western border has a direct relationship with the economic performance of the regions*. The method chosen for the analysis is basically to create correlation coefficients, and, with their help, to examine the connections between the distance of the counties from the capital (or from the western border) and the other main factors. The results of the analysis – with limited relevance due to the simplifications involved – support the initial hypothesis.

16. A MIKORÉGIÓK TŐKEVONZÓ KÉPESSÉGE A NYUGAT-DUNÁNTÚLI RÉGIÓBAN

Hegy Gábor

Bevezetés¹⁾

A településfejlesztés során alapvető kérdés, hogy a település, illetve vonzáskörzete milyen szinten képes arra, hogy tőkét vonzzon, és ezáltal megteremtse saját fejlődésének alapjait.

Magyarországon 1991 és 1999 között közel 12 200 milliárd forintnyi – 1998-as jelenértéken számítva (KSH, 1999) – beruházást hajtottak végre különböző gazdasági szervezetek. Ezek területi megoszlása nem egyenletes. A régiók szintjén messze Közép-Magyarország (elsősorban Budapest miatt) volt a legvonzóbb a beruházásokat végrehajtó cégek számára, Nyugat-Dunántúl pedig a második helyen szerepelt (1. táblázat).

1. táblázat

*A külföldi érdekeltségű vállalkozások számának megoszlása régiók szerint
1998. év végén, %*

Régió	A külföldi érdekeltségű vállalkozások megoszlása régiónként
Közép-Magyarország	58,2
ebből Budapest	51,5
Nyugat-Dunántúl	11,0
Dél-Alföld	8,8
Dél-Dunántúl	6,8
Közép-Dunántúl	6,8
Észak-Alföld	5,2
Észak-Magyarország	3,2

Forrás: Világgazdaság, 2000. április 27. p. 1.

Nem csak az országon belül és a régiók között található eltérés a tőkevonzás kérdésében, hanem a régiókon belül, a mikrorégiók között is.

A dolgozat a Nyugat-dunántúli régió mikrorégióit vizsgálja ebből a szempontból. E vizsgálatban mikrorégióknak a régió statisztikai kistérségeit tekintjük, hiszen azok rendelkeznek olyan összehasonlítható és értékelhető statisztikai adatokkal, amelyek segítségével bemutatható ezen területek tőkevonzó képessége. A tőkevonzó funkció elsősorban nem magához a kistérséghez (melynek ez nem célja, de lehetősége sem volna a támogatására), hanem a kistérségek központjaihoz, nagyobb településeihez kapcsolódik.

A dolgozatnak kettős célja van. Egyrészt bemutatja azokat a területeket, melyek eredményesebbek voltak a tőke vonzásáért folyó versenyben – a többiekkel szemben –, másrészt kitérünk arra, hogy ezt az előnyt milyen tényezők segítségével sikerült elérniük.

Gazdasági gócpontok

A tőke koncentrálódásának kifejezésére több statisztikai mutató is létezik. E vizsgálatban a következő három mutató segítségével mutatjuk meg, hogy – a statisztikai adatok alapján – mely mikrorégiókat preferálták jobban a beruházók:

- Az iparban található tárgyi eszközök bruttó értéke (millió Ft);
- Iparban található tárgyi eszközök bruttó értéke egy lakosra (Ft);
- Külföldi tőke által finanszírozott beruházások értéke (millió Ft).

A tárgyi eszközök koncentráltasága utal arra, hogy egy-egy térség mennyire tűnt sikeresnek a beruházások, befektetések vonzásában. A beruházások aktiválásukat követően tárgyi eszközként kerülnek nyilvántartásba, így ezek vizsgálata valós képet nyújt az egyes kistérségekbe áramlott tőke mértékéről.

Az 1. ábra a tárgyi eszközök bruttó értékét mutatja az iparban kistérségenként.

Az ábrán látható adatokhoz a következő megjegyzéseket szükséges tenni. Az egyes kistérségekben található tárgyi eszközök értékét jelentősen befolyásolja, hogy az adott területen a rendszerváltást követően megtörtént-e a privatizáció, és a vállalatok új tulajdonosai meg valósítottak-e, és ha igen, milyen mértékben pótlólagos beruházást.

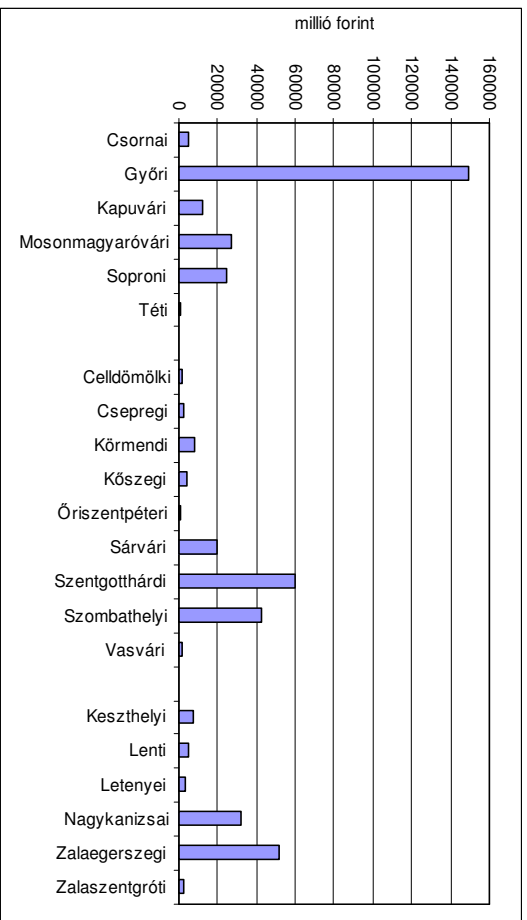
Az egy lakosra jutó tárgyi eszközök értéke Szentgotthárdon a legjelentősebb. Ennek indoka, hogy az átlagos népességszámú kistérségben történt egy – nemzetközi szinten is kiemelkedő mértékű – tőkebefektetés az Opel részéről.

A 2. ábra az iparban található tárgyi eszközök egy főre vetített értékét mutatja be.

1. ábra

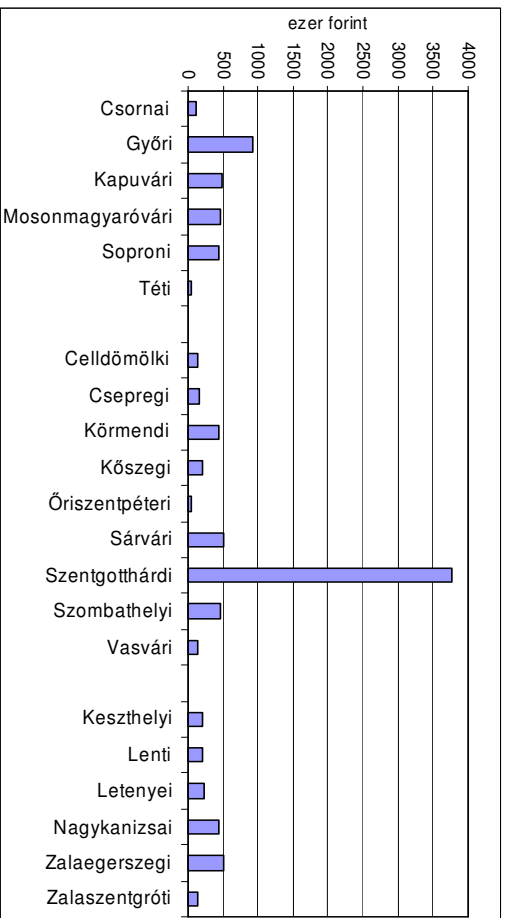
Tárgyi eszközök értéke a nyugat-dunántúli kistérségekben, 1997

Forrás: Saját számítás a KSH 1998-as adatai alapján.

2. ábra

Az iparban a tárgyi eszközök – egy lakosra jutó – bruttó értéke, 1997

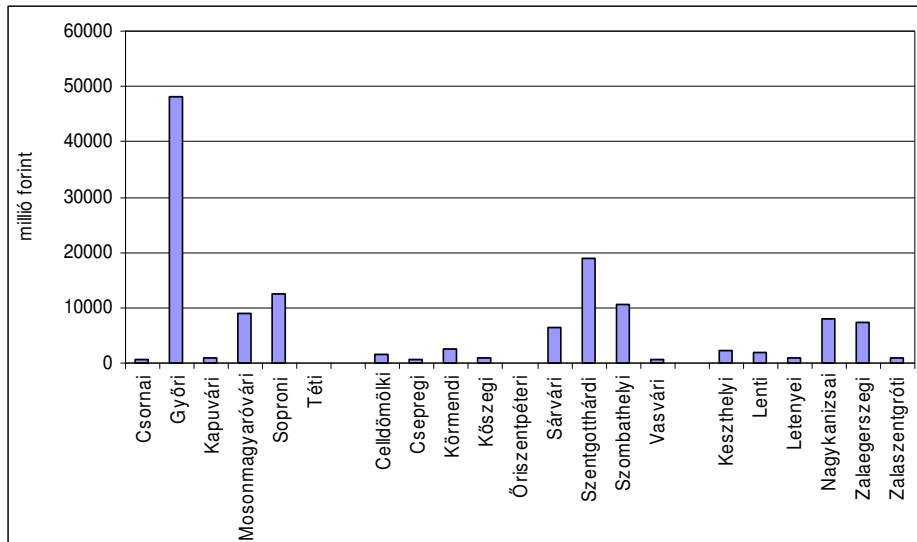

Forrás: KSH, 1998.

A 3. ábra az összes tárgyi eszköz közül csak a külföldi forrásból megvalósultakat tekinti. E téren 1995-ös adatok álltak csak rendelkezésre, melyek inkább tájékoztató jellegűek.

3. ábra

A külföldi tőke jelenléte a nyugat-dunántúli kistérségekben, 1995

Forrás: KSH, 1996.

A külföldi tőke jelenléte az egyes kistérségekben nagyon jól mutatja a terület tőkevonzó képességét, hiszen a külföldi telephelykeresőket nem befolyásolják – egyes régiók vagy települések irányában – az itthon megnyilvánuló pozitív vagy negatív előítéletek.

Az 1., 2. és 3. ábrákon bemutatott tényezők alapján kerültek kiválasztásra azok a kistérségek (2. táblázat), melyekről el lehet mondani, hogy valóban kedvelt célpontjai mind a külföldi, mind a belföldi tőkének.

A kistérségek a három fent vizsgált szempont alapján külön-külön rangsorolásra kerültek, majd az eredmények összesítésével kaptuk meg a végső sorrendet.

E kistérségek közül 5 megyei jogú városi központtal rendelkezik (Győr, Sopron, Szombathely, Zalaegerszeg, Nagykanizsa). A további három (Szentgotthárd, Mosonmagyaróvár és Sárvár) néhány egyedi nagyberuházásról ismert (Opel, Vogel-Noot, Flextronics, stb.)

2. táblázat

Kistérségek rangsorolása

Rangsor a szempontok alapján	Egy lakosra jutó tárgyi-eszköz-érték	Összes tárgyi-eszköz-érték	Külföldi tőke jelenléte	Összesített rangsor
Győri	2	1	1	4
Szentgotthárdi	1	2	2	5
Zalaegerszegi	4	3	7	14
Szombathelyi	8	4	4	16
Mosonmagyaróvári	6	6	5	17
Sárvári	3	8	8	19
Soproni	10	7	3	20
Nagykanizsai	9	5	6	20
Körmendi	7	10	9	26
Kapuvári	5	9	13	27
Keszthelyi	12	11	10	33
Lenti	11	12	11	34
Letenyei	14	14	15	43
Kőszegi	13	15	16	44
Celldömölki	19	16	12	47
Zalaszentgróti	16	17	14	47
Csornai	17	13	19	49
Csepregi	15	18	18	51
Vasvári	18	19	17	54
Óriszentpéteri	20	21	20	61
Téti	21	20	21	62

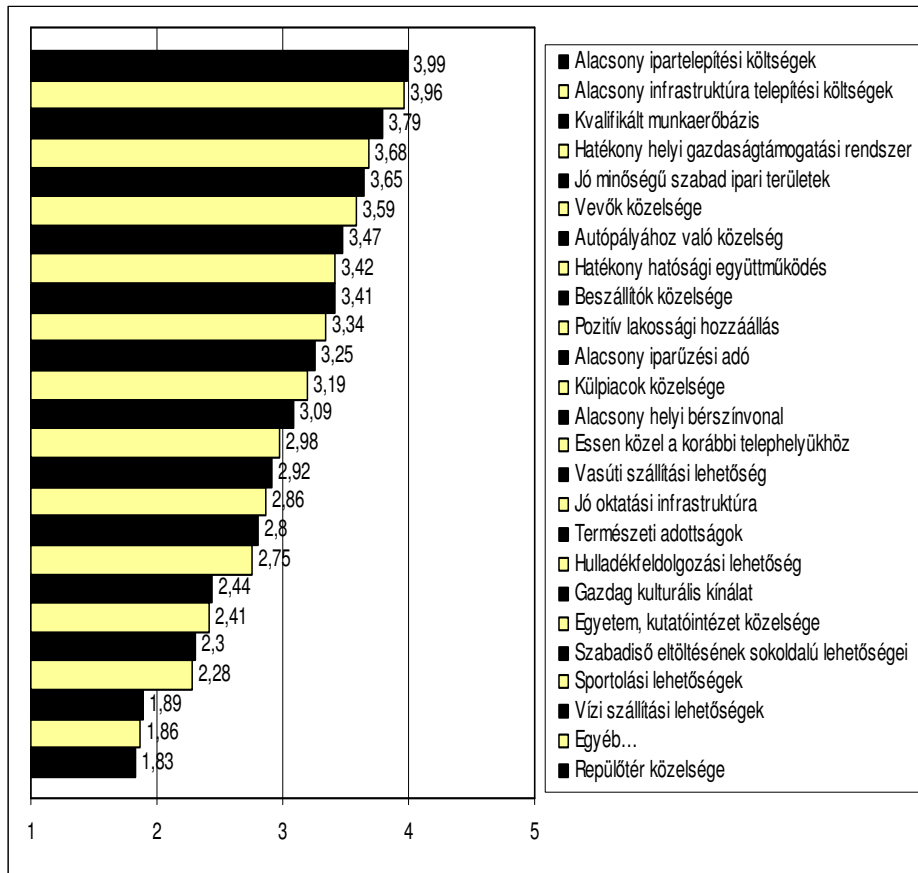
Forrás: Saját számítás.

Gócpontok vizsgálata

A Miskolci Egyetem Marketing tanszékén készült egy *felmérés (Piskóti–Danó–Schupler–Büdy, 1997)*, amely a nagyvállalkozások telephely-kiválasztási motivációs tényezőit kutatta. 106 olyan vállalkozást kerestek meg kérdőívükkel, amelyek további befektetések potenciális megvalósítói lehetnek az országban. A különböző tényezőket egy ötfokozatú skálán kellett minősíteniük, ahol az egyes a legrosszabb, az ötös a legjobb értéket jelentette. A kutatás eredményét a 4. ábra mutatja.

4. ábra

Régió- és településkritériumok a potenciális befektetőknél

Forrás: Piskóti I.–Dankó L.–Schupler H.–Büdy L. 1997.

Minden kistérségnél megnézzük, hogy – a felmérés és kutatók által legfontosabbnak ítélt szempontok (csoportosítva) alapján – valójában melyek rendelkeznek kiugró jellemzőkkel a többiekhez képest. Ezt követően az is górcső alá kerül, hogy milyen további közös tulajdonságokkal rendelkeznek, amelyek szintén elősegíthették a jó szereplésüket. Egyes szempontok vizsgálatánál kistérségi szintű adatbázist alkalmaztunk, más esetekben a kistérség központjának adatait használtuk fel. (Az ábrákon a sötétebb szín jelöli a nyolc fejlettebb kistérséget.)

Telephely és infrastruktúra

A telephely és infrastruktúra vizsgálata során az alacsony ipar-, illetve infrastruktúra telepítési költségeket, a jó minőségű szabad ipari területeket és a működő ipari parkok meglétét vettük figyelembe.

Az ipari parkok létrehozásának egyik célja, hogy olyan telephelyeket alakítsanak ki, amelyek teljes egészében közművesítve, infrastruktúrával felszerelve várják a potenciális betelepülőket. Másik célja, hogy a betelepült vállalkozások számára a magas színvonalú szolgáltatások széles körét tudják kínálni. Harmadik célként az e vállalkozások együttműködése során kialakuló szinergiát lehet említeni.

Azok a kistérségek, amelyekben a települések ipari parkot is létrehoztak – amelyek a célokban megfogalmazott pluszokat (kiépített közmű- és infrastruktúra rendszer, szolgáltatások széles köre, együttműködési lehetőség a már betelepült vállalkozásokkal) tudják nyújtani – előnyt élveznek azon térségekkel szemben, ahol ezt nem tudják biztosítani.

A nyolc kiemelt kistérség közül mindenhol található ipari park, amelyek Sopron és Nagykanizsa kivételével rendelkeznek betelepült vállalkozással is. (Nagykanizsa esetében nem túl régen megjelent egy befektetőcsoport, amely a tervek szerint komoly beruházásokat tud a város körzetébe irányítani.) Sopronban – az ipari parktól elkülönülve – található olyan iparterület, amely parkszerűen működik, biztosítja az infrastruktúrával kiépített telephelyet és a szomszédságában elhelyezkedő Ro-La terminálon egyéb szolgáltatásokkal (például logisztika, vámügyintézés) támogatja a vállalkozások tevékenységét.

Ipari park a fenti területeken kívül Letenyén, Rédicsen (Lenti kistérség) és Celldömölkön található. Ezek közül a rédicsi és letenyei park jelenleg még a fejlődés kezdeti fázisánál tart. Celldömölkön egy korábban is ipari területként működő zóna nyerte el az ipari park címet 1999-ben. A park jelenleg kezd el kialakítani a vállalkozások tevékenységét segítő szolgáltatásait és ezzel párhuzamosan a terület további fejlesztésébe kezdtek.

Munkaerő

A munkaerővel kapcsolatos vizsgálatba a kvalifikált munkaerőbázis, a népességszám és az alacsony helyi bérszínvonal került bevonásra.

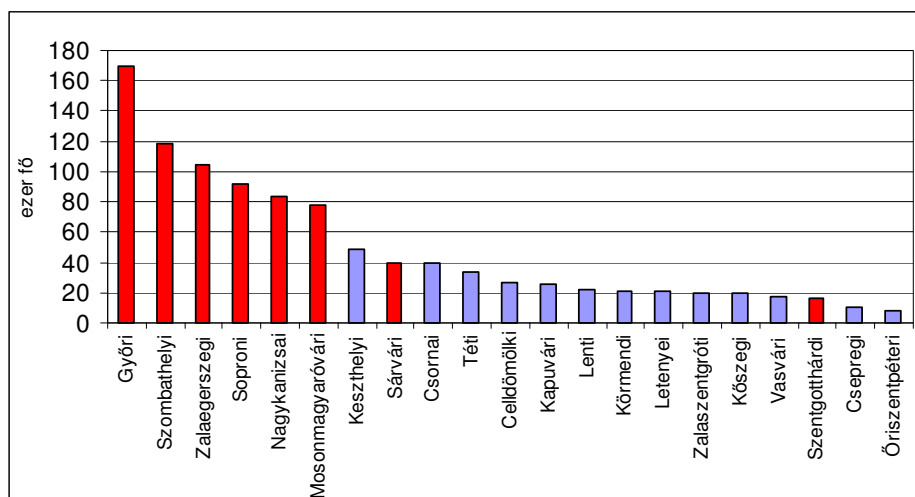
Bár a felmérésben a vállalkozások nem emelték ki, de egyes területek népességgondozása összefüggésben van a kérdéses térség gazdasági potenciáljával. Ennek oka elsősorban abban keresendő, hogy egyes szolgáltatások – amelyekre a multinacionális cégek nagy részének szüksége lehet – csak megfelelő

méretgazdaságossági – adott létszámú lakosság – feltételek esetén jelennek meg. Ezzel párhuzamosan a beruházók ott választanak elsősorban telephelyet, ahol ezek a szolgáltatások – például magas szintű banki, pénzügyi, logisztikai szolgáltatások – már jelen vannak. Másodsorban a lakosság adja a gazdasági tevékenységhez szükséges munkaerőt.

Az 5. ábra a kistérségek népességszámát mutatja be.

5. ábra

A kistérségek népességszáma, ezer fő

Forrás: KSH, 1998.

A munkaerő bér és egyéb járulékainak költségei adják az egyik legjelentősebb tényezőt a vállalkozások költségvetésében. Ezért „cserébe” a vállalkozások a következő elvárásokat támasztják a munkaerővel szemben:

- A munkaerő legyen képzett és magas színvonalon tudja ellátni a feladatait;
- A feladatok elvégzéséhez szükséges képességgel, képzettséggel ellátott munkaerő legyen helyben, ugyanis a távolról érkező munkaerő pótlólagos költségeket jelent.

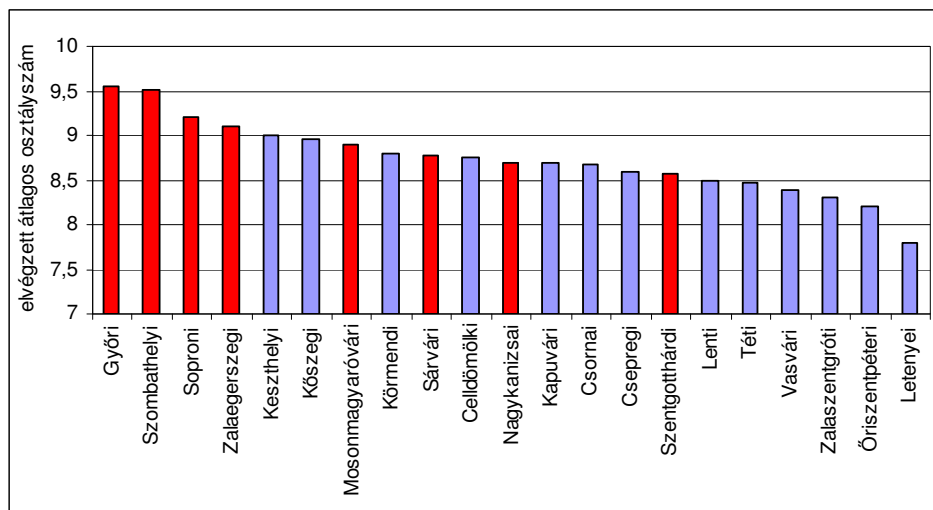
A kvalifikált munkaerőbázisra utaló legjobb statisztikai mutató a népszámlálás során készül, és az egyes térségekben mutatja meg a közép-, illetve felsőfokú végzettséggel rendelkezők arányát. Mivel a legutolsó – hozzáférhető – felmérés 1990-ben készült, az akkori adatok már nem tükrözik megfelelően a régió adottságait.

Az egyes kistérségekben a munkaerő kvalifikáltságát a következő rendelkezésre álló mutatókkal lehet kifejezni:

- az elvégzett átlagos osztályszám (6. ábra),
- a felsőoktatási képzésben részt vevők száma,
- a feldolgozóiparban foglalkoztatottak aránya.

6. ábra

Elvégzett átlagos osztályszám kistérségenként, 1997

Forrás: KSH, 1998.

A megyeszékhelyeken a legmagasabb a lakosság átlagos végzettsége. Az élmezőnyben megjelenik a keszthelyi és a kőszegi kistérség is, 9-hez közeli értékkel. Elsősorban a rurális jellegű kistérségekben alacsony az elvégzett átlagos osztályszám.

Az egyes kistérségekben található főiskolákon, egyetemeken tanulók számát mutatja a 3. táblázat. A kistérségek nem rendelkeznek befolyással arra, hogy van-e a területükön egyetem, főiskola, vagy sem. Ez adottság számukra, mégis azon települések, ahol található felsőoktatási intézmény jelentős előnyben vannak a többiekkel szemben, amennyiben ott gazdasági, műszaki, esetleg jogi végzettséget lehet szerezni – amely a vállalkozások számára elsődleges.

A 4. táblázat a hallgatók származási helye (megye) szerinti megoszlást mutatja be.

3. táblázat

Felsőoktatás

Kistérség	Felsőoktatásban hallgatók száma	Gazdasági, műszaki, jogi felsőoktatásban rész vevők száma
Győri	9217	6341
Soproni	3235	2030
Zalaegerszegi	1574	1031
Mosonmagyaróvári	986	986
Keszthelyi	888	888
Szombathelyi	5629	0

Forrás: KSH, 1998.

4. táblázat

*Felsőfokú oktatási intézmények nappali tagozatos hallgatói
a szülők lakhelye szerint*

	Győr-Moson-Sopron	Vas	Zala
Tudományegyetem	1339	701	1428
Műszaki egyetem	674	423	563
Agrártudomány egyetem	665	343	353
Orvostudomány egyetem	215	157	208
Hittudomány egyetem	140	69	112
Tanárképző főiskola	448	762	504
Tanító- és óvónőképző főiskola	658	146	206
Közgazdasági főiskola	180	159	354
Összesen	4319	2760	3728
Ezer főre	10,2	10,2	12,5

Forrás: KSH, 1998.

A legtöbb felsőoktatási képzésben résztvevő tanuló (4 319) és a legtöbb helyi intézményi hallgató (13 438) is Győr-Moson-Sopron megyében található, az ezer főre vetített érték viszont Zala megyében a legnagyobb.

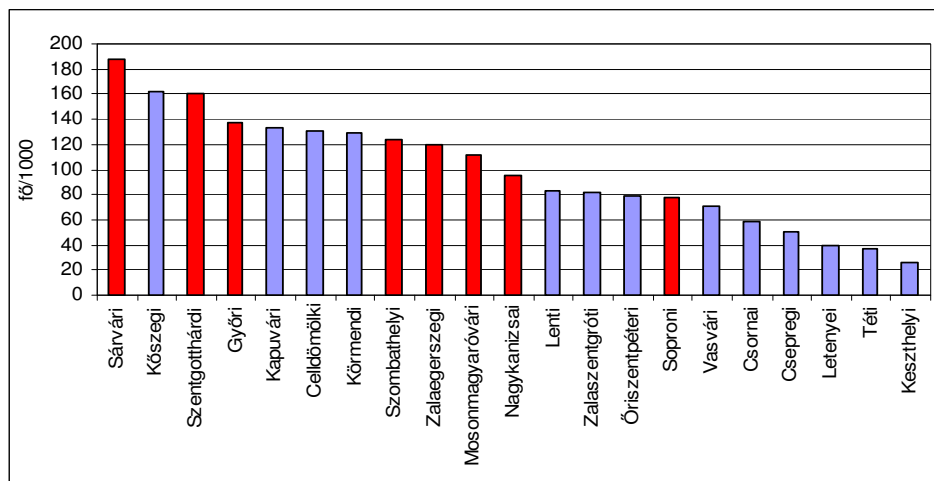
A feldolgozóiparban foglalkoztatottak arányát a 7. ábra mutatja be. A betelepülő vállalkozások elsősorban elektronikai, gépipari, vegyipari tevékenységekkel foglalkoznak és a tapasztalatok alapján más ágazatokból kevésbé foglalkoztatnak dolgozókat (pl. bányászokat, mezőgazdászokat). Egy korábbi kutatás (Kullmann–Hegy, 2000) kapcsán ki lehet jelenteni, hogy minél nagyobb egy

kistérségben a feldolgozóiparban foglalkoztatottak aránya, annál nagyobb valószínűséggel települ oda egy-egy multinacionális beruházó. Ennek oka elsősorban a már kialakult munkahelyi illetve gazdasági kultúrában keresendő. Azokra a területekre kevésbé megy nagy befektető, ahol nincs hagyománya a feldolgozóiparnak.

7. ábra

A feldolgozóiparban foglalkoztatottak aránya ezer főre vetítve, 1998

Forrás: KSH, 1999.

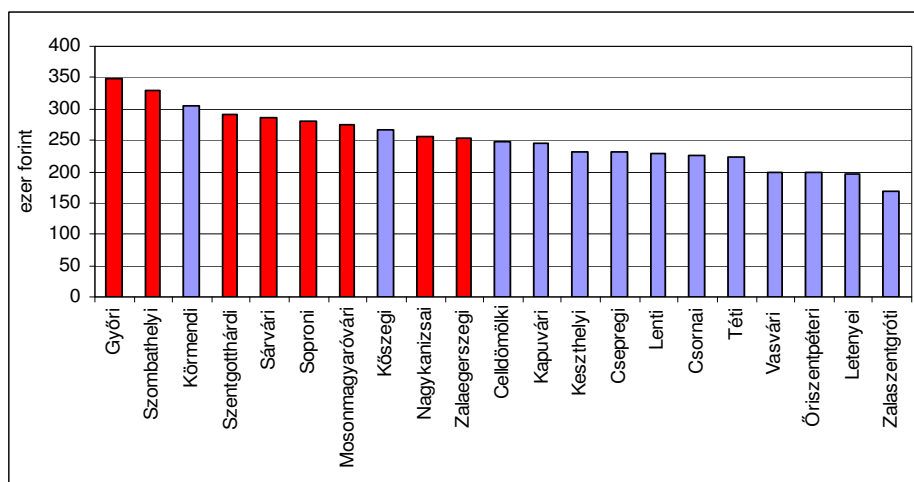
A nyolc kiemelt területen kívül nagyon magas értékkel rendelkezik Kőszeg, Kapuvár (jelentős a textilipar) és Körmend (bútoripar, gépgyártás). Az alacsony érték Keszthely esetében visszavezethető arra, hogy a település funkciója sosem a feldolgozóiparhoz, hanem a szolgáltatásokhoz, ezen belül is elsősorban a turizmushoz kapcsolódott.

Közép-Európától keletre haladva a bérszínvonal folyamatosan csökken. Magyarország előnye a keletebbre fekvő országokkal szemben fennáll, annak ellenére, hogy ott akár nagyságrendi megtakarítást is el lehet érni a munkaerőnek kifizetett költségek tekintetében. Ennek oka, hogy hazánkban a munkaerő költsége – a minőségéhez (szaktudás, munkakultúra stb.) képest – olcsónak számít.

A bérek tekintetében eltérések találhatóak az ország keleti és nyugati fele között, de a régiók szintjén is jelentős különbségek mutatkozhatnak. Ezt mutatja be a 8. ábra.

8. ábra

A személyi jövedelemadó alapot képező jövedelem, 1998

Forrás: KSH, 1999.

Gazdaságtámogatás

A gazdaságtámogatás tekintetében a hatékony helyi gazdaságtámogatási rendszerek, a sikeres helyi hatósági együttműködés, a pozitív lakossági hozzáállás és a vállalkozásoknak nyújtott szolgáltatások vizsgálata kerül előtérbe.

Sem a város vezetőinek, sem a városok lakosságának hozzáállását nem lehet számszerűsítve kifejezni, és ilyen szempontból vizsgálat alá vonni, ám nagyon fontos kérdések ezek, így mindenképpen foglalkozni kell velük. Több olyan példa található, amely azt mutatja, hogy akár a lakossági, akár a hatósági negatív hozzáállás elriaszthatja, sőt ki is zárhatja az érdeklődő befektetőket. Szerencsére sok olyan példa akad, amely azt mutatja, hogy megfelelő fogadtatás, segítőkészség esetén, kisebb-nagyobb más jellegű hátrányoktól is hajlandóak eltekinteni a letelepülni szándékozók. Egy a Dél-dunántúli régióból (Pécs) hozott példa az ELCOTEQ. A vállalkozás vezetőjének döntését – tudva bár, hogy Pécs városának nincs igazán jó közlekedési kapcsolata sem Budapest, sem nyugat felé – jelentősen befolyásolta a baráti, figyelmes bánásmód a város vezetősége részéről, és így több lehetséges település közül végül mégis Pécs mellett döntött.²⁾

A Nyugat-Dunántúlról jó példa Győr, ahol a helyi ipari park vezetőjének elmondása szerint „Elengedhetetlenül fontos a területfejlesztési tanácsnak, a vá-

ros vezetésének, a helyi iskoláknak, bármilyen jellegű kutatóbázisnak a szoros együttműködése. Ez az a csoportmunka, ami egy érdeklődőt meg tud győzni arról, hogy egy profi csapattal áll szemben, akiktől – bármilyen felmerülő probléma esetében – hatékony segítségre számíthat.”

A gazdaságtámogatási rendszerek közé tartoznak a vállalkezési övezetek, innovációs központok. Jelenleg mind a három megyeszékhelyen található inkubátorházak, melyeket a Vállalkozás Fejlesztési Alapítvány üzemeltet.

A régióban egy vállalkezési övezet található Lenti központtal. Az övezetbe tartozik Letenye és Lenti kistérsége, és két ipari park Letenyén és Rédcisen.

A vizsgált tényezők közül ez az egyetlen, amelyre a város vezetése illetve lakossága befolyással lehet. E szempont javításával tudják önerőből javítani a térség tőkevonzó képességét. A fenti példák igazolják azt, hogy érdemes is, mert a befektetői döntésben sokat nyom a latban!

A vállalkezéseknek nyújtott szolgáltatások közül a legfontosabbak az ipari parkokban, iparterületeken található logisztikai, pénzügyi, finanszírozási és a munkaügyi központok által nyújtott humán erőforrással kapcsolatos (munkaerő előválogatása, esetenként tanfolyamokon való felkészítése) szolgáltatások.

A kis- és középvállalkozások telephelyválasztása elsősorban a vállalkezés tulajdonosának lakóhelyéhez kötődik, mégis a városok, illetve az ipari parkok számukra is tudnak vonzó szolgáltatásokat kínálni. Az inkubátorházak, a tudományos központok, a szolgáltatóházak és végső soron az ipari parkok fő célja is a kis- és középvállalkozások támogatása, egyrészt kedvezményes szolgáltatással, másrészt azzal a lehetőséggel, amit egymás közvetlen közelsége jelenthet számukra (szinergia).

Az ipari parkok szolgáltatásai a betelepült vállalkezések számára szintén fontosak. Ezek napjainkban elsősorban a logisztikai szolgáltatásokat jelentik, de a közeljövő az információs szolgáltatások fontosságának felértékelődését hozhatja. A logisztikai szolgáltatások alatt külső szállítmányozással foglalkozó cégek jelenlétét, raktározási lehetőségeket, kombinált fuvarozási módok elérhetőségét, vasútpálya elérhetőségét és az ezekhez kapcsolódó gazdasági szolgáltatásokat kell érteni.

Elérhetőség

Az elérhetőség témakörben a vevők és beszállítók közelségét, az autópályák és a külpiacok megközelíthetőségét vizsgáljuk.

A vevők, beszállítók közelsége kétféle módon értelmezhető. Egyrészt érthető ez alatt időbeli közelség, másrészt térbeli közelség. Az időbeli közelség jó közlekedési elérhetőséget kíván, amely lehet közúton, vasúton, légi úton, illetve ví-

zi úton. A légi-, illetve vízi kikötők, az autópályák közelsége adottság a kistérségek számára, amelyek elhelyezkedésére szinte semmilyen befolyással nincsenek. Mégis, azok a területek, ahol található kikötők (légi vagy vízi), illetve amelyeket átszel egy fontos autópálya, rendkívül nagy versenyelőnyvel rendelkeznek azon területekkel szemben, ahol mindez hiányzik.

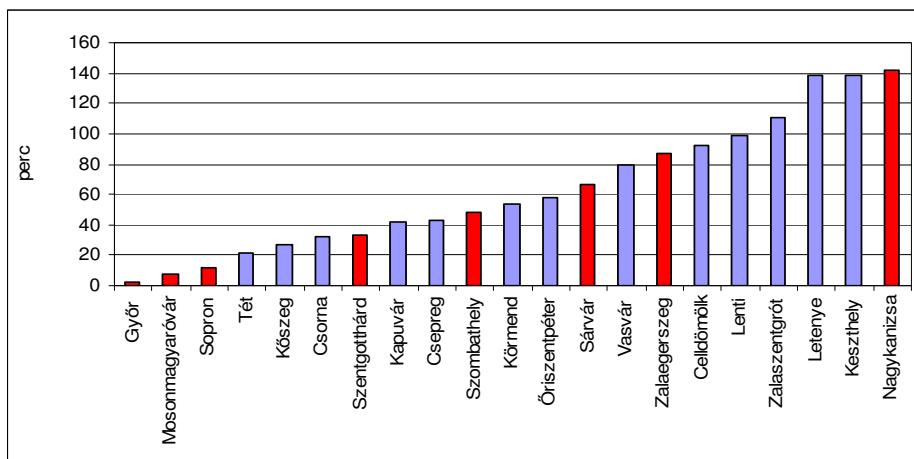
Minden letelepedett vállalkozás érdeke, hogy minél közelebb legyen a saját piacához (melyek az esetek 90%-ában Nyugat-Európában található), ezért elsősorban az ország nyugati határ menti területeit preferálják. További szállítási költséget és időt takaríthatnak meg e vállalkozások, ha a meglévő beszállítóikat maguk mellé tudják „csalogatni” – ugyanazon településre.

Jelenleg az autópályán, illetve autóúton való fuvarozás a leggyorsabb lehetőség a vállalkozások számára.

A 9. ábra mutatja, hogy az egyes kistérségek központjaiból hány perc alatt lehet a legközelebbi nyugati kapcsolódást biztosító gyorsforgalmi utat elérni, ezáltal a közlekedés gyors véráramába kapcsolódni. (A következő nyugati kapcsolódást biztosító autóutakat és autópályákat vettük figyelembe: Magyarország: M1, M15. Ausztria: A2, A3, A4, S3.)

9. ábra

A legközelebbi nyugati kapcsolódású autóút vagy autópálya elérhetősége, perc

Forrás: Saját számítás.

A gyorsforgalmi autóutak elérhetőségén túl meghatározó kérdés a közúti fuvarozás szempontjából Budapest, Bécs, illetve a legközelebbi nyugat-európai határátkelő elérhetősége. Az elérhetőséget tekintve a legkedvezőbb helyzetben

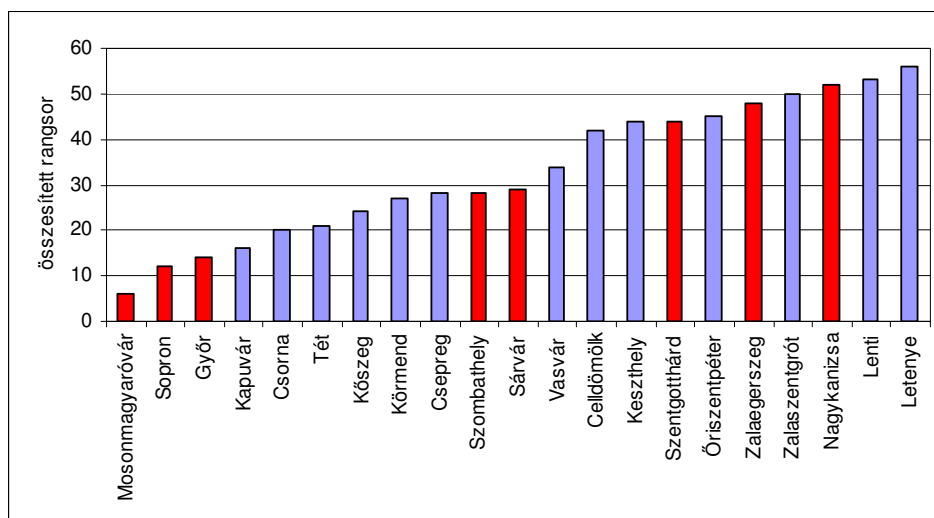
az M1-es autópályával érintett kistérségek vannak, így Győr-Moson-Sopron kistérségei közül a Győri, Csornai, Kapuvári, és a Soproni.

Budapest elérhetősége a belföldi kereskedelmi forgalom szempontjából, Bécs illetve a nyugati határátkelő az export és importforgalom szempontjából fontos. A jelentősebb vállalkozásokkal történt interjúk során kiderült, hogy e vállalkozások legfőbb piaca Nyugat-Európa, azon belül is elsősorban Németország és Ausztria.

A 10. ábra – rangsor szerint – összesítve mutatja be az egyes kistérségek központjainak Budapest, Bécs illetve a legközelebbi nyugati határátkelő elérhetőségét.

10. ábra

Kistérségek központjainak elérhetősége (Budapest, Bécs, valamint a legközelebbi nyugati határ szempontrendszer alapján) – összesített rangsor szerint

Forrás: Saját számítás.

A kistérségek rangsorolásra kerültek a három szempont (Budapest, Bécs és a legközelebbi nyugati határátkelő) alapján, majd a rangsorszámuk összegzése adta az ábrában felvázolt értékeket. A számítási mód miatt ezek az értékek nem abszolút számok, csak a régió belül alkalmasak összehasonlításra.

A nyolc kiemelt kistérség nem a lista elején található, hanem szóródva. Ez azt jelenti, hogy a kombinált elérhetőségen kevésbé múlik egy-egy térség tőkevonzó képessége.

A kistérségek jövőbeli fejlődési lehetőségét meghatározza az, hogy közülük melyek esnek valamely európai közlekedési folyosóba. A IV. korridor – az M1 képviseli Magyarországon – a régió északi részén halad át Győr-Moson-Sopron megyében. Az V. korridor – mely dél-európai kapcsolódást nyújt, elsősorban Olaszország irányába – Zala megyét szeli át, érintve a letenyei és a nagykanizsai kistérségeket, és az M7-es nyomvonalát követi.

A vasútnak csak a legnagyobb beruházók (Opel, Audi) számára van szerepe, a kisebbek általában nem használják ki a lehetőséget. A vízi és légi szállítás egyelőre még kevésbé jellemző, így ezek nem befolyásolják jelentősen a kiválasztási döntéseket.

A kistérségek értékelése a vizsgált szempontok alapján

Minden vizsgált szempont esetében felállítottunk egy rangsort, és a kistérségek sorszámaikat összesítettük. Ez alapján alakult ki a végső sorrend, amelyet összehasonlítottunk a fejezet elején felállított sorrenddel. Az első rangsor azokat a térségeket mutatta meg, amelyek valóban sikeresen vonzották a tőkét magukhoz. A második rangsor azt mutatja, hogy mely térségek rendelkeznek tőkevonzó potenciállal. Az 5. táblázat mutatja be a két sorrendet.

A vizsgált szempontok:

- Az ipari tárgyi eszközök egy lakosra jutó bruttó értéke;
- Az ipari tárgyi eszközök összesített értéke kistérségenként;
- A külföldi tőke jelenléte a kistérségekben;
- A legközelebbi autópálya elérhetősége;
- A vasúthálózatba való bekapcsoltság;
- A népességszám;
- Az elvégzett átlagos osztályszám;
- A feldolgozóipari foglalkoztatottak aránya.

Az első nyolc kistérség közül hét változatlanul az élen maradt. Ez igazolja azt, miszerint a három kezdeti mutató megfelelően kiemelte a legjobb tőkevonzó képességű területeket.

Míg a dolgozat elején az volt a kérdés, hogy a gyakorlatban mely kistérségekbe irányult a legtöbb tőke, az 5. táblázat most azt mutatja meg, hogy mely kistérségek mekkora tőkevonzó potenciállal rendelkeznek. E két vizsgálat eredményeképpen három csoport alakult ki (6. táblázat). Az első csoportba azok a térségek tartoznak, ahol a tőke jelenléte és a tőkevonzó képesség megfelelnek egymásnak. A második csoport azokat a területeket tartalmazza, amelyeket a tőke alulpreferált, vagyis a tulajdonságaik alapján magasabb tőkejelenlét volna

indokolt. A harmadik csoportba a túlpreferált kistérségek kerültek, ahol valamilyen okból kifolyólag több befektetés realizálódott, mint az a terület tulajdonságai alapján várható lett volna.

5. táblázat

Kistérségek rangsorolása

Jelenlegi sorrend	Első sorrend	Kistérségek	Összesített rangsor
1	1	Győri	14
2	5	Mosonmagyaróvári	44
3	4	Szombathelyi	48
4	7	Soproni	52
5	6	Sárvári	58
6	3	Zalaegerszegi	65
7	2	Szentgotthárdi	65
8	10	Kapuvári	69
9	9	Körmendi	77
10	14	Kőszegi	85
11	8	Nagykanizsai	91
12	17	Csornai	99
13	11	Keszthelyi	100
14	15	Celldömölki	102
15	12	Lenti	120
16	21	Téti	121
17	18	Csepregi	123
18	19	Vasvári	132
19	16	Zalaszentgróti	135
20	13	Letenyei	148
21	20	Őriszentpéteri	149

Forrás: Saját szerkesztés.

Az alul- illetve a túlpreferáltság okai:

- Egyrészt azokban a tényezőkben keresendőek, amelyek nem lettek megvizsgálva, mivel nem álltak rendelkezésre megfelelő adatok;
- Másrészt abban, hogy a dolgozatban elsősorban a feldolgozóipar számára ideális körülményeket figyeltük, márpedig a vizsgált Nyugat-dunántúli régió több kistérsége, települése más jellegű funkciókat alakított ki. Példaként felhozható Sopron, amelyet a táblázat „alulpreferáltnak” minősít, vagyis a kistérség telephelyadottságai kedvezőbbek, mint a helyi iparban

lévő tőke mennyisége szerinti pozíciója. Ennek ellenére a régió belül a soproni kistérségben a legalacsonyabb a munkanélküliség, vagyis a gazdaság valóban ki tudja használni a kedvező adottságokat. Más kérdés, hogy ez nem feltétlenül az iparba fektetett tőke mennyiségében jelent meg, hanem pl. a kevésbé tőkeigényes terciér szektorban tevékenykedő kis- és középvállalkozások számában;

- Harmadrészt a nem számszerűsíthető adatok is torzíthatják a végeredményt. Ezekre a dolgot utaltunk ugyan, de a számszerű eredményekben nem lehetett figyelembe venni őket (pl. hatósági és lakossági pozitív hozzáállás, hatékony együttműködés, segítőkészség stb.);
- Negyedrészt a vizsgálat során minden tényezőt azonos súllyal kezeltünk, a valóságban ezzel szemben eltérések mutatkozhatnak.

6. táblázat

A kistérségek értékelése³⁾

Megfelelően értékelt	Alulpreferált	Túlpreferált
	k i s t é r s é g e k	
<i>Győri</i>	<i>Mosonmagyaróvári</i>	<i>Zalaegerszegi</i>
<i>Szombathelyi</i>	<i>Soproni</i>	<i>Szentgotthárdi</i>
<i>Sárvári</i>	<i>Kőszegi</i>	<i>Nagykanizsai</i>
<i>Kapuvári</i>	<i>Csornai</i>	<i>Lenti</i>
<i>Körmendi</i>	<i>Téti</i>	<i>Zalaszentgróti</i>
<i>Keszthelyi</i>		<i>Letenyei</i>
<i>Cellödömölki</i>		
<i>Csepregi</i>		
<i>Vasvári</i>		
<i>Őriszentpéteri</i>		

Forrás: Saját szerkesztés.

Érdekes a Szentgotthárdi kistérség esete. A „túlpreferáltság” itt a legszembe-tűnőbb. Ez elsősorban az Opel beruházásával magyarázható, amely nagyságrendjének következtében a legnagyobb városok kivételével bárhol „túlpreferáltságot” okozott volna. Elmondhatjuk, hogy a tőke szükségszerűen „alulpreferál” és „túlpreferál” egyes térségeket, területileg nem egyenletesen oszlik meg. Szentgotthárd és térsége az egyik nyertese ennek a jelenségnek.

Végül a Letenyei és a Lenti kistérség esetében a tőke viszonylag nagy mennyiségének oka lehet a határ menti fekvés, ami – nem ausztriai szomszédságot takar, de –, ugyancsak szempont volt egyes beruházásoknál.

Összegzés

A vizsgált tényezők legtöbbje (*alacsony ipar- illetve infrastruktúra telepítési költségek; jó minőségű szabad ipari területek, működő ipari parkok megléte; kvalifikált munkaerőbázis; népességszám; kedvező helyi bérszínvonal; hatékony helyi gazdaságtámogatási rendszer jelenléte; sikeres helyi hatósági együttműködés lehetősége; pozitív lakossági hozzáállás; vállalkozásoknak nyújtott szolgáltatások; vevők és beszállítók közelsége; autópályák és a külpiacok megközelíthetősége*) olyan adottság a kistérségek számára, amelyeken legfeljebb nagyon hosszú távon tudnak változtatni. Az egyetlen tényezőcsoport, amelyre az egyes településeknek önmaguknak is van ráhatása – a gazdaságtámogatás. Ilyen lehet a település által nyújtott kedvezmény, az infrastruktúrával ellátott iparterület – esetleg ipari park – létrehozása, az inkubátorház vagy innovációs központ megvalósítása.

A kistérség lélekszáma belátható időn belül – a jelenlegi tendenciák figyelembe vételével – nem változik lényegesen. Az átlagos képzettségre nagyon minimális hatással tud lenni a terület. Szintén adottság egy kistérség számára, hogy korábban milyen jellegű tevékenység folyt a területén, illetve – a rendszerváltást követően – a privatizáció milyen eredményességgel zajlott le.

A beruházók által hozott telephely-választási döntések során előnyt élveztek azok a települések, amelyeken már korábban is számottevő volt a feldolgozóiparban, illetve a betelepülni szándékozó társaság tevékenységi körében dolgozók aránya, hiszen ez már kialakult, stabil munkahelyi, gazdasági kultúra meglétét jelenti. (Az ország keleti megyéiben, illetve az országtól keletre, gyakran ennek hiánya okozza az alacsony érdeklődést a tőkével rendelkező vállalkozások részéről.) Ez egy kulcskérdés, így az a három kistérség (Kőszeg, Kapuvár, Körmend), amely a kiemelt területek mellett rendelkezik feldolgozóipari múlttal, egyes tényezők javításával ki tudja majd használni az adottságait.

Bár az elérhetőség az egyik legfontosabb kérdés a telephelyek kiválasztásakor, az esetek nagy részében ez nem párosul azzal, hogy nyugati irányú autópálya legyen a közelben. Nem egy példa van arra (Tét, Csorna), hogy hiába van egy kistérségnek autópályája, ha más tényezőket tekintve rosszabb képet fest. Autópálya híján elegendő lehet az is, ha jó minőségű főúton elérhetők a települések. Vannak azonban a régióban olyan kistérségek (Celldömölk, Keszthely, Lenti), ahol az elérhetőség alacsony szintje a szűk keresztmetszet. Az e téren végrehajtott fejlesztés (autópályához való jó kapcsolódás) segítségével jobban ki tudnák használni – a többi szempontból relatíve – jó tulajdonságaikat.

Jegyzetek

- 1) A Terra Studio Kft. részére – a szerző által készített – SUSTRAIN Interreg II. projekt harmadik munkajelentésének egyik fő fejezete továbbgondolásával készült a kutatás.
- 2) Egy gyárlátogatás során a cég PR-menedzserének beszámolója alapján tettük ezt a megállapítást.
- 3) A táblázatban vastagon szedett kistérségek mind a két vizsgálat során az első nyolc között szerepeltek.

Irodalom

- Antalóczy K.–Sass M. 2000: Működőtőke-áramlások, befektetői motivációk és befektetésösztönzés a világgazdaságban és Magyarországon. – *Közgazdasági Szemle*. 5. pp. 473–496.
- Hitesy és Bartucz Üzleti Tanácsadó Iroda, 2000: Befektetők telephely-választási döntései. Marketing a tőkebevonás érdekében. Ipari Park Partnerség Program. – www.hitesy-bartucz.hu/download/IPPPtanulmányH&B.doc
- KSH Évkönyv 1996. Budapest, 1997. KSH.
- KSH Évkönyv 1997. Budapest, 1998. KSH.
- KSH Évkönyv 1998. Budapest, 1999. KSH.
- KSH Évkönyv 1999. Budapest, 2000. KSH.
- Kullmann Á.–Hegyi G. 2000: Ipari parkok Magyarországon. – *Falu–Város–Régió*. 6. pp. 17–18.
- Piskóti I.–Dankó L.–Schupler H.–Büdy L. 1997: *Régió- és településmarketing*. Miskolc, Miskolci Egyetem és Regionális Marketing Centrum Kft.
- Világgazdaság, 2000: Grafikon. – *Világgazdaság*. 2000. április 27. p. 1.

THE ABILITY OF THE MICRO-REGIONS IN THE WESTERN TRANSDANUBIAN REGION TO ATTRACT CAPITAL

Gábor Hegyi

In the course of the development of a settlement, the question of the level at which the settlement itself, together with its immediate environment, is capable of attracting capital to the area, and thus of establishing the bases of its own development, is a vital one..

This essay attempts to assess, in relation to the Western Transdanubian region, the ability to attract capital which each of its micro-regions possesses; it also examines the factors which influence the presence of capital to a greater or lesser extent in a particular region.

As a first stage, the capital attracting ability (that is, the amount of capital actually present) in each region is defined and is then modelled by means of three factors:

- The gross value of industrial plant and machinery
- The gross value of industrial plant and machinery per inhabitant.
- The gross value of investments financed by foreign capital.

In the second stage, those factors are investigated which primarily influence investors' decisions concerning premises. For this purpose, the results of a survey carried out by the Marketing Department of Miskolc University are used.

The third stage comprises a classified examination relating to micro-regions and according to factors derived from stages one and two. The factor groups under examination are the following:

- Premises and infrastructure;
- The characteristics of the local workforce;
- How the economy is supported (by local or central government);
- The accessibility of a region.

After examining these factor groups it was possible to assess the extent to which each of the micro-regions possesses the features listed above. This result was then contrasted with the actual concentration of capital, and also with its absence, in the micro-regions which were previously considered – hypothetically – as being suitable or unsuitable economic targets.

At the conclusion of the essay those features are presented which can assist in effecting certain changes within a micro-region, which can, in their turn, offer a more attractive picture to the investment decision-makers.

17. A MAGYAR VÁROSI TURIZMUS FEJLESZTÉSI LEHETŐSÉGEI

Bakucz Márta

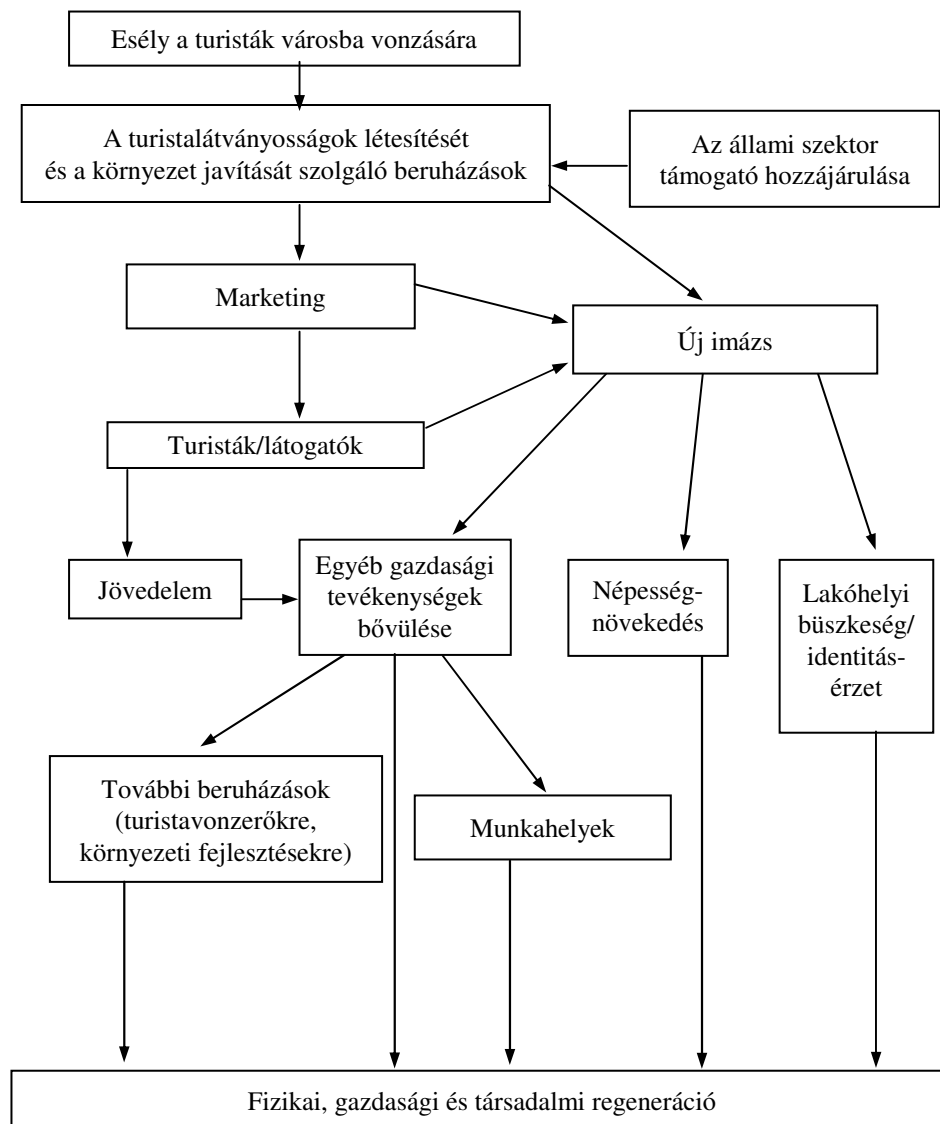
Már régóta ismert és elfogadott az a tény, hogy a turizmus gazdasági, társadalmi és környezeti szempontból pozitív és negatív hatást egyaránt gyakorol a turistákat fogadó településekre (Beioley et al. 1990). Azonban a közérdeklődés leginkább úgy tekint a turizmusra, mint a gazdasági fejlődés és megújulás lehetséges gerjesztőjére. Az 1970-es években ezt a lehetőséget elsősorban a vidéki területeknek tulajdonították (Duffield et al. 1981), majd az 1980-as évekre az urbánus térségek ilyen irányú potenciálja jelentősen megnövekedett (Vaughan, 1985, 1986). A későbbiekben olyan vélemény is kialakult, hogy a turizmus szerepet kaphat a városi regenerációs folyamatokban (Collinge, 1989). Ez azt jelenti, hogy a turizmus nemcsak közvetlen hatása miatt jogosult a promócióra, hanem a tágabb értelemben vett városi megújulást célzó stratégiákra gyakorolt befolyása következtében is (I. ábra). Teljes hozadékát pedig több tényező együttes hatása alakítja: az iparág helyi mérete, súlya, az odavonzott turisták száma, az általuk helyileg generált jövedelem és az újonnan létrehozott munkahelyek száma, a térség, település fizikai értelemben vett átalakulása, és mindezekhez társul még bizonyos marketing erőfeszítések hozzáadásával egy pozitív városimázs kialakítása.

Bár – hosszú távon – a turizmus munkahelyeket teremt és magánbefektetőket vonz, az, hogy az induláskor infrastrukturális és a környezet javítását célzó beruházási munkálatokra van szükség, egyben azt is jelenti, hogy az állami szektor kulcsszerepet kell vállaljon az említett stratégia bevezetésében. Jogosan merülhet fel a következő kérdés: Mennyiben reálisak a turizmussal szemben támasztott követelmények arra vonatkozóan, hogy a városi megújulási folyamat „katalizátorává” váljon, kiváltképp az EU-csatlakozásra váró, a gazdasági átalakulás gondjaival még mindig küszködő közép-kelet-európai régiók esetében?

Ebben a térségben a városok egy része iparosodott jellegű volt, ahol a turizmusnak egyáltalán nem volt hagyománya. Számos magyar város – köztük Pécs – az elmúlt több mint egy évtizedben jelentős gazdasági hanyatlással

1. ábra

A turizmus és a városi megújulás

Forrás: Law, 1989 alapján a szerző szerkesztése.

szembesült, mivel többé nem támaszkodhattak sem a korábban már megszokott és jól bevált kulcsiparágákra – ilyen volt Pécssett a bányászat –, sem a korábbi regionális vezető szerepből fakadó előnyökre. Ez utóbbi szempontból Pécs hátrányos helyzetbe került a Dél-dunántúli régióban zajló városversenyben. Ebből következően Pécsnek és a hozzá hasonló helyzetben levő városoknak feltétlenül újra kell pozicionálniuk magukat a „városértékesítési piacon”, és meg kell találniuk azt az egyedi és megkülönböztető „városterméket”, amely sikeresen odavonzza majd a vállalkozókat és az egyéni érdeklődőket.

A városoknak versenyképességük megőrzéséhez – a korszerű technológiát alkalmazó *termelőtevékenységek* mellett – kísérletet kell tenniük olyan, egyértelműen *fogyasztáson alapuló szektor* fejlesztésére is, mint a turizmus, a hozzá kapcsolódó szabadidős és kulturális funkciókat is beleértve. Mindkét kategórián belül megtalálhatjuk azokat a lehetőségeket, amelyek biztosan előtérbe hozzák a lokális komparatív előnyöket. Képes-e erre a *városi turizmus* Pécssett és a többi magyar – hasonló helyzetben levő és hasonló adottságokkal rendelkező – városban?

A turizmus általános gazdaságélénkítő szerepének lokális érvényesülése érdekében szükséges a keresleti piac igényeinek folyamatos követése, felmérése és elemzése, hogy az új évezred elején végre hatékony tervezésre és cselekvési program összeállítására kerülhessen sor. Sikerre a jövőben az a turizmus számíthat, amely messzemenően kielégíti a turista sokrétű igényeit, hasznot hoz a helyi vállalkozóknak, előnyöket jelent a lakosságnak, és óvja a természeti és az épített környezetet.

Egy ilyen hatékonyan működő városi turizmus kiépítésének elősegítése érdekében végeztünk 2000 nyarán felmérést, amely részben a Pécsre látogató turistákat kérdezte ki a városban tartózkodásuk tapasztalatairól, másrészt a helyi lakosság véleményét kérte ki arról, miként látják városuk versenyhelyzetét a szabadidős és üzleti turizmus vonatkozásában néhány más magyar „verseny-társ” várossal összehasonlítva. A felmérés első részét – a pécsivel nagyjából azonos időpontban – Grazban is lefolytattuk, azzal a céllal, hogy a városi turizmusban sikereket elérő második legnagyobb ausztriai város, tartományi székhely vendégkörét is megvizsgáljuk, s a hasonlóságokat, különbségeket összevetve megállapíthassuk, hogy mely pontokon találhatunk adaptálható módszereket, eljárásokat, melyek az itthoni körülmények között sikerrel bízathatnak.

Miért Grazra esett a választás, hogy a városi turizmusban elért eredményeinek adaptálhatóságát elemezzük? Azért, mert mindkét város természeti, épített és kulturális környezete alapjaiban hasonló, s így, adottságaikat tekintve, a turisták fogadására rendkívül alkalmasak. Pécssett azonban – Grazhoz képest – számottevő lemaradás tapasztalható az idegenforgalmi infrastruktúra fejlettsége terén, és a nemzetközi hírű kulturális, tudományos és az üzleti jellegű rendez-

vényekkel bővített kínálat is gyengébb. Ahhoz, hogy a grazi ötletek könnyebben átvehetővé váljanak, segítséget nyújt a két város közötti – immár több mint tíz éve fennálló – testvérvárosi kapcsolat, amely az együttműködéshez kommunikációs csatornát biztosít, elsősorban kulturális és oktatási területen, s reményeink szerint a jövőben egyre intenzívebben a gazdasági szférában is.

A felmérőlapok segítségével begyűjtött információk egyaránt szolgálhatják mindkét város általános és idegenforgalmi marketingjének pontosabb orientálását, valamint az eredmények elemzésére támaszkodva a városok – elsősorban Pécs – környezeti, ellátási, információs és szolgáltatási hátterének célirányos fejlesztését.

A kérdőíves felmérés Pécssett 2000. július 26. és október 29. között zajlott, Grazban pedig egy kicsit később, augusztus 31-én indult, és ugyancsak október végén zárult. A Pécssett beérkezett felmérőlapok száma igazolja, hogy a városi idegenforgalmi főidény nem kötődik kifejezetten a nyári hónapokhoz, hanem magában foglalja a kora őszi időszakot is.

A megkérdezettek pécsi, illetve grazi tartózkodásának kategóriába sorolása egy ponton megegyezett; mindkét helyen a vendégek többsége (Graz: 67%, Pécs: 47%) rövid üdülés céljából töltött el a városban néhány napot. A TourMIS¹⁾ által 1999-ben végzett felmérés ugyancsak megállapítja az Ausztriába érkező városlátogatókkal kapcsolatban, hogy a rövid látogatás a legtipikusabb. Ugyanezt támasztja alá az idegenforgalmi szakemberek által közölt adat, amely szerint a Grazban eltöltött átlagos vendégéjszakák száma 1,9 (*Stremayr*,²⁾ 2000), Pécssett pedig 1,6 (*Varga*,³⁾ 2000). Mindkét városban elsősorban ennek az átlagértéknek – mint a turizmusból adódó egyik legfontosabb nyereségforrásnak – a növelését szeretnék elérni a szállodaipar szakemberei. Felmérésünk adatai szerint mindkét városba a rövid látogatásra érkező turisták elsősorban városnézés céljából jöttek (Graz: 57%, Pécs: 47%), de jelentős motívumként szerepelt mindkét helyen a rokonok vagy ismerősök meglátogatása, illetve a város kulturális eseményein való részvétel.

Felmérésünkben a válaszadó turisták 1–5-ig terjedő skálán értékelték grazi illetve pécsi tartózkodásukat. Ez az eredmény mindkét városban átlagosan 4,0 körüli értéket mutat. Sokkal nagyobb szóródást tapasztalhattunk viszont a válaszadó turisták véleményében a felmérő lapunkban megadott 12 szempont szerint. Ezek a következők voltak: az ételek és az italok minősége, a vásárlási lehetőségek, a helyi lakosság barátságos viszonyulása, a város egyéni arculata, a város fekvése, a város megközelíthetősége, a turisták életét kellemessé, könnyebbé tevő dolgok elérhetősége, a vonzó árszínvonal, a kulturális lehetőségek, a város légköre, a szórakozási lehetőségek, valamint a szálláshelyek minősége és választéka.

A felmérésnek ez a része arra kérdezett rá, hogy a vizsgált időszakban a turisták hogyan értékelték Pécsset, illetve Grazot a megadott szempontok alapján, 1–5-ig terjedő érdemjegyekkel, ahol az „1” azt jelentette, hogy a város „egyáltalán semmit sem ajánl” számukra, míg az „5” a maximumot képviselte. Az egyes szempontok értékelésének átlaga Graz esetében mindenütt 4,0 feletti, kivéve a város által kínált árszínvonal megítélését, amely jóval szigorúbb a többinél, mindössze 3,4 pont. Pécs esetében a szálláshelyek, a szórakozási lehetőségek, a turisták életét kellemessé, könnyebbé tevő dolgok elérhetősége, valamint a város megközelíthetősége maradt az átlagpontoszámok alapján 4,0 alatti. Érdekes egybeesés, hogy Pécsset sem találták az árszínvonalat vonzóknak, sem a külföldi, sem az odalátogató hazai turisták.

A pécsi adatok feldolgozása során használt faktoranalízis megerősítette az átlagpontoszámok alapján kialakult képet, mivel kimutatta, hogy az egyes vélemények a város által kínált szálláshelyek minősége és választéka, a vonzó árszínvonal, s legintenzívebben a város megközelíthetősége tekintetében szóródtak. Az elemzésben összeállított mátrix az egyes változók közötti kapcsolat szorosságát mutatja, azt, hogy gyenge vagy erős a köztük levő kapcsolat a korrelációs együtthatók alapján. Így egyértelműen látszik, hogy Pécs város légköre és egyéni arculata között szoros összefüggés van, amihez kapcsolódik még a város fekvése is. Ez a három tényező mutatkozott döntő fontosságúnak a turisták úti cél választásánál, Pécsre jövetelüket megelőzően.

A város légkörét és egyéni arculatát a Pécsre látogató, a külföldiek között legjelentősebb szegmenst alkotó német vendégek is nagyon pozitívan értékelték. Véleményüket, igényeiket a városi turizmus tervezésével foglalkozó szakembereknek fokozottan figyelemmel kell kísérniük, nemcsak számbeli fölényük, hanem a mindkét város értékelésénél megmutatkozó, a hazainál is kritikusabb szemléletmódjuk miatt. Az ő értékelésük szerint Graz egyértelmű versenyelőnyrel rendelkezik Pécshez viszonyítva a városi turizmust elősegítő és szolgáló infrastrukturális háttér, valamint a vásárlási lehetőségek szempontjából. Az utóbbi elmarasztaló kritika intó jel lehet a várostervezők számára. Az elmúlt évek külvárosi bevásárlóközpontok építésére koncentrált fejlesztései után hasznosnak bizonyulna „visszafordulni” a belvárosba, és ott – lehetőleg helyi önkormányzati, esetleg állami célirányos pénzügyi támogatással – a régi, patinás üzletek nyereséges működtetését kellene elősegíteni. A grazi városi önkormányzat speciális projektje jó példa erre, amely középpontba helyezi a belvárosi üzletek tulajdonosainak, illetve bérlőinek vállalkozói érdekeit, segítve őket minél több vásárló, köztük a külföldi és a hazai turisták megnyerésében, ezzel egyidejűleg ösztönzi a kereskedőket a felbecsülhetetlen értékű belvárosi épített környezet ápolására, fenntartható léptékű fejlesztésére.

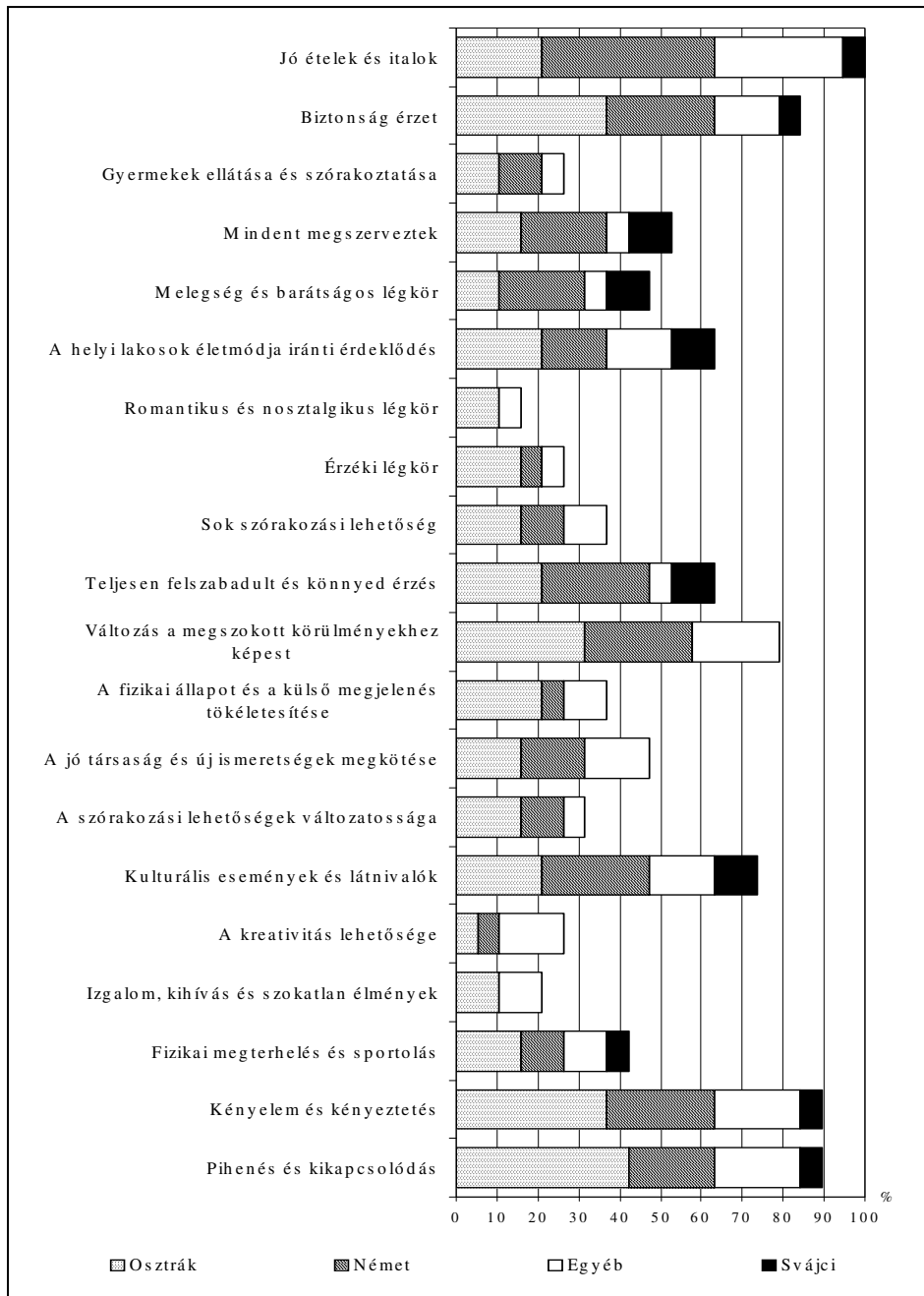
2. ábra

A látogatásra vonatkozó motivációk nemzetek szerint

a) Pécs

b) Graz

A pécsi adatokat értékelő faktoranalízis alapján megállapíthatjuk, hogy a városba látogató turisták tudatában erősen kötődik egymáshoz a szálláshelyek minősége, választéka és a szórakozási lehetőségek színvonala, a vásárlási lehetőségek, valamint az ételek és az italok minősége, ami a városi infrastruktúra turista vonzerőként betöltött szerepére utal.

Felmérésünk második nagy kérdéscsoportja azt vizsgálta, hogy a pécsi, illetve grazi városlátogatásra vonatkozóan melyek voltak a turisták részére a leglényegesebb megfontolások a célállomás kiválasztásakor. A felsorolt húsz állítás mindegyikével kapcsolatban kértük véleményüket, hogy azok „teljesen” „többnyire”, „egy kicsit” avagy „egyáltalán nem” vonatkoztak rájuk. Az összesítő diagramok bemutatják nemzeti bontásban, hogy az egyes motivációs elemeket milyen arányban érezték „teljesen” magukénak a két városban választ adó turisták.

Az ábrák összevetése során számos hasonlóságot láthatunk abból a szempontból, hogy mind Pécsen, mind Grazban milyen döntést elősegítő motívumot láttak legfontosabbnak a városba érkező turisták. Véleményük nyolc esetben megegyezett, ezek sorrendben (tekintet nélkül a választások pontos számadataira) a következők:

- pihenés és kikapcsolódás,
- kényelem és kényeztetés,
- kulturális események és látnivalók,
- változás a megszokott körülményekhez képest,
- teljesen felszabadult és könnyed érzés,
- a helyi lakosok életmódja iránti érdeklődés,
- biztonságérzet,
- a jó ételek és italok fogyasztásának lehetősége.

Ez utóbbi nagy hangsúlyt kapott mindkét városban a belföldi és a német turisták választásában is, mindemellett látható határozott igényük a pihenést, kényelmet és biztonságérzetet is adó városi tartózkodásra. Ez az eredmény ismételtén rámutat arra, hogy egy város turistákra gyakorolt vonzerejét mennyire meghatározzák az infrastrukturális adottságok (megfelelő szálláshelykínálat, éttermi választék, közbiztonság).

A kulturális események és látnivalók biztosítása olyan városi prioritás, amelyet a szakemberek a városi turizmus marketingtervezésénél nem hagyhatnak figyelmen kívül, mint lehetséges vonzerőforrást. Felmérésünk adatai is ezt tükrözik, mivel Pécsen és Grazban is a válaszadó hazai és külföldi (elsősorban német) turisták jelentős része fontosnak tartotta a desztináció választáskor, hogy városlátogatásuk során kulturális események és látnivalók közül válogathatnak. Ebben az irányban fejlesztettek ki a grazi városi turizmus szakemberei egy átfogó projektet, amely azt a célt tűzte ki, hogy Grazot 2003-ra Európa kulturális

fővárosává fejleszti. A „Kulturstadt 2003” nem egyszeri programcsomagot ajánl a megjelölt évre, hanem – egy folyamatos és tudatos városimázs-alkító munka eredményeként – szeretné a várost Salzburghoz hasonló színvonalú kulturális központtá fejleszteni, illetve fesztiválváros rangjára emelni.

A következőkben felsorolt projektek ragyogóan szemléltetik azt a komplex törekvést, amellyel Graz vezetői a különböző területek szakembereivel együttműködve a stájer főváros más osztrák turisztikai szempontból versenytárs városhoz viszonyított pozícióját kívánják erősíteni. Az „Ökostadt 2000” 1991-ben indult program integrált módon, számos környezeti problémát figyelembe véve próbált egy egységes helyi, környezeti politikát meghatározni Graz város számára az ezredfordulóig bezárólag. A program sikereként könyvelhető el, hogy Graz mára egy folyamatosan formálódó és gazdagodó imázsrendszer részeként – nagyvárosokra egyáltalán nem jellemző módon – a „tiszta víz” városává is vált.

Teljesen más irányban ugyan, mégis új színnel gazdagítja a Grazról kialakult képet az a jelenleg folyó komplex képzési program, amely az emberi jogok, a demokrácia és a jog szerepére kívánja irányítani az érdeklődők figyelmét. A projekt stratégiai célkitűzése Grazot az „Emberi Jogok Városa” rangjára emelni, elsőként Európában. Ez a cím azért is fontos megkülönböztető jeggel gazdagítja majd a várost, mivel földrajzi helyzetéből eredően kapuként szolgál Délkelet-Európa felé, s így elősegítheti ennek a régiónak Európához történő felzárkózását politikai és gazdasági értelemben egyaránt.

A felsorolt példák jelzik, hogy a várostermék összetettségéből eredően milyen sok lehetőség van az arculatformálásra, ami elősegíti sikeres értékesítését a fogyasztók (akár turisták, akár helyi lakosok) számára. A „hagyományos” termékek esetében – marketingfelfogás szerint – az imázs a legtöbb vásárlói döntésben főszerepet játszik, és szorosan kapcsolódik a termék által képviselt értékhez. Ez készíti a vásárlókat arra, hogy egy „márkanév” (terméket) előnyben részesítsenek a többihez viszonyítva. Meglátásunk szerint ugyanez érvényesül a komplex várostermék értékesítésekor is; a fogyasztó (turista, helyi lakos, befektető) terméket, márkát választ, s ott, ahol a jó közérzetet, meglepedettséget adó minőséget, értéket talál (feel good quality). Ha az üzleti környezet elemzése – esetünkben a vizsgált két város versenyhelyezete a városi turizmus piacán – azt mutatja, hogy nincs fenntartható versenyelőnyük a többi hazai versenytársához viszonyítva, akkor szükségessé válik új marketingstratégiai célkitűzése, és új termékek (márkák) létrehozása. Grazban a város értékesítésére irányuló marketingtervezés során folyamatosan figyelik, értékelik versenyhelyezetüket, a fogyasztói igényeket, és ennek alapján módosítják, finomítják marketingterveiket. Ha szükséges, a versenytársakétól különböző, új terméket (márkát) teremtenek (branding), és megkeresik annak egyedi értékesítési lehetőségét, a várostermék eladhatóságának fokozása érdekében (Marconi, 1999).

Következtetések

Egy legutóbbi ausztriai felmérés (Städtetourismus im Österreich, 1999) adatai szerint Graz a vendégéjszakák száma alapján az 1989–99-es időszakban 0,7%, az 1995–1999-es időszakban 22,4%, ezen belül 1998–99 viszonylatában 4,4% növekedést tudott felmutatni. A kiugró eredmény mindenképpen igazolja annak a tudatos várospolitikának a sikerét, amely 1995-ben megfogalmazta a grazi gazdaságfejlesztési stratégiát, s annak szerves részeként a város turizmusának fejlesztési irányelveit. Ez utóbbiak megvalósítására jött létre egy új hálózati rendszer „Graz Tourismus” néven, ugyancsak 1995-ben, amely egyesítette az intézményi erőfeszítéseket a városi turizmus ugrásszerű fejlesztésére irányuló projektek létrehozása érdekében. Ez az új intézményi hálózat piachatókony és a fogadóturizmusból adódó alapvető feladatrendszer teljesítését szolgálja.

Graz városi turizmusért felelős intézményrendszerének stratégiai fontosságú eleme a városháza hivatali keretében működő Gazdaság- és Turizmusfejlesztési Osztály, amely:

- összekötő kapocs a közhivatali elvárások és az üzleti érdekek között,
- koordináló egység, és egyben a trendalakító projektek kezdeményezője,
- partnerként közreműködik az állami pénzügyi támogatásokhoz fűződő ügyek lebonyolításában,
- tevékenységével elősegíti a város komplex gazdasági fejlődését.

Egy város pozicionálása akkor eredményes, ha rendelkezik stratégiaileg megtervezett és következetesen végrehajtott programcsomaggal. Ennek a folyamatnak Grazban nélkülözhetetlen eleme a város gazdasági és turizmus fejlesztési terveinek minél szélesebb körű bemutatása, és az érdekeltek cselekvési programokba történő bevonása. A grazi példák meglátásunk szerint azért ígéretesek és sikerrel bíztatnak a várostermék-értékesítés szempontjából, mert bizonyítják a profitorientált gazdasági szervezetek marketinggyakorlatának adaptálhatóságát.

Jegyzetek

- 1) TourMIS: Tourismus Marketing Informations System (Ausztriában), amely az Osztrák Nemzeti Turista Hivatal és a turizmus területén alkalmazott kutatásokat végző szakemberek közös projektje.
- 2) Hardt Stremayr: a „Graz Tourismus” vezetője, Graz.
- 3) Varga Csaba: HungarHotels, Palatinus Szálloda Önálló Egység igazgatója, Pécs.

Irodalom

- Ashworth, G.J.–Voogd, H. 1997: *A város értékesítése*. Budapest, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó.
- Beioley, S.–Maitland, R.–Vaughan D. R. 1990: *Tourism and the Inner City: An Evaluation of the Impact of Grant Assisted Tourism Projects*. London, HMSO.
- Collinge, M. 1989: *Tourism. A Catalyst for Urban Regeneration*. Unpublished paper to Vision for Cities Conference. Manchester.
- Duffield, B. S.–Vaughan, D. R. 1981: *The Economy of Rural Communities in the National Parks of England and Wales*. Edinburgh, Tourism and Recreation Research Unit, University of Edinburgh.
- Law, M. C. 1989: *Tourism as a Focus for Urban Regeneration*. Annual Conference of the Regional Studies Association. Typeset from disc by Roger Booth Associates Newcastle upon Tyne.
- Marconi, J. 1999: *The Brand Marketing Book: Creating, Managing and Extending the Value of Your Brand*. Lincolnwood (Chicago), NTC/Contemporary Publishing Group Inc.
- Michalkó, G. 1999: *A városi turizmus elmélete és gyakorlata*. Budapest, MTA Földrajztudományi Kutató Intézet.
- Städtetourismus im Österreich, 1999 – <http://tourmis.wu-wien.ac.at> – 10 Sept. 2001.
- Vaughan, D. R. 1985: *Tourism in the South East Dorset: The Economic Implications*. Eastleigh, Southern Tourist Board.
- Vaughan, D. R.–Wilkes, K. 1986: *An Economic Impact Study of Tourist and Associated Arts Developments in Merseyside: The Tourism Study*. Liverpool, Merseyside County Council.

OPPORTUNITIES TO DEVELOP CITY-TOURISM IN HUNGARY BASED ON SURVEY RESULTS

Márta Bakucz

City-tourism provides an obvious, general boost to the economy of a given location – to the city or town. The effect is clearly stimulating and makes an impact on several different areas – on job creation, on the support of local entrepreneurial activity and the promotion of investment and re-investment, on improving the general environmental culture, on helping to develop a sense of local identity – and also on sustaining and developing the concept of city marketing.

To be successful in this special segment of tourism there is an obvious need for the local authority to play some co-ordinating role in the organisation of tourism in their city – with the aim of formulating a public/private partnership with the local business community. To make this co-operation work effectively the local authority will need to use marketing tools themselves requiring new management methods, to adopt a fresh, market-oriented philosophy – and also a radically new institutional system to translate this philosophy into practice.

To boost the local economy, and to be able to feel the impact locally, it is absolutely essential to track continuously the changing market demands, to carry out surveys and to analyse them thoroughly – simply to be able to plan efficiently and to compile a realistic operational programme. The only form of tourism which will succeed in the highly competitive years facing us is one which satisfies tourists' needs totally, which produces profits locally and which clearly benefits the local population as a whole.

To attempt to foster the development of effective city-tourism we carried out a survey during the summer of 2000. This focused, on the one hand, on the opinions and experiences of the tourists visiting Pécs and, on the other hand, on the local people, who were asked how they saw – how they evaluated – their city in the current context of strong domestic competition for position in the leisure and business tourism markets. The first part of the survey was also undertaken in parallel in Graz – to investigate the visitors to Austria's second largest city, the capital of Styria, a city with outstanding experience and success in the area of city-tourism. By means of comparison, by looking for the similarities to – and the differences from – our domestic example, we might conceivably find common ground to assist us in the process of adaptation or of the adoption of methods and techniques which offer the hope of success in Hungarian conditions.

18. ALTERNATÍV LEHETŐSÉG A KIS- ÉS KÖZÉPVÁLLALKOZÁSOK FINANSZÍROZÁSÁRA A DÉL-DUNÁNTÚLON: A KOCKÁZATI TŐKE

Márton György

Bevezetés

A hazai kis- és középvállalkozások (a továbbiakban: KKV-k) fejlődését hátráltató egyik legfontosabb akadály a tőkehiány. A KKV-szektor helyzetét bemutató konjunktúravizsgálatok eredményei igazolják e probléma súlyosságát: a megkérdezett vállalkozások több mint egyharmada akut tőkehiányról panaszodik (KFI, 2000b), és a KKV-k közel fele aktívan érdeklődik külső finanszírozási források után (KFI, 1998).

A magyar KKV-k – különösen az induló, illetve az új növekedési pályára álló vállalkozások – nagy hányada nem képes a fejlesztési finanszírozásához, banki hitelhez jutni, mert nem tud megfelelni a kereskedelmi banki hitelezés követelményeinek. Ez még olyan országokban is nehézségeket okoz, ahol a hitelintézeti szektor sokkal több tapasztalattal rendelkezik a vállalkozásfinanszírozásban, és ahol a vállalkozások jövőben várható jövedelemtermelő képességét sokkal inkább elfogadják a hitelnyújtás alapjaként, mint nálunk.

A magyar KKV-k jövedelemtermelő képessége jóval alacsonyabb a nyugat-európai szintnél, ebből következően még azoknál a vállalkozásoknál is, amelyek kaphatnak banki hitelt, az azzal járó adósságszolgálat a fejlődés jelentős gátjává válhat, mivel a tőke- és kamattörlesztés elvonja a forrásokat a további fejlesztési beruházások elől. Ez sok esetben a vállalkozás eladósodását eredményezi: a törlesztő részletek fizetéséhez szükséges forrásokat a vállalkozás csak újabb hitelek felvételével tudja előteremteni. Ez tovább növeli a vállalkozás eladósodottságát, ráadásul rontja annak hitelképességét, emiatt további hitelekhez – a vállalkozás – csak még kedvezőtlenebb kondíciók mellett tud hozzájutni. A folyamat tehát egy ördögi kör, amelynek legtöbb esetben elkerülhetetlen következménye a vállalkozás fizetéképtelenné válása. A fentiekből következően a

KKV-k fejlesztési célú finanszírozását többnyire nem lehet kereskedelmi banki hitel felvételével finanszírozni.

A kockázati tőke jelentősége az, hogy a hagyományos hitel típusú finanszírozás helyett tőke típusú finanszírozást valósít meg. Az ilyen tevékenységet végző befektető cégek gazdasági szemlélete eltér a kereskedelmi bankokétól, és ebből az eltérő megközelítésből fakadóan olyan KKV-k fejlesztését is finanszírozzák, amelyek azt hitelből, saját forrásból vagy egyéb idegen források bevonásával nem tudnák megoldani (Magyar Hírlap, 1997). Mindez pedig kulcsfontosságú a magyar gazdaság fejlődése szempontjából, hiszen éppen az új technológiák bevezetésére és elterjesztésére alkalmas KKV-k lehetnek a magyar gazdasági fejlődés és megújulás jövőbeli motorjai.

A kockázati tőke fogalma és főbb jellemzői

A fogalomnak – viszonylagos újszerűségéből és komplex jellegéből következően – nincs egységes, mindenki által elfogadott definíciója. A szakirodalomban a kockázati tőke (risk capital) és a vállalkozási tőke (venture capital) fogalmak használatában erős átfedések vannak. Az angolszász szakirodalomban a vállalkozási tőke szűkebb fogalmat takar, mint a kockázati tőke, tehát minden vállalkozási tőke egyben kockázati tőke is, de nem minden kockázati tőkebefektetés tekinthető vállalkozási tőkebefektetésnek. A német, illetve a magyar szakirodalom azonban éppen fordítva kezeli ezeket a fogalmakat: a vállalkozási tőkét tekintik szélesebb körű, a kockázati tőkét pedig szűkebb körű fogalomnak. Tehát az angol venture capital magyar megfelelője a kockázati tőke, nem pedig a tükröfordításból adódó vállalkozási tőke.

A kockázati tőkefinanszírozási tevékenység definíciójaként a következő meghatározást tartom a legmegfelelőbbnek: „a kockázati tőke hivatásos pénzügyi közvetítők alaptőke-befektetését jelenti olyan, tőzsdén nem jegyzett vállalkozásokba, amelyek az átlagosnál nagyobb növekedési potenciállal, illetve értéknövelő képességgel rendelkeznek, és ahol a befektetők célja a maximális tőkennyereség” (Karsai, 1995)

A kockázati tőkefinanszírozásnak számos olyan jellegzetessége van, ami egyértelműen megkülönbözteti az egyéb finanszírozási formáktól. A legfőbb tulajdonságok a következők:

- *Hivatásos pénzügyi közvetítők:* A kockázati tőketársaságok a befektető-finanszírozó tevékenységükkel közvetítő szerepet látnak el a pénz- és tőkepiacon a pénztulajdonosok, és a kockázati finanszírozást igénybe vevő vállalkozások között. A pénztulajdonosok széles köréből megtakarításokat gyűjtenek, és az így mozgósított forrásokat vállalkozások finanszírozásába forgatják.

- *Vállalkozásokban részesedést szereznek:* A kockázati tőketársaságok nem a hitelfolyósítás szokásos módján – visszafizetési kötelezettséggel és kamatfizetés ellenében – vesznek részt a vállalkozások finanszírozásában, hanem a befektetésük ellenében a vállalkozásokban résztulajdont szereznek. A vállalkozás számára a kockázati tőkefinanszírozás saját tőkeként jelenik meg. A kockázati tőkéstől olyan vállalkozás is részesülhet tőkében, amely nem tud hitelhez jutni, mert nem rendelkezik a hitelképességhez elegendő vagyoni fedezettel, sem pedig megfelelő kezeléssel.
- *Részt vesznek a menedzsmentben:* A kockázati tőke nemcsak tőkét biztosít az ígéretes vállalkozások számára, hanem szükség szerint részt vesz azok menedzselésében is. A menedzsmentbe bekapcsolódás révén a kockázati tőke megteremti annak lehetőségét és intézményes kereteit, hogy a vállalkozás sikerének biztosítása érdekében mozgósítsa a saját üzleti kapcsolatait, és abba szükség szerint bevigye a saját szakembereit is.
- *Jelentős üzleti kockázatot vállalnak:* A kockázati tőketársaságok üzleti tevékenységük lényegéeként olyan kockázatokkal dolgoznak, amelyek mértéke és természete a hagyományos (pl. kereskedelmi banki) finanszírozási ügyletek gyakorlatában többnyire már elfogadhatatlan. Ezeknek a kezelése – éppen a mértékükből és a természetükből adódóan – igen sajátos ismereteket és tapasztalatokat igényel.
- *Profitérdek alapján működnek:* A kereskedelmi bankok a pénzforrásokat a hitelkérelmező általános hitelképességének vizsgálata alapján helyezik ki. A kockázati tőketársaságok ezzel szemben üzleti értelemben más minőséget képviselnek, mint a pénz- és tőkepiac többi szereplője. A magánkézben lévő kockázati tőkére jellemző, hogy a befektetése célpontjául választott vállalkozáshoz hasonlóan a vállalkozás minél nagyobb jövedelmezőségét tekinti a legfontosabbnak, tehát neki is a profitszerzés az alapvető – és egyben természetes – célja.
- *A befektetéseiket idővel kivonják:* A befektetett tőke kivonása a résztulajdon értékesítésével realizálódik. A kockázati tőke érdekeltsége sokkal inkább a maximális tőkenyereség eléréséhez fűződik, mintsem ahhoz, hogy a részvételével felépített vállalkozásokból osztalékot húzzon.

A kockázati tőkefinanszírozás helyzete Európában

Az USA-ban és az Egyesült Királyságban már a negyvenes évek közepén megjelent a kockázati tőkebefektetési tevékenység. Európán belül Franciaországban (1972), Svédországban (1973), majd valamivel később Németországban (1975), Spanyolországban (1978) és Hollandiában (1981) is megindult a kockázati tőkefinanszírozás.

A 80-as évek elejétől a 90-es évek végéig az európai kockázati tőkebefektetések kumulatív értéke meghaladta a 125 milliárd EUR-t. A befektetési érték dinamikus növekedését jelzi, hogy a 1999. évi befektetések összege elérte a 25,1 milliárd EUR-t, ami az 1994-es befektetési érték több mint 4,6-szorosa (EVCA, 2000a).

A kockázati tőkebefektetők szerepe a vállalkozások működésében

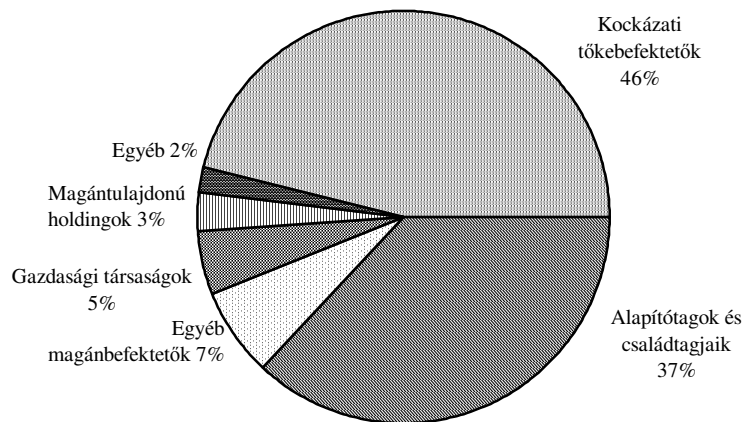
Nemzetközi vizsgálatok eredményei szerint a kockázati tőkebefektetők ugyan jelentős, átlagosan 46%-os részesedést birtokolnak portfólióvállalataikban (1. ábra), a kockázati tőkések több mint 60%-a azonban csak kisebbségi részesedéssel rendelkezik (2. ábra).

A kockázati tőkebefektetők által a portfólióvállalataikba investált tőke átlagos nagysága 2000 első félévében 2,9 millió euró volt (EVCA, 2000b). A kockázati tőketársaságok 71%-a 5 millió euró alatti összeget fektetett be, 42%-uk pedig 1 millió EUR-nál kisebb összeget (Coopers&Lybrand Corporate Finance – EVCA, 1996).

A kockázati tőkefinanszírozás ügylettípusai tekintetében a kockázati tőkebefektetések 35%-a a terjeszkedés, 38%-a az MBO és MBI ügyletek, 19%-a pedig az indulást és a korai szakasz finanszírozására irányul (1. táblázat).

1. ábra

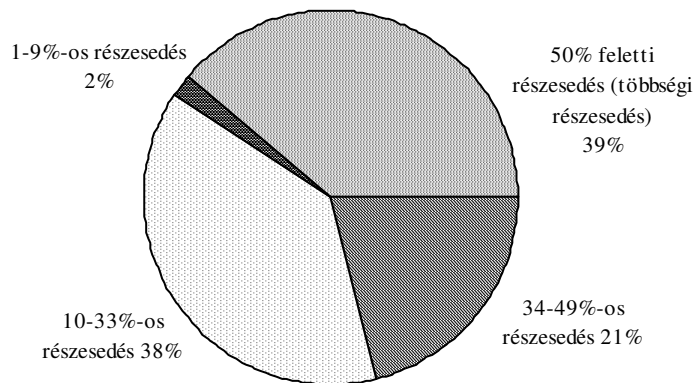
A portfólióvállalatok tulajdonosi szerkezete

Forrás: Coopers&Lybrand Corporate Finance – EVCA, 1996.

2. ábra

A kockázati tőke-befektetők részesedése

Forrás: Coopers&Lybrand Corporate Finance – EVCA, 1996.

1. táblázat

A kockázati tőkebefektetések ügylettípusok közötti megoszlása (2000. 1. félév)

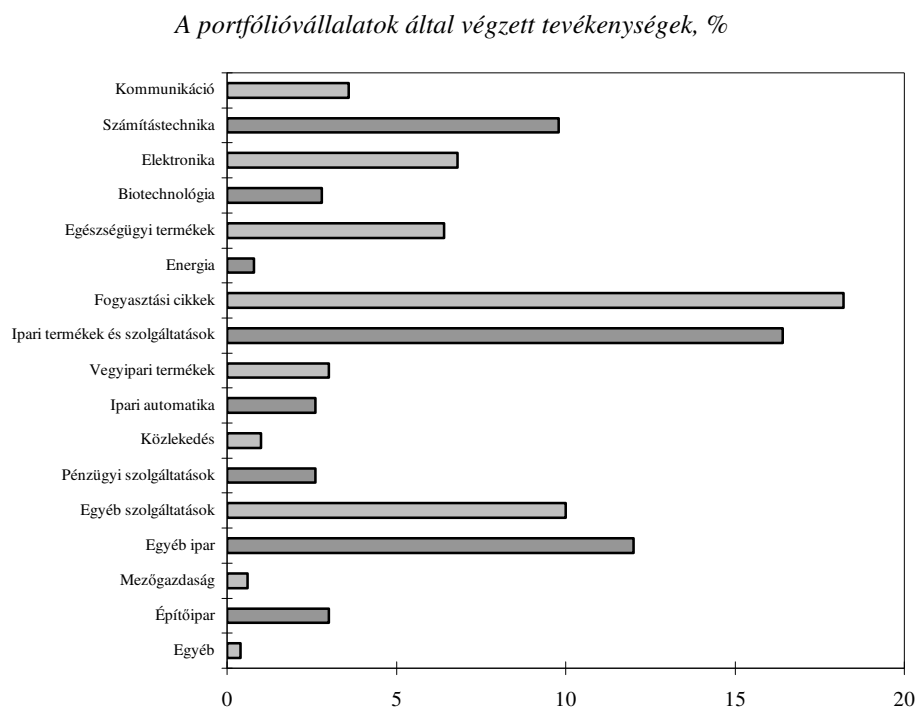
Megnevezés	Összeg		Vállalkozások száma	
	ezer euró	%	db	%
Seed	385 656	2,9	431	9,3
Start-up	2 124 013	15,8	1623	35,0
Terjeszkedés	4 762 366	35,4	1883	40,7
MBO, MBI	5 081 658	37,7	430	9,3
Tőkekiváltás	1 116 479	8,3	263	5,7
Összesen	13 470 173	100,0	4630	100,0

Forrás: EVCA, 2000b.

A kockázati tőke támogatásával működő vállalkozások főbb jellemzői

A kockázati tőke által támogatott vállalkozások a legkülönbözőbb tevékenységekkel foglalkoznak, de említést érdemel, hogy a vállalkozások több mint egyharmada a fejlett technológiát alkalmazó ágazatokban tevékenykedik (3. ábra).

3. ábra

Forrás: Coopers&Lybrand Corporate Finance – EVCA 1996.

A vállalkozások viszonylag fiatalnak mondhatók: majdnem minden második (48%-uk) 5 évnél, közel háromnegyedük (a vállalkozások 72%-a) fiatalabb 10 évnél fiatalabb.

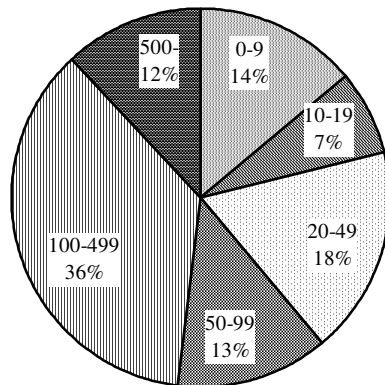
A portfólióvállalatok többsége KKV: 88%-uk 500 főnél kevesebb alkalmazottat foglalkoztat. Ezen belül is kiemelkedően magas a középméretű (50–499 főt foglalkoztató) vállalkozások aránya, a felmérések szerint a portfólióvállalatok mintegy fele sorolható ebbe a kategóriába (4. ábra).

A kockázati tőke által megfinanszírozott vállalkozások jelentős növekedést tudtak felmutatni. A vállalkozások árbevétele átlagosan mintegy 35%-kal nőtt évente, ami messze meghaladja az 500 legnagyobb európai vállalat növekedési ütemét.

A foglalkoztatás területén ez a különbség még szembetűnőbb: a megvizsgált vállalkozásokban évente 15%-kal nőtt a munkahelyek száma, ami nem kevesebb, mint 7-szer akkora növekedési rátát jelent, mint ami a legjelentősebb európai cégeknél volt tapasztalható (5. ábra).

4. ábra

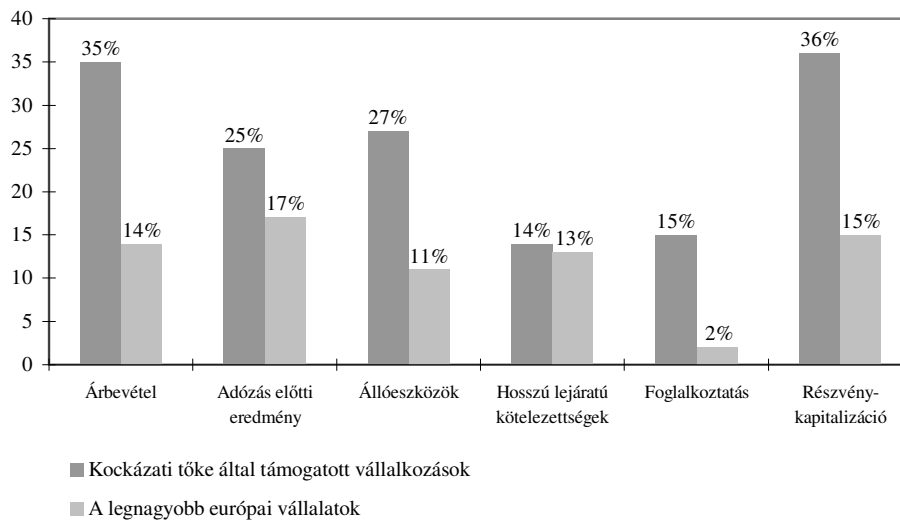
A vállalkozások foglalkoztatotti létszám szerinti megoszlása

Forrás: Coopers&Lybrand Corporate Finance – EVCA 1996.

5. ábra

Az éves növekedési ráták összehasonlítása, 1991–95

Forrás: Coopers&Lybrand Corporate Finance – EVCA 1996.

A kockázati tőke részvételével működő vállalkozásokra igen élénk beruházási aktivitás és jelentős nemzetközi értékesítési tevékenység jellemző. Ezt mi sem bizonyítja jobban, mint hogy a megvizsgált cégek által eszközölt beruházások volumene évente átlagosan 25%-kal, az exportbevételeik pedig 30%-kal nőttek.

Külön figyelmet érdemel az is, hogy a kockázati tőketársaságok közreműködésével működő vállalkozások K+F-ráfordításai 1995-ben elérték az éves árbevétel 8,6%-át, ami kiugróan magas arányt jelent (a legnagyobb európai vállalatok árbevétel-arányos K+F-kiadásai ugyanezen évben mindössze 1,3%-ot tettek ki).

A fenti adatok hűen bizonyítják a kockázati tőkefinanszírozásnak a KKV-k fejlesztésében, és ezen keresztül a területfejlesztésben betöltött szerepét. A kockázati tőkebefektetések jelentősen képesek növelni a KKV-k versenyképességét, ami létfontosságú a vállalkozások jövőbeni fejlődése szempontjából. A fejlesztési politikák, így a regionális fejlesztési stratégiák és programok kidolgozása és megvalósítása során célszerű tehát nagy hangsúlyt fektetni a kockázati tőkefinanszírozás ösztönzésére.

A magyar kockázati tőke ágazat főbb jellemzői

A szűkebb értelemben vett kockázati tőkebefektetés nagysága Magyarországon megközelíti a 400 millió USD-t, a kockázati tőke céljára még be nem fektetett tőke értékével együtt azonban a potenciálisan elérhető kockázati tőke nagysága meghaladja az 1 milliárd USD-t (*Karsai, 2000*).

A kockázati tőke piaca a befektetések nagyságát illetően három fő szegmensre bontható (EVCA, 1996):

- Néhány ezer USD – 300 ezer USD-ig terjedő befektetések jellemzői:
  - tipikusan a hazai KKV-k finanszírozását célozzák meg;
  - a piac ezen szegmensében többségében vannak a hazai kockázati tőkebefektető cégek;
  - a kisebbségi részesedés megszerzése az általános;
  - a kockázati tőke kereslete a kínálatot meghaladja.
- 300 ezer – 3 millió USD közötti befektetések jellemzői:
  - a jellemző befektetési célpontok a hazai közép- és nagyvállalatok;
  - a szereplők döntő többsége külföldi tőkét mozgósító alap;
  - a tőkekínálat meghaladja a keresletet;
  - a piac viszonylag telített, az összes kockázati tőkebefektető több mint fele ide sorolható, s a külföldi alapok mellett a magyar kereskedelmi bankok tartós befektetései is ide tartoznak;

- 3 millió USD feletti részpiac jellemzői:
  - a befektetések kizárólag a nagyvállalati körre korlátozódnak;
  - viszonylag szűk a tőkekínálat;
  - mindössze 3-4 befektetési alap és az EBRD közvetlen tőkebefektetési uralják.

Magyarországon a kockázati tőke üzletágában tevékenykedő befektetők esetében nem jellemző a szektorokra történő specializáció, a kockázati tőkealapok tehát általában nem zárják ki egyetlen terület finanszírozását sem. A befektetések ágazati megoszlását vizsgálva mégis megnevezhetők olyan ágazatok, amelyek a preferált szektorokat jelentik (2. táblázat).

2. táblázat

A kockázati tőkebefektetések ágazati megoszlása

Ágazat	Befektetés aránya, %
Agrárium	5–7
Egészségügy	5–7
Kereskedelem	7–10
Információtechnológia	16–22
Feldolgozóipar	26–36
Egyéb	13–18
Összesen	72–100

Forrás: Papp, 1999.

Mint látható, a kockázati tőke kedvelt szektorai közé tartozik az iparon belül a feldolgozóipar (ezen belül is elsősorban az elektronika, a híradástechnika és a műszergyártás), a szolgáltatások közül pedig az információtechnológia és a kereskedelem. A felsorolt szektorok előtérbe kerülése összhangban van azok nagyobb jövedelmezőségével, de ez egyben területfejlesztési szükségszerűség is, hiszen ezen ágazatok fejlesztése kulcsfontosságú a területi versenyképesség javítása szempontjából.

A magyar KKV-k kockázati tőkefinanszírozásának problémái

A kockázati tőke KKV-kba történő bevonása erősen függ az érintett *vállalkozások szerveződésének jellegétől*:

- A vállalkozói kör jelentős része olyan, korábbi munkahelyét elvesztő kényszervállalkozó, aki akaratán kívül vált magánvállalkozóvá. E vállal-

kozások túlnyomó többsége alkalmazott nélküli mikroállalkozás, amelyek esetében nemhogy a kockázati tőkefinanszírozás ismerete, de még az átgondolt üzleti terv és az alapvető vállalkozói ismeretek is hiányoznak.

- A vállalkozások másik csoportjába olyan, javarészt családi vagy rokoni alapon szerveződő mikro- és kisvállalkozások tartoznak, amelyek rendelkeznek a vállalkozói tevékenység folytatásához szükséges célokkal és ismeretekkel, de a nehéz gazdasági körülmények között főként csak a puszta fennmaradásra törekcsenek – a jövőre vonatkozó perspektivikus elképzelések nélkül. Emellett e vállalkozásokban a kockázati tőke bevonását az is hátráltatja, hogy függetlenségük megőrzésére törekcsenek, ezért az új tulajdonos belépését elkerülendő, szívesebben vesznek fel kereskedelmi banki hitelt.
- A hazai KKV-k harmadik kategóriájába azok a vállalkozások sorolhatók, melynek tagjai tudatosan választották ezt az életformát. Legtöbbszük már a rendszerváltást megelőzően, főleg az 1980-as évek második felében vált vállalkozóvá. Ezen korai vállalkozások egy része mára már megszűnt vagy a fizetéseképtelenség közelébe került, másik részük viszont ígéretes fejlődési lehetőségekkel rendelkezik. A számos hazai KKV közül tehát a kockázati tőke bevonására elsősorban ezek esetében kerülhet sor.

A kockázati tőke KKV-kban való részvételét nagymértékben gátolja, hogy az ágazat tőkekínálatának zömét kezelő *külföldi országalapok* akkora tőkevolumennel rendelkeznek és olyan mértékű tranzakciós költségekkel dolgoznak, hogy az általuk megkívánt *minimális tranzakcióméret* általában meghaladja a félmillió dollárt (a nagyobb tőkealapok esetében ez a limit akár több millió dollár is lehet). A hazai KKV-kra vonatkozó felmérések azt mutatják, hogy még az 50 főnél több alkalmazottat foglalkoztató középvállalkozások átlagos hiteligénye is csak 100 millió forint körül van (Kállay, 2000). Ebből következtethetünk a KKV-k tőkeigényére, ami jóval alatta marad a külföldi kezelésben lévő országalapok minimális befektetési összeghatárának. Így a külföldi alapok számára tulajdonképpen csak a nagyvállalkozásokba történő befektetések jöhetnek szóba.

A kis- és középvállalkozások kockázati tőkével történő finanszírozását a fentiek túl hátráltatja a kockázati tőkebefektetés sajátos vonásainak nem kellő mértékű ismerete, valamint a *vállalkozói kultúra hiánya*. Javarészt ezzel magyarázható az a KKV-kra jellemző hozzáállás, ami a külső tőkebefektetésektől való idegenkedésben jut érvényre.

A KKV-k helyzete a Dél-Dunántúlon

Magyarországon 80, a Dél-Dunántúlon – ennél csak alig kevesebb – 74 működő vállalkozás jut ezer lakosra, ami több mint 50%-kal haladja meg az Európai Unió tagállamainak ezer lakosra jutó 48 vállalkozás átlagát (Gazdasági Minisztérium, 2000). Tekintettel arra, hogy a vállalkozások túlnyomó többsége KKV, ezen adatok jelzik a hazai KKV szektor fejlesztésének kiemelkedő gazdasági-társadalmi jelentőségét.

A Dél-dunántúli régióban a gazdasági szervezetek működési formák szerinti megoszlásában 1999-ben a társas vállalkozások tették ki a kisebb hányadot 35,2%-kal. Az egyéni vállalkozások ugyanakkor 64,8%-ot képviseltek, ami 6,5%-kal haladja meg az országos átlagot.

A Dél-Dunántúlon az országos átlagnál is nagyobb az önfoglalkoztató KKV-k aránya (3. táblázat). Ez annyit jelent, hogy a vállalkozók többnyire csak önmagukat vagy családtagjaikat foglalkoztatják, és külső munkaerőt ritkán alkalmaznak. Az önfoglalkoztatás magas aránya a vállalkozói szektor gyengeségét jelzi, ami a gazdasági elmaradottsággal függ össze.

3. táblázat

Működő vállalkozások létszám-kategória szerinti megoszlása, 1999, %

	Alkalmazott nélküli	Mikro-vállalkozás (1–9 fő)	Kis-vállalkozás (10–49 fő)	Közép-vállalkozás (50–249 fő)	Nagy-vállalkozás (250– fő)	Összesen
Dél-Dunántúl	69,4	27,3	2,6	0,6	0,1	100
Magyarország	66,6	29,8	2,9	0,6	0,1	100

Forrás: KSH 2000 alapján saját szerkesztés.

A KKV-k gazdasági ágazatok szerinti megoszlását tekintve a társas vállalkozások zöme – az országos megoszláshoz hasonlóan – a kereskedelem, az ingatlanügyletek és a gazdasági szolgáltatások területén tevékenykedik. Az országos átlag feletti azonban a mezőgazdaságban és erdőgazdálkodás területén működő, valamint a szálláshely-szolgáltatással és vendéglátással foglalkozó társas vállalkozások súlya.

Az egyéni vállalkozások esetében – az országos helyzettel analóg módon – szintén domináns a kereskedelem, az ingatlanügyletek és a gazdasági szolgáltatások terén tevékenykedő vállalkozások száma. A régió egyéni vállalkozásainak jelentős hányada dolgozik a szálláshely-szolgáltatás és vendéglátás területén: ez az ágazat a régió egyéni vállalkozóinak 11,5%-át foglalkoztatja (országosan ez csupán 6,4%).

A KKV-k mind országosan, de különösképpen a dél-dunántúli régióban önfoglalkoztató jellegük miatt meghatározó szerepet játszanak a foglalkoztatási helyzet alakulásában. A foglalkoztatottságban betöltött szerepük jóval meghaladja a nagyvállalkozásokét (Magyarországon 1999-ben az összes foglalkoztatott 69%-a dolgozott a KKV-kban, ezek közül is több mint 50% a mikro- és kisvállalkozásokban), ők alkotják azt a szektort, ahol a legtöbb új munkahely jön létre (a KKV-kban foglalkoztatottak aránya évente több mint 1%-kal növekszik). Ugyanakkor a KKV szektor problémáit jól jellemzi, hogy gazdasági súlyuk jelentősen elmarad a foglalkoztatásban betöltött szerepük mögött: a KKV-k GDP részesedése nem éri el a 45%-ot, ezen belül a mikro- és kisvállalkozások által megtermelt GDP aránya alig éri el az összes nemzeti termék 20%-át (KFI, 2000a).

A KKV-k alacsony teljesítőképességének okai között előkelő helyet foglal el az alacsony tőkeellátottság. A tőkeellátottsági helyzet alakulását jelző egy alkalmazottra jutó saját tőke mutatója a KKV-k esetében nem éri el az összes vállalkozásra jellemző átlagérték 50%-át, míg a nagyvállalkozások esetében ez a mutató az átlagos szintet, annak 2/3-ával haladja meg. A nagyvállalati tőkekoncentráció töretlenül folytatódik: az utóbbi 2-3 évben a nagyvállalkozásokban évente mintegy 40%-kal nőtt a tőkeellátottsági mutató, miközben a mutató értéke a KKV-k esetében csak alig növekedett (KFI, 2000a).

Látható tehát, hogy a KKV-k tőkehiányos helyzetének oldása elengedhetetlenül fontos a KKV-k jövőbeni fejlődése szempontjából.

Regionális kockázati tőkealap kialakításának lehetőségei a Dél-Dunántúlon

A kormány a KKV-k működési feltételeinek javítása céljából elfogadta az 1161/1998. (XII. 17.) sz. kormányhatározatot a mikro-, kis- és középvállalkozások fejlesztésének középtávú stratégiájáról. E határozattal olyan környezet kialakítását támogatja, amely arra ösztönzi a KKV-kat, hogy egyre nagyobb szerepet tölthessenek be a gazdaság és a társadalom fejlődésében. A kormányhatározat alapvető jelentőségűnek tekinti a KKV-k finanszírozási lehetőségeinek bővítését, és a finanszírozási eszközök egyikeként jelöli meg – a gyorsan fejlődő KKV-k tőkéhez jutásának előmozdítására – a regionális kockázati tőkealapok (a továbbiakban: RKTA) létrehozásának támogatását.

A kormányhatározatnak megfelelően a Gazdasági Minisztérium kidolgozta a KKV fejlesztés 1999–2002. évi munkaprogramját, illetve 2000. január 1-től hatályba lépett az 1999. évi XCV. törvény a kis- és középvállalkozásokról, fejlődésük támogatásáról. A törvény alapján a kormány elkülönített Kis- és Közép-

vállalkozói Célelőirányzatot (a továbbiakban: KKC) hozott létre. A KKC kizárólag a törvény által definiált KKV-k támogatására használható fel. A törvény által meghatározott támogatási formák között szerepel a kockázati tőkealapokban való tőkejegy jegyzéséhez, illetve a kockázati tőketársaságokban történő részesedés szerzéséhez folyósított támogatás nyújtása is, amennyiben a tőkealap vagy a tőketársaság a KKV-k finanszírozási lehetőségeit bővíti. A jogszabályok tehát egyértelműen támogatják a KKV-k finanszírozását célzó regionális tőketársaságok, illetve -alapot létrejöttét.

A kormányzat konkrét lépéseket is tett annak érdekében, hogy a kockázati tőkét felhasználja gazdaságpolitikai célkitűzéseinek megvalósítására, különös tekintettel a Széchenyi-tervben is kiemelt hangsúllyal kezelt beszállítói kapcsolatok fejlesztésére. Ennek letéteményese egy Beszállítói Tőkealap létrehozásának terve. Bár az alap – a tervek szerint – országos tőkealapként funkcionálna, a létrehozása mögött rejlő megfontolások sok tekintetben rokonságot mutatnak az RKTA koncepciójával. Emiatt a Beszállítói Tőkealap megvalósíthatósági tanulmányában (Economix, 2000) foglalt megállapításokat felhasználtam az RKTA működési modelljének meghatározása során.

A hazai regionalizációs folyamat kezdő lépéseként a dél-dunántúli megyék saját kezdeményezéseként 1994-ben készült el a Dél-Dunántúl területfejlesztési koncepciója. Ezt követően elkészültek a megyei területfejlesztési koncepciók, majd tervezési és statisztikai régiók megalakulásával a Dél-dunántúli Regionális Fejlesztési Tanács 1999 júliusában fogadta el a Dél-dunántúli régió komplex fejlesztési programját.

A program meghatározta a Dél-dunántúli régió fejlesztési prioritásait, amelyek között megtalálható az üzleti szolgáltatások fejlesztése, amely a régió stratégiai programjaként került definiálásra (DDRFÜ, 1999).

A Dél-dunántúli Regionális Fejlesztési Tanács 1999. év végén pályázatot írt ki regionális operatív programok elkészítésére, melyek között szerepelt az üzleti szolgáltatások fejlesztésének programköre is. E pályázat keretében a Balatoni Regionális Fejlesztési Rt. kidolgozta a dél-dunántúli RKTA kialakítására vonatkozó operatív programot (DDRFÜ, 2000). A programtanulmány kitér az alap létrehozásának kérdéseire, a célkitűzések meghatározására, a működési és szervezeti mechanizmusra, mindezt beillesztve a dél-dunántúli régió gazdasági környezetébe. A következőkben bemutatásra kerülő RKTA működési modell leírása során alapul vettem az RKTA létrehozásának operatív programját.

Emellett a modell jellemzésekor támaszkodtam az 1999 decemberében létrehozott Északkelet-Magyarországi kockázati tőkealap működési alapelveire és szabályrendszerére is (RFH, 1999). Ez a regionális alap az első magyarországi RKTA, amely részben az EU PHARE Regionális Kísérleti Program Alap, részben pedig magyar költségvetési társfinanszírozási forrás felhasználásával szer-

veződött meg. Az alapnak juttatott PHARE-támogatás bizonyítja, hogy az Unió nagyon fontos szerepet tulajdonít a kockázati tőkefinanszírozásnak a KKV-k pénzügyi helyzetének stabilizálásában, és ezen keresztül a regionális egyenlőtlenségek mérséklésében.

A Dél-dunántúli régió fejlődésének alapvető problémája, hogy hiányoznak azok a szervezetek, amelyek tőkével szállnak be az ígéretes, nagy növekedési képességű, de jelentős befektetési kockázatot hordozó KKV-kba. Mindez indokoltá teszi egy RKTA létrehozását, amelynek feladata a régióban működő KKV-k finanszírozása.

Az RKTA területfejlesztési szempontokkal összefüggő céljai az alábbiakban foglalhatók össze:

- Az RKTA alapvető célkitűzése egyrészt az, hogy minél több tőkét csábítson a régióba, és ezáltal *bővítse a régióban működő KKV-k számára elérhető tőkekínálatot*, ezáltal hozzájáruljon a piacképes, gyors fejlődésre képes KKV-k finanszírozási gondjainak enyhítéséhez.
- Az alap további célkitűzése a munkahelyteremtés. Ezt egyrészt a közvetlen tőkejuttatásban részesülő KKV-k által teremtett, illetve megtartott munkahelyek száma jelzi. Másrészt a munkahelyteremtő hatás megfigyelhető a befektetés célpontjait jelentő KKV-kkal gazdasági együttműködési kapcsolatban lévő vállalkozások esetében is, ahol a piaci feltételek javulásán keresztül az általuk foglalkoztatott munkaerő számának növekedése valószínűsíthető.
- A fejlődésre leginkább képes, fejlett technológiai színvonalon működő, innovatív és exportképes KKV-k támogatása révén az alap működése hozzájárul a dél-dunántúli KKV szektor versenyképességének növeléséhez.
- Mint az a kockázati tőke általános jellemzői között már említésre került, a kockázati tőke gyakran aktív szerepet vállal a célvállalkozás menedzsmentjében, és arra törekszik, hogy a vállalkozást a legkorszerűbb vezetési elvek alapján irányítsák. Ez elősegíti a KKV-k menedzsment kultúrájának javulását.
- Az RKTA működése során kulcsfontosságú egy megfelelő mértékű multiplikátor hatás elérése. Ez annyit jelent, hogy a kockázati tőkebefektetések gazdaság- és térségfejlesztő hatása számottevő mértékben túlmegy a közvetlen tőkeinjekcióban részesülő vállalkozások körén. Ez által az alap által eszközölt befektetések megsokszorozott pozitív hatást érhetnek el, ami jelentősen javíthatja a régió KKV-inak működési feltételeit.

A fent említett célok mellett természetesen az RKTA alapvető célkitűzésének tekinti a kockázati tőke hagyományosnak tekinthető célját, azaz a *profitérdekeltséget*. Az RKTA menedzsmentjének egyik legnagyobb feladata *össz-*

hangba hozni az alap működése során a területfejlesztési célkitűzéseket a kockázati tőkefinanszírozás nyereségérdekeltségen alapuló szemléletével (Economic, 2000).

Általánosságban elmondható, hogy egyik érdekrendszer sem érvényesülhet a másik rovására, hiszen hosszú távon csak a profitábilis KKV-kba történő befektetések szolgálhatják a regionális fejlesztési célok teljesülését.

Hasonlóan a Magyarországon jelenleg működő kockázati tőkealapokhoz, az RKTA esetében sem szükséges a szektorspecializált működés. Fejlődési potenciáljukat tekintve a Dél-Dunántúlon mégis meghatározhatóak olyan ágazatok, amelyek – figyelembe véve a KKV-k régióbeli helyzetét, valamint a fentiekben említett kettős célrendszert – a legkedvezőbbnek tekinthetők a kockázati tőkebefektetések szempontjából:

- feldolgozóipar (ezen belül a gépipar, elektronikai ipar, műszeripar);
- vendéglátás, szálláshely-szolgáltatás;
- gazdasági szolgáltatások;
- környezetvédelmi szolgáltatások;
- logisztikai szolgáltatások.

Bár a Dél-Dunántúlon a KKV-k nagy százaléka tevékenykedik az agrárszektorban és az élelmiszeriparban, ezek a szektorok magas kockázatuk miatt várhatóan csak mérsékeltlen lehetnek célterületei a kockázati tőkének.

A regionális kockázati tőkealap működésére vonatkozó javaslatok

Az RKTA-t a kockázati tőkebefektetésekről, a kockázati tőketársaságokról, valamint a kockázati tőkealapokról szóló törvény (a továbbiakban: Törvény) keretei között célszerű működtetni. Ez annak ellenére javasolt, hogy a törvényi szabályozással kapcsolatos problémák (kötelezően betartandó befektetési mértékek, a tiszta profil követelménye, a kockázati tőkealapokba befektetőkre vonatkozó adókedvezmények hiánya) több tekintetben is megnehezítik az alap működését. A Törvény hatálya alá történő bejelentkezés mellett a következő érveket lehet felhozni:

- a Törvény hatálya alá tartozó alap élvezheti csak a tőkenyereségből származó adómentességet, valamint a Hitelgarancia Rt. által biztosított készfizető kezességvállalás igénybevételének lehetőségét;
- a törvényi szabályozásnak megfelelő működés mellett lehetőség nyílhat arra, hogy – megfelelő lobbitevékenység eredményeképpen – az RKTA Észak-Magyarországi Kockázati Tőkealaphoz hasonlóan a KKC-ből vagy más központi költségvetési forrásból alapítói tőkejuttatásban részesüljön.

Az RKTA legfőbb jellegzetessége, hogy *működési területe a dél-dunántúli régióra* terjed ki. Az alap tehát a régióban bejegyzett és ott működő KKV-k finanszírozását igyekszik elősegíteni. Ezáltal az RKTA egy nagyon fontos eszközzé válik a Dél-Dunántúl regionális politikai eszközrendszerének. Figyelembe véve azt a tényt, hogy jelenleg Magyarországon igen alacsony a közvetlen területfejlesztési célú támogatások aránya – és azoknak is csak egy része kerül elosztásra decentralizáltan –, a regionális kompetenciában működő RKTA fontos szerepet tölthet be a Dél-Dunántúl regionalizációs folyamatában.

Nagyon fontos kérdés az RKTA *alaptőkéjét biztosító szervezetek* köre. Az ezzel kapcsolatos megfontolások – az alap célrendszerét jellemző kettősség analógiájára – két fő érdekkör köré csoportosíthatók:

- Az egyik lehetőség az RKTA-ra vonatkozó dél-dunántúli operatív program által felvázolt modell, ami tisztán kormányzati kontroll alatt működő alapra vonatkozik: az alapítók között a tervek szerint a Gazdasági Minisztérium és az RFH regionális helyi fejlesztési társaságai szerepelnek (DDRFÜ, 2000). Az alapkezelő igazgatóságába és közgyűlésébe ennek megfelelően az alapításban részt vevő kormányzati szervek delegálnának tagokat. Ezt némileg árnyalja az észak-magyarországi RKTA modellje, ahol – a PHARE támogatás miatt – az állami irányítás kiegészül az EU Magyarországi Delegációja által a befektetési döntések felett gyakorolt kontrollal (RFH, 1999);
- A másik lehetőséget a kormány által létrehozni kívánt beszállítói tőkealap jelenti. Ebben a tervek szerint az állami költségvetés által biztosított források aránya legfeljebb az alaptőke 50%-a lehet, a többi forrásnak a magánszférától kell származnia (Economix, 2000). A lehetséges magánbefektetők körét képezhetik a magyarországi beszállítói rendszerek fejlesztésében érdekelt külföldi multinacionális cégek hazai leányvállalatai, illetve a Magyarországon működő kockázati tőkealapok. A tőkealap irányítását teljes egészében a magánszféra befektetőinek képviselői végeznék, az állam nem venne részt az irányításban – ezzel is biztosítva a magánszféra önállóságát a befektetési döntések meghozatalában. Nagy kérdés, hogy megvalósítható-e a közösségi és a magánszféra ilyen jellegű együttműködése, azaz egy ún. „public-private partnership”. A modell mindenestre tanulságos a regionális fejlesztési orientációjú RKTA lehetséges jövőbeni működése szempontjából.

Az RKTA által megvalósított *befektetések nagyságát* 50 és 150 millió forint között célszerű megszabni. A minimumkövetelmény oka, hogy a befektetésekkel együtt járó magas tranzakciós költségek miatt alacsonyabb összegű befektetések irreálissá tennék annak megtérülését. A befektetési összeg felső határa

nem lehet magasabb a Törvény által megszabott maximumnál (a kockázati tőkealap vagyona terhére a vállalkozásban és a vállalkozás által ellenőrzött más vállalkozásban együttesen szerzett részesedése a befektetéskor nem haladhatja meg az alap saját tőkéjének 15%-át [1998. évi XXXIV. törvény]). A befektetési korlátok fentiek szerinti meghatározása lehetővé teszi, hogy kockázati tőke a magyar tulajdonú KKV-k számára is elérhetővé váljék. Magasabb befektetési összeghatárok alkalmazásával ugyanis az RKTA esetében is fennállna a KKV-k korlátozott tőkeabszorpciók képességéből fakadó probléma. Tekintettel a hazai KKV-k külső forrásigényeire (Kállay, 2000), az RKTA forrásai elsősorban a csak középvállalkozások számára lennének elérhetőek. Ez azonban így helyes, a kisebb KKV-k ugyanis közvetlenül, – a már említett multiplikátor hatás révén – válhatnak haszonélvezőivé az alap működésének.

Az RKTA-nak a nyugat-európai tendenciákhoz hasonlóan célszerű előnyben részesítenie a befektetés tárgyát képező KKV-kban a *kisebbségi részesedés* (50%-nál kisebb tulajdon) megszerzését. Ez ugyanis lehetővé teszi a rendelkezésre álló alaptőke minél több vállalkozásba történő befektetését, és ezen keresztül a régióban működő KKV-k fokozottabb támogatását. Mindazonáltal, speciális helyzetekben az alap többségi pozíciót is szerezhet, pl. turnaround jellegű investíciók esetében, amikor a vállalkozásnak a nehézségekből történő kilábaláshoz az átlagosnál nagyobb mértékű tőkeinjekcióra van szüksége.

Az alap prudens működése szempontjából nagy jelentősége van a *kockázatmegosztásnak*, amit a portfólió rendszeres figyelemmel kísérésével lehet elérni. Az alapkezelőnek törekednie kell arra, hogy az alap portfóliójában lévő befektetéseket egyenletesen elossza a különféle szektorok, a vállalatok fejlesztési szakaszai és a befektetési méretek között. A kockázatmérséklés további eszköze, hogy az RKTA alapkezelője mindig képviselteti magát a portfólióvállalkozás igazgatóságában vagy felügyelőbizottságában, ami lehetővé teszi a vállalkozás folyamatos monitoringját.

Tekintettel a hazai kockázati tőke ágazatnak a tőke kivonással kapcsolatos nehézségeire, már a befektetési döntések meghozatala előtt nagyon fontos a későbbi tőke kivonás lehetőségeinek részletes elemzése és az *exit lehetőségeinek meghatározása*. Az RKTA sikeres működése szempontjából ennek jelentősége – ha lehet – még nagyobb, mint a Magyarországon jelenleg működő kockázati tőke cégek esetében. Ez szintén az alap területfejlesztési orientációjával van összefüggésben. Az RKTA befektetési célpontjait a jövőbeni fejlődési potenciállal rendelkező, de jelentős üzleti kockázatot magukban hordozó dél-dunántúli KKV-k jelentik. Figyelembe véve a tőzsdéi bevezetés kivitelezhetetlenségét, a szakmai befektetők régióbeli hiányát, valamint a Dél-Dunántúlon működő KKV-k tulajdonosainak tőkeszegénységét, egy előre meg nem tervezett tőke kivonás könnyen járhat a vállalkozásokban való bennragadással. Ezért szükséges

megfelelő kilépési biztosítékok beépítése a finanszírozási megállapodásba, de természetesen csak olyan mértékig, hogy az ne menjen a kockázati tőkefinanszírozás – KKV-k számára – előnyös tulajdonságainak rovására.

E tanulmány célja a kockázati tőke alkalmazási lehetőségeinek bemutatása volt az ágazati és a területi fejlesztéspolitikában. Megállapítható, hogy a kockázati tőke hatékonyan képes hozzájárulni a KKV-k finansziális helyzetének javításához. A finanszírozási formában rejlő lehetőségek azonban túlmutatnak ezen, és a kockázati tőke megfelelő keretek között a rá jellemző alaptulajdonságok megtartása mellett értékes eszközévé válhat a területfejlesztés egyenlőtlenség-mérséklési – tehát nem elsősorban hatékonyságelvű – törekvéseinek is.

A Dél-Dunántúl gazdaságának stabil növekedési pályára állásához és a régiók egyre kiélezettebb versenyében való helytállásához elengedhetetlenül szükséges a régió gazdasági életének egyik bázisát képező KKV-szféra fejlődése előtti tornyosuló problémák felszámolása. Ebben jelenthet segítséget a kockázati tőke, amely egyedi tulajdonságai révén felerősítheti a hagyományos fejlesztéspolitikai eszközök pozitív hatásait.

Irodalom

- Coopers&Lybrand Corporate Finance – EVCA, 1996: *The Economic Impact of Venture Capital in Europe*. Coopers&Lybrand Corporate Finance – EVCA.
- Economix, 2000: Beszállítói tőkealap létrehozása. Megvalósíthatósági tanulmány. Budapest, Economix.
- EVCA, 1996: *A kockázati tőke üzletága Magyarországon*. EVCA.
- EVCA, 2000a: *European Private Equity Highlights*. EVCA.
- EVCA, 2000b: *EVCA Mid-Year Survey 2000*. EVCA.
- DDRFÜ, 1999: A Dél-Dunántúl komplex fejlesztési programja. Pécs, DDRFÜ.
- DDRFÜ, 2000: Dél-Dunántúli Regionális Kockázati Tőkealap. Operatív program. Pécs, DDRFÜ.
- Gazdasági Minisztérium, 2000: Széchenyi-terv. Vállalkozáserősítő Program. Budapest, Gazdasági Minisztérium.
- Kállay L. 2000: Mikrohitelkezés piaci alapon. – *Közgazdasági Szemle*. 1. pp. 41–63.
- Karsai J. 1995: A kockázati tőke-finanszírozás nyílt és rejtett csatornái Magyarországon. – *Külgazdaság*. 10. pp. 17–35.
- Karsai J. 2000: A kockázati tőke-befektetések hatása a magyar gazdaságra. – www.hvca.hu.
- KFI, 1998: *Kis- és közepes vállalkozói konjunktúrajelentés*. Budapest, KFI.
- KFI, 2000a: *A kis- és középvállalkozások helyzete. Éves jelentés, 2000*. Budapest, KFI.
- KFI, 2000b: *Kis- és közepes vállalkozói konjunktúrajelentés*. Budapest, KFI.
- KSH, 2000: *Területi Statisztikai Évkönyv 1999*. Budapest, KSH.

- Magyar Hírlap, 1997: Forrásbővítés kockázati tőkével. – *Magyar Hírlap*. 1997. november 27.
- Papp E. 1999: Kockázatos tőkések. – *Cégvezetés*. 5. pp. 133–135.
- RFH, 1999: *Framework Agreement on the North-East Hungarian Venture Capital Scheme*. Budapest, RFH.
1998. évi XXXIV. törvény a kockázati tőkebefektetésekről, a kockázati tőketársaságokról, valamint a kockázati tőkealapokról.

ALTERNATIVE WAY OF FINANCING SMEs IN SOUTH TRANSDANUBIA: THE VENTURE CAPITAL

György Márton

The main purpose of the study is to introduce the possible ways of applying venture capital in sectoral and regional development policies. It can be stated that venture capital could effectively contribute to improvement of financial status of SMEs. Advantages of the financial instrument go beyond this: under appropriate circumstances venture capital – maintaining its basic features – could act as a valuable instrument in nivellation policy of regional development.

Removal of hindering factors of SME development is highly important in launching economy of South Transdanubia on an upswing trend and in enhancing competitive advantages of the region. Venture capital could foster this process by reinforcing positive effects of traditional development instruments through its special features.

VIDÉKFEJLESZTÉS

19. A VIDÉKFEJLESZTÉS ÉS A VIDÉKPOLITIKA JELENTŐSÉGE AZ EURÓPAI UNIÓBAN ÉS MAGYARORSZÁGON

Póla Péter – Molnár Tamás

A regionális, ezen belül is a rurális térségekkel kapcsolatos kutatásoknak több tényező ad különös aktualitást. A társadalmi-gazdasági átalakulás az ország különböző térségei között korábban is meglévő feszültségeket – főként a vidék problémáit – igen élesen felszínre hozta. Az agrárgazdaság súlyának relatív csökkenése a rurális térségekben sok esetben nehéz helyzetet teremtett az Európai Unió tagállamaiban és hazánkban egyaránt. Az EU kiemelt jelentőséget tulajdonít a regionális problémák kezelésének, ami hasznunkra válhat, ha olyan helyzetbe hozzuk magunkat, hogy az adódó lehetőségekkel élni tudunk. Jelenleg még a regionális, terület-, vidék- és agrárfejlesztés fogalmak meghatározásai, egymáshoz való viszonyuk is viták tárgyát képezik.

Fogalmi keretek

A térben egyenlőtlen társadalmi-gazdasági folyamatok szükségszerűen regionális egyenlőtlenségekhez vezetnek. Ezek az egyenlőtlenségek természetesen, hiszen részben a természeti adottságokból, részben a társadalmi-gazdasági fejlődés sajátosságaiból adódnak. A fejlettség és elmaradottság szerinti tagolódás az emberi társadalom sajnálatos jellemzője. Az egyenlőtlenséget különösen abban az esetben kell komolyabban vizsgálni, ha adott társadalmi státuszú egyének számára az életkörülmények, a társadalmi mobilitási esélyek lényegesen rosszabbak, mint amilyenekkel egy hasonló társadalmi státuszú egyén másik régióban rendelkezik (*Enyedi, 1976*).

A *regionális politika* a komplex regionális folyamatokba történő állami beavatkozást, a társadalmi-gazdasági térben egyenlőtlen fejlődésbe való állami korrekciót jelent. Céljának tekinti a munkanélküliségi ráták csökkentését, a nemzeti erőforrások hatékony hasznosítását, a túlnépesedett városokra nehezedő demográfiai nyomás csökkentését, a régiók közti indokolatlan fejlettségi kü-

lönbségek mérséklését, a regionális kultúrák és identitás, valamint a népesség és környezet egyensúlyának megőrzését.

Ha vidékfejlesztésről van szó, mindenképp először tisztázni, mit is értünk a *vidék fogalmán*. A vidék fogalmának használatát a magyar nyelvben alkalmazott eltérő értelmezés is zavarja (Buday-Sántha, 2001). A vidékisége helyenként pejoratív tartalmú, de mindenképp valamiféle hierarchikus viszonyra is utal. Elég csak az ígékötőkre gondolni (pl. *felmegy* Budapestre – *lemegy* vidékre). E torzulások miatt is jelen dolgozatban többször használjuk a vidéki helyett a rurális jelzőt.

A hazai gyakorlatban több vidék definíció látott már napvilágot. Az 1996-os területfejlesztési és területrendezési törvény megfogalmazása szerint a vidékfejlesztés térségei, vagyis a rurális térségek azok, „ahol jelentős a mezőgazdaságban foglalkoztatottak, illetve a mezőgazdasággal foglalkozók aránya a foglalkoztatási szerkezetben, illetve a községekben, továbbá a kisvárosokban élő népesség aránya.” A Nemzeti Agrárprogram is definiálja a vidéket: „Vidék az a terület, ahol a mezőgazdasági tevékenység, a zöldfelület (erdő, természetes táj) dominál és amelyet aprófalvas településszerkezet, alacsony beépítettség, illetve népsűrűség jellemez.”

Egy másik megközelítés a vidékisége mérésére az OECD-országokban alkalmazott objektív mérési módszer. Ennek fő elve, hogy a ruralitás és az urbanitás a népsűrűség függvénye. A problémával foglalkozó szakemberek azt a tényt figyelték meg, hogy a népsűrűséggel pozitív korrelációban van egy sereg, a fejlettséget meghatározó mutató. Ha a népsűrűség értéke km^2 -enként 150 fő alatt van a települések több mint 75%-ánál, akkor vidéki (vidéki meghatározottságú) térségről beszélünk. Ha ez az arány 50 és 75% között van, akkor vidéki jellegű térségről van szó, ha az arány 50% alatti, akkor urbánus az adott térség. Az EU-ban ezt az értéket $100 \text{ fő}/\text{km}^2$ határánál állapították meg, Magyarországon pedig mintegy öszvér megoldásként $120 \text{ fő}/\text{km}^2$ -t tartanak indokoltnak.

Ha a rurális térségek ismérveként elfogadjuk a $100 \text{ fő}/\text{km}^2$ alatti népsűrűségi mutatót, akkor az EU népességének „csupán” 17,5% él vidéken, ami az EU területének nem kevesebb mint 80%-át jelenti. Az így vidékinek számító népesség aránya azonban jelentősen szóródik: Belgiumban 5%, Finnországban és Hollandiában 50%, míg Svédországban 67%. Ha az egy főre eső GDP-t vizsgáljuk, akkor a rurális térségekben találjuk a legalacsonyabb értékeket: 8–30%-kal az országos átlagok alatt. Az OECD-besorolás alapján Magyarország területének 94%-a az első két kategóriába tartozik, vagyis a fővárosi agglomeráció kivételével az ország egész területe vidék. Ezen belül is az ország mintegy fele alapvetően vidéki térség.

Magyarországon a témával foglalkozó szakemberek zöme az EU értelmezését fogadja el, és adaptálja a hazai viszonyokra. E szerint a tanyasi és községi

jogállású települések mellett a tízezernél nem nagyobb lélekszámú városokat és azokat a térségeket tekinti vidékinek, ahol az országos átlagnál nagyobb a mezőgazdasági foglalkozásúak aránya, és nagyobb az agrárgazdaság súlya. Ezeken a területeken kisebb a zsúfoltság, a gazdasági tevékenység szorosan kötődik az élő környezethez, a népesség foglalkoztatásában és a gazdaságban jelentős a mezőgazdaság szerepe (Dorgai, 1999). Az említett ismérvek alapján 2931 község és 68 kisváros sorolható a vidék kategóriába, ami az ország területének 83%-át, lakosságának pedig 42%-át teszi ki (Sarudi, 1997).

A *vidékfejlesztés* és a *területfejlesztés* fogalmának és e kettő viszonyának vizsgálatához két eltérő felfogást mutatunk be:

- 1) A vidékfejlesztés és a területfejlesztés között sajátos mellérendelt viszony van. Ez a sajátos kapcsolat abban fogalmazható meg, hogy a területfejlesztés teszi lehetővé a regionális szintű nagyberuházások, infrastrukturális fejlesztések megvalósulását régiókon belül és régiók közötti összehangolt koncepciók alapján, mintegy megteremtve a vidékfejlesztés fizikai hátterét. A területfejlesztés esetében az értékek rangsorában elől az ökonómiai és gazdaságföldrajzi modellek, a műszaki fejlesztés, a pénzügyi megfelelés állnak, a vidékfejlesztés értékrangsorában pedig az emberi erőforrások, a helyi közösségek és a helyi társadalom gazdaságtársadalmi szereplői, az ökológia és a kultúrtáj az elsődlegesek (Fehér, 1998). A területfejlesztés fő célja a gazdaságilag elmaradott régiók felzárkóztatása, illetve a lemaradás mérséklése, a gazdaság modernizálódásához az alapfeltételek megteremtése (infrastruktúra), új munkahelyek létrejöttének ösztönzése, stb. E célokat úgy kívánja elérni, hogy ott avatkozik be, ahol a támogatási források várhatóan a legjobban hasznosulhatnak, és ahol az ehhez szükséges helyi források is adóttak. E feltételeknek a vidékfejlesztés nem minden esetben tud megfelelni, ugyanis a vidékfejlesztési célok és prioritások jelentős része szociális vagy össznemzeti érdekeket szolgáló tennivaló (pl. környezetvédelem, természeti erőforrások védelme);
- 2) A vidékfejlesztés a területfejlesztés egy sajátos területe, egyik, az agrártérségekre jellemző iránya (Buday-Sántha, 2001). Nem vitatjuk, hogy az első pontban vannak jól és logikusan hangzó elemek, de „hibás területfejlesztési gyakorlatra történik hivatkozás, mert a területfejlesztés esetében éppúgy követelmény a komplexitás, mint a vidékfejlesztés esetében” (Buday-Sántha, 2001).

Véleményünk szerint tehát a területfejlesztésnek egy része a vidékfejlesztés, ami elsősorban az agrárjellegű területeken valósul meg, az ott élő lakónépesség általános jövedelmi, megélhetési helyzetének javítása érdekében (Molnár,

2001). A területi kiegyenlítés funkciója vidékfejlesztést is jelent, ugyanakkor a vidékfejlesztésben jelentős szerepet játszik az agrárpolitika is, hiszen “az agrárgazdaság fejlesztése elképzelhetetlen egy komplex területi szemlélet érvényesítése nélkül (Pálné Kovács, 1997).

További kérdés a *vidékfejlesztés és a mezőgazdaság viszonya*. Egy, a CAP 2000-ről szóló dokumentum megállapítja, hogy a vidékfejlesztési politika lényegi támogatást adhat egy hatékony mezőgazdasági szektor kialakulásához, s egy hatékony vidékfejlesztési politika jelentheti a leghatásosabb hosszú távú garanciát a prosperáló mezőgazdasági szektor számára. A vidékfejlesztés számára a mezőgazdaság tehát az egyik lehetséges és fontos aktivitási terület, ahol a kifejtett tevékenység az adott terület adottságaitól, az ott élő emberek gazdasági, társadalmi, kulturális helyzetétől függ, s nem kötődhet egy termék- vagy szektorközpontú mezőgazdasági elképzeléshez (Kulcsár, 1998). A vidékpolitika tehát a mezőgazdaságot csak egy megélhetési forrásnak tekinti (Kovács, 1995). A vidékpolitikának az agrárpolitika ugyan csak egy része, de le kell szögeznünk, hogy a mezőgazdaság a vidéki élet hajtóereje, a vidék fejlesztése elképzelhetetlen az agrárgazdaság fejlesztése nélkül (Romány, 1993). A mezőgazdaságot a vidéki népesség fő eltartó erejének tituláljuk (Enyedi, 1991), tehát a vidék és a mezőgazdaság problémája egymástól nem elválasztható kérdések. Mindazonáltal sarkos az a vélekedés, miszerint a jövedelemtermelő agrárpolitika a legjobb vidékpolitika, vagyis a mezőgazdaság fejlesztésével megoldódnak a rurális térségek problémái. (Ez az állítás egyes rurális tértípusoknál igaz lehet, másoknál viszont irreális elképzelés.) Egy hatékony vidékfejlesztési politika ugyanakkor a leghatásosabb hosszú távú garancia lehet a fejlődő mezőgazdasági szektor számára (Tracy, 1994). Franz Fischler is úgy fogalmaz, hogy versenyképes vidéki világra van szüksége a mezőgazdasági üzemeknek.

A *vidékfejlesztésre, vidékpolitikára vonatkozóan* a Nemzeti Agrárprogramban található értelmezést kielégítőnek tarjuk. E szerint: „Videkfejlesztés mindazon tevékenységek fejlesztése, amelyek a vidéki településeken élő lakosság megélhetési körülményeinek, jövedelemszerzési lehetőségeinek – az életminőség – javítására irányulnak, továbbá a természeti erőforrások, a környezet, a táj megőrzését szolgálják, és amelyek a vidék társadalomban betöltött funkciói ellátását tartósan erősítik” (FM, 1997. p. 17–18.). A vidékfejlesztési programok tehát az adottságoknak megfelelő integráltságban tartalmazhatnak mezőgazdasági, környezetvédelmi, oktatási, településfejlesztési, vállalkozásfejlesztési stb. elképzeléseket. Ezért van az, hogy a hatékony vidékfejlesztési programok komplexek, nem szűkülhetnek le egy-egy szektor elemzésére (Kulcsár, 1998).

Mindezek alapján a vidékfejlesztési politika főbb célkitűzései az alábbiak lehetnek (Molnár, 2001):

- A vidék gazdasági bázisának megerősítése;
- A mezőgazdaság multifunkcionális jellegének kialakítása;
- A gazdasági tevékenységek diverzifikálása;
- Vidéki életkörülmények javítása;
- Fiatal vállalkozók vidéki kötődésének megerősítése;
- Oktatás, szaktanácsadás színvonalának javítása;
- Természeti és épített környezet védelme;
- Vidéki lakosság műveltségi színvonalának emelése;
- Szociális ellátás javítása;
- Helyi közösségi aktivitás felélesztése;
- Falusi turizmus fejlesztése;
- Gazdasági-társadalmi információs bankok létrehozása;
- Tisztázni kell az egyes tárcák vidékfejlesztésben betöltött szerepét;
- Országos vidékfejlesztési program kidolgozása;
- Vidékfejlesztés pénzügyi garanciáinak megteremtése;
- A vidékfejlesztés céljainak és eszközeinek törvényben való rögzítése;
- Vidékfejlesztési intézményrendszer megteremtése.

Miért vált szükségessé a vidékfejlesztés?

A rurális térségek az Európai Unió területének több mint 80%-át fedik le, népességének pedig több mint negyede él e területeken. Márpedig a rurális térségek nagymértékben hatnak olyan erők, amelyek törekeny társadalmi-gazdasági egyensúlyukat veszélyeztetik. Ez a tény is háttérét képezi a Közösségi Szerződés 130A cikkelyének, amely azt fogalmazza meg, hogy csökkenteni kell az egyes régiók fejlettségi szintje közötti különbségeket, fejleszteni kell a leginkább elmaradott területeket, köztük a rurális térségeket. A gyengülő gazdasági teljesítmény nagyrészt a mezőgazdasági tevékenység csökkenéséhez köthető, ami a fiatalok elvándorlását, következésképpen a népesség előregedését és fogyását eredményezi, mindez pedig egy adott életszínvonal fenntartásához szükséges szolgáltatások leépüléséhez vezet.

Az EU munkanélküliségi adatainak vizsgálata is a rurális térségek problémáit tükrözi. Az átlagos rátánál a rurális térségek munkanélküliségi rátája nagyobb. 1994-es adatok szerint az EU 10 tagállamában 11,4%-os átlagos ráta mellett a rurális térségekben ugyanez 12,2%. Hasonlóképpen a vásárlóerőben kifejezett egy főre eső jövedelem a közösségi átlag mindössze 83,4%-át érte el a rurális térségekben (Comission Européenn, 1996). A mezőgazdaság az elmúlt évtizedekben jelentős átalakulásokon ment keresztül mind a gazdasági súlyát, mind a foglalkoztatási szerepét illetően. Ezek a jelentős változások nyilván nem

maradhettek komoly társadalmi és gazdasági következmények nélkül az egyes régiókban és tagállamokban. A mezőgazdaságban foglalkoztatottak aránya jelentősen csökkent. Amíg 1983-ban az agrárszektor (erdészettel, halászattal együtt) az összes foglalkoztatott 9,3%-át adta, addig 1992-ben mindössze 5,9%-át. Ez a jelentős változás megjelenik a mezőgazdaság relatív súlyának csökkenésében is: 1983-ban a primer szektor a bruttó hozzáadott érték 4,1%-át képviselte, 1992-ben már csak 2,8%-át. Egy, az agráriumot is érintő 1993-as Eurostat felmérés kiemeli a szektort érintő legfőbb strukturális változásokat, amelyek a strukturális alapok első programozási szakaszában történtek. A legdrasztikusabb változások között az agrárfoglalkoztatottak jelentős csökkenése szerepel. 5 év alatt (1989–1993) a szektorban foglalkoztatottak száma 9%-kal, 800 ezer fővel csökkent. Portugáliában a csökkenés 20%-os volt (Comission Européenn, 1996).

Fenti folyamatok következtében veszélybe kerültek bizonyos vidéki értékek, az élő és épített környezet, megbomlottak a kulturális és társadalmi értékeket őrző közösségek. Az elnéptelenedő települések képe előrevetítette a vidék társadalmának hanyatlását. Eközben a városok, különösen pedig az iparvárosok túlszűfoltakká váltak, a zsúfoltság minden negatív következményét is megmutatva. Ezalatt azonban erősödni kezdtek azok a nézetek és mozgalmak is, melyek felismerték, hogy a vidéki társadalom hanyatlása az egész társadalmat szegényíti, a gazdasági fejlődésben lemaradó térségeket pedig a végleges leszakadás és következményeként akár a teljes elnéptelenedés veszélyezteti.

Hazánkban a vidéki térségek problémái talán még élesebben jelentkeztek. Rurális térségeink az ország egyes régióiban igen nehéz helyzetben vannak, a vidéki lakosság sok területen nem képes bekapcsolódni a modernizációs programokba, nem válik alanyává a fejlesztési elképzeléseknek. Ezt igazolják többek között a munkanélküliségi adatok, a szociális ellátórendszer működésének területi egyenlőtlenségei, a külföldi beruházások erőteljes regionális aránytalanságai, a GDP egyenlőtlen területi megoszlása, stb. Magyarországon, a rendszerváltás és az azt követő gazdasági struktúraváltás a rurális térségek problémáit igen élesen a felszínre hozta. Divatos kifejezéssel élve: a rendszerváltás legnagyobb vesztesei a rurális térségek voltak. *Franz Fischler* is azt fogalmazza meg, hogy a vidéki térségek különös érzékenységgel reagálnak a strukturális változásokra, s a fenti adatok is azt igazolják, hogy mindez nem speciális magyar jelenség. Európa gazdaságilag fejlettebb régióiban a vidék gondjai jóval korábban jelentkeztek, többek között annak hatására, hogy a gazdasági fejlődéssel párhuzamosan csökkent a vidéki népesség száma és aránya, hasonlóan a vidéki térségek viszonylagos súlya a gazdaság teljesítményében, de a vidéki életfeltételek javulása is tartósan elmaradt a társadalmi átlagtól, mindezek eredőjeként pedig gyenge, erőtlenné lett a vidék érdekérvényesítő képessége (*Dorgai*, 1998).

Egy, a Nyugat-Dunántúl adataira támaszkodó felmérés (Molnár, 2001) a települések mezőgazdasági jellege és gazdasági fejlettsége között több összefüggést mutat be:

- A gazdasági és infrastrukturális fejlettséget kifejező komplex fejlettségi mutató és a mezőgazdasági népesség között közepes, negatív kapcsolat áll fenn.
- Kisebb lélekszámú és alacsonyabb népsűrűségű településeken nagyobb a mezőgazdaságból élők aránya.
- Az alacsony népsűrűségű területek társadalmi-gazdasági szempontból elmaradottabbak a magas népsűrűségűeknél.
- A termelési érték emelkedésével párhuzamosan a mezőgazdasági népesség aránya csökken (közepes, negatív kapcsolat, korrelációs együttható: $-0,42$; $P=0,01$).

Természetesen nem hagyhatjuk figyelmen kívül, hogy szinte mindenütt vannak vagy lehetnek olyan rurális térségek, amelyek a legdinamikusabban fejlődő térségek között szerepelnek. A rurális jelleg ennél fogva nem lehet sem a gazdasági hanyatlás, sem a fejletlenség szinonimája.

Vidékfejlesztés az Európai Unióban

Az elmúlt néhány évtizedben a vidéki lakosság ipari centrumokba történő áramlása olyan súlyos problémákat vetett fel, mint a munkanélküliség, a túlduzzadt városi agglomerációk további növekedése. Az állami szabályozásnak, a vidéki lakosság jövedelmének, életkörülményeinek akár közvetlen jövedelemtámogatások általi szinten tartása árán is meg kell akadályoznia a lakosság eláramlását. A tagállamok különböző terület- és településfejlesztési programokkal igyekeznek a nem homogén vidék helyzetét befolyásolni, a városok elszívó hatását mérsékelni. Igyekeznek hozzájárulni a vidéki lakosság életkörülményeinek javításához, segíteni a termőhelyi adottságokhoz igazodó, jövedelmező mezőgazdasági termelés kialakítását, a termelési erőforrások megőrzését, támogatni a gazdasági diverzifikáció lehetőségeinek kihasználását, végső soron előmozdítani a vidéki társadalmak fejlődését.

Az 1987-es Egységes Európai Okmányban meghatározták a vidékfejlesztés céljait és eszközeit, közel egyidejűleg létrehozták a jól ismert, a vidékfejlesztést is szolgáló Strukturális Alapokat, és meghatározták a támogatások kritériumait.

A komplex vidékfejlesztési támogatások növekedését az agrártámogatások szükségzerű csökkentésére lehet visszavezetni. A mezőgazdaság szerepe a Közösség minden országában csökken. Az agrártermékek kínálata nő, eközben a

keresleti oldal lényegében stabil. Természetszerű folyamat világszerte, hogy a modernizációval párhuzamosan *a mezőgazdasági foglalkoztatottak száma csökken*. A mezőgazdaságból kikerülőknél – mivel más jellegű tevékenység végzéséhez szükséges szakmai felkészültséggel általában nem rendelkeznek – gyakran nincs is módjuk más tevékenységbe való bekapcsolódásra, a munkanélküliek körét gyarapítják (Calmes, 1993).

Világossá vált, hogy bármennyire is indokolt a mezőgazdasági termelés támogatása, nem valószínű, hogy a vidéki területeken felmerülő társadalmi-gazdasági problémákra a mezőgazdaság támogatása jelenti a megoldást. Legalábbis önmagában nem. A vidékfejlesztés nem mezőgazdasági tevékenységgel kapcsolatos funkciói éppen abból adódnak, hogy *a mezőgazdaság önmagában nem képes felvállalni a vidéki egyenlőtlenségek csökkentését*.

A vidékfejlesztés funkciói

A vidékfejlesztés többfunkciós folyamat, alapvetően három funkciója különböztethető meg:

- 10) Gazdasági funkció: piacképes, jövedelmező mezőgazdasági termelés (élelmiszer, ipari alapanyag) biztosítása, a termelékenység növelése, műszaki haladás elősegítése, a mezőgazdasági termelés racionális biztosítása. Ezekén túlmenően, ahol erre lehetőség van, támogatni kell alternatív gazdasági tevékenységi formák kialakítását. A vidékpolitika az agrártermelés mellett hasonló fontosságot tulajdonít a termelő és szolgáltató tevékenységet folytató kis- és középvállalatok fejlesztésének;
- 11) Ökológiai funkció: Az agrárágazattal szemben támasztott követelmények közé az utóbbi években került, és vált egyre hangsúlyosabb céllá a vidék és a táj kultúrállapotának fenntartása. A rurális térségek környezeti potenciálja az urbánus térségekkel szemben képes biztosítani a természeti elemek regenerálódását és a kedvezőtlen hatásoknak kitett városi lakosság rekreációját, továbbá az élővilág sokféleségének megőrzését. A biomasszára támaszkodó energiatermelés jól megfelel az agrártevékenység diverzifikáltságának növelésére, a kedvezőtlenebb adottságú területek színvonalas hasznosítására, a táj kultúrállapotának, környezeti potenciáljának fenntartására irányuló törekvéseknek. A vidék fejlettsége – éppen a táj kultúrállapotának az országimázs formálásában meghatározó szerepe révén – az idegenforgalom fejlesztésének egyik igen fontos alapfeltétele (Buday-Sántha, 1997);
- 12) Társadalmi-kulturális funkció: Megfelelő életszínvonal biztosítása a vidéken élők számára. A vidéki közösségek, a vidéken élők segítése, hogy

értékeiket lehetőségeiket felismerve maguk vegyék kézbe saját sorsuk irányítását. Képesek legyenek ezek a közösségek a nemzeti, kulturális értékek, hagyományok megőrzésére.

Demográfiai helyzetük, gazdasági aktivitásuk, infrastrukturális fejlettségük függvényében Bernard Kayser három fő kategóriába sorolja a rurális térségeket:

- 6) Periferikus, elnéptelenedő térségek. A problémák kezelése nagyon nehéz. Az elhagyott földek gazdátlanok maradnak, és a magántulajdonban lévőknél az örökösök eltűnése jelentős akadálya a közös cselekvésnek;
- 7) Periurbánus térségek, melyek vándorlási többlettel jellemezhetők. Ezen térségek több mint felénél még mindig jellemző a földek mezőgazdasági művelése. Az az előnyös helyzet, amit a közeli város jelent vidéke számára különösebb fejtegetést nem igényel;
- 8) Az „élő vidék”. E térségekben található talán a legfontosabb fejlődési potenciál. Ezek azok, amelyeket a mezőgazdaság problémái érintenek, ahol a turizmus feltételei kedvezőek, ahol a helyi fejlesztések sikeresek lehetnek. Ezek tehát azok a rurális térségek, amelyekre a jövőben a nagy figyelmet kell fordítani, hiszen megfelelő eszközökkel, komplex fejlesztésekkel jelentősen dinamizálható rurális tértípusról van szó (Kayser, 1993).

A Corki Nyilatkozat

Az Európai Bizottság 1996-ban Corkban konferenciát rendezett a vidékfejlesztésről. A konferencia célja az EU rurális térségeinek kihívásaira való reagálás, a struktúrapolitikai eszközök hatékonyságának javítása, végső soron egy működőképes, integrált vidékfejlesztési modell kialakítása.

A konferencia egy nyilatkozattal zárult, amely megfogalmazta az integrált vidékfejlesztés alapelveit. Ezek:

- A rurális térségek előtérbe helyezése: a fenntartható vidékfejlesztés az EU prioritásai közé emelése;
- Integrált megközelítés: a vidékfejlesztés multidiszciplináris jellegű, a fejlesztési politikák során multiszektoriális megközelítést kell alkalmazni a fejlesztendő területek egyértelmű lehatárolása mellett, figyelembe véve a koncentráció elvét is;
- Diverzifikáció: gazdasági és társadalmi tevékenységek diverzifikációja (KKV, vidéki szolgáltatások fejlesztése, kulturális örökség védelme, turizmus stb.);
- Fenntartható fejlesztés: a rurális európai táj kultúrallapotának, valamint annak természeti, kulturális értékeinek megőrzése, lényegében a globális felelősség megfogalmazása;

- Szubszidiaritás, vagyis a döntések decentralizálása;
- A közösségi szabályozás egyszerűsítése (különösen az agrárpolitika területén), a rendszer nagyobb rugalmasságának biztosítása;
- Programozás: a vidékfejlesztési tevékenység régióként egységes vidékfejlesztési programokon keresztül valósul meg;
- Finanszírozás: erősíteni a helyi források, különösen a privát szektor finanszírozási szerepét a projektekben, mobilizálni kell az állami és a magán forrásokat, építeni kell ezek szinergiájára.
- Irányítás: a regionális és helyi közigazgatás hatékonyságának javítása, amely történhet képzések, partnerség útján, szakmai tapasztalatszeréken keresztül stb.;
- Értékelés: a közpénzek hatékonyabb felhasználása érdekében erősíteni kell a programok felügyeletét, a kedvezményezettek ellenőrzését, és elemezni kell az eredményeket a források és hitelek hasznosulására nézve.

A vidékfejlesztés célterületinek támogatásai

A vidéki térségek fejlesztését szolgáló eszközöket – beleértve a mezőgazdasági és erdészeti szerkezet megerősítését és fejlesztését, valamint a táj képének visszaállítását, megőrzését és jellegének kihangsúlyozását – a három strukturális alap, ezek közül is elsősorban a FEOGA finanszírozza. Az alap az alábbi intézkedésekhez nyújthat pénzügyi segítséget:

- a termelőpotenciál átalakítása, beleértve a nem élelmiszer jellegű mezőgazdasági termékeket is,
- jó minőségű helyi termékek minősítő címkével való ellátása, piacra juttatása,
- mezőgazdasági fejlesztéshez kapcsolódó falusi infrastruktúra javítása,
- sokszínűség kialakulását elősegítő intézkedések,
- falvak fejlesztése,
- tanácsadó szolgáltatások, szakképzés fejlesztése,
- turisztikai és kézművesipari beruházások ösztönzése,
- meliorációs munkák.

A vidékfejlesztés támogatása az 5b célterületen

Az 1994–1999 közötti programozási időszakban az 5b célterület jelentette az 1-es célterületen kívüli vidékfejlesztési térségeket. A fejlesztések prioritásai az alábbiak voltak:

- mezőgazdaság diverzifikálása,
- nem mezőgazdasági ágazatok fejlesztése,

- turizmusfejlesztés,
- természeti környezet védelme és fejlesztése,
- falufejlesztés és falufelújítások,
- humán erőforrás fejlesztés,
- kutatás-fejlesztés,

Közösségi kezdeményezés a vidékfejlesztésre – LEADER

Az 1991 és 1993 között működött LEADER-program (fő célja: széleskörű partnerségen alapuló innovatív vidékfejlesztési projektek támogatása) esetében a Bizottság megtalálta a vidék megőrzésének, a mezőgazdaság természeti erőforrásai megóvásának kielégítő módszerét, az alulról építkezés hatékony eszközét. Az 1994–1999 közötti tervezési ciklusra a Bizottság a LEADER-programot tovább erősítette, és működéséhez 1400 millió ECU támogatást különített el. A LEADER a végső kedvezményezett két kategóriáját támogathatja:

Elsősorban azokat a partnerségeket, melyeket az köz- és magánszféra szereplői a helyi közösségek szintjén hoznak létre, és ezeken keresztül születnek a vidéki térség fejlesztésére stratégiák, innovatív elképzelések. Másodszorban az egyéb vidéki szervezeteket, testületeket (kamarák, szövetkezetek, üzleti csoportok, önkormányzati csoportok, nonprofit szervezetek), feltéve, hogy speciális tevékenységük a térség vidékfejlesztési tervéhez kapcsolódik.

Támogatható intézkedések:

- szaktudás, képzettség megszerzése;
- vidéki innovációs programok: a projekteknek a vidékfejlesztés számára új irányt kell mutatniuk.

Az EU Bizottság az alábbi innovációs témákat ajánlja megvalósításra:

- olyan intézkedések, amelyek a CAP reformjának hatásait kívánják ellensúlyozni, beleértve a környezet és a megújítható energia előállítás szempontjait;
- vidéki környezetben az új információs és kommunikációs technológiák alkalmazása;
- kis népsűrűséghez illesztett szolgáltatások nyújtása, mint pótlólagos jövedelemforrás;
- új termékek, szolgáltatások kifejlesztése és marketingje;
- vidéki környezetben új munkahelyek teremtése;
- a helyi lakosság ismereteinek növelése.
- nemzetek közötti együttműködés.

A projektekben be kell mutatni az újszerűséget és a várható hatást a kiindulási helyzethez képest.

Agenda 2000 a vidékfejlesztés szemszögéből

Az Agenda fontosabb kihívásai röviden az alábbiak:

- Az EU kibővítése;
- Új CAP-reform, melynek célja az európai uniós mezőgazdaság versenyképességének és a rurális térségek életképességének javítása;
- Strukturális politika reformja, a fejlesztési támogatások hatékonyságának növelése.

Az Agenda 2000 két fő célkitűzést fogalmazott meg:

- A vidékpolitika és a piacpolitika közötti nagyobb összhang biztosítása;
- A helyi szereplők aktivizálásával a rurális térségek értéktermelő képességének fokozása.

A CAP-reform folytatása

A reform további intézkedéseinek kidolgozásakor nem utolsó szempontként kellett figyelembe venni, hogy az EU keleti bővítése során a mezőgazdasági területek 50%-kal emelkednek majd, ezekben pedig a mezőgazdaságban foglalkoztatottak létszáma megkétszereződik. Ha a csatlakozás előtt álló kelet-közép-európai országok jelenlegi fejlettségi szintjükön alkalmaznák a mezőgazdasági ártámogatásokat és a közvetlen támogatásokat, az nemcsak likviditási problémákat idézne elő, hanem a vidéki térségekben jelentős jövedelmi különbségeket is generálna amellet, hogy az EU agrártútermelése fokozódna, különösen a hús, a tej és a cukor vonatkozásában (Publication de la Commission DG VI, 1998/a).

A CAP jövőbeni céljai:

- Az Európai Unió versenyképességének javítása árcsökkentések révén;
- Élelmiszer-ellátás biztonságának garantálása a fogyasztóknak, a minőségi igények figyelembevétele mellett;
- Jövedelemstabilitás, megfelelő életszínvonal biztosítása a termelőknek;
- Környezeti szempontokat figyelembe vevő termelési módok alkalmazása;
- Új munkahelyek és jövedelemforrások teremtése (Commission, Direction Générale de l'agriculture, DG VI., 1998/b).

A regionális politika a 2000–2006-os programozási időszakban

A változások lényeges eleme, hogy a regionális politika alapvető céljai változatlanok maradnak, de a célterületek száma csökkent. Nem utolsó sorban a koncentráció alapelveinek megfelelően, mely az utóbbi években kissé erodálódni látszott. A strukturális alapok támogatásaira 3 fő célterületet képeztek:

- objectif 1: Elmaradott régiók fejlődésének és strukturális alkalmazkodásának elősegítése. Azok a NUTS II régiók, ahol a GDP nem haladja meg a közösségi átlag 75%-át;
- objectif 2: Strukturális problémákkal küzdő, a NUTS II régióknál kisebb területi egységek támogatása, e célterülethez tartoznak a nehézségekkel küzdő rurális térségek is;
- objectif 3: Foglalkoztatási szerkezet javítása, a munkaerő minőségi fejlesztése az előző két cél által le nem fedett területeken.

Az objectif 2-be azok a rurális térségek tartoznak, amelyek az alábbi négy ismérv közül kettőnek eleget tesznek:

- a népsűrűség kisebb mint 100fő/km²;
- agrárfoglalkoztatottak aránya eléri vagy meghaladja a közösségi átlagot;
- munkanélküliségi ráta magasabb mint a közösségi átlag;
- csökkenő népességszám.

A közösségi kezdeményezések száma négyre csökkent, de megmaradt a már említett vidékfejlesztési támogatás, a LEADER.

Lévén, hogy a közvetlen agrártámogatások a CAP-reformmal és a nemzetközi kereskedelempolitikai megállapodásokkal összhangban (GATT Uruguay-forduló) fokozatosan csökkenni fognak, ezzel párhuzamosan bővül a közvetett, vidékfejlesztési támogatások aránya. Ilyenek többek között: tájgondozás, környezetvédelem, alternatív foglalkozási lehetőségek bővítése, a termőföld nem élelmiszer-termelési célú hasznosítása stb. A rosszabb adottságú, így alacsonyabb gazdasági hatékonyságú rurális területeken háttérbe szorul a termelési funkció és előtérbe kerül e területek rekreációs és nem élelmiszertermelési célú felhasználása.

Az európai agrármodell

Az előbbieket során bemutatott reform végső soron az európai agrármodell megerősítését célozza, amely az alábbiakon alapul (Comission, Direction Générale de l'agriculture, DG VI., 1998/b):

- Versenyképes mezőgazdaság, amely stabil jövedelmet és megfelelő élet-színvonalat biztosít a termelőknek;

- Fenntartható és magas minőségi követelményeket kielégítő mezőgazdaság, amely „tisztá” technológiát alkalmaz, figyelembe veszi a környezeti elemek védelmét, és fogyasztók igényeinek megfelelő, minőségi élelmiszert állít elő;
- Az élő vidéket szolgáló diverzifikált mezőgazdaság, melynek küldetése nem csupán a termelés, hanem a vidék, a táj kultúrállapotának megőrzése is;
- Egyszerűbb, átláthatóbb agrárpolitika.

Az európai agrármodell ár- és közvetlen jövedelemtámogatásokkal próbálja stabilan tartani és kiszámíthatóvá tenni a termelői jövedelmeket, emellett épít a mezőgazdaság multifunkcionális jellegére. Az EU agrárpolitikája mellett egy komplex vidékpolitika is megjelenik, amely az alapvető agrárpolitikai célok mellett épít a fenntartható fejlesztés követelményeire, számol a környezetvédelmi feladatokkal is. Tulajdonképpen a vidékfejlesztés – brüsszeliesen kifejezve – megreformált CAP második pillérét jelenti.

Az Európa Tanács és a vidékpolitika

Bár az Európa Tanács nem az EU intézménye, de a regionális és vidékpolitikája említést érdemel, lévén az EU valamennyi tagországa tagja az Európa Tanácsnak is. Az ott megfogalmazottak nagyjából-egészében ekvivalensnek tekinthetők az EU szándékaival is. (Az sem utolsó szempont, hogy az Európa Tanácsnak hazánk is teljes jogú tagja.) Az Európa Tanácson belül az alábbiak kapcsolódnak szorosan a regionális és vidékfejlesztéshez:

- CLRAE (Európai Helyi és Regionális Hatóságok Kongresszusa),
- a Parlamenti Közgyűlés,
- Mezőgazdasági és Vidékfejlesztési Bizottság,
- Helyi és Regionális Hatóságok és Környezeti Tervezés Bizottság.

A CLRAE megalkotta az

- Önkormányzatok Európai Kartáját,
- a Határ Menti Együttműködések és Irányelvek Egyezményét,
- az Európai Regionális Stratégia Kartáját,
- és az Európai Regionális Tervezés Kartáját.

A Környezeti Tervezés Bizottsága megfogalmazta, hogy a mezőgazdasági és vidéki fejlődés elősegítése megköveteli a jelenlegi mezőgazdasági, környezeti és gazdasági politika radikális felülvizsgálatát minden országban és nemzetközi szinten egyaránt. A változásoknak azonban a vidéki térségek lakosságával, a helyi önkormányzatokkal, a magánszektornal és a nemzetközi közösséggel együttműködve kell megvalósulnia (lásd: partnerség elve).

A Mezőgazdasági és Vidékfejlesztési Bizottság megalkotta a Vidéki Térségek Európai Kartáját, melynek célja a jövőbeni európai mezőgazdaság és vidékfejlesztés olyan alapelveinek meghatározása, melyeket alkalmazni kell egy olyan vidékfejlesztés megvalósításához, amely életképes mezőgazdasági szektorra épül, képes gazdasági tevékenységeket vonzani vidékre az emberi tőke megtartása és fejlesztése érdekében, és ami védi és fejleszti a gazdag európai vidéki kulturális örökséget. Életképes mezőgazdasági szektor megléte feltétel e feladatok megvalósításához, de csak akkor szolgálhatja eredményesen a fenti célokat, ha a vidéki élet követelményeihez igazodva szerveződik, és szoros kapcsolatban van a természettel. Vagyis a mezőgazdaság, mint többfunkciós szektor jelenik meg (termelés, táj- és környezetvédelem, kulturális értékek megőrzése).

Az Európai Unió és az Európa Tanács vidékfejlesztésről alkotott elképzelései, amint látjuk, lényegében azonosak.

Az előcsatlakozási alapok Magyarországon

Az Európai Unió a csatlakozás előtt álló országok felkészítését célozta meg az Előcsatlakozási Alapok létrehozásával, mely három fő programja: a SAPARD (mezőgazdaság és vidékfejlesztés); az ISPA (környezetvédelem és infrastruktúra-fejlesztés) és a PHARE (struktúraváltás, piacgazdaság kiépítése).

A PHARE vidékfejlesztési része a helyi vállalkozások támogatására az alábbi témák szerepeltek: szerkezetváltás, nagyobb piaci kereslettel rendelkező növények termelése (fehérje növények, aprómagvak, új, jövedelmező kultúrák), biotermesztés. A támogatási arány 50%-os.

A SAPARD fő céljai között az agrártermelés versenyképességének fokozása; a multifunkcionális mezőgazdasági modell kialakítása; az élelmiszer-feldolgozás és -forgalmazás modernizálása; a falvak integrált fejlesztése; a környezet, a természet és a táj fokozott védelme szerepel. A SAPARD megmozgatta a hazai vidékfejlesztés szereplőit. Kistérségi SAPARD-programok készültek, s közben autodidaktaként is többen képezték magukat „vidékfejlesztési szakértővé”. Több problémát is látunk azonban a SAPARD-mozgalom körül. Egyfelől az új SAPARD-kistérségek ismét egy új kistérségi szerkezetet eredményeztek, másfelől túl nagy várakozásokat ébresztett, a tényleges támogatás mértéke pedig csalódásokat okozhat a helyi szereplőknek. Ha kiírják a pályázatokat, akkor azok pályáznak majd, „akiknek meglesz az önerő a fejlesztéshez, és félő, hogy a fejlesztés majd egészen más lesz, mint amit a programok írói megálmodtak” (Kovács, 2000. p. 28.).

Az ISPA fő célja a jelölt országok felkészítése a strukturális alapok támogatásának fogadására, valamint a csatlakozást hátráltató infrastrukturális és környezetvédelmi problémák csökkentése.

Magyarország legfontosabb feladatai az integrációt illetően

A helyi szervezetek támogatására van szükség, hiszen szerepük az európai integráció kapcsán jelentősen felértékelődik. Finnországban például a támogatások visszavonását is kilátásba helyezte Brüsszel, amiért a helyi szervezetek szerepét az egyes projektekben nem találta kielégítőnek. Az önkormányzatiság, a decentralizáció elvének hangsúlyosabb érvényesülésére lenne szükség.

Minél előbb fel kell készülni a támogatások hatékony fogadására. Meg kell ismerni a régiók állapotát, tudni kell, hogy melyik célterületbe sorolás a legkedvezőbb a támogatások eléréséhez.

Pontosítani kell az egyes tárcák szerepét a vidékfejlesztésben.

A regionális szintek szereplőit meg kell ismertetni az uniós programmenedzselés gyakorlatával. Természetesen ehhez végleg tisztázni kell az NUTS II szintek lehatárolását, és politikai érdekektől mentesen ki kell jelölni a regionális székhelyeket.

A közösségi támogatások az addicionalitás elvét követik, amiből két dolog következik. Az egyik, hogy az egyes tárcák költségvetésében világosan el legyenek különítve a vidékfejlesztésre szánt alapok. A másik, hogy a saját erő előteremtése nélkül a támogatások lehívása nem lehetséges.

Egyszóval: olyan helyzetet kell teremteni, amely az EU alapelveinek érvényesülését lehetővé teszi, hiszen ezen elvek érvényesítése nem csak a vidékpolitika vonatkozásában, hanem az integráció egészét tekintve is a csatlakozás szükséges feltételét képezi.

Az alapelvek közül ki kell emelni decentralizáció (szubszidiaritás) szerepét. A szubszidiaritás elve akkor valósulna meg, ha a vidéki térségek lakossága rendelkezne a szükséges információkkal, érdekérvényesítési csatornákkal, megfelelő addicionális forrásokkal ahhoz, hogy dönteni tudnának a fejlesztési irányok kidolgozásáról, a programok elkészítéséről, megvalósításáról, értékeléséről, felhasználva a vidékfejlesztés intézményeinek segítségét.

A vidékfejlesztés körüli kérdések és bizonytalanságok mögött egyértelműen a vidékfejlesztés intézményi és törvényi háttérének hiánya húzódik meg. A vidékfejlesztésre szánt pénzeszközök például nem jelennek meg explicit módon, hanem több minisztérium számos támogatási programja közül kell „kimazsolázni” azokat. Ezek monitoringja pedig lehetetlen a bonyolult helyzetnek köszönhetően (Molnár, 2001).

Számunkra az EU-konform vidékfejlesztés két dolgot jelent. Egyfelől a nemzeti sajátosságok érvényre juttatását, másrészt a vidékfejlesztés EU-politikájának alapelveire építő vidékpolitika és intézményrendszer kialakítását. A hatékony vidékpolitika alapja egy olyan stratégia, amely világosan meghatározott célkitűzésekből építkezik, s meghatározza a szükséges eszközöket és az intézményrendszert, valamint megteremti a vidékfejlesztési program megvalósításához szükséges forrásokat. A vidékfejlesztés alapvető célkitűzése a vidéken élő lakosság életminőségének javítása, harmóniában a vidéki környezet és táj adott-ságaival, megőrizve annak nem pótolható erőforrásait.

Összefoglalva az eddigieket a vidéki térségek problémáinak kezelésére olyan *komplex vidékpolitika* szolgálhat megoldásul, amely egyrészt organikus, minőségcentrikus, környezetbarát, a vidéki tájak természeti értékeit védő, a helyi kulturális hagyományokat ápoló, a turizmusnak helyet adó, versenyképes és többszektorú mezőgazdaság (a mezőgazdaság tevékenységi körének kiterjesztése az élelmiszertermelésen kívülre) kialakítására törekszik, másrészt a gazdasági tevékenységek diverzifikálását, a nem mezőgazdasági jellegű munkahelyteremtést támogatja, fejleszti az infrastruktúrát, szélesíti a helyi szolgáltatások körét és minőségét (kommunális, gazdasági), hogy így a vidéki életkörülményeket javítva elérje egyik legalapvetőbb célját, a vidéki népesség helyben tartását.

Az EU vidékfejlesztési dokumentumaiból kiderül, hogy nem egyszerűen a mezőgazdaság multifunkcionálissá válásáról beszélnek, hanem a vidéki térségek multifunkcionalitását hangsúlyozzák, amelynek következtében egyre hangsúlyosabb lesz a vidék hozzájárulása az egész társadalom gazdasági, környezeti és társadalmi funkcióinak ellátásában. A sikeres vidékpolitika alapjaként pedig a szubszidiaritás elvének érvényesülését és az alulról építkező megközelítések szerepét fogalmazzák meg.

Irodalom

- Buday-Sántha A. 1997: Az agrárgazdaság szerepe, jelentősége. Pécs, Kézirat.
- Buday-Sántha A. 2001: *Agrárpolitika – vidékpolitika*. Budapest–Pécs, Dialóg Campus Kiadó.
- Calmès, R. 1993: *La lente refonte structurelle de l'exploitation agricole. L'aménagement de l'espace rural*. Paris, ENA-recherche.
- Comission, Direction Générale de l'agriculture, DG VI., 1998/a: *Une agriculture pour l'Europe de demain*. Publication de la Comission, Direction Générale de l'agriculture, DG VI.
- Comission, Direction Générale de l'agriculture, DG VI., 1998/b: *L'Agenda 2000 – quel avenir pour l'agriculture 1998*. Publication de la Comission, Direction Générale de l'agriculture, DG VI.

- Commission Européenn, 1996: *La situation de l'agriculture dans l'Union Européenne. Rapport de la Commission Européenn.*
- Dorgai L. 1998: Az agrárgazdaság helye és szerepe a vidékfejlesztésben – *A falu.* 4. pp. 31–37.
- Dorgai L. 1999: *Az agrárgazdaság helye és szerepe a vidékfejlesztésben. A falu- és vidékfejlesztés stratégiai kérdései.* MTA Agrártudományi Osztálya.
- Enyedi Gy. 1976: *A magyar népgazdaság fejlődésének területi problémái.* Budapest, Akadémiai Kiadó.
- Enyedi Gy. 1991: Fordulópont előtt a magyar falu. – *Gazdálkodás.* 10. pp. 10–15.
- Fehér A. 1998: Mezőgazdaság és vidékfejlesztés. – *Gazdálkodás.* 1. pp. 72–79.
- FM, 1997: Agrárprogram. Szakmai füzetek. 13. Vidékfejlesztés. Budapest, FM.
- Kayser, B. 1993: *Naissance de nouvelle campagne.* Paris, DATAR. Édition de l'Aube.
- Kovács T. 1995: Agrárpolitika, vidékpolitika. – Kovács T. (szerk.): *A mezőgazdaságtól a vidékfejlesztésig. III. Falukonferencia.* Pécs, MTA RKK. pp. 24–35.
- Kovács T. 2000: Integrált vidékfejlesztés. – Kovács T. (szerk.): *Integrált vidékfejlesztés. V. Falukonferencia.* Pécs, MTA RKK. pp. 26–32.
- Kulcsár L. 1998: A vidékfejlesztés új stratégiája Magyarországon. – *Gazdálkodás.* 4. pp. 11–21.
- Molnár T. 2001: *Társadalmi, gazdasági struktúrák a Nyugat Dunántúlon.* Keszthely, Ph.D. dolgozat. pp. 38–41., 98–133.
- Pálné Kovács I. 1997: A vidékfejlesztés igazgatási kérdései. – Kovács T. (szerk.): *Fenntartható mezőgazdaságtól a vidékfejlesztésig. IV. Falukonferencia.* Pécs, MTA RKK. pp. 343–352.
- Romány P. 1993: Az „Elmaradott térségek gazdasági problémái”-hoz. Az elmaradott agrártérségek gazdasági problémái c. tudományos vitaülés. Kompolt. Kézirat.
- Sarudi Cs. 1997: A mezőgazdaság szerepe a vidékfejlesztésben. – Kovács T. (szerk.): *A fenntartható mezőgazdaságtól a vidékfejlesztésig. IV. Falukonferencia.* Pécs, MTA RKK. pp. 255–260.
- Tracy, M. 1994: *Élelmiszertermelés és mezőgazdaság a piacgazdaságban.* Keszthely, PATE Georgikon Mezőgazdasági Tudományi Kar. pp. 182–337.

THE IMPORTANCE OF RURAL DEVELOPMENT AND RURAL POLICY IN THE EU AND HUNGARY

Péter Póla – Tamás Molnár

Researches on regional issues, including rural regions, are made especially topical by several factors. The socio-economic transformation brought to the surface the formerly existing tensions among the different regions of Hungary, the problems of the rural areas in the first place. The relative decline of the weight of the agricultural sector has resulted in a difficult situation in several rural areas. The conceptual framework of regional development, rural development and agricultural development is still much debated in Hungary. Not even the definition of rural areas is a simple task. The reason behind the concerns an uncertainties of rural development is definitely the lack of the institutional and legal background of rural development. In Hungary a situation has to be created which allows the application of the basic principles of the EU, as the application of these principles is a precondition of the accession not only as regards rural policy but also for the whole of the integration. The principle of subsidiarity would be adequately asserted if the inhabitants of the rural regions were equipped with the necessary information, interest assertion mechanisms and satisfactory additional resources which would allow them to make decisions on the directions of development, the preparation, implementation and evaluation of the programmes, using the assistance of the rural development institutions.

Briefly outlining the practice of the EU to date, we believe that the effective management of the problems of the rural areas can only be achieved with a *complex rural policy*. The rural development documents of the EU clearly reveal that they do not only talk about the multifunctional transformation of agriculture, they express the multifunctional character of the rural regions, the consequence of which is the ever more significant contribution of the rural areas to the provision of the economic, environmental and social functions of the whole society. As the foundation of a successful rural policy, the EU defines the assertion of the principle of subsidiarity and the role of bottom-up approaches.

20. EGY KISTÉRSÉG RÉSZVÉTELE AZ EU ELŐCSATLAKOZÁSI PROGRAMJÁBAN

Gódor Csaba

A vidék fogalmát sokan sokféleképpen értelmezik, és tartalmában egymástól gyakran eltérő módon használják. Egyes meghatározások szerint vidéknek számít az országnak a vidéki településekkel lefedett része. (Vidéki településen tanyákat, falvakat és kisvárosokat kell érteni. Ez utóbbiak közé a városi státusszal rendelkező tízezer főnél kevesebb lélekszámú települések tartoznak.) Ez alapján Magyarország területének megközelítően 85%-a vidék.¹⁾ Más szempontokat is figyelembe vevő számítások szerint Magyarország területének több mint 96%-a minősül vidéki térségnek, az ország népességének pedig közel háromnegyede – mintegy 74%-a – él vidéki térségben.²⁾ Mindkét meghatározás – a különbözőségek ellenére – azt mutatja, hogy Magyarország területének döntő hányada vidéki térségnek minősül. Ha visszatekintünk közeli és távolabbi múltunkra szembetűnik, hogy a nagyobb társadalmi és gazdasági mozgások átmenetileg vagy tartósan hátrányosan érintették a vidéket, a vidéki népességet. A fentiek alapján – éppen ezért – kiemelt jelentőséggel bír minden olyan terv, program, elképzelés, szándék és cselekedet, amely a vidéki térséget, a vidéken élőket közvetlenül és meghatározó módon érinti.

A kevésbé fejlett, az elmaradott, a leszakadó, de általánosságban is valamennyi vidéki térség felzárkózására és fejlesztésére kétségtelenül az egyik legreményteljesebb programnak tűnt (tűnik) az a SAPARD-program, amelynek jelentős hozzájárulása, hogy lehetőséget nyújtott a helyi lakosságnak a programalkotás folyamatába való aktív bekapcsolódásra. Ezáltal lehetőség nyílt arra, hogy a helyi problémák feltárásának folyamatában a „legautentikusabb szakértők”, az adott térségben élők is részt vegyenek és egyben fejlesztési javaslataikkal, megoldási alternatívákkal járuljanak hozzá saját térségük helyzetének javításához. Ennek a folyamatnak a kivitelezésére, a SAPARD-program elkészítésére nem volt egységes recept. A különböző térségeknek, a programalkotásban részt vevő aktoroknak lehetősége nyílt sajátos, egyedi megoldások alkalmazására is. Az alábbi tanulmány a SAPARD-program készítésének egy részfolyamatát, a helyzetfeltárás folyamatát, illetve az elkészítés során alkalmazott módszert kívánja

bemutatni egy olyan társulás (a Galgamenti és Gödöllőkörnyéki Önkormányzatok Társulása) példáján keresztül, amely a helyi szereplők aktív, interaktív részvételére épített és épít most is. A térségi fejlesztés esetében különös jelentőséggel bír a helyzetfeltárás, hiszen ha egy térség jövőjéről beszélünk, akkor az ott élő emberek jövőjéről van szó. Az emberek jövője pedig egyet jelent családjuk, otthonuk, településük jövőjével. Azzal a jövővel, amelyik a múltból táplálkozik és a jelenben él. Aki egy település, térség jövőjével kíván tehát foglalkozni, annak tisztában kell lennie a múltjával, hogy a jövőhöz hitelesen és valószerűen szóljon.

A térség rövid bemutatása

A Galgamenti és Gödöllőkörnyéki Önkormányzati Társulás a Közép-magyarországi régióban, Pest megyében, Budapesttől keletre helyezkedik el. Két statisztikai térségre a Gödöllői és az Aszódi statisztikai kistérségre terjed ki, bár nem minden település tagja a társulásnak. A társulás jelenleg – és a program elkészítésének időpontjában is – 24 településből áll. Ugyanakkor nem beszélhetünk egységes kistérségről. A jelenlegi települési folyamatok a megye egészét tekintve a főváros közvetlen szomszédságában a legkedvezőbbek. Jól alakulnak a viszonyok a „második vonalban” is, vagyis a mai agglomerációs statisztikai-tervezési környezetben. A fővárostól távolabb eső körzetek könnyebben elhatárolódnak, jellegzetességeik szembetűnőbbek. A legrosszabb adottságok ezek közül is ott vannak, ahol magas a munkanélküli ráta, alacsony a lakosság képzettsége és jövedelme, magas az idősek aránya, és kevés a középfokú iskolák száma. Mindez a társulás megosztottságában is nyomon követhető, melyet jól mutat a KSH vizsgálata is. A Statisztikai Hivatal Pest megye településeit – miként az ország többi településeit is – egy 15 változós faktoranalízissel készített kvantifikált mutató alapján rangsorolta. A megye településeinek rangsora az így kapott értékek alapján a legrosszabb mutatóval rendelkező (–0,93549) Tatárszentgyörggyel kezdődik és a legmagasabb értéket produkáló (3,49081) Lányfalival végződik. A települési mutatószámok alapján a statisztikai körzetekre vonatkozó átlagszámítás a következő rangsort adja.

Legrosszabb mutatóval Szob térsége rendelkezik. A ceglédi körzet alig jobb ennél. Ez a megye északi ún. Ipoly-menti és délkeleti területe. Pest megye településeinek átlagértéke 0,3597. Az átlagtól felfelé lényegesen eltér Vác és Gödöllő körzete, valamint igen lényegesen a budapesti agglomeráció. Monor, Ráckeve és Aszód térsége az átlag körüli értéken mozog, míg négy körzet Dabas, Nagykáta, Cegléd és Szob mélyen az átlag alatt van. A települések mutatószámait vizsgálva azt tapasztalhatjuk, hogy amelyek a megyei átlag felett vannak

és meghaladják a 0,5 értéket, azok vagy a statisztikai körzet középpontjához közel helyezkednek el, vagy a térség középvezonlát követik. Kimutatható tehát a statisztikai körzeten belül is a centrum–periféria viszony.

1. táblázat

A statisztikai körzetek kvantifikált átlagszámái

Statisztikai körzet	A körzet átlaga
Szob	0,0114
Cegléd	0,0124
Nagykátá	0,1323
Dabas	0,1466
Monor	0,3113
Ráckeve	0,3549
Aszód	0,4381
Vác	0,8952
Gödöllő	0,9357
Budapesti agglomeráció	1,7164

Forrás: Gódor A. 1998. 19 o.

Ez a különbség – a centrum–periféria viszony – a Galgamenti és Gödöllő Környéki Önkormányzati Társulás településeire is vonatkozik, hiszen mind a Gödöllői mind az Aszódi statisztikai térség települései között kimutatható a fent említett kettősség. Gödöllő, Isaszeg, Veresegyház, Erdőkertés és Szada helyzetét Budapest közelsége döntően meghatározza, míg négy település – Dány, Valkó, Vácszentlászló és Zsámbok meglehetősen kompakt egységet alkotva, a Galga és a Rákos közé „szorulva”, főútvonalaktól és vasútvonalaktól távol esve – a perifériára szorul. A térség demográfiai jellemzőit, valamint a földhasználat módját alapul véve elmondható, hogy a térség kettős jelleggel bír. Nyugat felől a Budapesttel közös határból adódóan az agglomerációs jelleg a domináns (alvótelepülések); a térség keleti felén pedig a mezőgazdasági jelleg az uralkodó. A paradoxon csupán az, hogy az agrártermelésre alkalmasabb területek inkább a térség nyugati felén találhatók, míg keleten főként az ún. környezetérzékenységi meghatározottsági területek húzódnak. Homogénnek így több szempontból sem nevezhető a térség, jóllehet a társulás történelmi előzményekkel bír.

Társulások az elmúlt rendszerben

A Gödöllői járás Pest megye egyik legkiterjedtebb járása volt. Valójában nem is egy, de két járás ez, mert a Gödöllői járáshoz csatolták, illetve olvasztották az Aszódi járást, amit az aszódiak igazán soha nem tudtak elfogadni. Főleg Aszód nehezményezte ezt, mert lakosai úgy vélték, hogy Gödöllő minden lehetőséget elzár előlük. Az 1971-es országos településhálózat-fejlesztési koncepciót követően több település elvesztette addigi önállóságát. Több település közös községi tanácsot volt kénytelen alkotni. Nemcsak a településeket vonták össze, de a településeken lévő mezőgazdasági termelészövetkezeteket is egyesítették. Így több település határára kiterjedő, nagy gazdaságok alakultak ki, amelyek sokszor átlépték a közigazgatás járási határait. A közös tanácsba (gazdaságba) kényszerített települések lakói – finoman szólva – irtóztak az együttműködésnek még a gondolatától is. Az együttműködés gondolata (főleg az 1990-es évek elején) éppen ezért idegen, sőt elképzelhetetlen volt jó néhány térségbeli település számára.

Ezzel együtt az 1990-es elején az együttműködésnek más formái és indítékai kezdtek kialakulni. Néhány település együtt építette meg szennyvíztisztító és szennyvízelvezető rendszerét. Előfordult, hogy több milliárd forintos beruházást jelentett a kommunális szennyvíz elvezetése és tisztítása. De voltak olyan települések is, amelyek szilárd hulladékgyűjtő építésébe kezdtek közösen. A területfejlesztésről és területrendezésről szóló törvény ezt a helyi, spontán és szükségyszerűségből létrehozott kapcsolatokat tovább generálta. A törvény volt a második társulási hullám elindítója.

A törvény megjelenése előtt, 1995-ben a Gödöllő statisztikai körzetéhez tartozó települések közül 13 önkormányzat, Nógrád megyéből 2 önkormányzat és a Heves megyei Boldog községek szövetségre léptek egymással, hogy a majdani expo rendezvényeihez szervezeten kapcsolódjanak. Ennek érdekében egy koordinációs és információs iroda felállításáról döntöttek. Ehhez kapcsolódott később Gödöllő és Veresegyház önkormányzata, így alakították meg a Gödöllő Környéki és Galgamenti Önkormányzatok Társulását. Rövidesen még további 2 önkormányzat csatlakozott a társuláshoz. A társulás alapító okiratában az alapító önkormányzatok kimondták, hogy a térséget érintő területfejlesztési és egyéb kérdésekben egységesen tudjanak fellépni, megalakítják a Galgamenti Önkormányzati Szövetséget. A területfejlesztési törvény hatálybalépését követően a szövetséget felváltotta a Galgamenti és Gödöllő Környéki Önkormányzatok Társulása. Az alapító önkormányzatokon kívül – a megalakulást követően – további 5 önkormányzat döntött úgy, hogy belép a társulásba. A társulás 1998-ban készítette el a térségfejlesztési koncepcióját. A térségfejlesztési koncepció mellett számos tanulmány készült a térségről, amit részben egyetemisták készí-

tettek el, illetve más intézmények, vagy polgármesterek, kutató műhelyek. Mindezeket sikeresen fel lehetett használni a térség SAPARD-programjának elkészítéséhez, ami azt jelenti, hogy a térség, némi előélettel rendelkezett már a SAPARD megérkezésekor. A SAPARD-programot egy alapítvány készítette el, de talán helyesebb úgy fogalmazni, hogy a program elkészítésének koordinálását egy alapítvány végezte, hiszen mind a helyzetfeltárás, mind a programkészítés során a térség lakosait – többszörös visszacsatolás útján – vonták be a munkába.

A SAPARD programkészítés folyamata – helyzetfeltárás

Alapvető kívánalomként fogalmazódott meg, hogy a programkészítés a lehető legszélesebb társadalmi, lakossági bázison és érintettségen alapuljon. Ennek érdekében 126 ezer emberhez – a térség valamennyi élő postaládáján keresztül (34 500 db) – olyan, a SAPARD-ról szóló általános ismertetőt juttatott el a program koordinátora, amely tájékoztató, egyben meghívóként is szolgált a program kidolgozásában való aktív részvételre. Így a térség valamennyi lakója első kézből, közvetlenül szerezhette tudomást a készülő programalkotásról. Ezen túlmenően, a 24 településen további névre szóló részletes tájékoztatót kaptak a vállalkozók, a civil szervezetek, az intézményvezetők, a képviselői szervezetek, tehát mindazon személyek, akik a helyi közösségi életben meghatározó szereppel bírnak.

A helyzetfeltárás során két társadalmi fórum megtartására került sor. Az első fórum valamennyi településen külön szervezésben zajlott le, ahol egy tízes szempontrendszer alapján strukturálták a résztvevők a helyi erősségeket, gyengeségeket, lehetőségeket és veszélyeket. A SWOT-elemzés és a lakossági fórumok képezték a gerincét – a stratégiai program elkészítéséhez nélkülözhetetlen – helyzetfeltárásnak. A szubjektivitása és az ebből eredő hibalehetőségei ellenére, ennek az eszköznek a segítségével azok az érdekeltek kísérelhették meg a jövőre vonatkozó tervek elkészítését, akik annak haszonélvezői is lesznek egyben. Az első fordulóban valamennyi településnek meg volt a lehetősége arra, hogy a SWOT-elemzés alap megállapításait úgy fogalmazhassa meg, hogy közben csak önmagára, vagyis az adott településre koncentrál. Így azonban egymástól – szinte – teljesen független, 24 darab SWOT-elemzés készült volna el.

A feladat azonban egy olyan 7 éves időhorizontra szóló program elkészítése volt, amelyet a teljes térség azután magáénak érez és azonosulni tud vele. Ehhez pedig már a helyzetfeltárásnak is valamiféle konszenzust kell tükröznie. Erre a kérdésre a választ egy újabb lakossági fórum megrendezése adta meg. A települések polgármesterei ugyanakkor úgy vélték, hogy a többfordulós fórumokon

nem elsősorban a helyzetfeltáráson és a programkészítésen lesz a fő hangsúly, hanem a rossz közbiztonságon, a sáros és kivilágítatlan utcákon, ami alapjaiban kérdőjelezi meg a fórumok sikerességét. Csak egyféleképpen, a fórumok tematizálásával, meghatározott forgatókönyv alapján történő lebonyolításával lehetett a kívánt eredményt elérni. Az EU brüsszeli LEADER Obszervatóriuma által kidolgozott 9 pontos szempontrendszer adaptálásával sikerült a megfelelő mederben tartani a hozzászólásokat. Így a teljesség igényével sikerült lefedni azokat a területeket, kérdésköröket, melyekre kiterjedően szükséges meghatározni a SWOT elemeit, ha valóban pontos képet akarunk kapni a településekről és az egész térségről. A LEADER tíz éves múltja során – több mint 1 500 sikeres vidékfejlesztési program összevont eredményei alapján – tisztultak le azok a szempontok, amelyek az európai uniós tapasztalatok szerint megfelelően kiegyensúlyozott arányban lefedik a vidékfejlesztés számára fontos területeket. A fórumokon a SWOT-analízis elkészítése során a kilenc pontos szempontrendszer egy további – főleg Kelet-Európára jellemző – ponttal bővült, amely a birtokviszonyok kérdéseire vonatkozott. A helyzetfeltárási szempontrendszere tehát a következő pontokból állt össze:

- 1) Helyi együttműködés, emberi tényező (partnerség)
- 2) Kistérségi azonosulás (identitás tudat)
- 3) Munkaalkalmak, tevékenységi körök (vállalkozások)
- 4) A kistérség arculata (image)
- 5) Termékek szolgáltatások versenyképessége (piac)
- 6) Településszintű be- és kivándorlás (demográfia)
- 7) Környezeti erőforrások
- 8) Kulturális örökség
- 9) Gépek, berendezések színvonala (technika színvonala)
- 10) Birtokviszonyok

Az első 24, helyben megtartott lakossági fórumot a második fordulóban csak egyetlen fórum követték, amelyre mind a 24 település korábbi SWOT-analízis készítői hivatalosak voltak. A DELFI-módszer – amely alapján a fenti szisztéma működött – lényege, hogy a megkérdezettek (visszacsatolás útján) módot kapnak arra, hogy megismerjék más megkérdezett személyek, csoportok (jelen esetben települések) véleményét is és ennek alapján amennyiben igényét érzik, módosíthatják vagy kiegészíthessék saját korábbi álláspontjukat. A második társadalmi fórumon tehát az egész térség helyzetének – visszacsatolás útján történő – megismertetése volt a fő cél. Az egyes települések lakói valójában itt ismerhették meg először azt, hogy hogyan is érez a térség többi lakója az adott kérdésekben. Ez jelentős lépés volt a térségi azonosulás kialakítása felé.

A program koordinátorai már az első fórumokon – minden településen – kiválasztottak egy-egy személyt, akik különös érdeklődést mutattak a téma iránt („opinion leader”). Ezek olyan helyi lakosok voltak, akik két alkalommal fél napos tréning keretében felkészítést kaptak saját településük vidékfejlesztési koordinátori feladatainak ellátására. A további kötődés erősítése érdekében más, a program elkészítésével kapcsolatos feladatok elvégzésében is részt vállaltak. Ezzel a helyzetfeltárást végző szakemberekből álló munkacsoport további 24 külső taggal bővült, akiknél a terep alapos ismeretéhez kétség sem fért. Ily módon sikerült kialakítani egy civil hálózatot, amely folyamatosan mozgósítható a SAPARD- vagy más vidékfejlesztési, szervezési, tájékoztatási stb. feladatok elvégzésére és a végrehajtáshoz szükséges együttműködésre.

A SAPARD-program készítése során a lakossági összefogás, együttműködés ösztönzésével olyan egyedülálló lehetőség került a térség fejlesztéséért tenni akaró lakosok kezébe, amely csak fokozatosan képes mozgalommá fejlődni. A fórumok – ebben az esetben – csupán az alapokat jelentették.

Kétfordulós SWOT-analízis

A SWOT-analízisen alapult a helyzetelemzés és erre épült a programkészítés, amelynél az volt a fő cél, hogy azon érdekelték készítsék el a terveket, akik azok haszonélvezői lesznek.

Az első fórumok után a tízes szempontrendszer szerint elhangzott erősségek, gyengeségek, lehetőségek és veszélyek, egy olyan összesítő táblázatban jelentek meg, ahol az oszlopokban a település neve szerepelt, a sorokban pedig a településenként megfogalmazott állítások. A megfelelő négyzetben lévő x mutatja meg, hogy az adott állítás melyik településen hangzott el.

A második (közös) fórumon láthatóvá váltak a saját korábbi állítások, illetve, hogy egy adott kérdésről mások miként vélekednek. Lehetőséget nyújtva egyúttal a szereplőknek a módosításra, kiegészítésre. Ez az eljárás a kistérségi együttgondolkodást is magában hordozta, miközben – a lehetőségekhez mérten – a lehető legpontosabb kép rajzolódott ki a kistérség helyzetéről úgy, ahogyan azt a lakosság látta az adott időpontban. A második lépésben került sor a 24 településen elvégzett tíz „rész” SWOT-elemeinek megjelenítésére egy közös koordinátában rendszerben. A tíz SWOT-analízist külön-külön a fent említett tíz szempontrendszer alapján készítették el a települések. Közös ábrázolásukhoz, a koordináta pontok meghatározásához a legtöbb település által említett első négy elem számtani átlaga nyújtott segítséget. Például a partnerség szempontrendszerén belül az erősségek „rovatba” a legtöbb település által említett négy tulajdonság számtani átlaga 11. Ebben a rovatban a „top 4” közül a leg-

A SWOT elemzések megállapításai az egyes koordináta pontokat is jelölve a következők:

Partnerség: Erősség (E):11; Gyengeség (Gy): 8,25; Lehetőség (L): 5,25; Veszély (V): 2,25.

A partnerség számos különböző szintű együttműködésben, mint erősségben ölt testet, melyek a külső ösztönző lehetőségekkel együtt az *offenzív stratégia* megvalósítását teszik lehetővé. A gyengeségek azonban konkrét feladatokat is kijelölnek a program számára. Ezek között található az információhiány, a rossz- szul értelmezett versengés és a lakosság közömbössége is.

Kistérségi azonosulás: E8; Gy9,25; L6,75; V2,75.

Több gyengeség fogalmazódott meg, mint erősség, aminek magyarázatául szolgálhat, hogy egészen a közelmúltig a kistérséggel való azonosulás nem volt igazán kérdés, bár a lehetőségek számbavétele figyelemre méltó. A kistérségi azonosulás ugyanakkor önkormányzati szinten már megkezdődött. A kialakuló térségi identitást tükrözi, hogy a megkérdezettek 53%-a galgamentinek mondja magát. A kistérségi hovatartozást leginkább a közös jövő (56%); a közös kultúra (55%); a közös gazdaság (51%); és a közös tájegység (44%) jelképezi. Mindez *váltásorientált stratégiát* jelez.

Kistérségi arculat: E7; Gy6,75; L11; V2;

Ezt a kérdést, mint lehetőséget tartják számon a SWOT-elemzésben résztvevők. Főleg az idegenforgalomban, a táj különleges termékekben és a kistérségi közös marketingben játszott szerepét emelték ki. Az egységes arculat a többség véleménye szerint több munkaalkalmat jelentene, nagyobb belső együttműködést- és piaci versenyelőnyt eredményezne. Ez inkább *offenzív stratégia*.

Birtokviszony: E1,75; Gy10; L0,5; V1,5.

Defenzív stratégia. A sok kis parcella, a sok inaktív tulajdonos és a külső spekulánsok mind a gyengeségek között szerepeltek. A stratégia ebben az esetben a jelenlegi folyamatok további erősödésével szembeni védekezést jelenti.

Piac: E10,75; Gy11,25; L8,25; V6.

Ez a leginkább széthúzott mezőny. Nagy szükség van az elmozdulásra a *váltás orientált és offenzív stratégia* felé. Erősség a mezőgazdaság magas színvonalára a zöldségtermesztési kultúra és a biogazdálkodási tapasztalatok. Gyengeség viszont az értékesítés szervezetlensége, és az alacsony feldolgozottsági szint.

Vállalkozások: E13,25; Gy9; L13,75; V2,75.

Offenzív stratégiát jelöl és erősségként értékeli, hogy a mezőgazdaság helyben foglalkoztat, és jelentős az ingázók száma is. E két megállapítás egybevetéséből a programkészítés számára levonható következtetés, hogy célszerű megvizsgálni a mezőgazdaságban történő helyben foglalkoztatás bővítésének lehetőségét is.

Környezet: E11; Gy9; L5,25; V1.

Miközben az elfogadható hulladékkezelést és a megfelelő csatornázottságot erősségként élik meg a térség lakói, a rendezetlen vizek, a műveletlen elhagyott területek és az erodált földek a szégyenfoltok között szerepelnek. Ezt az erősségek és a gyengeségek értékének hasonló nagysága jelzi. A problémák kezelése a lehetőségek megnyújtásával *offenzív stratégiát* igényel.

Kultúra: E14,75; Gy3,75; L8,75; V2,25.

A SWOT elemzés alapjául szolgáló tíz téma közül ez az, amelyik leginkább illusztrálja az *offenzív stratégia* létjogosultságát. Az erősségek mellett a lehetőségek a meghatározóak.

Demográfia: E12; Gy7,75; L0; V1.

Diverzifikált stratégia. Az emberek úgy érzik, hogy ezekre a folyamatokra nem igazán hatnak a külső tényezők, bár ennek ellentmond az a megállapítás, mely szerint a kilátástalan jövő az oka a csökkenő születési számnak.

Technika színvonala: E4,75; Gy9,5; L4; V0.

A súlypont a *váltásorientált stratégiára* esik. Ebben a kérdésben több gyengeség fogalmazódik meg, mint erősség, bár a bizakodás jele, hogy viszonylag magas a lehetőségek pontszáma is.

A helyzetfeltárás során alkalmazott további eszközök

A helyzetfeltárás során a SWOT-analízisen kívül más módszert és eljárást is alkalmaztak a program koordinátorai.

Az *önkitöltő kérdőív* célja az volt, hogy a fórumok tematikáját követve, írottan dokumentálva és statisztikailag is objektíven feldolgozható formában jelenjenek meg az élőszóban megfogalmazott vélemények (a jegyzőkönyves rögzítés hibaszázalékot tartalmaz például a szubjektivitás miatt). További célként fogalmazódott meg, hogy azok véleménye se vesszen el, akik nem akartak, nem tudtak vagy nem mertek megszólalni a fórumokon, de hallgatva a vitát véleményük vagy ellenvéleményük konkretizálódott. A kérdőívek elemzésénél figyelembe kell venni, hogy elsősorban azok töltötték ki, akik különösen érdeklődnek a téma, a SAPARD folyamatai, lehetőségei iránt. A kérdőívet kitöltők 44%-

a tagja valamely civil szervezetnek; holott a térség átlagát tekintve ez az arány a 10%-ot sem éri el. Feltételezhetjük tehát, hogy egy vagy több civil szervezethez tartozás eleve nagyobb aktivitást, érdeklődést jelent a közös ügyek iránt.

A *vonzerő leltár* megállapításait a program készítői felhasználták a SWOT elkészítésénél. A leltár elemeinek összeállítása során, a fórumokon mindig pezsgő vita folyt, ami stimulálta az együttgondolkodást. Ezt a feladatot a SWOT-analízishez hasonlóan – de azt megelőzően – két fordulóban végezték el. Az *elsőn* csak az adott településre koncentrálnak gyűjtötték össze a vonzerőket; a második fórum előtt elkészült a vonzerők és a települések mátrix-szerű kereszt táblája, amelyen már szerepeltek az első fórumon feltárt elemek.

A felhasznált *statisztikánál* problémát jelentett, hogy a különböző források némely esetben eltérő adatokat tartalmaztak. A pontosítás érdekében a statisztikai adatok más információs források ténymegállapításaival kerültek összevetésre.

Helyzetfeltárás: a folyamat kezdete

A SAPARD-program (különösen a helyzetfeltárási rész) megalkotása nem egy folyamat végét, hanem annak kezdetét jelenti. Egy olyan folyamatét, amely stimuláló hatású kell, hogy legyen és amelynek végeredményben a lakosság életterében és életminőségében kell érezhető változást eredményeznie. Ez egyszerre jelenti a térség gazdaságának és versenyképességének a növekedését úgy, hogy a fenntarthatóság valóban a folyamatok rendező elveként szolgál.

A sikert strukturális tényezők határozzák meg. Ilyen elsődlegesen fontos strukturális tényező a településrendszer struktúrája, a város és környezetének kapcsolata, integrációja, a térség szerkezete és működése. Mégpedig abból a megfontolásból, hogy a települések egymáshoz való viszonya teremtheti meg a társadalmi kohéziót azáltal, hogy kialakítja lakóinak élettereit, szociális tereit; megteremti az otthont, az igényt a környezetre, a minőségre, a kommunikációra. Arra a kommunikációra, amely alakítja, formálja a közösséget és megteremti a közösség összetartozásának elemeit, köztük a közös jövőképet. A térségi együttműködéssel, a társulással csak akkor lehetünk elégedettek, ha az gerjeszti a fejlődést, segít a fejlesztési irányok és célok megfogalmazásában, egészséges versenyhelyzetet teremt, csökkenti az érdekek és ellenérdekek közti feszültséget, oldja a konfliktusokat, – jogtalan előnyök és nemtelen támadások helyett – magában hordozza az együttműködés szintjeit és formáit.

Jegyzetek

- 1) Dorgai L. 1999: p. 154.
- 2) Tóthné Mohácsy G. 2000: p. 17.

Irodalom

- Dorgai L. 1999: Biztos kérdések, bizonytalan válaszok a vidékfejlesztésben – Baukó T. (szerk.): *Az Alföld a XXI. század küszöbén*. Nagyalföld Alapítvány, Békéscsaba. pp. 150–157.
- Gódor A. 1998: Néhány gondolat a Pest Megyei Területfejlesztési Tanácsnak az 1997 évi területi kiegyenlítésre beadott pályázatokról szóló döntéséhez. – *Falu-Város-Régió*. 2. pp. 18–20.
- Gódor A. 1999: Két statisztikai kistérségre egy önkormányzati fejlesztési társulás. – *Területi Statisztika*. 7. pp. 340–347.
- Tóthné Mohácsy G. 2000: A vidékfejlesztés Magyarországon. Felkészülés a SAPARD - támogatás fogadására. – Kovács T. (szerk.): *V. Falukonferencia. Integrált Vidékfejlesztés*. Pécs, MTA RKK. pp. 17–25.
- GAIA Ökológiai és Vidékfejlesztési Alapítvány 1999: A Galgamenti és Gödöllőkörnyéki Önkormányzatok Társulásának SAPARD programja I. rész. Helyzetfeltárás.

THE PARTICIPATION OF A SMALL AREA IN THE EU PRE-ACCESSION PROGRAM

Csaba Gódor

The study is an attempt to present briefly the method of preparing a SAPARD program. After introducing the region, the description of the analyses part of the program follows. Primary objective when making the SAPARD program for the Galgamenti and Gödöllő Suburban Municipal Association was to prepare a seven year program, that is regarded as the entire region's own, that can be identified with since civil organisations (NGOs), various economic actors, municipalities were involved in the preparation process. On the basis of the historical background – forced associations – and the heterogeneity of the region problems regarding cooperation and the formulation of a common vision *were/were to be* expected. In the success of the common work, however, a major role has been played by the new associations launched at the beginning of the decade and by the existing common developments. The first phase of the programming started with the analyses. Each inhabitant of the region was “first hand” informed about the possibilities of the SAPARD under preparation. Above the overall information the leaflets contained an invitation to the forum, where the SWOT, backbone of the analyses was produced. The SWOT analysis prepared in two phases for each of the municipalities and in a common, synthesised form was the basis of the overall analyses. On the second citizen *forum/hearing*, the processing of the SWOT *analysis* and the presentation of the *frame of reference* was finalised so that on the vertical the strength were presented with positive, the weaknesses with negative values, on the horizontal the possibilities were in the positive and the threats negative half. Each of the SWOTs based on the ten systems of aspect was presented in a common frame of reference in a way that the *intercept/section* of the diagonals of the quadrangles created during the presentation falling on *quartsection* was marking the direction of the strategy to choose. Apart from this complex method there were other means for the analysis and to formulate priorities, such as: *surveys for selfinfillment/selfcompletion*, *inventory of appeals*, statistical resources. Based on the analysis, the active and *wide(spread)* involvement of the stakeholders, the first phase of the preparation of the SAPARD program provides a sound base for the later phases of the programming.

21. A BIOTERMESZTÉS TÁRSADALMI VONATKOZÁSAI AZ EURÓPAI UNIÓBAN ÉS MAGYARORSZÁGON

Magyar Tünde

Bevezetés

Az elmaradott rurális területek leggyakrabban megfogalmazott vidékfejlesztési lehetőségei között szerepel a biotermesztés. A biotermesztés vagy más néven (a különböző nyelvterületekről átvett fordítások alapján) ökológiai gazdálkodás, ökogaedálkodás, biológiai gazdálkodás elsősorban a természeti értékek megőrzését garantáló mezőgazdasági eljárásként kapott kiemelt szerepet, de preferálásának okát képezi, bizonyos agroökológiai adottságok között, a hagyományos termelésnél magasabb és biztosabb jövedelemhez jutás ígérete is.

A biogaedálkodás okait és folyamatát teljességében csak úgy lehet megérteni, ha annak társadalmi vonatkozásait is ismerjük. A biogaedálkodás jelenleg az intézményesülés folyamatában van. Egy marginális, társadalmi jelenségből az EU által támogatott, egyre növekvő gazdasági tevékenységgé és ökológiai szereplővé vált.

Dolgozatomban a biogaedálkodás társadalmi vonatkozásait kísérlem meg áttekinteni és csak a társadalmi folyamat megértéséhez szükséges mértékben térrek ki annak ökológiai és gazdasági vonatkozásaira.

A biogaedálkodás legfontosabb alapelvei (a teljesség igénye nélkül) az Európai Unió 1991/2092 organikus gaedálkodásra vonatkozó jogszabálya alapján:

A talaj termékenységét és biológiai aktivitásának fenntartását, illetve növeledését:

- Lehetőség szerint pillangósok, zöldtrágyák vagy egyéb mély gyökérrel rendelkező növények vetésforgóban való alkalmazásával kell megoldani;
- Kizárólag a rendelet szabályai szerint működő állattartó gazdaságokból származó szerves anyagok dolgozhatók be a talajba.

Kártevők és kórokozók elleni védekezés során a következő technikák alkalmazhatók:

- megfelelő (ellenálló) fajta kiválasztása,
- megfelelő vetésváltás,
- mechanikai talajművelés,
- megfelelő életkörülmények biztosítása a kártevők természetes ellenségeinek,
- gyomirtás hőkezelés által.

A biogazdálkodás elterjedése az EU országokban

A biotermesztés fogalma az osztrák származású *Rudolf Steiner* elgondolásaiból származik, aki 1924-ben Koberwitzben tartott előadássorozatot, a „Mezőgazdálkodás gyarapodásának szellemtudományos alapjai” címen. *Steiner* nem mint mezőgazdasági szakember vált ismertté (nem is volt az), hanem egy új filozófia, az antropozófia megteremtőjeként. Munkásságának célja annak feltárása volt, hogy hogyan kapcsolható be a hétköznapi materiális emberi tevékenységbe a láthatatlan szellemvilág.

Gazdálkodási módszerének alapját tehát ideológiai, saját szavaival „szellemi” vonatkozások jelentették. *Steiner* szerint a farm egy olyan élő szervezet, amelyet nem csak materiális, hanem ún. „dinamikus” tényezők is befolyásolnak, és ezek hatásai „dinamikus” preparátumokkal növelhetők. Ezek a dinamikus preparátumok növényi és állati eredetű anyagokból készülnek, amelyeknek szellemi energiát tulajdonítanak. *Steiner* természetéhez és így a mezőgazdálkodáshoz való viszonyulása leginkább a primitív természeti törzsek kultikus varázslásához hasonlítható.

A steineri filozófia és természetről alkotott felfogás néhány gazdálkodó érdeklődését is felkeltette, akik kísérletekbe fogtak elméletének bizonyítására. Így született meg, a brit származású *Albert Howard* „Mezőgazdasági végrendelet” c. munkája (1940), amely elsősorban a komposztálással, illetve a talajtermékenység fokozásával foglalkozik. Az ún. biológiai mezőgazdaság elnevezés *Hans-Peter Rushtól* származik, aki a „biodinamikus” nézetektől inspirálva Svájcban, családi farmján végzett megfigyeléseket. *Hans Müller* német mikrobiológussal együttműködve írta meg „A talaj termékenysége” c. munkáját 1968-ban.

Az 1925–1970 közötti években a biotermesztéssel foglalkozó farmereknek volt egy közös jellemzőjük: új életmód és életszemlélet megvalósítását tűzték ki célul (*Pirkhuber–Gruendlinger*, 1993). Ennek alapját a *Steiner* által képviselt filozófia jelentette.

Az első biotermesztők társadalmi státuszát különösebben lehet meghatározni, számuk országonként különbözött, de pl. Ausztriában, ahol a biotermesztés „tanai” igen hamar gyökeret vertek, 1970-ben sem voltak többen 25 főnél.

Az organikus gazdálkodók nem voltak távol bizonyos szélsőséges politikai nézetektől sem, Nagy-Britanniában, pl. már az 1920–1930-as években meg-

jelentek az első biotermesztők, akik az utópista szocialista és a nemzeti szocialista eszmékhez is csatlakoztak.

Következésképpen, az 1920–1970-es évek biotermesztőinek tevékenységét nem a természet, illetve a környezet védelme, nem is a lakosság egészségesebb táplálékkal való ellátása (hiszen ekkor még nem mutatkoztak az iparosított mezőgazdaság káros hatásai), hanem a steineri mintát követő életfilozófia vezérelte.

Az 1970–1980-as évek között a zöld mozgalmak és a környezeti tudat megerősödése előtérbe helyezte a biotermesztést, megnövelte a biotermékek kínálatát és a biotermesztéssel foglalkozók létszámát is. Ebben az időben, pl. Ausztriában megtízszereződött a regisztrált gazdálkodók száma.

Az elsődleges szempont, amely az ökológiai gazdálkodás, illetve termékek irányába terelte a gazdákat és a fogyasztókat a piacgazdaság társadalomra és környezetre káros hatásának kompenzálása volt.

A biotermesztés történetében a következő korszakot az állami támogatás megjelenése nyitotta meg. Az állami támogatás szétfeszítette a marginalitás kereteit, és az eddigieket jóval felülmúló növekedéshez vezetett.

Ez valószínűleg két tényezőre vezethető vissza. Legfontosabb természetesen a támogatás által megjelenő anyagi biztonság, amelyet különösen az átállás időszakában tartottak fontosnak a termesztek. Nem elhanyagolható viszont a támogatás által megjelentő társadalmi elfogadottság – egyfajta legitimáció – sem, amely során a biogazdálkodás csupán kevesek által ismert és elismert eljárásból az állam által preferált tevékenységgé vált.

Az anyagi támogatás révén a biogazdálkodás már nemcsak az organikus eszmék iránt elkötelezettek számára vált vonzóvá, hanem azok számára is, akik pusztán megélni kívánnak a mezőgazdaságból.

Az állami támogatás megjelenésében – több nyugat-európai országban – két lépcső figyelhető meg. Az első lépés az ország saját támogatási rendszerének bevezetése volt, amely országonként eltérő időszakban történt meg. A második lépcsőt az EU organikus gazdálkodást szabályozó jogszabályának megjelenése (2092/91), majd az Agrár-környezetvédelmi Program bevezetése jelentette (2078/92), amely következtében a termesztek anyagi támogatásban részesültek.

A nemzetek és az EU szintjén is az organikus gazdálkodás támogatását két tényező kényszerítette ki. A kedvezőtlen agroökológiai potenciállal rendelkező területeken igen nehéz – hagyományos módon – versenyképes, jövedelmező mezőgazdálkodást folytatni. A biogazdálkodás támogatásának első célja tehát a mezőgazdálkodás fenntartása ezeken a területeken.

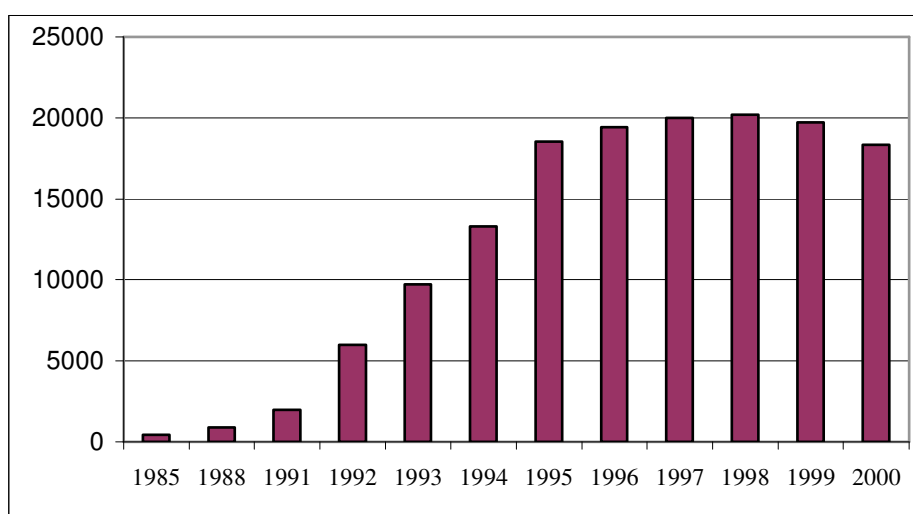
A biogazdálkodás támogatására adott másik magyarázat a hagyományos mezőgazdálkodás által okozott káros környezeti tényezők ellensúlyozása, a biodiverzitás helyreállítása.

A támogatás megjelenésének hatása néhány európai országban

Ausztriában a biotermesztők átállításának támogatása 1989-ben kezdődött el néhány tartományban (Felső-Ausztria, Alsó-Ausztria és Styria). A nagy áttörést – az 1991-ben – a Mezőgazdasági és Erdészeti Minisztérium által kibocsátott törvény hozta, amely az egész országra kiterjesztette a támogatást. 1991 és 1992 között megháromszorozódott a biotermesztésbe fogó gazdálkodók száma. 1992-től már nem csak az átállást, hanem az átállás utáni időszakot is támogatják. Az Európai Unióhoz és ezzel együtt az agrár-környezetvédelmi programhoz való csatlakozás – felmérések szerint – további 5200 gazdálkodó biogazdálkodásra való áttérését eredményezte. 1998 óta viszont csökkenés tapasztalható a termelők számában (1. ábra).

1. ábra

A biotermesztők számának alakulása Ausztriában

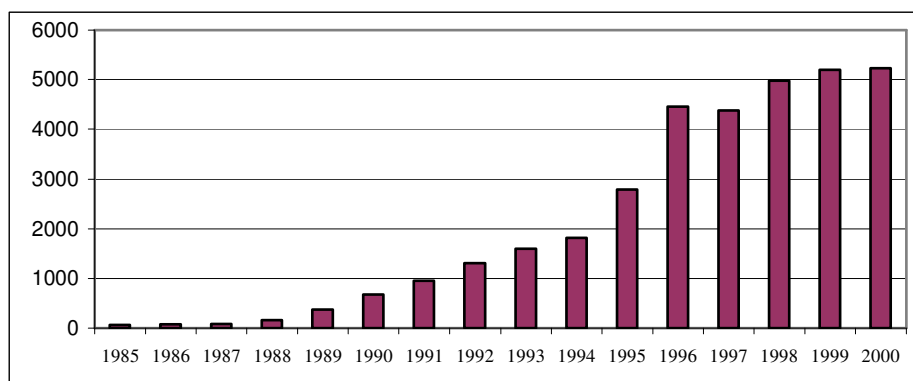
Forrás: Foster–Lampkin, 2000. p. 10.

Finnországban még az 1980-as évek elején is csupán néhány tucat biotermesztő gazdálkodott, akik – bár gazdaságilag ugyanolyan eredményeket produkáltak, mint a hagyományos gazdálkodók – kizárólag ideológiai okok miatt választották ezt a termelési módot. A finn minisztérium 1990-ben döntött a biotermesztők támogatásáról. Ezt követően az előző évekhez képest lényegesen gyorsabb tendencia figyelhető meg a termelők számának gyarapodásában. A növekedésnek újabb lendületet adott az Európai Unióhoz, illetve az agrár-környezetvédelmi programhoz való csatlakozás (1995), ennek hatására szintén nagy ugrás tapasztalható a termelők számában (2. ábra).

2. ábra

A biotermesztők számának alakulása Finnországban

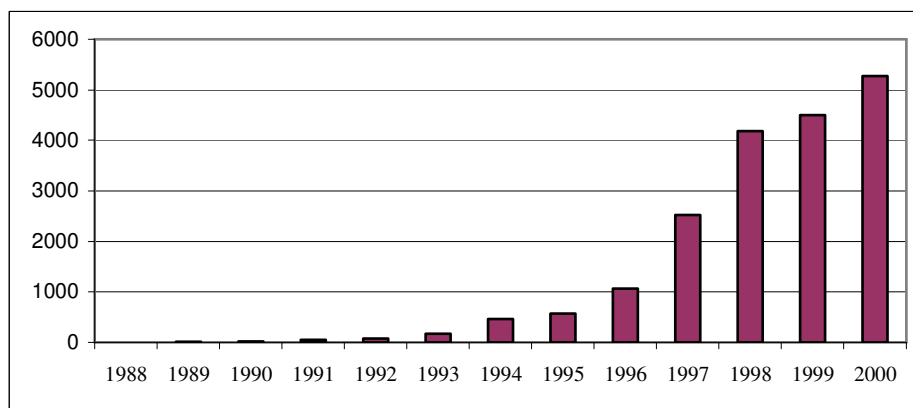

Forrás: Foster–Lampkin, 2000. p. 10.

Görögországban az első biotermesztők az 1980-as évek elején jelentek meg. Pontos regisztráció nélkül számukat 1980–1990 között 150-re becsülik. Görögországban a termelők számának gyarapodásában az első lendületet a 2092/91 ökológiai gazdálkodást szabályozó EU-rendelet bevezetése jelentette. Szintén jelentős létszámbeli gyarapodás figyelhető meg az agrár-környezetvédelmi program (2078/92) bevezetése után (1996), amely során az átállás költségeinek támogatására is sor került (3. ábra).

3. ábra

A biotermesztők számának alakulása Görögországban

Forrás: Foster–Lampkin, 2000. p. 10.

A biogazdálkodás elterjedtségének jellemzői napjainkban

A biogazdálkodás alatt álló földterületek és gazdaságok aránya – a hagyományos gazdaságokhoz és az összes mezőgazdasági művelés alatt álló földterülethez viszonyítva – országonként igen különböző.

Az európai kontinensen 1998-ban Ausztriában figyelhető meg a biotermesztők – gazdálkodókon belüli – legmagasabb aránya, amely közel tíz százalék. Ezt követi Finnország, ahol a termelők több mint öt százaléka biotermesztő. Relatív nagy jelentőséggel bír az ökológiai gazdálkodás Dániában és Svédországban, az EU tagállamain kívül pedig Svájcban. Egy százalék felett van a biotermesztők aránya Németországban és Olaszországban. A többi tagállamban arányuk nem éri el az egy százalékot. Az ökológiai gazdálkodásba vont földterületek aránya – az összes mezőgazdaságilag művelt földterületen belül – a gazdálkodók arányához hasonlóan alakult (1. táblázat).

1. táblázat

*Ökológiai gazdálkodásba vont területek aránya
az összes mezőgazdaságilag művelt földterületen belül, %*

Ország	1993	1998
Ausztria	4,6	9,6
Belgium	0,23	0,63
Dánia	1,02	3,54
Finnország	1,76	5,47
Franciaország	0,48	0,90
Görögország	0,02	0,51
Hollandia	0,42	0,89
Írország	0,16	0,60
Nagy-Britannia	0,28	0,63
Németország	0,95	1,72
Olaszország	0,20	1,82
Portugália	0,02	0,14
Spanyolország	0,06	0,64
Svédország	1,67	3,19
Svájc	1,86	6,23
Norvégia	0,74	2,34

Forrás: Foster–Lampkin, 2000. p. 12.

Az országok közötti különbség többféle okra vezethető vissza. Abban a három országban, ahol a legmagasabb az ökológiai gazdálkodással foglalkozók aránya (Ausztria, Finnország, Svájc), az agroökológiai adottságok miatt a mezőgazdaságilag művelhető földterület viszonylag alacsony. Azokon a területeken, ahol mezőgazdálkodás folyik, a természeti adottságok nem teszik lehetővé, hogy versenyképes, intenzív gazdálkodást folytassanak.

Tehát az organikus gazdálkodás elterjedtsége összefüggésben áll az adott ország agroökológiai adottságaival.

A biogazdálkodás volumenének második meghatározó tényezője az állami támogatás mértéke. Azokban az országokban, ahol a legnagyobb a biotermesztők aránya, a gazdálkodók folyamatos támogatást kapnak, ellentétben például Franciaországgal, Portugáliával, Görögországgal és Nagy-Britanniával, ahol csak az átállás időszaka alatt biztosított a támogatás. Ezekben az országokban úgy vélik, hogy a folyamatos profitabilitást a piacnak kell biztosítani. Pusztán a piac törvényszerűségei által befolyásolt biogazdálkodás lényegesen kevesebb gazdálkodó számára jelent vonzó alternatívát, mint az államilag folyamatosan támogatott változata.

Az organikus gazdálkodók létszáma nagymértékben függ a biotermékek keresletétől is. Azokban az országokban, ahol relatíve magas a biotermesztők száma, relatíve magas a biotermékek kereskedelmi forgalma is (2. táblázat).

2. táblázat

Biotermékek kereskedelmi forgalma az Európai Unióban

Ország	Biotermékek értékesítéséből származó bevétel, 1999, millió euró	Biotermékek értékesítéséből származó bevétel egy főre vetítve, 1999, euró/fő/év	Egy főre jutó GDP vásárlóerő-paritáson, 1994, USA dollár
Ausztria	218	26	20 210
Belgium	160	15	20 166
Egyesült Királyság	800	14	17 650
Finnország	240	47	16 208
Franciaország	700	12	19 201
Hollandia	271	16	18 585
Németország	2000	24	19 765
Olaszország	1000	17	18 681
Svájc	360	50	23 942

Forrás: Saját számítás az Organic-Europe country report (2001) és a KSH adatai (1995) alapján.

A gazdaságilag fejlett országok összes élelmiszer-kereskedelmének 0,5%–3%-át adják a biotermékek. A legtöbb bioterméket fogyasztó országok Dánia, Ausztria, Svájc és Finnország.

Nyilvánvaló tendencia, hogy a gazdasági fejlettséggel – és ezzel együtt az életszínvonal növekedésével – nő a biotermékeket fogyasztó vásárlók köre, az elmaradott országokban pedig, a magasabb árak miatt nincs fizetőképes kereslet.

Bizonyos gazdasági fejlettség elérése után viszont már független a gazdasági jóléttől az, hogy milyen mértékben nő a biotermékek fogyasztóinak köre. Gazdasági fejlettséggel nem magyarázható Belgium és Ausztria, illetve Németország és Franciaország közötti – nem elhanyagolható – különbség a biotermékek keresletében. Még nagyobb a különbség, ha Svájcra vagy Finnországhoz viszonyítunk.

Ezen országok példája alapján arra a következtetésre juthatunk, hogy a biotermékek kereslete nagymértékben függ a biotermékeket népszerűsítő társadalmi és politikai kampányoktól, a társadalom ilyen irányú fogékonyságától.

Például amikor Ausztriában a nagy élelmiszer-kereskedelmi láncok és feldolgozók először vezettek be saját biotermék márkaneveket, intenzív médiakampány követte őket, amely során a biotermékek vásárlását a jóléttel, valamint az osztrák táj és kultúra védelmével társították. Ennek hatására jelentősen nőtt az érdeklődés a biotermékek iránt.

A biotermesztés ideológiája szoros kapcsolatban áll a zöld mozgalmak által hangsúlyozott elvekkel, így egy társadalomban, ahol relatíve magas a zöld pártok támogatási aránya, magasabb a bioterméket fogyasztók köre is.

A biotermékek keresletét befolyásolja a hagyományos és organikus gazdálkodók között kialakult viszony is.

Németországban, ahol az elmúlt években heves viták zajlottak a biotermesztők és a konvencionális mezőgazdaság támogatói között, kisebb mértékben nőtt a kereslet, mint olyan országokban, ahol ilyen jellegű nyilvános viták nem voltak.

A biogazdálkodás jellemzői Magyarországon

Magyarországon az 1980-as évek elején jelentek meg az első biotermesztők. 1983-ban megalakult a Biokultúra Klub, amely biotermesztőket, környezetvédőket és az „újfajta, egészségesebb” életmódot hirdető személyeket fogta össze. Az 1980-as években a biotermesztők száma alig haladta meg a tíz főt.

Az első jelentősebb fordulatot a biotermesztők számában a rendszerváltás hozta meg, 1989-ről 1990-re közel háromszorosára nőtt a termesztők száma. Ez több okra vezethető vissza. Az értékesítési nehézségekkel küzdő nagytermelők a biotermesztésben új piaci lehetőséget láttak. A kistermelők esetében viszont a

termelési mód váltásban, illetve a kevésbé ismert új termelési eljárás vállalásában, a szociálpszichológiai tényezők, így a tudatos életmód váltás igénye is szerepet játszott, hiszen ezt közvetlen gazdasági ösztönzők nem segítették. A rendszerváltás szabadabb légkört teremtett új, vagy ez idáig kevésbé ismert „tanok”, módszerek terjedéséhez.

Magyarország 1995 óta szerepel azon országok listáján, ahonnan az EU-tagállamok a 2092/91 rendelet alapján biotermékeket importálhatnak. Az exportlehetőség megnyílása (az előállított termékek több mint 90%-a export formájában kerül értékesítésre) jelentősen megnövelte az organikus gazdálkodásba bevont területek nagyságát, amely – 1994-ről 1995-re – négyszeresére nőtt. Az ökológiai gazdálkodást folytatók számának alakulását az 1998-ban bevezetett támogatás ösztönözte leginkább. 1997-ről 1998-ra több mint duplájára nőtt a termelők száma (3. táblázat).

3. táblázat

A biotermesztők számának és a biogazdálkodásba bevont területek nagyságának alakulása, 1988–2000

Év	Biogazdaságok száma	Biogazdálkodás alatt álló terület nagysága, ha
1988	15	1 000
1989	18	1 500
1990	49	1 965
1991	56	2 840
1992	51	3 330
1993	67	2 540
1994	73	2 250
1995	97	8 632
1996	127	11 390
1997	161	15 772
1998	330	21 565
1999	327	32 609
2000	471	47 221

Forrás: Biokultúra Egyesült–Biokontroll Hungária Kht. 1999, 2000.

2000-ben Magyarországon 47 221 ha-on, az összes mezőgazdasági terület 0,7%-án gazdálkodtak biotermesztők. A biogazdálkodásba bevont területek nagysága – bár minden régióban marginális – az ország területén nem egyenletes.

A mezőgazdaságilag művelt területekből a legtöbb (1,5%) Közép-Magyarországon (a Biokontroll Kht. besorolása alapján Pest és Nógrád megyékben) áll organikus gazdálkodás alatt. A két megyéből Pest megye szerepe a meghatározó. Ugyanezen érték legalacsonyabb a Dél-Alföldön (Bács-Kiskun, Csongrád, Békés megyékben). Pest megyében található a biotermesztéssel foglalkozó boltok és kereskedelmi egységek 50%-a, amely indokolhatja az organikus gazdálkodásba bevont területek relatíve nagyobb arányát. A biotermékeket feldolgozó és csomagoló üzemek régiók közötti megoszlása viszont egyenletes.

Két régióban (Észak-Magyarország, Észak-Alföld) folyik vadon termő növények gyűjtése, illetve ezek biominősítése, amely viszont szoros összefüggésben áll a régiókban található magas munkanélküliséggel.

A Biokontroll Hungária Kht. kereskedelmi kapcsolatai jól jellemzik a biogazdálkodás fejlődését az egyes régiókban, de az adatok nem tekinthetők teljes körűnek (4. táblázat).

4. táblázat

A Biokontroll Hungária Kht.-vel kereskedelmi kapcsolatban álló magánszemélyek és szervezetek, 2000

Régió	Feldolgozó, csomagoló	Kereskedelmi egység	Méhész	Mezőgazdasági termelő	Vadon termő növények gyűjtése	Összesen
Közép-Magyarország	9	25	17	82	0	133
Nyugat-Dunántúl	4	6	3	31	0	44
Közép-Dunántúl	3	1	1	34	0	39
Dél-Dunántúl	2	3	16	43	0	64
Észak-Magyarország	3	2	48	55	4	112
Észak-Alföld	7	9	48	117	1	182
Dél-Alföld	8	8	32	109	0	157

Forrás: Biokontroll Hungária Kht., 2000.

A biotermesztés szerepének regionális különbségeit vizsgálva, Közép-Magyarország, illetve Budapest térsége emelkedik ki leginkább. Ennek a felvásárló egységek Budapesti koncentrációja és a főváros környékére jellemző nagyobb felvevőpiac az oka. Budapesten található az ország egyetlen bioélelmiszer-piaca.

Ezek az adatok nem jelzik, hogy az elmaradott, rurális, kedvezőtlen természeti és gazdasági adottságokkal rendelkező területeken megnőtt volna a biogazdálkodók száma, annak ellenére, hogy számos kistérségi fejlesztési koncepció fogalmazott meg ilyen célokat.

A biogazdálkodás, mint társadalmi jelenség napjainkban

A biogazdálkodást azért szükséges társadalmi jelenségként is vizsgálni, mert terjedésének okai nem csupán gazdasági racionalitáshoz vagy környezetvédelmi okokhoz kapcsolhatók. A biotermesztés jövedelemtermelő képessége és a környezetvédelemben betöltött szerepe napjainkban is vita tárgyát képezi. A biotermesztésnek számos olyan alapelve is van, amelyet ez idáig – kísérletekkel – nem sikerült bizonyítani. Mindebből arra következtethetünk, hogy a biotermesztés terjedésének vannak ideológiai, társadalomfilozófiai okai is.

Kérdéses az ökológiai gazdálkodás önálló jövedelemtermelő képességének, profitabilitásának nagysága. Az állami támogatás megjelenése előtt nagyságrenddel kevesebb volt a termesztők száma.

Az ökológiai gazdálkodás, mint a hagyományos mezőgazdálkodás kizárólagos – környezetvédelmi szempontból elfogadható – alternatívája is vita tárgyát képezi.

A mesterséges kemikáliáktól való teljes tartózkodás természetesen kizárja a környezet és az élelmiszerek kemikáliákkal való fertőzésének lehetőségét.

Az integrált növénytermesztési eljárás során viszont – amely nagy hangsúlyt fektet a vetésváltás növényvédelemben és talajerő-gazdálkodásban betöltött szerepére, a mechanikai gyomirtásra, az istállótrágyázásra és a környezetbarát, szintetikus növényvédő szerek használatára – szintén minimálisra csökkenthető a környezet és az élelmiszer szennyeződésének veszélye, és megfelelő hozam produkálására is lehetőség van.

Az istállótrágyázás és a vetésforgóban szerepeltetett pillangós növények talajra gyakorolt jótékony hatását nem a biogazdálkodók fedezték fel, hanem már a 18. század – a norfolki négyes vetésforgó elterjedése – óta jól ismert.

A talaj szerkezetét a szintetikus műtrágyák nem rontják, megfelelő mennyiségben és időben alkalmazva pedig a környezet szennyezése is kiküszöbölhető.

„Az organikus gazdálkodás hívei azt tanítják, hogy a műtrágyák károsak az egészségre, az organikusan előállított komposzt magasabb termést, jobb ízt, jobb minőséget, csirázóképesebb magot és kórokozók elleni védelmet produkál. Ezen állítások egyike sincs folyamatos, megismételhető kísérletekkel igazolva. Az elképzelést körülövező jelentős publicitás viszont a biológiai gazdálkodást követők számának növekedését eredményezte, akik közül viszont csak néhányan tekintik kizárólagos jövedelemforrásuknak a mezőgazdaságot. Az organikus gazdálkodás elképzelése azon az alapigazságon nyugszik, hogy a szerves anyag jótékony hatással van a talajra, az egyedül tudományosan igazolt, gazdaságilag és egészségileg is megfelelő élelmiszert adó gazdálkodás viszont a szerves anyag és a műtrágyák együttes alkalmazásával végezhető” (Herren–Donahue, 1991).

Kísérletek sora létezik, amelyek az organikus gazdálkodás – környezetre és a termék minőségére való – hatását vizsgálják. A kísérletek egy része alátámasztja, más része cáfolja az ökogazdálkodás híveinek állításait.

Általában bizonyított a diverzifikás fokának növekedése azokon a területeken, ahol a hagyományos gazdálkodásról ökogazdálkodásra tértek át. A növényvédő szerek elhagyásával nő az adott terület fajgazdagsága.

A talajéletre és a talaj szerkezetére kifejtett jótékony hatás viszont csak részben igazolt, hiszen, ha háromféle technológia összevetésére kerül sor (integrált növénytermesztés, hagyományos és organikus gazdálkodás), akkor az integrált technológia ugyan olyan jónak, vagy még jobbnak bizonyul, mint a bio.

Háromféle (hagyományos, integrált, ökológiai) termesztési technológiával termesztett sárga delicesz alma (*Malus Domestica* Borkh.) ültetvényeken a talaj minőségére vonatkozó összehasonlító kísérleteket végeztek. A megvizsgált talajokat 0-tól 1-ig terjedő – több tényezőt magába foglaló (aggregát stabilitás, mikrobiális tevékenység, földigiliszta aktivitás) – ponttal osztályozták. A legmagasabb értéket az integrált termesztési technológiát alkalmazó ültetvény talaja kapta (0,92), ezt követte az organikus ültetvény (0,88), majd a hagyományos (0,78) (*Glover–Reganold–Andrews*, 2000).

A talajban lévő ergoszterol a talaj minőségének és a mikrobiális talajélet egyik indikátorának tartják. Dániában háromféle gazdaságban (hagyományos növénytermesztő, hagyományos állattenyésztő, organikus-biodinamikus) végeztek ergoszterol vizsgálatot. A vizsgálatok alapján az ergoszterol tartalom a hagyományos állattenyésztő gazdaságban volt a legnagyobb, ezt követte az organikus, majd a hagyományos növénytermesztő farm (*Jensen–Elmholt–Labouriau*, 2000). Mindez azt igazolja, hogy az istállótrágya – függetlenül attól, hogy hagyományos vagy organikus keretek között van kijuttatva – javítja a talajéletet.

Nem egyértelműen bizonyítható az organikus termékek magasabb tápanyagtartalma sem. Hagyományos és organikus gazdaságokban megtermelt szálaskarmány tápanyagtartalmának kísérleti összehasonlítása alapján, a siló és a friss széna fehérje és ásványi anyag tartalma – a két különböző technológia alkalmazása során – lényegesen nem különbözött (*Steinwender–Gruber–Schauer–Gugemberger–Hausler–Sobotic*, 2000).

Az ideológia és a gazdaságosság érveinek mérlegelése során az organikus gazdálkodás feltételrendszere, annak ellenére, hogy az EU-rendelet bizonyos mértékben egységesítette és stabilizálta a különböző országok gyakorlatát, fejlődés alatt áll. Az elmúlt években a modern gazdálkodáshoz alkalmazkodva, elfogadható alternatíva hiányában, bizonyos kompromisszumok megkötésére volt szükség, például: bizonyos mértékben használható a réz és a kén a növényvédelemben, amelyet a hagyományos eszmék károsnak minősítettek.

A biogazdálkodás társadalmi mozgalom jellegét világítja meg a dániai gazdák az EU organikus gazdálkodást szabályozó rendeletéhez való viszonyulása. Az egységes szempontrendszer megjelenése egyúttal az EU által elismert minőségbiztosítási és ellenőrző rendszer kiépítését is jelentette. A dán biogazdák véleménye szerint mindez aláássa az organikus gazdálkodás társadalmi mozgalom jellegét. Mindeddig az organikus gazdálkodás kritérium rendszere a biogazdák saját (mindenki által jól ismert és elfogadott) szabályozása alatt állt. Az EU-rendelet megalkotása óta viszont politikai kérdés lett és kikerült a biotermelők irányítása alól. A Dán gazdák úgy vélik, hogy a gazdálkodók ragaszkodnak a biotermesztés hagyományos értékeihez, külső ellenőrzési rendszer nélkül sem térnek el attól.

Az organikus gazdálkodás életmód és életszemléletben való elkötelezettségét jelzi az ország néhány jól ismert biofarmjának irányultsága is.

A Galgafarm 1992-ben alakult 340 hektáron. Galgahévíz határában biodinamikus módon gazdálkodnak. A mezőgazdasági szövetkezet része egy nagyszabású térnek. Az 1989-ben megalakult Galgafarm Egyesület ökofalut kíván építeni Galgahévíz határában. Létre kívánják hozni a működőképes, „fenntartható” civilizáció – 200 lakosú – kistelepülési modelljét. Az iskola, színház, tanácsterem együttese mellett a főtéren ökumenikus szentélyt terveznek.

A Krisna-völgyi biofarm 150 ha-on alakult Somogyvamos határában. Vallási alapon kívánják a gyakorlatban is megvalósítani a vegyszermentes gazdálkodást. A természetes életmód és a szellemi-lelki harmónia megteremtésére tesznek kísérletet.

A Kishantosi Biogazdaság a Mezőföldön, Mezőfalva közelében található, területe 304 ha. A Gödöllői Szent István Egyetem Tájgazdálkodási Intézetével együtt mezőgazdasági tájközpont kialakításának koncepcióját dolgozták ki. A gazdaság alapítvány formájában működik és biodinamikus módszerrel termel.

A nyolcvanas években kihalt Baranya megyei Gyűrűfű új társadalmi létezési modell, ökofalu felépítését végzik alapítványi formában. A ma elterjedt utcás településforma helyett az ősi tanyacsoportos elrendezést szeretnék megvalósítani. Cél az energiafogyasztás csökkentése és alternatív hordozókkal való helyettesítése. A vízellátást talajvízből, nem központilag, hanem bokronként és nem egy, hanem két vízkörrel tervezik.

Összegzés

A biotermesztéssel foglalkozó gazdálkodók száma – az elmúlt évtizedekben – az Európai Unióban és Magyarországon is megsokszorozódott.

Az ökogazdálkodók létszámbeli gyarapodásának legfontosabb okai: a mezőgazdasági termékek túltermelési válsága, amely – elsősorban a kedvezőtlen ter-

mészeti adottságú területeken – megakadályozta a jövedelmező gazdálkodást; a növekvő életszínvonal; majd a megjelenő állami támogatás.

A biogazdálkodás gyakorlata és terjedésének okai, nem érthetők meg, ha annak ideológiai gyökereit és társadalmi vonatkozásait nem vizsgáljuk.

Az ökogazdálkodás (még akkor is, ha ezzel nem minden termelő szembesül) és ezzel együtt az ökomozgalom nem csupán mezőgazdasági eljárás, hanem egyfajta – szellemi értelemben vett – útkeresés is, amelynek gyökereit a Steiner által felvázolt antropozófia jelenti.

Az állami támogatás megjelenése gazdasági motivációt jelentett a gazdálkodóknak, és kiemelte a biogazdálkodást az ideológiai keretből.

A biotermesztésnek tulajdonított pozitív hatás egy része viszont napjainkban is vita tárgyát képezi, egyértelműen nem bizonyítottak. Az ezekhez való ragaszkodás csupán életszemléletből való elkötelezettség révén érthető meg. Ezért szükséges, hogy a biogazdálkodást ne csak mint technológiát vagy gazdasági tevékenységet, hanem mint társadalmi jelenséget is vizsgáljuk.

Irodalom

Benefits and Disadvantages. The philosophy and Principles of Organic Farming. House of Lords, European Communities, Sixteenth Report. – [www. publications.parliament. uk/](http://www.publications.parliament.uk/) – 2001.

Biokontroll Hungária Kht éves beszámolója: 1999, 2000.

Buday-Sántha A. 2001: *Agrárpolitika–vidékpolitika.* Budapest–Pécs, Dialóg Campus Kiadó.

Community legislation in force. Document 391/2092. – [www.europa.eu.int/eurllex/en /lif /dat/1991/en_391R2092.html](http://www.europa.eu.int/eurllex/en/lif/dat/1991/en_391R2092.html)

Country Reports in Organic Farming. – www.organic-europe.net/ – 2001.

Foster, C.–Lampkin, N. 2000: *Organic land area, farms, livestock and crop production in Europe.* Welsh Institute of Rural Studies, University of Wales. www.organic.aber.ac.uk – 2001.

Fowler, S. 1999: *Factors Affecting the Profitability of Organic Farms.* Elm Farm Research Centre Bulletin No.46

Glover, J. D.–Reganold, J. P.–Andrews, P. K. 2000: Systematic method for rating of conventional, organic, and integrated apple orchards in Washington State. – *Agriculture Ecosystems and Environment.* 8. pp. 29–45.

Hau, P.–Joaris, A.: *Organic Farming.* – www.europa.eu.int/comm/agriculture/ – 2001.

Herren, R. V.–Donahue, R. L. 1991: *The agricultural Dictionary.* New York, Delmar Publishers.

Jensen, U. B.–Elmholt, S.–Labouriau, R. 2000: Distribution of ergosterol in organic and conventionally cultivated agricultural soil. – *Biological Agriculture and Horticulture.* 2. pp. 113–125.

- Kaltof, P. 2001: Organic farming in the late modernity: At the frontier of modernity or opposing modernity? – *Sociologia Ruralis*. 1. pp. 146–158.
- KSH, 1995: Nemzetközi statisztikai zsebkönyv 1994. Budapest, KSH.
- Lampkin, N. 1999: *Public Support for the Development of Organic Farming in Europe*. Welsh Institute of Rural Studies, University of Wales.
- Lynggaard, K. S. C. 2001: The farmer within an institutional environment. Comparing Danish and Belgian organic farming. – *Sociologia Ruralis*. 1. pp. 85–111.
- Márai G. 2001: Értékteremtő életmód és élelmiszerbiztonság. – *A falu*. 2. pp. 33–44.
- Michelsen, J. 2001a: Organic farming in a regulatory perspective. The Danish case. – *Sociologia Ruralis*. 1. pp. 62–84.
- Michelsen, J. 2001b: Recent development and political acceptance of organic farming in Europe. – *Sociologia Ruralis*. 1. pp. 3–20.
- Molnár J.–Morky T. 2000: Az ökológiai gazdálkodás fejlődése és perspektívái Magyarországon. – *Gazdálkodás*. 4. pp. 39–47.
- Organic-Europe country report. – www.organic-europe.net/country_reports/ – 2001.
- Pirkhuber, W.–Gruendlinger, C. 1993: *Der biologische Landbau in Oesterreich*. – *Umweltbundesamt*. Vienna.
- Seléndy Sz. 1996: *Ökológiai gazdálkodás, ökofarmok, ökorégiók*. OMIKK.
- Steinwender, R.–Gruber, L.–Schauer, A.–Guggenberger, T.–Hausler, J.–Sobotic, M. 2000: Comparison of organic and conventional farming on a grassland farm. Communication: Grassland yield, forage feed value, amount of slurry. – *Bodenkultur*. 12. pp. 267–281.
- Sundrum, A. 2001: Organic livestock farming – A critical review. – *Livestock Production Science*. 1. pp. 207–215.

SOCIAL TERMS OF ORGANIC FARMING IN THE EUROPEAN UNION AND HUNGARY

Tünde Magyar

In the last three decades the extent of agricultural land under organic farming and the number of farmers engaged in the organic sector have increased enormously both in the European Union and in Hungary.

Until the 1970s organic farmers constituted little more than an eccentric minority in the society of the most developed countries. These farmers heralded organic farming as a new lifestyle and as a way of reform of living in general.

This paper deals with the structure of the growing scale of organic farming and with the reasons for this development. It offers a definition of organic farming and a historical review of its spread and institutionalisation in the European Union and in Hungary. It shows the differences among countries relating to the consumption of organic products and the scale of organic production.

The most important facts which stimulated the rapid spread of organic production are: the overproduction of conventional farming products and, in consequence, the lack of potential for profitable production in the less favoured areas, increasing living standards in the developed world, and, finally, state support.

However, the concept, practice and spread of organic farming cannot be totally understood if it is not examined as an ideology and as a social movement.

This paper deals with some methodological aspects of farming which are the most common area of debate between organic and conventional farmers. These debates reveal the ideological roots of organic farming. We can discern connections between the organic movement and radical environmentalism and between anthroposophy and certain religious movements.

HUMÁNERŐFORRÁS-FEJLESZTÉS

22. AZ EURÓPAI SZOCIÁLIS ALAP SZEREPE A HUMÁN ERŐFORRÁS FEJLESZTÉSÉBEN

Pusztai Beatrix

Bevezetés

Dolgozatom célja, hogy az eddig még Magyarország számára nem elérhető, jelenleg csak az Európai Unió tagállamainak forrásokat biztosító Európai Szociális Alapot és a hozzá kapcsolódó közösségi kezdeményezéseket bemutassam, hiszen ezek a források a csatlakozást követően mindenképpen, de már az azt megelőző időszakban is komoly forráslehetőséget biztosíthatnak Magyarországnak és a csatlakozni szándékozó többi ország számára.

Egy ilyen lehetőség nyílt meg ez év tavaszán, amikor a Szociális és Családügyi Minisztérium meghirdetett a regionális fejlesztési tanácsok számára egy regionális léptékű szociális közmunkaprogramot, amely az Európai Szociális Alap előkészítését van hivatva segíteni.

Az *Európai Szociális Alap* (ESZA) az Európai Unió humán beruházásokat finanszírozó pénzügyi eszköze. 1957 óta az ESZA a társfinanszírozás elve alapján hozzájárul a tagállamok azon tevékenységeihez, amelyek a dolgozók munkával kapcsolatos kilátásait, valamint a munkájukhoz szükséges szakképzettség megszerzésének lehetőségeit javítják.

Az Európai Szociális Alap közösségi támogatásokkal segíti elő a tagállamok jobb és több munkahely létrehozására irányuló, közösen elfogadott célkitűzéseinek megvalósítását. Az ESZA küldetése, hogy segítséget nyújtson a munkanélküliség megelőzéséhez és leküzdéséhez, hogy az európai munkaerőt és vállalatokat jobb helyzetbe hozva képessé tegye őket arra, hogy meg tudjanak felelni az új kihívásoknak, miközben biztosítja, hogy az állampolgárok ne veszítsék el kapcsolatukat a munkaerőpiaccal.

- Az ESZA elősegíti az egyének szakmai ismereteinek és készségeinek fejlesztését, megfelelő támogatásban részesítve elsősorban az olyan személyeket, akiknél különösen nagy gondot okoz az elhelyezkedés, a munka-

hely megtartása, vagy a hosszabb távollét utáni visszatérés a munka világába;

- Az ESZA támogatja a tagországokat abban, hogy a munkanélküliség hatékony leküzdése és a szakképzettség javítása érdekében új, aktív foglalkoztatási politikákat és rendszereket alkalmazzanak;
- A támogatást a különleges gondokkal szembesülő régiók sajátos szükségleteinek megfelelően alkalmazza az Európai Szociális Alap.

Mindezekon túl a 2000. évtől kezdve az ESZA jelentős politikai és pénzügyi támogatást nyújt az Európai Foglalkoztatási Stratégia megvalósításához.

Az ESZA egyike az Európai Unió strukturális alapjainak, mely alapok közös küldetése az emberek, valamint a régiók közötti életszínvonal-különbségek csökkentése. Ezen belül az ESZA feladata tehát a foglalkoztathatóság, a vállalkozói szellem és az esélyegyenlőség támogatásával, valamint a humán erőforrásokba történő beruházásokkal elősegíteni a foglalkoztatás fejlesztését. A 2000–2006 közötti hétéves időszakban a strukturális alapok összesen közel 195 milliárd eurót fognak felhasználni, három célkitűzés teljesítésére összpontosítva, amelyek az alábbiak:

- *1-es célterület:* Az elmaradott térségek kategóriája, Magyarország is várhatóan ebbe a célcsoportba fog tartozni a csatlakozást követően. A lehatárolás szempontja, hogy azok a területek tartozhatnak ide, ahol az egy főre jutó GDP nem haladja meg az Európai Unió átlagának 75%-át. 2000-től ez a célkitűzés nagyobb hangsúlyt fektet a termelő beruházásokra és a fenntartható fejlődésre. Ezen célkitűzés alapján a strukturális alapok mintegy kétharmadát használhatják majd fel a tagállamok;
- *2-es célterület:* Az 1-es célterület alá nem tartozó ipari, vidéki és városi területekre vonatkozik. Ebbe a célcsoportba azok a térségek kerülhetnek, amelyek gazdasága szerkezeti problémák miatt hanyatlik, illetve ide sorolandók a depresszió sújtotta városi térségek. Ide tartoznak a hanyatló vidéki mezőgazdasági területek is, valamint a magas munkanélküliséggel sújtott vagy elnéptelenedéssel veszélyeztetett régiók;
- *3-as célterület:* Ide tartoznak, az 1-es célterületbe és a 2-es célterületbe be nem került, de a munkaerő minősége miatt problematikus térségek, ahol a foglalkoztatás, az oktatás, a képzés és a szakképzés fejlesztését külön eszközökkel kell támogatni. A humán erőforrás fejlesztése kiemelt cél, aktív munkanélküli politikával és a társadalmi kirekesztettség elleni harccal.

Ezek tehát azok a célkitűzések, amelyeket a strukturális alapokból finanszíroznak. A források elosztását az egyes célterületek és a különböző alapok között az *1. táblázat* tartalmazza.

1. táblázat

A strukturális alapok felosztása, 2000–2006

Célkitűzés	ERFA ¹⁾	ESZA (Mrd euró)	EMOGA ²⁾	Összesen (Mrd euró)	%
Objective 1	+	34,95	+	135,95	69,7
Objective 2	+	2,05	+	22,45	11,05
Objective 3		24,05		24,05	12,3
Közösségi kezdeményezések	+	2,85	+	10,44	5,35
Technikai segítségnyújtás					
Innovatív intézkedések	+	0,02	+	1,00	0,65
Objective 1-en kívüli (HOPE)				1,11	0,5
Összesen	+	64,37	+	195,01	100

Forrás: Tempus, 2001: Foglalkoztatási és szociális ügyek. p. 13.

Az Európai Szociális Alap tehát mindhárom célkitűzés programjait támogatja az Európai Unió teljes területén. Mivel azonban a strukturális alapok elosztása a tagállamok programozási prioritásaitól függ, egyelőre nem látható világosan az alapok közötti pontos leosztás. Ennek köszönhetően az ESZA oszlopában található számadatok is csak becslésként kezelendők, melyek szerint az ESZA évente mintegy kilencmilliárd eurót fog szétosztani.

Az Európai Szociális Alap és a régiók

Az előzőekből jól látszik, hogy az ESZA kulcsfontosságú szerepet játszik a tagállamok nemzeti foglalkoztatási programjainak keretén belül meghozott intézkedések támogatásában. A Foglalkoztatási Stratégiát azonban nem kizárólag országos szinten érvényesítik, mivel a regionális és helyi hatóságok szintén fontos szerepet játszanak illetékességi területükön belül. Az új ESZA-rendelet kimondja, hogy a helyi foglalkoztatási kezdeményezéseket minden politikai területen és minden a tagállam által megfogalmazott terven szereplő intézkedés esetében ajánlatos támogatni. A helyi közigazgatást tehát fel kell készíteni az ilyen és ehhez hasonló jellegű tevékenységek tervezésére, végrehajtására és ellenőrzésére.

Az ESZA támogatásai tehát elsősorban az egyének foglalkoztathatóságának javítására összpontosulnak, de a munkaerőpiac jobb működését biztosító rendszerek és struktúrák fejlesztéséhez is felhasználhatók. Az Alap főként az 1-es

célterület hatálya alá tartozó rendszerek és struktúrák támogatására összpontosít. Mindemellett az egyes tagállamoktól elvárják, hogy különleges figyelmet szenteljenek a készségek fejlesztésének és az esélyegyenlőségi elv érvényesítésének, valamint biztosítaniuk kell, hogy az akciók a helyi fejlesztési tervekre épüljenek.

Az Európai Szociális Alap tevékenységi területeit úgy határozták meg, hogy összhangban legyenek az Európai Foglalkoztatási Stratégia részét képező éves foglalkoztatási akciótervekkel.

Az ESZA öt tevékenységi területe a következő:

- 9) Aktív munkaerő-piaci politikák kidolgozása és támogatása, melyek célja az alábbi:
  - a munkanélküliség leküzdése és megelőzése,
  - a férfiak és nők tartós munkanélküliségének megelőzése,
  - a tartós munkanélküliek munkaerő-piaci reintegrációjának a megkönnyítése,
  - a fiatalok és a munkaerőpiacról átmenetileg kivonult, de visszatérő személyek munkába történő beilleszkedésének támogatása;
- 13) A munkaerőpiacra való belépés egyenlő esélyeinek támogatása, különös tekintettel a társadalmi kirekesztéssel fenyegetett személyekre. Ez különleges figyelmet igényel a fogyatékosok, az etnikai kisebbségek és más különleges nehézségekkel szembesülő csoportok és egyének esetében. Munkaerőpiacra jutásuk elősegítése érdekében a megelőző és az aktív eszközök megfelelően alkalmazható kombinációját kell kidolgozni a számukra. Azok a problémák azonban, amelyekkel az egyének szembesülnek, gyakran csak tünetei a szélesebb körben érvényesülő társadalmi kirekesztésnek, így bármely stratégiának integrált és átfogó megközelítésre kell épülnie. A civil szféra, valamint a helyi csoportok és projektek lehetőségeit a lehető leghatékonyabban ki kell használni, hogy azok eljuthassanak a valóban szenvedőkhöz;
- 14) Az élethosszig tartó tanulás politikájának részeként a szakképzés az oktatás és a tanácsadás támogatása és fejlesztése az alábbi célok érdekében:
  - a munkaerőpiacra jutás és a munkaerő-piaci integráció megkönnyítése, feltételeinek javítása,
  - a foglalkoztathatóság fenntartása és javítása, a munkahelyi mobilitás támogatása,
  - az oktatási illetve szakképzési intézmények és a munkaerőpiac közötti kapcsolatok erősítése;

- 15) A szakmailag jól képzett, gyakorlott és alkalmazkodóképes munkaerő, valamint a munkaszervezetek innovációs és alkalmazkodó képességének támogatása, a vállalkozói készségeket és a munkahelyteremtést elősegítő feltételek kialakítása, továbbá a tudomány, a kutatás és a technológia terén az ismeretek és a humán potenciál erősítése;
- 16) A nők munkaerőpiacra történő belépését és munkaerő-piaci részvételét javító konkrét intézkedések, ideértve szakmai érvényesülésüket, új álláslehetőségekhez jutásukat, új üzleti vállalkozás beindításának lehetőségeit megteremtő, illetve a nemek szerinti vertikális vagy horizontális munkaerő-piaci szegregáció mérséklését szolgáló intézkedéseket.

Ezen öt, nagyon fontos területen belül az Európai Szociális Alapnak az alábbi három igen fontos célkitűzést is figyelembe kell vennie:

- a helyi foglalkoztatási kezdeményezések támogatása, különös tekintettel a helyi és regionális foglalkoztatási paktumokra,
- az információs társadalom szociális és munkaerő-piaci vetületei a munkahely potenciál hasznosítása céljából, és hogy mindenki számára biztosítani lehessen az ebből származó előnyöket és lehetőségeket.
- A férfiak és nők közötti esélyegyenlőség minden területen történő érvényesítése.

Az ESZA öt tevékenységi területe mellett a rendeletben szerepel a *támogatható tevékenységek jegyzéke* is, mely szerint támogatható

- *A humán erőforrások fejlesztése*, elsősorban az oktatás és szakképzés, a foglalkoztatási támogatások és az önfoglalkoztatók támogatása, a tudomány, a kutatás és a technológiai fejlesztés területén posztgraduális képzések, a kutatóhelyek és a vállalatok vezetőinek, illetve műszaki személyzetének képzése, valamint a foglalkoztatás új lehetőségeinek fejlesztése, ideértve a szociális gazdaságot is;
- *Struktúrák és rendszerek*, ezen belül elsősorban a szakképzés, az oktatás és a szakmai készségek elsajátításának fejlesztése és tökéletesítése, ideértve a tanárok, a szakoktatók és a személyzet képzését, valamint a dolgozóknak a képzési lehetőségekhez és a szakképesítés megszerzési lehetőségekhez való hozzájutásának javítását. Ide tartozik továbbá a munkaerő-piaci szolgáltatások korszerűsítése és hatékonyságuk növelése, a munka világa, az oktatási, szakképzési és kutatási intézmények közötti kapcsolatok fejlesztése, a foglalkoztatás terén várható változások előrejelzésére szolgáló rendszerek kifejlesztése, különös tekintettel a munkavégzés új jellemzőire és a munkaszervezet új formáira;
- *Kísérő intézkedések*, ezen belül a kedvezményezetteknek biztosított szolgáltatások támogatása, beleértve az eltartott hozzátartozók gondozását

biztosító szolgáltatásokat is, a munkaerő-piaci integráció érdekében alkalmazandó egyénre szabott módszerek, az egyéni bánásmód elterjesztéséhez nyújtott támogatás, a közvélemény figyelmének felkeltése, tudatosítása, tájékoztatása és a nyilvánosság biztosítása.

Az Európai Szociális Alapot is magában foglaló strukturális alapok mellett érdemes megemlíteni az úgynevezett közösségi kezdeményezéseket is.

Négy közösségi kezdeményezés létezik, melyek finanszírozását a strukturális alapok költségvetéséből biztosítják. A közösségi kezdeményezések ugyanazon gazdasági és társadalmi kohéziós célok érdekében működnek, mint a strukturális alapok programjai, de azoktól eltérő munkamódszereket alkalmaznak. Céljuk az érdekeltségi területükhöz tartozó úttörő jellegű, innovatív megközelítések támogatása, valamint a velük azonos tevékenységi területen működő egyének és szervezetek transznacionális hálózatainak létrehozása annak érdekében, hogy a kezdeményezések tapasztalatait megosszák a régiók, illetve a tagállamok között.

A közösségi kezdeményezések ezek alapján az új típusú, integrált megközelítések laboratóriumai. Konkrét feladatuk az eredmények közkinccsé tétele azért, hogy – a politikai döntéshozatal különböző szintjein – más tagállamokban is fel lehessen használni ezeket a tapasztalatokat.

A jelenleg létező *négy közösségi kezdeményezés* a következő:

- EQUAL:* a munkaerő-piaci egyenlőtlenségek és diszkriminációk bármely formája elleni, új eszközökkel folytatott küzdelmet támogatja (ESZA-ból finanszírozzák);
- INTERREG:* a transznacionális, határokon átnyúló és interregionális együttműködést és tervezést támogatja (ERFA-ból támogatják);
- LEADER+:* a vidékfejlesztés helyi kezdeményezéseire összpontosul (EMOGA-ból támogatják);
- URBAN:* a válságban lévő városok és városias területek fenntartható fejlődését igyekszik elősegíteni (ERFA-ból kerül finanszírozásra).

A strukturális alapok 2000–2006-os időszakra szóló teljes költségvetésének 5,35%-át, azaz mintegy 10,5 milliárd eurót fordítanak a négy közösségi kezdeményezés finanszírozására.

Az EQUAL közösségi kezdeményezést, amelyet 2000. április 14-én fogadott el az Európai Bizottság. Az ESZA finanszírozásában működtetik, amely 2,847 milliárd euró költségvetést biztosít. Az EQUAL kezdeményezés transznacionális együttműködés keretében arra törekszik, hogy új eszközöket kísérletezzen ki a munkaerőpiacon megjelenő bármilyen formájú kirekesztés, diszkrimináció és egyenlőtlenség elleni küzdelem támogatására. Ehhez az állami és magán szerve-

zetek egyesületek részvételével végrehajtható intézményeket, úgynevezett fejlesztési partnereket kell létrehozni, s ezek keretében az Európai Foglalkoztatási Stratégia prioritásainak megvalósítását kell elősegíteni.

A 2000–2006-os időszak közösségi kezdeményezéseiben már a tagjelölt országok is erősen érdekeltek lehetnek, a Phare-program alatt finanszírozott projekteik csatlakozhatnak az EU közösségi kezdeményezéseihez. Valójában most először nyílik arra lehetőség, hogy a közösségi kezdeményezés keretében a humán erőforrások területén is megvalósulhasson a transznacionális együttműködés. Az EQUAL-kezdeményezésen belül az innovatív módszerek és megoldások kidolgozása területén lesz lehetőség az EU- és a Phare-kedvezményezett országok közötti transznacionális együttműködésre. A tagjelölt országok szintén részt vehetnek a tematikus áttekintések vitáin, amelyek célja a jól bevált gyakorlatok általánossá tétele.

Bár az ESZA csak egyetlen közösségi kezdeményezést finanszíroz, de bizonyos ESZA típusú akciók a másik három kezdeményezés keretei között is jogosultak lehetnek támogatásra.

Az ESZA és a tájékoztatás

Az Európai Unió tagállamait rendeletek kötelezik arra, hogy fejlesztési terveiket közzétegyék. A gyakorlatban az Alap tevékenységeiben érintett szervezeteket kell konkrét információkkal ellátni, de emellett az általános közvéleményt szintén tájékoztatni kell az EU-támogatások szerepéről és hatásáról.

Az ESZA-támogatásokat a tagállamok szükségletei alapján osztják el. A Bizottság minden tagállammal megállapodást köt az egyes célkitűzések alatti programokról, így arról is, hogy az országon belül hogyan osztják el a támogatásokat a különböző prioritások között. Ezt követően már a tagállam határozza meg, hogy az egyes programok alá tartozó konkrét projektek közül melyek részesülnek ESZA társfinanszírozásban. Mindezt természetesen a Bizottsággal kötött megállapodással összhangban.

Az Európai Szociális Alap minden szinten a partnerség elvén működik. A döntéseket az adott témának megfelelő szinten kell meghozni. A programok kidolgozását, végrehajtását és menedzselését egy szélesebb körű partnerség keretében kell felügyelni, amely magába foglalja a helyi és regionális önkormányzatokat, a gazdasági és szociális partnereket, valamint egyéb releváns testületeket.

Az Európai Szociális Alap bemutatása után lássuk, hogyan készül fel Magyarország az ebből adódó lehetőségek felhasználására, az ESZA fogadására.

Magyarország és az Európai Szociális Alap

A Szociális és Családügyi Minisztérium 2001 áprilisában pályázatot hirdetett a regionális területfejlesztési tanácsok számára szociális közmunkaprogramban való részvételre, 2001. május 31-i leadási határidővel. A pályázat célja a következő volt:

A munkanélküliség csökkentésére alkalmas szociális szolgáltatások nyújtása és szervezése. Az elmaradott térségek felzárkóztatását célzó állami, önkormányzati közfeladatok ellátásának ösztönzése, amely révén minél nagyobb arányban kerüljenek foglalkoztatásra:

- regisztrált munkanélküliek,
- aktív korú nem foglalkoztatott rendszeres szociális segélyben részesülők,
- befogadottak.

A támogatási célok között az alábbiak szerepeltek:

- Szociális és gyermekvédelmi alap- és szakellátás, és ehhez kapcsolódó kiegészítő szolgáltatások;
- Szociális személyes szolgáltatások;
- Foglalkoztatási és életfeltételek javítását szolgáló programok;
- Közösségi információ szolgáltatás nyújtása;
- Családok számára programok szervezése, szolgáltatások biztosítása.

A pályázat célja és a támogatási célok egyaránt összhangban áll az ESZA általános célkitűzéseivel. Erre a pályázatra a Dél-Dunántúli Regionális Fejlesztési Tanács (a továbbiakban DDRFT) is leadta pályázatát, négy másik regionális fejlesztési tanács mellett. A foglalkoztatásban részt vevő önkormányzatoknak és intézményeknek a szükséges források mindösszesen 10%-át kellett önerőként igazolniuk, valamint a program menedzselésének költségét. A pályázat által megfogalmazott prioritások összhangban állnak továbbá a *Dél-dunántúli régió szociális programjában* megfogalmazott prioritásokkal, célokkal, különös tekintettel azon célkitűzéssel, amely a személyes gondoskodást nyújtó szolgáltatások minőségi fejlesztését, kistérségi és regionális összehangolását tartalmazza. Továbbá az említett regionális szociális program olyan célokat is megfogalmaz, mint az operatív programok kidolgozása a szolgáltatások fejlesztésére, valamint az alapellátás és a szakellátás fejlesztése. Nagyon fontos célkitűzése a területi szociális alapellátó hálózat fejlesztése.

Pályázatot a kiírás szerint tehát csak regionális fejlesztési tanács nyújthatott be. A benyújtó a régió érdekében, megfelelő előkészítés esetén vállalkozhatott erre a feladatra. A pályázati konstrukció szerint a nyertes pályázat megvalósítására a Tanács egy megvalósítót bízott meg. Ez a Dél-Dunántúli Regionális Fejlesztési Ügynökség Kht. (a továbbiakban DDRFÜ) által vezetett olyan konzor-

cium lehetett, amelyben a régiót alkotó megyék foglalkoztató szervezetei állnak. A Dél-Pannon Esély Konzorcium névre keresztelt megvalósító tagjai a DDRFÜ mellett a Dél-Dunántúli Regionális Forrásközpont Kht. Baranya megyéből, a Park Szociális Módszertani Otthon Somogy megyéből, valamint a Tolna Megyei Önkormányzat Módszertani Otthona. A DDRFÜ vállalta, hogy felméri a régió települései, kistérségei által felmerülő igényt, és egy közösen megfogalmazott pályázatot terjeszt a Dél-Dunántúli Regionális Fejlesztési Tanács elé, aki jogosult a pályázat benyújtására. Ezt követően a DDRFÜ által vezetett konzorcium elkészítette és a DDRFT nevében benyújtotta a pályázatot.

Végül 124 fő foglalkoztatása került megpályázásra, a három megyében összesen 238 375 ezer Ft összegben. A létszám megoszlása a megyék között a következőképpen alakul, Baranya megyéből 58 fő, Somogy megyéből 22 fő, Tolna megyéből 44 fő foglalkoztatására kínálkozik lehetőség a szociális közmunkaprogram keretében 2001. július 1-je és 2002. december 31-e között. A leendő foglalkoztatók területi megoszlása a következő, Baranya megyéből 29, Somogy megyéből 8, Tolna megyéből szintén 8 települési önkormányzat és egyéb szervezet kíván részt venni a programban, mint foglalkoztató.

A program értékét, amellet, hogy másfél éven keresztül átlagosan havi 124 embernek ad munkát a Dél-dunántúli régióban, nagymértékben emeli, hogy a foglalkoztatáson túl két típusú képzést és továbbképzést is tartalmaz, amelyek szintén harmonizálnak az ESZA elveivel. Ezeken a részvétel a programban érintett munkavállalók részére ingyenes, és az egyik képzés OKJ-s középfokú szakmai képesítést ad, a másik pedig egy alacsonyabb szintű szakmai továbbképzés – lényegesen alacsonyabb óraszámban. Mindezek mellett másfél havonta megrendezésre kerül mind a foglalkoztatók, mind a munkavállalók részére egy képzés illetve fórum sorozat, amelynek keretén belül a hazai és a nemzetközi tapasztalatok és előírások tükrében ismerkedhetnek meg a szociális szférával, a legfontosabb szociális problémákkal és azok kezelésének illetve megelőzésének lehetőségével. Ezeken a fórumokon meghívott előadóként szerepelnek az ESZA forrásainak fogadására felkészítő, hazánkban tartózkodó kollégák is.

Eddigi tapasztalatok

A program hivatalosan 2001. július 25-én indult el a régióban. A minisztérium részéről szigorú elvárás, a szó legszorosabb értelmében vett szociális munkavégzés. Ennek betartására mindenképpen oda kell figyelni, igyekezni kell. A munkavégzés folyamatos, a képzések elindultak a résztvevők számára, pozitív visszhanggal.

A konzorciumi partnerek megtalálták a közös hangot, magas színvonalon és zökkenőmentesen folyik a szakmai és szervezőmunka. Ennek következtében reményeink szerint 2002 végén egy sikeres másfél év után közelebb, és felkészültebb formában állhatunk az Európai Szociális Alap által nyújtott lehetőségek és források hatékony felhasználásának kapujában.

Jegyzetek

- 1) ERFA: Európai Regionális Fejlesztési Alap
- 2) EMOGA: Európai Mezőgazdasági Orientációs és Garancia Alap

Irodalom

- DDRFÜ, 2001: A Dél-Dunántúli Regionális Fejlesztési Ügynökség szakmai dokumentációja a „Dél-Pannon Esély” szociális közmunkaprogrammal kapcsolatban.
- Izikené Hedri G. 1995: *Magyarország úton az Európai Unióba*. Budapest, Aula Kiadó.
- Pusztai B. 2001: Magyar kistérségek lehetőségei az Európai Unióban. – Andrassy Gy., Cseresnyés F. (szerk.): *Magyarország és Európa az Ezredfordulón*. Konferenciakötet. Pécs, pp. 121–133.
- Tempus, 2001: Európai Szociális Alap felkészítő kurzus tananyaga – Tempus Közalapítvány.

ROLE OF THE EUROPEAN SOCIAL FUND IN THE DEVELOPMENT OF HUMAN RESOURCES

Beatrix Pusztai

The key of the development of both the rural and the urban areas is the thorough grounding and the quality of the human resource in the given area. For the sake of the cause to make a given area able to develop, to help it to utilize the possibilities hiding in its further conditions, the living conditions of its inhabitants should be improved, and especially the establishment of new working places, the retainment of the already existing working places should be provided. These objectives and the establishment of these are promoted in the member states of the European Union today by the sources provided by the European Social Fund.

Also on the basis of the illustrated example it can be seen that the preparation for the reception of the European Social Fund has already started in Hungary as well. The process will by all means be long and hard, but learning from the meanwhile made mistakes by the end of the preparation such a situation will have been achieved in which our country will be ready to expect the sources of the ESF and it can efficiently utilize those, for the sake of the development of certain areas and the whole country, and mainly for the sake of the improvement of the quality of life.

23. A MUNKANÉLKÜLISÉG KEZELÉSÉNEK NEMZETKÖZI ÉS MAGYARORSZÁGI TENDENCIÁI

Gulyás László

A munkanélküliség néhány jellemző vonása

A munkanélküliség megjelenése

A kapitalizmust megelőzően az európai gazdaság és társadalom domináns szerveződési mechanizmusa a kis, önellátásra törekvő gazdasági egységekből tevődött össze. A középkor folyamán a munkavégzésben döntően az önálló földhasználattal vagy ipari műhellyel rendelkező szabadok vettek részt (*Katus, 2000*).

A munkanélküliség mint tömeges társadalmi jelenség csak a kapitalizmus uralkodó termelési formává válása óta létezik a világon. A munkanélküliség ugyanis a munkaerő bérmunkás voltával függ össze. A munkanélküli olyan bérmunkás, aki szándéka ellenére nem dolgozhat, és ezért nem juthat munkabérhez.

Azaz a bérmunkás alapvetően és sürgetően a munkavégzésben és az ezzel való jövedelemszerzésben érdekelt, szándéka ellenére azonban mégse alkalmazták, így életének anyagi és szociális feltételei veszélybe kerülnek (*Bánfalvy, 1997*).

A kapitalizmussal olyan gazdaság és társadalom jött létre, amelyben a munkavégzők többségének domináns munkavégzési módja a bérmunka vállalása. Pontosán ezen bérmunka makro- és mikroszintű dominanciája teszi központi jelentőségű kérdéssé a munkanélküliséget.

Tanulmányunk terjedelmi keretei miatt nem tudjuk a munkanélküliség jellemzőit annak megjelenésétől (Anglia, ipari forradalom kora) napjainkig részletesen tárgyalni. Ezért csupán az 1970-es évektől napjainkig terjedő időszakot elemezzük.

A munkanélküliség a 20. század utolsó negyedében

Foglalkoztatási szempontból a fejlett tőkés országokban az 1973-as olajáremelés után ért véget az aranykor. Az általános gazdasági nehézségek a munkanélküliség emelkedését is magukkal vonták. Bár néhány fejlett ország, úgymint Svájc, Japán, Svédország (Lindholm, 1983) offenzív állami munkaerő-piaci beavatkozással a munkanélküliséget sokáig mérsékelt szinten tudta tartani, a munkanélküliségi ráta folyamatosan emelkedett. Az alábbi táblázat is alátámasztja ezen állításunkat:

1. táblázat

A munkanélküliségi ráta változása néhány fejlett tőkés országban, 1975–1995

Ország	1970	1975	1980	1985	1995
Ausztria	1,4	2,0	1,9	4,8	5,9
Japán	n. a.	1,9	2,0	2,6	3,2
Svédország	1,5	1,6	2,0	2,8	3,2
Egyesült Királyság	3,0	4,1	7,4	11,9	8,2
USA	4,8	8,5	7,1	7,2	5,6
Franciaország	2,4	4,1	6,3	10,2	11,7
NSZK	0,8	4,7	3,8	9,3	9,4
Olaszország	5,3	5,9	7,6	10,1	12,0
OECD	3,0	5,2	5,8	8,0	7,8

Forrás: Bánfalvy, 1997, p. 79.

A munkanélküliség kezelésének modelljei

A fenti táblázat rátái néhány esetben (Japán, Svédország) alacsonynak tűnnek, de ha a ráták mögé konkrét számokat teszünk – például bemutatjuk, hogy az OECD 1985-ös 8,0%-os munkanélküliségi rátája 31 millió munkanélkülit jelent –, megérthetjük a munkanélküliség kezelésének fontosságát.

A szakirodalom a munkanélküliség kezelésének három makrogazdasági modelljét különbözteti meg (Siposné Gyebnár, 1997) annak alapján, hogy az állam, a munkáltató és a munkavállaló milyen arányban osztják meg a leépítés terheit.

Amerikai modell: A munkáltató gyorsan és minimális állami korlátozással leépítheti a munkavállalót, ha a piaci körülmények ezt szükségesé teszik. A munkanélküliség terheit jórészt a munkanélkülivé vált munkavállaló viseli, de az átképzést, az álláskeresési technikák elsajátítását sok magán és nonprofit intézmény segíti (Heneman, 1986).

Japán modell: Az alaphozzáállás az, hogy a japán ember a munkájáért él, abban találja meg élete értelmét (*Kiglics*, 1989). Ezért a főcél a munkanélküliség elkerülése, ezt a vállalaton belüli átképzéssel, átcsoportosítással próbálják megelőzni. Így a terheket is a munkáltató viseli.

Nyugat-európai modell: Az állam aktívan részt vesz a munkaerő-politika alakításában. A jóléti állam bizonyos fokú felelősséget vállal: részt vállal a munkanélküliek támogatásában, segíti újraelhelyezésüket.

A munkanélküliség kezelésének magyarországi gyakorlata a nyugat-európai modellhez hasonló, de annál kevésbé kiépített. Ezért tanulmányunk további részében a nyugat-európai modell néhány jellemzőjét vizsgáljuk meg.

Új tendenciák a nyugat-európai modellen belül

Mint az előző fejezetben megállapítottuk, a nyugat-európai modellben a munkanélküliség terheinek nagy részét az állam viseli. Ezek a terhek az alábbi formában jelentkeznek:

- A munkanélküli ellátásként kifizetett összegek.
- A munkanélkülieket ellátó hálózatok (munkaügyi hivatalok, szervezetek) működési költségei.
- A munkanélküliek átképzésére fordított összegek.
- A munkanélküliek által korábban fizetett jövedelemadók kiesése.

A jóléti államra nehezedő terhek érzékeltetésére nézzük meg az angol példát. Számítások szerint 1982-ben minden egyes újabb munkanélküli évi 5000 font többletkiadást jelentett az államkasszának. A majd 3 millió munkanélküli-vel kapcsolatos éves kiadás ekkor 15 milliárd fontot ért el (*Moon*, 1984).

Az államgépezetre háruló súlyos anyagi terhek következtében a 90-es években a nyugat-európai modellen belül egy olyan felfogás bontakozott ki, mely szerint hasznosabb államilag a munkát, nem pedig a munkanélküliséget támogatni. Ebből következően a munkanélküliség kezelésére – pontosabban megelőzésére – számos újszerű megoldás került bevezetésre. Ismerkedjünk meg ezekkel a megoldásokkal:

Német megoldás: 1. Munkaidő-csökkentés

Ezt a megoldást a Volkswagen alkalmazta 1993 őszén (*Jürgens*, 2000). Lényege, hogy a munkaidőt 36 órától 28,8 órára csökkentették és ezzel párhuzamosan bevezették a négynapos munkahetet. Ezzel 30 ezer fő elbocsátását előzték meg.

Német megoldás: 2. Stafétarendszer

Szintén a Volkswagen alkalmazta először (Jürgens, 2000). Az idősebb (nyugdíjhoz közelítő) alkalmazottakat csökkenő óraszámokban foglalkoztatják (24, majd 20, végül 18 órás heti munkaidőben), így fokozatosan vonulnak nyugdíjba. Ezen idő alatt teljes bérük 85%-át kapják.

Ezzel párhuzamosan a pályakezdők ugyancsak fokozatosan növekvő óraszámot teljesítve válnak teljes idejű alkalmazottá. Az első két évben csak 20, az azt követő 1,5 évben 24 órás munkahétre jogosultak.

Dán megoldás. Rotációs munkanélküliség

Egyik változatában mindenki, aki legalább három évig állandó munkahelyen dolgozik, jogosult egy év fizetett szabadságra. De ezen fizetett szabadság alatt a szabadságon lévő személynek képzésben, átképzésben vagy továbbképzésben kell részt vennie. Bizonyos esetekben ez a tanulmányi időszak akár 80 hétre is igénybe vehető (Höcker, 2000).

Másik változat az ún. „szemetes ember modell” (az elnevezés onnan származik, hogy a modellt első ízben Århus városának szemétszállító szolgálatánál próbálták ki), amelynek lényege: Három foglalkoztatott munkaidejét megosztják egy munkanélkülivel, azaz három helyett négy ember dolgozik. Így a négy ember mindegyike négyhetente egy-egy hétre munkanélkülivé válik, az elvégzett munkáért járó három fizetést és az egy munkanélküli segélyt pedig négy részre osztják (Höcker, 2000).

Svájci megoldás

A svájciak a dán „szemetes ember modell”-t vették át. Ezt a módszert úgy alkalmazták a svájci postánál, hogy három postai alkalmazott munkaidejét 25%-kal csökkentették és egy negyedik, lehetőleg tartósan munkanélküli személyt vettek fel társként. Azt a beosztást választották, hogy mindenki négyhetente munkanélküli, és erre az időre igénybe veszi a munkanélküli segélyt. Így a 25%-os munkaidő-csökkenés maximum 10%-os jövedelemcsökkenéssel jár. A svájciak lépéseket tettek a német stafétarendszer bevezetésére is (Ulrich, 2000).

Francia megoldás: tb-csökkentés

Azoknak a vállalatoknak, amelyek alkalmazottaik munkaidejét legalább 10%-kal csökkentik és ugyanekkor a létszámot 10%-kal növelik, az első évben 50%-kal, míg a következő 6 évben 40%-kal kevesebb társadalombiztosítási járulékot kell befizetniük. Ezzel a lehetőséggel is igen sok francia vállalat élt (Barna, 2000).

Valamennyi fentebb felvázolt megoldás közös jellemzője az a felismerés, hogy a munkaidő-csökkentéssel több ember számára lehet munkalehetőséget

biztosítani. Vagyis ha már teljesen nem küszöbölhető ki a munkanélküliség, legalább törekednek arra, hogy a minimumra csökkentsék a munkából kiesettek számát.

Ez azonban a legfejlettebb országok gyakorlata, kérdéses, hogy ezen új modellekből a magyar gazdaság jelenlegi fejlettségi szintjén mit képes adaptálni.

A munkanélküliség Magyarországon

A munkanélküliség megjelenése Magyarországon

A hivatalos szocialista gazdaságelmélet az egész szocialista korszak során (1948–1990) mindig megoldhatónak tartotta a tervgazdálkodás révén a munkaerő teljes foglalkoztatását, azaz arra az álláspontra helyezkedtek, hogy a tervszerű munkaerő-gazdálkodás megakadályozza a munkanélküliség kialakulását (Révész, 1986).

Itt kell beszélnünk arról a jelenségről, amelyet „kapun belüli munkanélküliségnek” nevezünk. Ez azt a gyakorlatot jelentette, hogy főképpen az iparban tömegesen alkalmaztak olyan, nagyrészt iskolázatlan, szakképzettséggel nem rendelkező személyeket, akiket ténylegesen nem, vagy csak igen alacsony hatékonysággal tudtak foglalkoztatni (Fóti–Lakatos, 1998).

Ilyen körülmények között a nyílt munkanélküliség a 80-as évek végéig ismeretlen fogalom volt Magyarországon, de a szocializmus utolsó éveiben hazánkban is megjelent.

A munkanélküliségi ráta 1987-ben 0,1%, 1989-ben 0,2% 1989-ben 0,3% volt. Bár ezek az értékek igen alacsonyak, de jól mutatják, hogy már a politikai rendszerváltás előtt fel kellett adni a szocialista társadalom vívmányának tekintett teljes foglalkoztatottságot.

A politikai rendszerváltás – 1990. áprilisi és májusi választások – után beinduló gazdasági átalakulás a munkanélküliség rohamos növekedéséhez vezetett. 1991 januárjában a munkanélküliségi ráta még csupán 2,1 százalék volt, de ez rövid idő alatt hihetetlen magasságokba emelkedett, és 1993 februárjában már elérte a 13,2 százalékot.

A gazdaság makrostruktúrájának átalakulása során a hagyományos nehézipar és bányászat válságba került (Ózd, Diósgyőr, Salgótarján), termelésük jelentős mértékben visszaesett és igen nagy számban váltak munkanélkülivé az ezekben az ágazatokban foglalkoztatottak. Tovább súlyosbította a helyzetet a budapesti székhelyű nagyvállalatok válsága. Ezek első védekezési reakciója a vidéki részlegek bezárása, illetve leválasztása volt. A szocialista korszakban végrehajtott iparosítás egyik jellemzője volt a nagyvállalatoknak, pontosabban

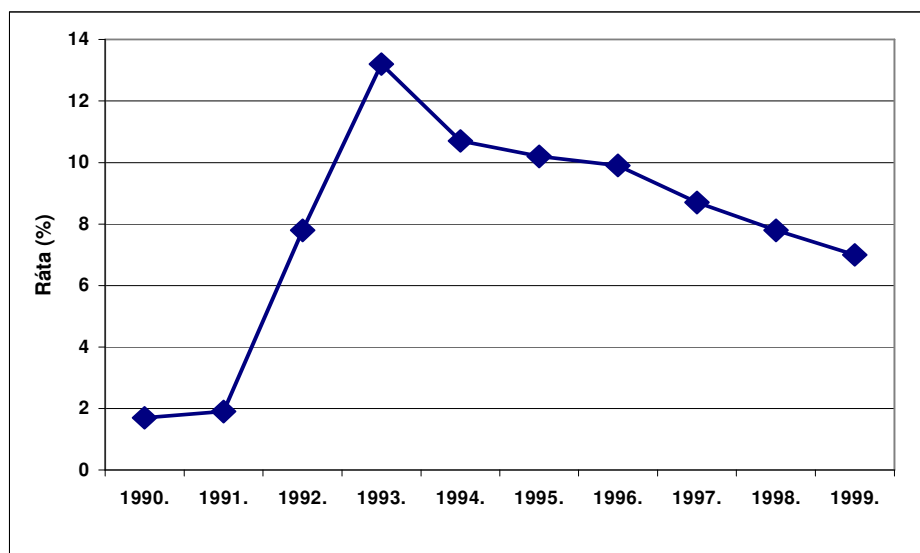
azok egyes részlegeinek az ország elmaradott térségeibe történő telepítése. A kibontakozó válság hatására 1992-re a vidéki telephelyek fele tűnt el, azaz bezárták vagy önállósultak (Enyedi, 1996).

A jelenség az ún. könnyűipart is elérte, jól érzékelteti ezt a szegedi példa (Fekete, 1999). A könnyűipari központnak számító Szegeden 1988-ban hat cég – Szegedi Konzervgyár, Paprikafeldolgozó, Kábelgyár, Kenderfonó és Szövőipari Vállalat, Szegedi Ruhagyár, Textilművek – közel 12 ezer embernek adott munkát, 2001-re a hatból háromra – Kábelgyár, Konzervgyár, Textilművek – lakat került, míg a megmaradó három a fennmaradásért küzd és mindössze más-félezer embert foglalkoztat.

Az államnak – és a közvéleménynek – szembesülnie kellett azzal a ténnyel, hogy a munkanélküliség tömegessé válása elkerülhetetlen Magyarországon. Azaz a munkanélküliséggel, mint a piacgazdaság egyik kísérő jelenségével együtt kell élni. Ezen kialakuló munkanélküliséget az alábbi grafikon adatai érzékeltetik.

1. grafikon

A munkanélküliségi ráta alakulása Magyarországon, 1990–1999

Forrás: KSH-adatok alapján saját szerkesztés.

A magyar állam és a munkanélküliek

A magyar állam fontos feladatának tekintette a munkanélküliekről való gondoskodást. Az első átfogó törvényi szabályozást *A foglalkoztatás elősegítéséről és a munkanélküliek ellátásáról* szóló 1991. évi IV. törvény jelentette (a továbbiakban foglalkoztatási törvény). Az azóta eltelt időszakban a törvényt többször módosították. A foglalkoztatási törvény:

- biztosítási alapra helyezte a munkanélküliek ellátását,
- létrehozta a munkaerő-piaci érdekegyeztetés intézményrendszerét,
- megteremtette az egységes munkaügyi szervezetet,
- kibővítette az aktív munkaerő-piaci eszközök körét.

A munkanélküliekről való gondoskodás alapjait két eszközcsoport adja:

1) Passzív eszközök

Ez a munkanélküliek segélyezésének rendszerét jelenti. Az 1991. évi IV. tv. még rendkívül nagyvonalúan gondoskodott a munkanélküliek ellátásáról. A segélyezés maximális időtartamát két évben szabta meg és a bérarányosan megállapított segély havi összegét a minimálbér háromszorosában állapította meg. A törvény ezen rendelkezéseit az azóta eltelt időben többször módosították, szakértők szerint egyértelműen a munkavállalók hátrányára, hiszen napjainkban például csak hat hónapig jár segély.

2) Aktív eszközök

Ezek olyan megoldási módok, amelyek segítséget jelentenek az állás nélkül maradtak számára abban, hogy visszataláljanak a munka világába. Az aktív eszközök működtetéséhez szükséges pénzügyi forrásokhoz pályázatok útján lehet hozzájutni. 1996-ban az 5 korábban elkülönített állami pénzalap (Munkanélküliek Szolidaritási Alapja, Foglalkoztatási Alap, Szakképzési Alap, Rehabilitációs Alap, Bér garancia Alap) összevonásával létrehozták a Munkaerő-piaci Alapot. Ehhez az Alaphoz lehet pályázni, az alábbi aktív eszközök működtetésére:

- Közhasznú munkavégzés támogatása;
- Munkanélküliek vállalkozását elősegítő támogatások;
- Munkahelyteremtés támogatása;
- Foglalkoztatás bővítését szolgáló támogatások;
- Munkahelymegőrzés támogatása;
- Intervenciós támogatás;
- Foglalkoztatáshoz kapcsolódó járulékok átvállalása;
- Fiatal munkanélküliek foglalkoztatásának támogatása;
- Képzések elősegítése;

- Helyközi utazás támogatása;
- Csoportos személyszállítás támogatása;
- Lakhatási hozzájárulás támogatása;
- Munkaerő-toborzás támogatása;
- Egészségügyi hozzájárulás megfizetéséhez nyújtható támogatás;
- Intenzív álláskeresés támogatása;
- Közhasznú szervezetek támogatása;
- Rehabilitációs foglalkoztatás bővítését szolgáló támogatás;
- Megváltozott munkaképességű munkanélküli vállalkozóvá válásának támogatása;
- Távmunkavégzés támogatása.

A foglalkoztatási törvény 1991-ben létrehozott egy ún. munkaügyi szervezetet, amelynek óriási erőfeszítésébe került, hogy lépést tartson a munkanélküliek rohamosan növekvő létszámával. 1996-ban átszervezték a munkaügyi szervezetet oly módon, hogy 1997-től az alábbi intézményeket foglalja magába:

- 1) A munkaügyi szervezet központi szerve az Országos Munkaügyi Módszertani Központ, ami főképp módszertani, informatikai és statisztikai tevékenységet lát el;
- 2) Fővárosi és megyei munkaügyi központok (szám szerint 20);
- 3) Munkaerő-fejlesztő és -képző központok.

A munkaügyi központok (pontosabban azok ún. kirendeltség része) és a munkaerő-fejlesztő és -képző központok váltak a korábban ismertetett aktív munkaerő-piaci eszközök működtetésének helyszínévé. Megpróbálnak megfelelni annak a stratégiának, amely szerint a foglalkoztatási feszültségek megelőzéséhez, kezeléséhez és lehetséges feloldásához elsősorban aktív munkaerő-piaci programokat kell igénybe venni.

Időközben a munkaügyi szervezet mellett az 1990 után gombamód szaporodó civil szervezetek is bekapcsolódtak a munkanélküliség kezelésébe. Itt kell megjegyeznünk, hogy a civil szervezetek elsősorban az USA-ban vesznek részt igen erőteljesen a munkanélküliséggel kapcsolatos problémák kezelésében. Azaz, hogy hazánkban a civil szervezetek bekapcsolódtak ebbe a tevékenységkörbe a nyugat-európai modellt követő magyar modellben amerikai elemek is megjelentek. Ez konkrét esetekben is megfogható. Az Amerikai Egyesült Államok Munkaügyi Minisztériuma (USDOL) ún. Gyors Reagálás Projektjét 14 magyarországi helyszínen próbálták ki 1996-ban.

Tanulmányunk befejező részében egy konkrét esetet vizsgálunk meg. Egy Angliában kitalált és ott sikeresen működő civil kezdeményezést és annak magyarországi adaptációját ismertetjük.

Egy angol civil kezdeményezés a munkanélküliség kezelésére

A bradfordi project

Angliában a 70-es évek közepén az 1973-as olajsokk nyomán kibontakozó recesszió, a vállalatok sorozatos összeomlása és a nemzeti valuta gyengülése miatt a munkanélküliek száma rohamosan növekedett és 1976-ban elérte a bővös egymillió határt. Az angol kormány – ekkor a Munkáspárt volt kormányon – ebben a helyzetben a regionális politikába emelte be a munkanélküliség elleni küzdelmet (*Prestwich–Taylor*, 1990). Ennek megfelelően az állam átképzési és elhelyezési terveket dolgozott ki a pályakezdő fiatalok számára, 30 ezer végzős hallgatót jutott munkához a szolgáltatási szektorban, elsősorban a kiskereskedelemben. Ennek ellenére 1976 szeptemberében 150 ezer fővel emelkedett a pályakezdő munkanélküliek száma (*Horváth*, 1998).

1978-ban a választásokon a Thatcher vezette Konzervatív Párt győzött. A Thatcher-kormány – ellentétben az előtte kormányzó Munkáspárttal – nem kívánt állásokat megmenteni annak érdekében, hogy csökkentse a munkanélküliséget. Úgy vélte, hogy piaci versenyben kell eldőlnie annak, hogy mely állások maradnak fent, illetve hol és mennyi új munkahely keletkezik. Azaz a *Friedman* nevével fémjelzett monetarista politikára és a piac szelekciós mechanizmusaira alapozta gazdasági elképzeléseit.

Úgy vélte, politikailag sem kockáztat sokat, mert a gazdaság várható megélénkülése néhány éven belül igazolni fogja a kormány szigorát a munkanélküliség kérdésében, és a gazdasági növekedés úgyis csökkenteni fogja a munkanélküliségi szintet és növeli a kormányra szavazók táborát, mire a választások ideje elérkezik. A fenti megfontolásokból Thatcher nem engedett a szakszervezeti nyomásnak, és kemény konfliktusokat felvállalva (1984–85 nyomdászsztrájk és bányászsztrájk) nem volt hajlandó állami segítséget nyújtani a munkanélküliség nem piaci eszközökkel történő befolyásolásában (*Bánfalvy*, 1997). A brit kormány nem kívánt központilag állásokat teremteni, hogy ezek felszívják a munkanélküliek egy részét.

Az 1970-es évek során kibontakozó recesszió Bradford városában a textilipar leépülését eredményezte. Ez különösen az itt nagy számban élő és főképpen a textiliparban dolgozó ázsiai kisebbségeket sújtotta, hiszen az olajválság előtti időkben arra ösztönözték őket, hogy a textiliparban vállaljanak olyan kevésbé vonzó beosztásokat (pl. éjszakai műszak), amelyeket a helyi (értsd született angol) munkaerő nem vállalt.

Itt kell elmondanunk, hogy a brit munkaerőpiacon komoly egyenlőtlenségek vannak a munkanélkülivé válásban aszerint is, hogy színes bőrű vagy fehér az ember, illetve aszerint, hogy bevándorló vagy „született brit” (*Moon*, 1984).

A bradfordi ázsiaiak a válság következtében halmozottan hátrányos helyzetbe kerültek, hiszen színes bőrűek voltak és bevándorlók. Tovább súlyosbította helyzetüket, hogy a népesség többi részénél alacsonyabb volt az iskolázottságuk, illetve nyelvi nehézségekkel is küzdöttek. Mindezen tényezők teljes munkaerő-piaci diszkriminációjukhoz vezettek.

Ráadásul mint fentebb láthattuk, a Thatcher-kormány monetarista politikája is sújtotta a munkanélkülieket. Logikus, hogy ebben a szituációban a különféle civil szerveződések szerepe felértékelődött.

Ezek következtében indította el kísérleti, ún. „Jobmatch project”-jét a civil szervezetek egyike, a bradfordi Task Force nevű szervezet (Lys, 1996). A projekt elindítását az angol Munkaügyi Szervezet, a bradfordi önkormányzat (Városi Tanács) és a helyi kisebbségi szervezet együttműködése tette lehetővé. A projekt az alábbi lépcsőkből épült fel:

- A projekt első lépésében hátrányos helyzetű csoportokból választottak ki munkanélkülieket, akiket aztán a Munkaügyi Szervezet munkatársai képeztek ki munkaügyi tanácsadásra.
- A második lépcsőben ezen kiképzett emberek az utcán, ifjúsági klubokban és egyéb szóba jöhető helyszíneken keresték meg a munkanélkülieket. Így alakították ki a tanácsadó–ügyfél kapcsolatot.
- A harmadik lépcsőben többszöri és hosszabb beszélgetések során a tanácsadó feltárta azokat az információkat, amelyek lehetővé tették számára, hogy az ügyfél igényeinek megfelelő új munkahelyet keressen vagy a munkanélkült a megfelelő átképzés felé irányítsa.

Mivel eredetileg a tanácsadók is munkanélküliek voltak, a kölcsönös bizalom és a megértésen alapuló együttműködés gyorsan kialakult a tanácsadó és az ügyfél között, így közösen tárták fel, hogy hogyan juthat a munkanélküli átképzéshez, újabb munkalehetőséghez, miközben az ügyfél szociális problémáját is igyekeztek megoldani.

A projekt minden korábbi próbálkozásnál sikeresebb volt, mivel a munkanélküliség problémáját nem felülről – állami szintről – hanem a közösségi szintről próbálta meg kezelni (Lys, 1996). Itt kell megjegyeznünk, hogy a program a fentebb vázolt problémáknak megfelelően nem általában a munkanélküliekkel foglalkozott, hanem azon belül kiemelten figyelt:

- a tartós munkanélküliekre,
- az etnikai kisebbségekre (ázsiaiak, elsősorban bangladesi bevándorlók),
- és a fiatalok (pályakezdők) munkába állására.

Az első magyarországi adaptáció: Kecskemét és Kalocsa

A munkanélküliség kezelésének magyarországi gyakorlata a korábban említett nyugat-európai makromodellt alkalmazza, de jelenleg még annak kevésbé kiépített változata a jellemző hazánkban. Mint korábban említettük, a magyar állam a 90-es évek elején létrehozta a munkaügyi szervezetet, amely megpróbálta regisztrálni és ellátni a növekvő munkanélküli tömeget (*Bánfalvy*, 1993). A munkaügyi szervezet a probléma kezelésére igénybe kívánta venni a nemzetközi tapasztalatokat is és ez a törekvés vezetett oda, hogy a magyar Munkaügyi Minisztérium (MüM) és a brit Munkaügyi és Közoktatási Minisztérium (DFEE) 1992-ben megállapodást írt alá, amelynek értelmében a DFEE „állandó tanácsadót” helyezett Magyarországra. E tanácsadó – Miss *Alison Lys* – 1993-tól segített a MüM-nek munkaerő-piaci eszközök kidolgozásában és a nemzetközi tapasztalatok adaptációjában. Az angol tanácsadó a magyarországi viszonyok megismerése után adaptálásra javasolta a Bradfordban sikeresnek bizonyult „Jobmatch project”-et, amely magyarul az „Újra dolgozom” nevet kapta.

Az országban elsőként 1996-ban Kecskeméten és Kalocsán történt meg a program adaptálása.

A két kiválasztott helyszín azért is érdekes, mivel az egyik – Kecskemét – megyeszékhelyként az ipari struktúraváltás következményeit szenvedti, míg a másik – Kalocsa – főleg mezőgazdaságra alapozó kisvárosként éli meg a gazdaság makrostruktúrájának átalakulását.

A program egy többoldalú együttműködés keretében bontakozott ki, ugyanis a program működtetésében az alábbiak vettek részt:

- *Az állam részéről:* a Bács-Kiskun Megyei Munkaügyi Központ és a Kecskeméti Regionális Munkaerő Fejlesztő és Képző Központ.
- *Az önkormányzat részéről:* Kecskemét, illetve Kalocsa városának önkormányzata.
- *A civil szektor részéről:* Az Álláskeresők Egyesületeinek Bács-Kiskun Megyei Szövetsége, továbbá a Cigány Kisebbségi Önkormányzatok illetékes képviselői, az ifjúsági tanácsadó irodák képviselői.

A pénzügyi háttérrel egyrészt az angol Know How Fund támogatása, másrészt az OFA-tól (Országos Foglalkoztatási Alap) pályázaton elnyert összeg biztosította. A projekt az alábbiak szerint zajlott le:

- 1) Az *angol* programnak megfelelően az *első lépcsőben* a munkanélküliek közül választottak ki 17 főt, akit tanácsadónak képeztek át;
- 2) A *második lépcsőben* 4 tanácsadó a Bács-Kiskun Megyei Munkaügyi Központban, 12 tanácsadó a Cigány Önkormányzat irodájában, a Családsegítő Központ helyiségeiben, a Vöröskeresztnél, a HELP Ifjúsági Ta-

nácsadó Irodában – tehát olyan helyeken, amelyeket gyakran látogatnak a munkanélküliek – kezdte el segítő tevékenységét, azaz igyekezett minél több ügyféllel kapcsolatot kialakítani (Sárosi, 1996).

Itt külön szólnunk kell a munkáltatói oldallal kialakított kapcsolatok fontosságáról is. Magyarországra nagyon jellemző (Telkes, 1994; Pintér, 1998), hogy a munkáltatók az új munkatársak keresésénél elsősorban belső információs forrásokra, továbbá formális és informális kapcsolatrendszerekre hagyatkoznak, és csak az ily módon be nem töltött állásokról kerül információ a munkaerőpiac egyéb szereplőjéhez, legyen az munkaügyi szervezet, magán állásközvetítő vagy akár munkanélküli személy.

Az „Újra dolgozom” program tanácsadóinak sikerült bekerülniük ebbe az ún. belső információs körbe számos munkáltatónál. Szintén a munkanélküliek esélyeit növelte, hogy a tanácsadók még a megbízható referenciát is biztosították a munkáltatóknak és a munkanélkülieknek. E tényezők következtében a programba résztvevő munkanélküliek esélye az elhelyezkedésre lényegesen megnőtt.

A program 20 hónapja alatt az alábbi eredmények születtek (Söszler, 2001):

- 1) *Munkanélküli oldal:* a programba bevontak 2 032 munkanélkülit, ebből 789-nek állást, további 151-nek megfelelő átképzést találtak;
- 2) *Munkáltatói oldal:* A tanácsadók 683 kapcsolatot alakított ki munkáltatókkal.

A szegedi adaptáció

A szegedi Tamasz Egyesület – melynek eredeti profilja daganatos és rákos betegek rehabilitációja volt – 1999 márciusában kezdte el Szegeden működtetni az „Újra dolgozom” programot. A Tamasz Egyesület koordinálásával – akárcsak korábban Kecskeméten és Kalocsán – Szegeden is egy többoldalú együttműködés bontakozott ki az alábbi partnerek között:

- Szeged Megyei Jogú Város Önkormányzata,
- Csongrád Megyei Munkaügyi Központ (és annak szegedi kirendeltsége),
- Somogyi Könyvtár (és annak két fiókkönyvtára),
- SZITI Egyesület,
- Munkáért Alapítvány.

A programhoz a pénzügyi háttérrel egy sikeres OFA-pályázat biztosította, míg a fentebb felsorolt partnerek bázishelyek térítésmentes biztosításával vettek részt. A program három csoportot célt meg:

- tartós munkanélküliek,
- pályakezdő munkanélküliek,
- megváltozott képességű munkanélküliek.

A szegedi projekt ennek megfelelően az alábbi területekre terjedt ki:

- a munkanélküliek munkára való felkészítése egyéni tanácsadások segítségével,
- elhelyezésük elősegítése munkaerő-piaci információk nyújtása alapján,
- álláskeresői és munkáltatói adatbank létrehozása.

1999. március – 2000. február között a program igen eredményesen működött (Söszler, 2001), erről tanúskodnak az alábbi számok:

Munkanélküli oldal: A tanácsadók 992 fő munkanélkülivel vették fel a kapcsolatot, közülük:

- 528 fő tartós munkanélküli,
- 167 fő pályakezdő munkanélküli,
- 85 fő megváltozott munkaképességű munkanélküli volt.

Munkáltatói oldal: 178 kapcsolat kialakítása történt meg.

A sikeres szegedi adaptáció elismerése, hogy az OFA 2000 márciusától 2001 márciusáig újból támogatta a programot. Jelenleg még csak a 2000. márciustól 2000 decemberéig tartó időszakról szóló adatsorok állnak rendelkezésünkre (Söszler, 2001), ezek az alábbiakat mutatják:

- *Munkanélküli oldal:* 544 munkanélkülivel vették fel a tanácsadók a kapcsolatot és ebből 326 főt sikerült munkába helyezni, illetve további 48 főt képzésbe (pontosabban átképzésbe) helyeztek;
- *Munkáltatói oldal:* A tanácsadóknak a már meglévő 178 kapcsolat mellé újabb 92-t sikerült kiépíteni.

Jelenleg a program munkatársai a program meghosszabbítását biztosító OFA-pályázaton dolgoznak.

Az adaptáció tanulságai

Az „Újra dolgozom” program hazánkban is hatékony eszköz lehet a tartós munkanélküliség problémáinak kezelésére, ami véleményünk szerint az alábbi körülményekből fakad:

1) Mind Angliában – az eredeti bradfordi modellben –, mind a magyarországi adaptációban nagyon fontos a program alapját képező felismerés, miszerint a munkaerőpiacról kiszoruló emberek megsegítésére különleges eszközökre

és összefogásra van szükség, ezért nagyon fontos az érintettek és a helyi szervezeteik bevonása a segítség tervezésébe és a konkrét tevékenységbe. Ez a siker egyik kulcstényezője;

2) A munkanélküliek közül kiválasztott és kiképzett tanácsadók empátiás készségüknek és a célcsoporthoz való tartozásnak köszönhetően hatékony segítőknek bizonyultak. Ezen tanácsadók hitelesek a munkanélküliek szemében, ami az általuk előzőleg megélt munkanélküli sorsra vezethető vissza. Mindenfajta tanácsadásban – de különösen a munkaügyiben – az ügyfél–tanácsadó kapcsolat alapja a kölcsönös bizalom. Az a tény, hogy a tanácsadó korábban maga is munkanélküli volt, jelentősen hozzájárul a bizalom kiépüléséhez;

3) A tanácsadók a szolgáltatást elviszik a leghátrányosabb helyzetű ügyfelekhez is, hiszen törzshelyeiken keresik fel őket. Ez különösen fontos az ún. „nehezen elérhető munkanélküliek” csoportjánál. Ők azok az emberek, akik a munkaügyi szervezettel nem állnak kapcsolatban, akár azért, mert be sem kerültek, akár azért, mert már kiestek. Itt kell a figyelmet felhívni arra, hogy a munkanélküliségi ráta csökkenése mögött az is meghúzódik, hogy sokan – a törvényben előírt idő leteltével – kikerülnek az ellátásból;

4) A tanácsadók és a munkanélküliek közösen jelölik ki a reális elhelyezkedési, illetve képzési célokat. Ezt követően a tanácsadó együtt dolgozik a munkanélküli ügyféllel, apró és kezelhető lépésekben igyekeznek elérni a kitűzött célt;

5) A folyamat egyik fontos tényezője a folyamatos támogatás, ami segít a munkanélküli ügyfél motiválásában, és ezáltal meggátolja (vagy legalábbis jelentős mértékben csökkenti) a lemorzsolódást;

6) A tanácsadók munkaidejük nagy részét a területeken, azaz a munkaadóknál, illetve a munkanélküliekkel történő találkozókon töltik.

Befejezésképpen itt kell elmondanunk, hogy a Kecskeméten, Kalocsán és Szegeden sikeres „Újra dolgozom” program kiterjesztése Magyarország más régióira, pontosabban egy országos hálózat kiépítése jelenleg folyamatban van.

4. Konklúzió

A piaczgazdaság feltételei között egyre jobban kiéleződő verseny szinte elkerülhetetlenné teszi az alkalmazotti létszám csökkentését. Ez azonban egyértelműen munkanélküliséghez vezet. Így ezen kérdéssel a fejlett tőkés országoknak is szembe kell nézniük.

A munkanélküliség következtében az államháztartásra óriási terhek nehezednek. Az államgépezetre háruló súlyos anyagi terhek következtében a 90-es években a nyugat-európai modellen belül egy olyan felfogás bontakozott ki, amely szerint hasznosabb államilag a munkát, nem pedig a munkanélküliséget támogatni.

Ebből következően a munkanélküliség kezelésére – pontosabban megelőzésére – számos újszerű megoldás került bevezetésre. Ezek lényege: Változatlan munkavolumen mellett az általános munkaidő csökkentés révén növelik a foglalkoztatottak létszámát.

A fejlett országok mellett a 80-as évek végétől kezdődően Magyarországot is sújtja a munkanélküliség. Csakhogy míg a fejlett országokban az erős jóléti állam, illetve az erős gazdaság lehetővé teszi a foglalkoztatottsági helyzetet javító munkaidőmodellek alkalmazását addig a magyar gazdaság helyzete, ereje ezt egyelőre nem teszi lehetővé.

Így e körülmények között felértékelődnek azok a fejlett országokban kipróbált technikák, amelyekkel a civil szféra kezelte (kezeli) a munkanélküliséget. A bradfordi modell átvétele és alkalmazása Kecskeméten, Kalocsán és Szegeden sikerrel járt.

A jövőben szükséges volna a bradfordi projektekhez hasonló – a fejlett országok civil szektora által kidolgozott – projektek megismerése és magyarországi honosítása.

Irodalom

- Bánfalvy Cs. 1993: *A munkanélküliség kezelése*. Budapest, Szociális Munka Alapítvány.
- Bánfalvy Cs. 1997: *A munkanélküliség*. Budapest, Magvető.
- Barna Gy.-né 2000: Foglalkoztatást javító munkaidőmodellek. – *Humánerőforrás-menedzsment*. 11. pp. 27–32.
- Enyedi Gy. 1996: *Regionális folyamatok Magyarországon*. Budapest, Hilscher Rezső Szociálpolitikai Egyesület.
- Fekete K. 1999: *Cégvesztő*. Szeged, Délmagyarország Könyv-, Lapkiadó és Nyomdaipari Kft.
- Fóti M.–Lakatos P. 1998: *A rendszerváltás hatása a foglalkoztatásra*. Budapest, Struktúra –Munkaügyi Kiadó.
- Heneman, H. 1986: *Personnel/Human Resource Management*. Illinois, Irwin Inc. Homewood.
- Horváth Gy. 1998: *Európai regionális politika*. Pécs, Dialóg Campus Kiadó.
- Höcker, H. 2000: Öffentlich geförderte Personal – und Organisationsentwicklung als Beschäftigungswirksames Instrument – Aspekte des Danischen Jobrotationsmodells. – *Zeitschrift für Arbeitswissenschaft*. 2. pp. 106–116.
- Jürgens, K. 2000: Das Modell Volkswagen – Beschäftigte auf dem Weg in die atmende Fabrik. – *Zeitschrift für Arbeitswissenschaft*. 2. pp. 89–95.
- Kiglics I. 1989: *Japán. Múlt a holnapban*. Budapest, Pszichoteam.
- Katus L. 2000: *A középkor története*. Budapest, Pannonica-Rubicon.
- Lindholm, R. 1983: *A munkavégzés reformja Svédországban*. Budapest, Prodinform.

- Lys, A. 1996: A partnerek szerepe: külföldi hozzájárulás. – Miss Alyson Lys előadása a MSZOSZ által szervezett 1996. október 26-án megtartott konferencián. Kézirat.
- Moon, J. 1984: The responses of British governments to unemployment – Richardson, J.–Henning, R. (eds.): *Unemployment, Policy Responses of Western Democracy*. SAGE. pp. 182–201.
- Révész G. 1986: Munkaerőpiac az 1980-as években Magyarországon. – *Gazdaság* 3.
- Pintér Zs. 1998: *Hogyan csináljunk karriert?* Budapest, HVG Kiadó.
- Prestwich, R.–Taylor, P. 1990: *Introduction to Regional and Urban Policy in the United Kingdom*. London, Longman.
- Sárosi P. 1996: Sárosi Péter előadása a MSZOSZ által szervezett 1996. október 26-án megtartott konferencián. Kézirat.
- Siposné Gyebnár É. 1996: Emberi erőforrás gazdálkodás az integrált személyügyi szervezet tevékenységében, különös tekintettel a létszámleépítésekre. – *Humánpolitikai Szemle*. 6. pp. 48–62.
- Söszler G. 2001: A szerző interjút készített Söszler Gertrúddal aki szegedi Tamasz Egyesület elnökéként részt vett az „Újra Dolgozom Program” különböző helyszíneken történő adaptációiban. Az interjú során elhangzott, illetve írásban megkapott információkat jelezzük a fenti hivatkozással.
- Telkes J. 1994: *Karrierkönyv*. Budapest, Kódexpress Kiadó.
- Ulrich, E. et al 2000: Beschäftigungsorientierte Arbeitszeitmodelle in der Schweiz. – *Zeitschrift für Arbeitswissenschaft*. 2. pp. 117–125.

TRENDS IN COMBATING UNEMPLOYMENT AT THE INTERNATIONAL LEVEL AND IN HUNGARY

László Gulyás

In the first chapter of our study we give a short overview of three macro-models of the fight against unemployment (the USA, Western European and Japan). In the context of the market economy the downsizing of companies is becoming almost unavoidable as competition sharpens, clearing generating unemployment. We show how the developed capitalist countries face this problem.

In the second chapter we examine the characteristic features of unemployment in Hungary resulting from the transformation of the macro-structure of the economy.

In the third chapter the „Jobmatch” project is analysed, which was designed and used – successfully – to combat unemployment in Bradford.

In the concluding part of our study the main features of the Hungarian adaptation of this project, the so-called „I Work Again” Programme, together with its implementation in Kecskemét, Kalocsa and Szeged, are outlined and the results which have emerged to date are summarised.

AZ ÖNKORMÁNYZATOK FEJLESZTÉSI LEHETŐSÉGEI

24. A HELYI ÖNKORMÁNYZATI MENEDZSMENT SZEREPE A TELEPÜLÉSEK SIKERESSÉGÉBEN

Mezei Cecília

Bevezetés

Dolgozatunk célja néhány gyakorlati példán keresztül annak bemutatása, hogy a települési önkormányzatok menedzsmentjének szerepe éppoly meghatározó lehet a települések jövője szempontjából, mint az a profitorientált szférában, a vállalati menedzsment esetében megfigyelhető.

Az, hogy jelenleg mennyire befolyásoló tényező az önkormányzati menedzsment minősége, jól bizonyítható azzal a közismert ténnyel, hogy a hasonló adottságokkal, erőforrásokkal rendelkező és ugyanazon külső feltételrendszer mellett működő – hasonló méretű – települések önkormányzatainak némelyike sikeresen tud mozogni az adott térben, gyakran saját igényei szerint alakítva a gazdasági, társadalmi, politikai tér elemeit. Mások viszont képtelenek ezen körülmények között működni, s még a törvény által előírt alapellátást sem tudják biztosítani az önkormányzat közigazgatási területén élőknek.

A hangsúly – természetesen – az erőforrásokon van, hiszen csak ott tud az önkormányzat menedzsmentje sikereket elérni – megfelelő stratégia kialakításával –, ahol ehhez az előfeltételek is adottak, vagyis rendelkezik olyan természeti, gazdasági, kulturális vagy humán erőforrásokkal, amelyekre alapozni lehet a település jövőjét. Azokon a településeken, ahol csak halmozott hátrányokról és szegénységről beszélhetünk, általában hiányzik az alap a sikeres önkormányzati menedzsment „megtelepedéséhez”. Egyértelmű, hogy megfelelő erőforrások és alkalmas eszközrendszer nélkül nem lehet sikeressé tenni egyetlen települést sem!

Az eltérő fejlődési lehetőségek

Némely település életét irányító testület sikeres pályázatok tömegével, hatékony programokkal, megfelelő kommunikációval, többoldalú kapcsolatrendszer kiépítésével elő tudja segíteni a település gyarapodását és fejlődését, míg a lemaradók köre – úgy tűnik – minden területen lemarad. A kérdés csak az, hogy

ez mennyire tudható be az önkormányzati menedzsmentnek, illetve betudható-e egyáltalán, hiszen a leggyakoribb hivatkozási alap a „lemaradók” esetében a kormányzati szerepvállalás elégtelen volta, de elterjedt a földrajzi hovatartozás szerinti életút kényszerűségének túlhangsúlyozása is.

Sokak szerint a túlzott osztogatás a feladatok terén és a mérsékeltebb forrásbiztosítás eleve behatárolja a legtöbb település fejlődési lehetőségeit. Mi ezzel a felfogással csak részben tudunk azonosulni, hiszen a fentiek ugyan megmagyarázzák – például – a városok és falvak eltérő működési feltételrendszere miatt kialakuló más-más életpályákat – amelyek közül nyilvánvalóan az előbbié hordoz magában több fejlődési lehetőséget –, de már nem magyarázzák az azonos szinten állók és azonos feltételekkel indulók eltérő mozgását.

A kelet–nyugat lejtő megléte a hazai – területi hatásokkal foglalkozó – kutatók többsége által elismert jelenség. Mi magunk sem vitatjuk azokat az eltérő fejlődési lehetőségeket, amelyekkel az ország keleti és nyugati részén, valamint az eltérő régiókban lévő települések számolhatnak (*1. ábra*). Nem szabad kihagyni a vizsgálatból – továbbá – az önkormányzatok eltérő fejlődési útjai mögött álló helyi hagyományokat, az egyes települések és térségek eltérő megközelíthetőségét, a határtól, Budapesttől és egyéb fejlődési gócpontoktól való távolságot, a munkaerő színvonalát sem (*Meixner, 1996; Hegyi–Mezei, 2001*).

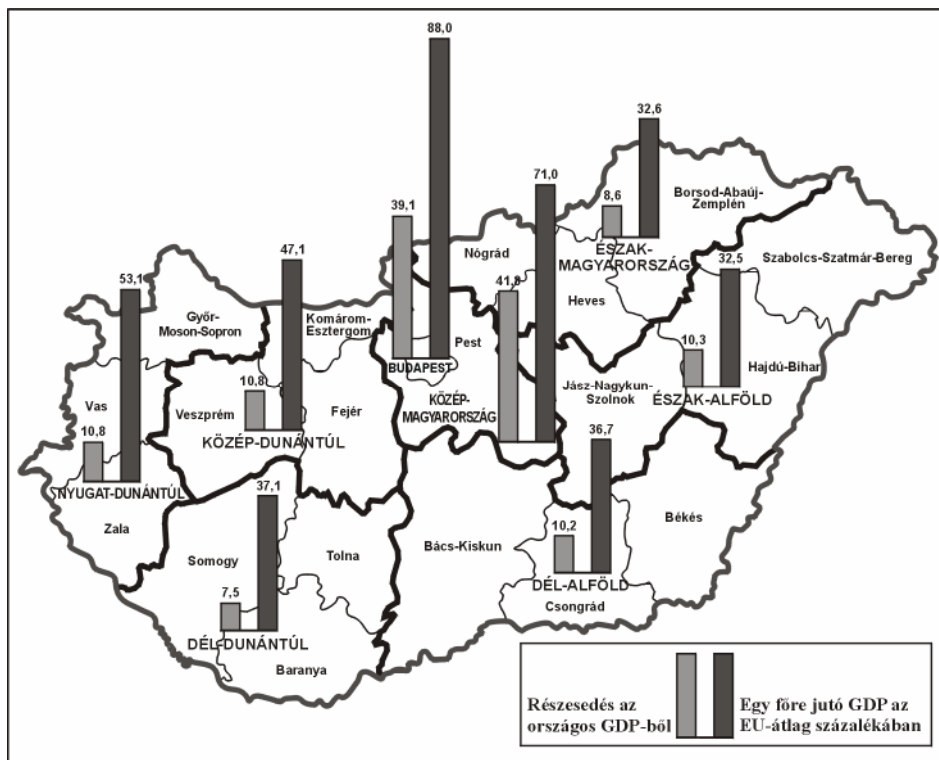
A fenti tényezők meglétét és differenciáló hatását nem vitatjuk, csupán annyit állítunk, hogy vannak olyan tényezők, amelyek a helyi önkormányzati menedzsment által befolyásolhatóak, így azok összhatása mindenképpen a vezetési döntéseink múlik. Ide sorolhatjuk nemcsak a kiválasztott településfejlesztési, gazdálkodási és kommunikációs stratégiákat, de a települések által megkötött együttműködések, illetve a térségmenedzserek, közüzemi vállalati vezetők és egyéb – az önkormányzathoz kapcsolódó – vezető személyek megfelelő kiválasztását is. Ezeknek a tényezőknek a település sikeréhez vagy kudarcához való hozzájárulása – ha mégoly nehezen mérhető és kimutatható – nyilvánvaló. A hozzájárulás mértéke és iránya pedig egyértelműen az önkormányzati menedzsmenten kérhető számon. Elismerve azt a tényt, hogy a település polgármesterének és képviselőtestületének politikai hovatartozása szintén differenciáló tényező lehet, a dolgot az során ennek vizsgálatától eltekintünk.

Mit értünk önkormányzati menedzsmenten?

Az önkormányzati menedzsment az önkormányzati működés és szervezet azon része, amely felelős a környezethez való alkalmazkodásért, az összehangolásért és a célirányosságért (*Gáspár, 1995*). Menedzsmenten tehát azt a – választott vagy delegált tagokból álló – testületet értjük, amely egy-egy önkormányzat irányítását, vezetését végzi, illetve a működés azon részét, amely az irányítási funkciókkal áll összefüggésben.

1. ábra

Magyarországi régiók – egyenlőtlen térszerkezet

Forrás: Martin–Simon, 2000. p. 23.

A menedzsment helytelen működésére utaló jelek lehetnek (Gáspár, 1995):

- A problémák megoldása „tűzoltó” módszerrel történik;
- A környezeti változások elemzése hiányzik az önkormányzat eszköztárából;
- A polgárok akarata, igényei semmilyen befolyással nincsenek a döntésekre;
- Hiányzik a célok, sikerkritériumok meghatározása;
- A működés értékelését nem az előre meghatározott célok teljesülésével mérik;
- Az erőforrások, képességek kihasználásának alacsony foka valósul meg;
- A részek nem az egészért való felelősséggel működnek;
- A felmerülő új problémákra nem születnek új megoldások;
- A közös célokért való együttműködés hatékonysága megkérdőjelezhető.

A menedzsment és annak működése önkormányzati rendszerenként, illetve országonként más és más. Lehetetlen vállalkozás lenne az összes működési és szervezeti forma felvázolása, hiszen ahány ország, annyi féle rendszerrel találkozhatunk. A továbbiakban csak azokkal a főbb modellekkel foglalkozunk, amelyek az önkormányzati rendszerek – az önkormányzati gazdálkodás szerinti – tipizálása során önálló kategóriaként jelentkeznek, bemutatva az egyes típusok közötti alapvető menedzsment különbségeket.

Vizsgáljuk meg – összehasonlítási alapként – a brit, az amerikai, a francia és a német önkormányzati rendszerben szokásos irányítási, vezetési megoldásokat. A brit és amerikai rendszer vizsgálata leginkább a szakirodalomban használatos definíciók szempontjából érdekes számunkra. Látnunk kell továbbá, hogy a hozzánk közelebb álló „kontinentális modell” országai (Németország, Franciaország) tapasztalható gyakorlaton túl elképzelhető más megoldás is.

A menedzsment minőségével, az önkormányzati vezetők menedzsmentképességeivel először akkor kezdett el foglalkozni a hazai szakirodalom, amikor a rendszerváltás után a „vállalkozó önkormányzatok” koncepciója felmerült (*Kormos–Kormosné–Rocskai*, 1993). A koncepció létjogosultságát sok szakember megkérdőjelezte, éppen a vállalkozókra jellemző attitűd, készségek és képességek – önkormányzati menedzsmenten belüli – hiányát felhozva ellenérvként.

További ellenérv, hogy noha az önkormányzati törvény (Ötv.) lehetőséget nyújt az önkormányzatok vállalkozói tevékenységének folytatására, ám az ehhez szükséges saját források előteremtése nem minden önkormányzat számára lehetséges alternatíva. A bevételek bizonytalansága (tervezési folyamat), a források szűkössége, a jövedelmek reálértékének csökkenése miatt sok település önkormányzata rákényszerül a „vállalkozásra”, ami legtöbbször a meglévő vagyon értékesítésében merül ki (*Mezei*, 1999). A vagyonfelélés folyamata viszont megfosztja a településeket a későbbi vállalkozás lehetőségétől. Ezért lenne fontos, hogy a menedzsment döntéseit ne a forráshiány miatt kirajzolódó kényszerpálya irányítsa, hanem tényleges gazdálkodói, vagyonhasznosítói döntéseket hozhassanak. Ez a lehetőség azonban csak néhány – erőforrásokkal, kedvező feltételekkel és megfelelő eszközrendszerrel rendelkező, zömében városi – önkormányzatnak adatik meg.

A nemzetközi tapasztalatok azt mutatják, hogy az önkormányzatok vagyonnal való rendelkezése, vállalkozói szabadsága és lehetősége aszerint korlátozott, hogy az adott ország jogrendszere hogyan definiálja a területi önkormányzatokat. Általában az európai kontinens országaira jellemző, hogy erős hatalmi, közjogi színezetet kapnak az önkormányzatok, így nem számottevő azok vállalkozási tevékenysége, hiszen a gazdálkodási szabályok szigorúak és közjogi jellegűek (*Pálné Kovács*, 1990).

Németország a *jóléti modell* típusországainak egyike, amelyre az állam fokozott szerepvállalása jellemző. Az önkormányzatok vezetői elsősorban a közszolgáltatások ellátásáért, illetve az ellátás minőségéért felelnek, így nem is kell ki-tűnő vállalkozói készségekkel rendelkezniük.

Az önkormányzati menedzsment döntéseivel nem tudja túlzottan befolyásolni a helyi gazdasági szereplők külső feltételrendszerét. Helyettük a központi állam törekszik arra, hogy – központi szabályozással, állami támogatásokkal vagy pedig állami ügynökségeken keresztül – befolyásolja a telephelyválasztási döntéseket és ezzel együtt a gazdaság területi szerkezetét (*Pálné Kovács, 1993*).

A brit jóléti modellben a vállalkozó önkormányzat problémáját úgy oldották meg, hogy a menedzsmenthez tartozik egy olyan gazdasági menedzser, aki biztosítja az önkormányzat gazdálkodásának sikerességét és „üzleti szellemét”. Ez a gazdasági menedzser rendelkezik mindazokkal a képességekkel és tulajdonságokkal, amelyek egy sikeres vállalati menedzserrel szemben elvárásként fogalmazódnak meg.

A Town Council, vagyis az önkormányzati képviselő-testület kapcsolata az önkormányzati hivatal vezető tisztségviselőivel alapvetően meghatározza a testület és a közigazgatási egység működését. A brit rendszerben a polgármesteren kívül még két főhivatalnoknak jut meghatározó szerep a sikeres irányítás (governance) lebonyolításában, a monitoringért és a gazdálkodásért felelős tisztségviselőknek (*Hale, 2000*). Az irányító testület tagja még a törvényességi felügyeletet ellátó jegyző, akitől a rendszer nem várja el, hogy jó menedzser legyen – elegendő, ha jó jogi szakember.

A brit önkormányzati menedzsment – szemben az amerikai innovatív irányítással – leginkább szervező szerepet lát el, hiszen sokkal kisebb a mozgásteret, mint Kanada, Ausztrália vagy az Amerikai Egyesült Államok helyhatóságainak.

A *vállalkozói modell* legtisztább formája az Amerikai Egyesült Államokban alakult ki, ahol az önkormányzatok helyi forrásfüggősége olyannyira számottevő, hogy a menedzsment érdekeltsége a helyi gazdaság fejlesztésében jelentős (*László, 1997*). Az állam – ebben az esetben – nem vállal hangsúlyos szerepet az önkormányzatok finanszírozásában. Az egyértelmű nyereségérdekeltség megköveteli a menedzsment tagjaitól, hogy innovatívak, kezdeményezők legyenek, s ez egyben azt is jelenti, hogy az önkormányzatok menedzserei sokkal közelebb állnak a vállalati menedzserekhez, mint bármelyik másik önkormányzati rendszerben. Nem véletlenül nevezik az amerikai önkormányzati gazdálkodási modellt gazdaságfejlesztő modellnek.

Franciaország önkormányzati rendszere viszont a *klientista modellbe* sorolható. A hazai önkormányzati rendszerhez leginkább a szétaprózottsága miatt hasonlít: 1990-ben 36 551 önkormányzattal rendelkezett, átlagosan 1580 fő jutott egy önkormányzatra (*Hermann–Horváth–Péteri–Ungvári, 1998*). További

hasonlóság fedezhető fel abban a gyakorlatban, hogy az önkormányzatok a kötelezően előírt, alapvető szolgáltatásokon túl egyéb feladatokat is felvállalhatnak – a helyi sajátosságok figyelembe vételével. Eltérés viszont a két ország önkormányzati modellje között, hogy a franciákkal szemben a hazai önkormányzatok – kis méretük ellenére – sok feladatot látnak el.

Az alulról jövő kezdeményezések pénzügyi háttérét a klientista modellben kijárással kell előteremteni, hiszen a forrásokat itt az állam biztosítja, többségben pántlikázott állami támogatás formájában – szigorú ellenőrzések mellett (László, 1997). Az önkormányzati menedzsment magatartása tehát döntően kijáró, s ezt a magatartást a saját, illetve a helyi gazdaság érdekében is tanúsítja.

A magyar önkormányzati rendszer a polgármestert jelölte ki a gazdálkodás szabályszerűségéért felelős személynek, míg a gazdálkodás biztonságáért az egész képviselő-testület felel (Ötv., 1990). A gazdálkodásért felelős hivatali tisztségviselő szerepe mindig az adott önkormányzati menedzsmenttől és gazdálkodási vezetőtől függ. A gazdálkodási előadókkal és vezetőkkel szemben ugyanakkor nem elvárás a vállalkozói készségek és képességek megléte, hiszen hazánkban nem látnak el gazdasági menedzseri funkciót. Az önkormányzati szervezeten belül – rendszerint – elkülönítik a vagyongazdálkodási, gazdálkodási és városfejlesztési funkciókat. Egy szakértői team felállítása teljesen idegen a funkcionálisan felépülő önkormányzati szervezettől, így megkérdőjeleződik az önkormányzati vállalkozás és gazdaságfejlesztés átgondolt, célorientált és szakszerű menedzsment által vezérelt volta.

A törvényességi felügyeletet ellátó jegyző szerepe viszont gyakran túlmutat külföldi kollégáinak feladatkörén, hiszen nem egyszer az önkormányzati menedzsment legmarkánsabb szereplője a várost, a falut leginkább menedzselő tisztségviselő jelenik meg a személyében.

Nem ritka, hogy a polgármester – a falvak esetében – egy személyben testesíti meg az önkormányzat menedzsmentjét, felvállalva az ezzel együtt járó összes feladatot és problémát. Ez abból is adódhat, hogy eleve a legrátermettebb személyt választják ebbe a pozícióba. Nem feledkezhetünk meg azonban arról sem, hogy a hazai önkormányzati rendszer szétaprózott, így egy ritkán üléselő, kis számú, erőtlen képviselő-testület mellett megvalósulhat az egy személyes irányítás gyakorlata – csekély testületi ellenőrzéssel a háttérben. Mindennek lehetnek hátulütői, ám a hazai tapasztalatok többségben éppen az ellenkezőjét bizonyítják.

A nagyobb települések, városok esetében természetesen mindez elképzelhetetlen, hiszen itt már sokkal inkább a politikai erőviszonyok mentén alakul a menedzsment összetétele és döntési kompetenciája. Ugyanakkor elég hamar megindultak azok a mechanizmusok, amelyek az ebből származó hátrányok kiküszöbölésére irányultak. Ennek oka főként az a felismerés, hogy sikeres önkor-

mányzati vezetéssel (képviselő-testület, bizottságok, tanácsadó testületek) elő lehet segíteni egy-egy település gazdasági sikerét.

A városok, falvak gazdasági sikerében sokszor meghatározó szerepet játszanak azok a döntések, amelyekben egy-egy közszolgáltatás ellátási módjáról, a szolgáltató szervezet vezetőjének kiválasztásáról, egy-egy önkormányzati feladatot irányító menedzsment szervezeti formájáról határoznak.

Az önkormányzati feladatokhoz rendelt menedzsment beintegrálása a hivatal szervezeti rendjébe sok esetben célravezető – ugyanakkor rugalmatlan és nehézkes – lehet. Vannak azonban olyan területek, amelyeknél az önálló jogi személyiségű szervezet – kft., kht. – nagyobb hatásfokkal képes ellátni az adott feladatot. És végül elképzelhető, hogy egy működő üzleti vállalkozást bíznak meg az önkormányzati feladat ellátásával (*Piskóti–Dankó–Schupler–Büdy*, 1997). Nyilvánvalóan maga a feladat határozza meg a hozzá leginkább illő szervezeti, vezetési megoldást. Az önkormányzati menedzsment felelőssége abban áll, hogy felismeri-e a feladathoz illeszkedő megfelelő szervezeti formát, és ki tudja-e választani a vezetésre legalkalmasabb menedzsmentet.

Az alapfogalmak tisztázása után, a dolgozat a továbbiakban arra keresi a választ, hogy a hazai települések sikerében milyen szerepe lehet a kialakult önkormányzati menedzsmenttípusoknak.

Sikeres önkormányzat és sikeres település

Bevezetésként leszögezhetjük, hogy az önkormányzat sikeressége, az önkormányzati vagyon és források gyarapodása, valamint az önkormányzati eszközrendszer minőségi javulása, bővülése nem jelenti feltétlenül a település sikerességét, fejlődését, gyarapodást is. Bár a kettő természetesen nem független, hiszen nehéz lenne elképzelni egy „szegény” településre épülő „gazdag” önkormányzatot és fordítva. A település előmenetele azonban nem csak az önkormányzattól vagy annak menedzsmentjétől függ, hanem számos egyéb tényezőtől is – amelyekre a helyi vezetésnek többségben egyáltalán nincs vagy csak csekély ráhatása van –, például a helyi társadalom milyenségétől, demográfiai összetételétől, a település megközelíthetőségétől, elhelyezkedésétől stb. A települési potenciálkutatások éppen ezeket a tényezőket mutatják ki különböző matematikai-statisztikai módszerekkel – kicsit egyoldalúan, kihagyva a menedzsment esetleges szerepének vizsgálatát.

Van persze sok olyan tényező, amelyet mindkét oldalra fel lehetne sorolni. Példaként megemlíthető a külföldi tőke beáramlása egy adott település közigazgatási területére, amely gyakran az önkormányzat politikájától függetlenül történt meg (pl. egy működő vállalat értékesítése esetében), de sok esetben mégis a

képviselő-testület gazdaságpolitikájával hozható összefüggésbe. A külföldi vállalatok régió belüli telephelyválasztásakor alapvető szempont volt az adott önkormányzat által felkínált kedvezmények köre és mértéke, éppúgy, mint a határtól vagy Budapesttől való távolság, az autópályán való megközelíthetőség, a helyi humán erőforrás milyensége, az infrastrukturális ellátottság stb. (*Piskóti–Dankó–Schupler–Büdy*, 1997).

Felsorolhatók továbbá olyan tényezők is, amelyek pozitív vagy negatív irányú befolyásolásáról egyértelműen a képviselő-testület döntött. (Például határozathozatal a testületi tagok vagy a polgármester javadalmazásáról, társulási szerződés megkötéséről, körjegyzőséghez való csatlakozásról, stb.)

A lényeg az, hogy nem írható egyenlőséggel az önkormányzat sikeressége és a település sikeressége közé, de köztük mindenképpen pozitív korreláció van. Természetesen ez a kapcsolat településenként eltérő függvénnyel írható le.

Továbbra is kérdés azonban, hogy mivel mérjük a települések és önkormányzatok sikerességét. Kérdés: mi legyen a mérce, és mi legyen az összehasonlítási alap? Természetesen nem lehet olyan mutatókat meghatározni, amelyek alapján egyértelműen eldönthető, hogy a különböző települések és önkormányzatok sikeresek vagy sem. Például, ha a foglalkoztatottak arányának növekedése egy városi önkormányzat területén látványos eredményeket mutat, az tényleges fejlődést takarhat, ha a város egy munkaerő-vonzáskörzet középpontjában található. Ugyanakkor egy kistelepülésen a foglalkoztatottak arányának növekedése sok esetben csak azt jelenti, hogy nőtt az ingázók száma a településen, és ez korántsem eredményezett akkora előrelépést, mint az a mutató alapján kiolvasható lenne.

A több mutató segítségével kidolgozott komplex mutatórendszer sem tudja leküzdeni azt a problémát, hogy az eltérő hagyományokkal, fejlődési pályával és egyéb feltételekkel rendelkező falvak és városok esetében ugyanaz az eredmény mást és mást jelenthet.

Válaszolva a kérdésre: a mérce minden esetben a helyi társadalom – gyakran tőlük elkülönülve a helyi önkormányzati menedzsment – által kialakított és elfogadott kritériumrendszer kell, hogy legyen. Az összehasonlítási alap megint csak a helyi szereplők által meghatározott időszak, település vagy önkormányzati testület lehet. A leggyakoribb az, hogy az előző kormányzati ciklus időszaka-hoz mérik a jelen kor eredményeit, de sok esetben előfordul, hogy a szomszéd falu vagy egy másik megye székhelye a viszonyítási alap. Így fordulhat elő, hogy egy önkormányzat menedzsmentje a saját értékrendje és összehasonlítási alapja szerint sikeresnek ítéli meg tevékenységét, ugyanakkor az önkormányzat közigazgatási területén élők azt nem érzékelik.

A siker leggyakoribb mércéje a település mint telephely megjelenése a működő tőkéért folyó versenyben, így a továbbiakban azzal az egyszerűsítéssel

élünk, hogy a települési, önkormányzati siker egyben gazdasági sikert is eredményez. Tesszük ezt mindannak tudatában, hogy vannak olyan falvak (pl. Gyűrűfű), amelyek estében pont a gazdasági tevékenység – bizonyos – korlátok között tartása a siker mércéje. Gondoljunk itt olyan újra felfedezett falvakra, amelyeknél a régi házakat értelmiségiek vásárolják meg és újítják fel, s amelyeket minden bizonnyal elhagynának (a falu lakó- és rekreációs funkciója miatt beköltöző) lakói, ha egy zajos vagy környezetszennyező üzem megtelepedne ott.

Sikeres vállalkozások – gazdaságilag sikeres város

Szentgotthárd városa kiváló példa arra, hogy egy-egy település sikerét hajlamosak vagyunk annak gazdasági sikerével mérni, és csupán a térségi foglalkoztatottsági és GDP-adatok birtokában annak fejlődéséről messzemenő következtetéseket levonni. E vizsgálatok szerint Szentgotthárd mindenképpen a versenyképes városok körébe tartozik, hiszen a vállalkozói kedv növekedése, néhány nagyvállalat letelepedése és a nemzetközi ipari park létrehozása a térségi munkanélküliség csökkenéséhez, az ott élők jövedelmi helyzetének javulásához vezetett.

A helyi vállalkozók és vállalati menedzsment körében végzett felmérés alapján egyértelműen megállapítható, hogy a működő tőke vonzásában kiemelkedő szerep jutott a városi önkormányzat menedzsmentjének, amely nem csak a kínáló lehetőségeket ismerte fel, de kapcsolatai révén képes volt érdekei érvényesítésére, megfelelő lobbYTEVÉKENYSÉG kifejtésére, a helyi erőforrások és eszközrendszerek mozgósítására. A város menedzsmentjének szerepe mellett azonban fontos megemlítenünk a város kedvező elhelyezkedéséből származó előnyöket (határ mentiség, elérhetőség, urbanizáció), valamint a Phare CBC program hatását is (Palkovits, 1997). Arról azonban, hogy ez a gazdasági siker tartósnak mondható-e és nem csupán egy lehetőség amelynek kihasználásához megfelelő döntésekre van szükség – mind a város menedzsmentje, mind pedig a gazdasági élet szereplői és a város lakói részéről –, nem tudunk semmi biztosat mondani. Kérdéses továbbá, hogy a látványos gazdasági fejlődést a helyi társadalom ténylegesen a város sikereként értékeli-e. Amennyiben igen, úgy elképzelhető, hogy a fellendülő gazdasági pályára állt város olyan erős támogatásban részesül a helyi gazdasági és egyéb szereplők által, hogy képes lesz ezt a pályát végigjárni, s így ez a siker egyben a város sikere is lesz.

Az önkormányzat menedzsmentje elő tudja segíteni a település gazdasági sikerét, s egyúttal hozzájárulhat a lakosság életminőségének javulásához, azaz a fejlődés megindulásához. Ehhez a helyi gazdaságfejlesztés teljes eszköztárát igénybe veheti.

Tatabánya példája pont azt mutatja, hogy akkor is lehet a helyi gazdaság érdekében önkormányzati eszközöket és erőforrásokat latba vetni, ha a nagybefektetők, a sikeres vállalkozások messze elkerülik a várost.

Tatabánya önkormányzata az elsők között ismerte fel a helyi gazdaságfejlesztés szükségességét. A menedzsment hozzáállását dicséri, hogy a helyi gazdaság problémáinak megoldásában kezdeményező szerepet vállalt. Ezen szerep felvállalásán túl az önkormányzat irányító testülete felismerte, hogy a vállalkozó önkormányzatok koncepcióját felváltó modern közhatalmi szerepkörhöz már nem a közvetlen befektetésekkel operáló önkormányzat illeszkedik, hanem a helyi gazdaság fejlődését ösztönző helyi hatalom (*Horváth–Péteri–Wright*, 1994).

A menedzsment hosszú távú szemléletének kialakulásához elengedhetetlen volt az a felismerés, hogy az önkormányzati vagyon hasznosításának új formáját és új szemléletét kell kialakítani, hiszen attól aligha lehet – klasszikus értelemben vett – profitot várni. Ezért az eredményességet sem lehet csupán a profit gyarapodásával mérni, hanem attól jóval komplexebb mérce kialakítása szükséges (*Horváth*, 1996).

Tatabánya gazdaságfejlesztési gyakorlatának vizsgálata során levonható végkövetkeztetés tehát az, hogy az önkormányzati vagyon hasznosításakor hosszabb távú és főleg összetettebb érdekeltségnek megfelelő célokat kell megfogalmazni (*Horváth*, 1996). A gazdaságfejlesztés szolgálatába azonban nem csak az önkormányzat ingatlanvagyonra állítható, hanem egyéb eszközök is, amelyek alkalmazása során nem szabad elfeledkezni arról, hogy a helyi gazdaság fejlesztése során óriási hiba lenne csupán mennyiségi célokat megfogalmazni. Tatabánya önkormányzati menedzsmentjének sikere éppen a minőségi változások fontosságának felismerésében érhető tetten – amely a szociális válságban lévő városban elkerülhetetlen volt.

A központi kormányzati politika által behatárolt helyi önkormányzati mozgástér

Az az önkormányzati eszköztár, amely bevethető a helyi gazdaság fejlesztése vagy a helyi társadalmi jólét ösztönzésére, évről évre szűkül. A háttérben az európai uniós elvárásoknak megfelelni kívánó kormányzati eszközrendszer áll, amelyből az olyan nem EU-kompatibilis elemeket – mint például az adókedvezmények nyújtása, speciális támogatások folyósítása stb. – fokozatosan ki kell iktatni. Ennek megfelelően az önkormányzatok sem használhatják ezeket az eszközöket. Akkor mivel vonzzák a befektetőket? Természetesen az egyéb, korántsem ennyire hatékony és látványos eszközökkel (pl. a jó hírnév, a meglévő

vállalatok köre, az infrastrukturális helyzet stb.). Mindenesetre egy öt éves helyi adómentességgel bármilyen megállapodás vagy ígéret nehezen veszi fel a versenyt.

Az tény, hogy a multinacionális nagyvállalatok régióválasztási döntését eddig csak ritkán befolyásolta a helyi önkormányzatok által biztosított feltételrendszer. A központi kormányzati politika erre sokkal nagyobb hatással bírt. Jó példa erre a közelmúltban lezajló Danon–Győri Kecszy Kft. probléma megoldása, hiszen a Győr Város Önkormányzata által elindított polgári engedetlenségi mozgalom, mint eszköz, jelezte az önkormányzat erőtlenségét és tehetetlenségét. A kormány viszont kemény gazdasági érvekkel tudta alátámasztani, hogy miért nem kellene bezárni a győri kecszygyárat. Ettől függetlenül, ha a Danon – akár holnap – úgy gondolja, hogy neki gazdaságilag megérné bezárni az üzemet, akkor megteszi, hiszen minden egyéb szempont csak másodlagos.

A kis- és középvállalatok fejlesztésében ez idáig mind a kormányzati, mind pedig a helyi önkormányzati politika és eszközrendszer gyengének bizonyult. A nemzetközi verseny feltételei közé kilépő hazai kis- és középvállalatok közül csak néhány tudott megfelelni a nagyvállalatok által támasztott feltételeknek, és tudott belépni azok nemzetközi beszállítói hálózatába. A kis- és középvállalatok, a beszállítói kapcsolatok, a hálózatok fejlesztése eddig zömében központi forrásból valósult meg. Az önkormányzatoknak a helyi adóterhek meghatározásakor, a vállalkozóbarát környezet kialakításakor, az alap-infrastruktúra biztosításakor jutott szerep.

Az iparpolitikai irányelvek ismeretében várható, hogy az állam továbbra is támogatni kívánja ezt a szférát. Az önkormányzati eszközrendszer ezen a téren leszűkül, hiszen a korábban nyújtott szolgáltatások és kedvezmények – például infrastruktúra – mára már elvárásként fogalmazódnak meg a vállalkozások részéről. A helyi adók területén a bevételi érdekelttség miatt nem mozoghat szabadon a képviselő-testület. A gyakori feltételrendszer-változtatás amúgy sem festene túl jó képet az önkormányzatról, és riasztóan hatna mind a jelenlegi, mind pedig a potenciális befektetőkre.

A hazai települések önkormányzati menedzsmenttevékenységének alternatívái

Az itt felvonultatott menedzsment típusok jól példázzák azon utak alapvonásait, amelyeket ma Magyarországon az önkormányzatok egyáltalán bejárhatnak, s amelyek közül az egyik a sikerorientált vállalati menedzsment irányába halad, a másik viszont – érzésünk szerint – pont azzal ellentétesen.

Járjon elől a vállalati menedzsment irányába mutató önkormányzati vezetés típusa. Ennek kialakulásához elengedhetetlen, hogy a település olyan helyi erőforrásokkal, lehetőségekkel és eszközrendszerrel vagy olyan kivételes feltételekkel rendelkezzen, amelynek segítségével egy – a feltételekhez alkalmazkodó, a város sikerességét szem előtt tartó, egyúttal hosszú távú szemlélettel rendelkező – sikeres menedzsment javíthatja a város esélyeit a településversenyben.

Nem szabad elfeledkeznünk azonban arról, hogy csak azok a – zömében városi – önkormányzatok jöhetnek itt szóba, amelyeknél a menedzsment nincs abban a kényszerhelyzetben, amelybe az önkormányzatok többsége a feladatok ellátásához nem elegendő források miatt került. A települések gazdasági és egyéb sikeréhez ugyanis elengedhetetlen, hogy az erőforrások és a törekvések ne kizárólag a megélhetésre, a túlélésre koncentráljanak.

Azon települések menedzsmentjét, amelyek a vállalati menedzsment irányába mutató utat választották, óriási felelősség terheli, hiszen tényleges fejlesztési és egyéb döntéseket hozhatnak, tényleges gazdálkodást valósíthatnak meg, ténylegesen kezükben van a falu vagy a város sorsa, és valóban rajtuk múlik a településversenyben megszerzett helyezésük.

Ha a település irányító testülete átérzi ezt az óriási felelősséget, akkor igyekszik kialakítani maga mellett egy olyan döntés-előkészítő testületet, amely magában foglalja a város életének minden területéről az összes fontos vezetőt és „véleményvezért”. E döntés-előkészítő testület intézményesülése kiküszöbölné az ad hoc döntések mentén alakuló tanácsadó testület működéséből származó hátrányokat. Egyébként fennáll annak a veszélye, hogy mindig az aktuális döntési pozíció határozza meg, hogy éppen melyik partner véleményét kéri ki, a kórházigazgatóét, a kisebbségi vezetőket vagy a civil szervezetekét. Ez önmagában még nem lenne probléma. A gondok akkor jelentkezhetnek, ha személyes, politikai vagy egyéb ellentétek miatt az ad hoc döntést hozó testület nem az érintetteket és nem a megfelelő személyeket hívja meg a döntés-előkészítő bizottságba.

Az intézményesülés mindenesetre lehetővé tenné, hogy az a kommunikáció – amely elindult a város vezetése és az érintettek között – állandósuljon, és ne az önkormányzati kezdeményezőkézségen múljon egy-egy konzultáció létrejötte, továbbá bevonásra kerülnének azok a szereplők – a döntés-előkészítés és a véleményformálás folyamatába –, amelyek eddig a tájékozatlanságuk, vagy a politikai hovatartozásuk, esetleg a személyes ellentétek miatt kimaradtak. A döntés-előkészítő team formálódása mindenesetre abba az irányba mutathat, hogy a város felismeri a szakemberek és az érintettek véleményének fontosságát. Véleményük meghallgatása nemcsak a megalapozott döntés meghozatalához szükséges, hanem a kivitelezéshez, a végrehajtáshoz is elengedhetetlen az abban rejlő információk feldolgozása és figyelembe vétele.

Nem véletlen, hogy a felvázolt modell alkalmazása szinte csak városi, nagyvárosi szinten érhető tetten: Győr városában, ahol az önkormányzat ipari parkos és logisztikai központos szerepvállalása és kapcsolatrendszere példaértékű vagy Szegeden, amely az önkormányzati informatika kialakítása terén jár elől (Figyelő, 2000).

A másik típus önkormányzatainak lehatárolása már nem olyan egyszerű, hiszen itt találkozhatunk olyan erőforrásokkal és eszközrendszerrel rendelkező településekkel, amelyek nem tudták kihasználni az abban rejlő lehetőségeket, de mellettük megtalálhatóak azok a falvak és városok is, amelyeknél a kiinduló feltételek nem teszik lehetővé, hogy az önkormányzati menedzsment tényleges szervezeti, vezetési döntések útján maga alakíthassa a település jövőjét.

Az önkormányzati menedzsment tevékenysége ebben az esetben nélkülözi a legfontosabb külső személyek és szervezetek véleményét egy-egy lényeges döntés előkészítéséből, szakmai megalapozásából. Általában a település irányító testületének így nincs információja a legfontosabb helyi szereplők elképzeléseiről, ami gyakran azt eredményezi, hogy az önkormányzati és a helyi gazdálkodói fejlesztések „elmennek egymás mellett”, vagy éppen a másik ellen hatnak, ahelyett, hogy erősítenék egymást. Pedig ez utóbbi lenne egyértelműen a közös érdek és a település sikerének kulcsa.

Az ilyen típusú önkormányzati menedzsment gyakori jellemzője, hogy rövid távú érdekek mentén mozog, nem készít hosszú távú stratégiákat és képtelen az együttműködések széles körét kialakítani.

A képviselő-testület általában nem tud lemondani az Ötv. által ráruházott hatáskörökről (a bizottságok javára), így ereje szétforgácsolódik – napi ügyekkel bajlódik a startégiaalkotás helyett.

A közszolgáltatásokat ellátó szervezetek és az egyéb önkormányzati feladatokhoz kapcsolódó menedzsment kiválasztásánál gyakran nem a szakmai szempontok dominálnak.

A megoldás tehát annak felismerése lehet, hogy a város összes szereplőjének összefogása kellene a városversenyben való helytálláshoz, a lemaradás lefaragásához. Ebben az összefogásban az önkormányzatnak kellene élen járnia, a fejlesztési elképzeléseket felmérnie, illetve összehangolnia, a „véleményvezéréket” és szakembereket összegyűjtenie, a települést a siker felé terelnie. Ez pedig a jelenlegi menedzsment értékeinek és hozzáállásának változtatásával képzelhető csak el.

Összegzés

Összegezve tehát az eddig elmondottakat megállapíthatjuk, hogy az önkormányzati vezetés vizsgálatában éppen az a legnehezebb, hogy – véleményünk szerint – nem lehet olyan mintákat leírni, amelyek segítségével minden önkormányzat megtalálhatná azt a modellt, amelyet „ráhúzva” az önkormányzatokra, megoldódna azok menedzsmentalakítási problémája. Úgy véljük, hogy még egy önkormányzati rendszeren és egy országon belül sem lehet egyetlen ilyen példamodellt kidolgozni, sőt az sem járható út, ha az önkormányzati típusok (például méret vagy funkció szerint elkülönített önkormányzatok) mindegyikére alapmodelleket készítünk.

A megoldást sokkal inkább abban látjuk, hogy minden önkormányzat a saját feltételrendszeréhez igazodóan maga alakíthassa ki azt a testületet, amely a legfontosabb irányítási-vezetési funkciókkal rendelkezik az önkormányzat illetékességi területén. Ehhez persze rögzíteni kell azokat az alapelveket, kereteket, elvárásokat, amelyek egyrésztől garantálják a jogszabályok betartását, másrésztől pedig garanciát nyújtanak azon elvárások teljesítésére, amelyek a sikeresség, versenyképesség, menedzsmentkészségekkel való rendelkezés, jó team munka stb. értékek körül forognak.

A dolgozat során felvonultatott példák tanulságaként megfogalmazhatjuk azt, hogy a jelenlegi szabályozásnak megfelelően a legsikeresebb önkormányzati menedzsmentek kialakulásához két dolog kell. Egyrésztől szükség van egy olyan sikeres, menedzsmentkészségekkel megáldott, elhivatott vezetőre, akit a képviselő-testület mellett a település lakosságának jelentős része elfogad és elismer. Másrésztől pedig elengedhetetlen, hogy e vezetőnek, illetve az általa szervezett testületnek, minden lehetséges eszköz a rendelkezésére álljon, hiszen ötletek segítségével még nem lehet egy település sikerességét fokozni, ahhoz erőforrások, eszközök és összefogás is kell.

Irodalom

- Figyelő, 2000: Önkormányzati informatika. Biztos ügymenetelés. – *Figyelő*, 2000. 10. 05. – www.figyelo.hu/cikk.cgi?data/current/cikk1 – 2000. 11. 10.
- Gáspár M. 1995: *Helyi önkormányzati menedzsment. Lépések a teljesítményelvű és polgárközeli közigazgatás felé*. Csákberény, Erdei Iskola.
- Hale, R. (ed.) 2000: *Councillors' Guide to Local Government Finance*. London, CIPFA.
- Hegyí G.–Mezei C. 2001: A nyugat-dunántúli telephelyek vizsgálata. Kézirat.
- Hermann Z.–Horváth M. T.–Péteri G.–Ungvári G. 1998: *Az önkormányzati feladattelepítés szabályai*. Budapest, EDI, The World Bank.

- Horváth M. T.–Péteri G.–Wright, G. 1994: Kitorés a válságból. Helyi gazdaságfejlesztés Tatabányán. – Gáspár M.–Horváth M. T.–Péteri G.–Wright, G.: *Az önkormányzati menedzsment és gazdálkodás gyakorlata. Esettanulmányok a stratégiai tervezés, szervezetfejlesztés és a helyi gazdaságfejlesztés témaköreiben.* Budapest, KÖZIGPRINT–KÖZIGKONZULT, pp. 143–200.
- Horváth M. T. 1996: A köz meghasadása Tatabánya példáján. – Horváth M. T.–Kiss J. (szerk.): *Aréna és otthon.* Budapest, Politikai Tanulmányok Intézete Alapítvány, pp. 203–237.
- Kormos A. E.–Kormosné Debreceni Zs.–Rocskai J. 1993: Az önkormányzati gazdálkodás korszerűsítésének lehetőségei, perspektívái. Alapítvány a Magyarországi Önkormányzatokért Titkárság és Kiadó Iroda, pp. 74–90.
- László M. 1997: Az önkormányzatok gazdasági eszközrendszere. Ph.D. dolgozat. JPTE KTK. Regionális politika és gazdaságtan Ph.D.
- Martin J. P.–Simon E. 2000: Régiós képviselő az EU-ban. Brüsszeli alapozó. – *Figyelő.* 19. pp. 22–23.
- Meixner Z. 1996: Városmenedzsment. Vívmányok alkonya. – *Figyelő.* 20. – www.arcanum.hu/figyelo/lpext.dll/figyelo/21ef0/2a06/2abe/2afl?f=templates&fn=document-frame.htm – 2001.08. 09.
- Mezei C. 1999: *Az állami szerepvállalás és a lokális autonómia kapcsolata az önkormányzati gazdálkodás tükrében.* Szakdolgozat. Pécs, JPTE KTK.
- Ötv., 1990: 1990. évi LXV. törvény a helyi önkormányzatokról.
- Palkovits I. 1997: Sikeres vállalatok – sikeres település: Szentgotthárd. – *Tér és Társadalom.* 4. pp. 69–84.
- Pálné Kovács I. 1990: Az önkormányzatok mint tulajdonosok. – *Info-Társadalomtudomány.* 3. pp. 29–34.
- Pálné Kovács I. 1993: A területi közigazgatás elméleti és jogi megalapozása. – *Magyar Közigazgatás.* 12. pp. 718–727.
- Piskóti I.–Dankó L.–Schupler H.–Büdy L. 1997: *Régió és településmarketing.* Miskolc, Miskolci Egyetem, RMC Kft.

THE ROLE OF LOCAL GOVERNMENT MANAGEMENT IN THE SUCCESS OF SETTLEMENTS

Cecília Mezei

The important role of management in local government is best demonstrated by the different development paths of settlements operating in similar sets of conditions. Some local governments are able to support – by means of many successful applications, efficient programmes, appropriate communication and extensive networking – the development of their settlement, whereas others seemingly fall behind.

The objective of my paper is, therefore, to demonstrate, by means of practical examples, that professional management in local government may have an equally significant effect on the future of settlements as can be recognised in the private sector. The examples display what is a kaleidoscope of management and touch upon the variety of levels of success achieved by local governments.

The paper has not drawn up – since it could not possibly do so – a model of organisational structure necessary for the success of a settlement, since it has not laid down a recipe for successful governmental management. We have come to realise that each government must establish – based on its own particular conditions – the body responsible for the most important management functions within the authority's area of competence. In order to achieve this, principles, frameworks and targets will have to be set, which, on the one hand, guarantee compliance with the law and regulations, and yet which, on the other hand, ensure that such values as success, competitive position, management capabilities and teamwork are recognised.

25. INFORMATIKAI OUTSOURCING A KÖZIGAZGATÁSI ERŐFORRÁS-GAZDÁLKODÁSBAN

Nagy Annamária

Bevezetés

A hatékony erőforrás-gazdálkodás – alapvetően a növekvő feladatok és a relatíve szűk pénzügyi források közötti ellentmondás eredményeképpen – az önkormányzati tevékenységben egyre inkább előtérbe kerül.

A közigazgatás a központi és a helyi igazgatási szervezetek szerepvállalását jelenti mind a társadalmi, mind a gazdasági életben. A növekvő feladatok mellett azonban – a közigazgatási reformok keretében – egyre inkább megfigyelhető az a törekvés, hogy a közigazgatás szervezetei azokat a feladatokat lássák el – minél magasabb színvonalon –, amelyek az ún. alaptevékenységüket jelentik, azaz olyan speciális – elsősorban hatósági, igazgatási – feladatok, amelyeket kizárólag az igazgatás szervezeti kereteiben lehet és kell elvégezni.

A tanulmány célja egy olyan – Magyarországon viszonylag új – feladatmegoldási forma bemutatása, amelynek keretében megvalósítható az, hogy az önkormányzatok alaptevékenységükre koncentrálhassanak, ne vonják el figyelmüket, rendelkezésre álló erőforrásaikat az egyéb, kapcsolódó, kiegészítő tevékenységek. Ez az outsourcing, egészen leegyszerűsítve a tevékenységek vállalkozásba adása.

A tanulmány szempontjából a közigazgatás szervezeti keretei között elvégzett feladatokat alapvetően két részre bontjuk. Az egyik csoportba a hatósági, igazgatási típusú, csak közigazgatási keretek között végezhető feladatokat, a másik csoportba az ezek ellátásához kapcsolódó, alapvetően szolgáltatási típusú, piaci körülmények között hatékonyan elvégezhető tevékenységeket soroljuk. Ez utóbbi tevékenységcsoportot tekintjük vállalkozásba kiadhatónak.

Az outsourcingról

Az elmúlt években került be a köztudatba hazánkban az outsourcing, mint fogalom. Magyarra fordítva forráskihelyezést jelent, lényege, hogy egy adott szervezet, vállalat, vállalkozás bizonyos – nem alaptevékenységéhez tartozó – feladatait külső céggel végezteti el, így azokra a tevékenységekre tud koncentrálni, amelynek végrehajtására alapították, amelyhez (valószínűleg) a legjobban ért. Az outsourcing olyan konstrukció, ahol egy külső szállító látja el – szigorú szerződéses feltételek között – az adott cég felelősségi vagy feladatkörébe tartozó egy vagy több feladatát, funkcióját.¹⁾

Az outsourcing globalizálódó és specializálódó világunkban gyorsan terjed, és a nagyvállalatoknál, illetve a közigazgatásban is egyre inkább fellelhető a feladatok ilyen módon történő megoldása. A közigazgatásban az informatikai, számítástechnikai feladatok megvalósításának egyik jelentős példjaként említik azt a brit kormányzati döntést, amely outsourcing keretében oldotta meg a számítástechnikai feladatait egyes területeken.

A magyarországi teljes képhez hozzátartozik, hogy nem annyira a konstrukció, mint inkább a szó jelent újdonságot, hiszen évek óta nálunk is megfigyelhető ez a folyamat. Kezdetben elsősorban a kisvállalkozások körében volt népszerű a külső vállalat bevonása egyes feladatok elvégzésére. Ilyen például, amikor egy kisebb vállalkozás a könyvelés, a bérszámfejtés elvégzésére külső szakértőket vagy cégeket alkalmaz, de jellemző a jogtanácsos alkalmazása is.

Napjainkban viszont egyre inkább teret hódít a nagyvállalati és a közigazgatási szférában is.

A közigazgatás reformja

A közigazgatás reformja, továbbfejlesztése direkt és indirekt módon is ösztönzője az outsourcingnak.

A magyar – elsősorban a központi – közigazgatási outsourcing szempontjából meghatározó jelentőségű az 1990-es évek közepén elindított és az évtized közepétől felerősödött közigazgatásireform-folyamat. A kormány 1995-ben foglalkozott a területi államigazgatási szervek reformjával. Meghatározta azt, hogy a feladat- és hatásköröket át kell vizsgálni, indokolt esetben szét kell választani a hatósági jellegű feladatokat az elsősorban szolgáltató jellegű igazgatási feladatokról. A nem hatósági jellegű államigazgatási feladatok közül a szolgáltató típusúakat – ha ez lehetséges – át kell telepíteni olyan szervekhez, amelyek jobban alkalmasak a feladat ellátására. Ez azt jelenti, hogy magasabb színvonalon, hatékonyan, de lehetőség szerint alacsonyabb költségvetési támogatás mellett tudják végrehajtani az oda telepített feladatokat.

A fenti szervek közalapítványok, közhasznú társaságok vagy gazdasági társaságok lehetnek, a feladat átadását azonban meg kell előznie egy hatékonyságvizsgálat.

Az 1100/1996. (X. 2.) kormányhatározatban meghatározásra került a reform fő iránya és a részletes program. 1997-ben újabb határozatban² meghatározták a fejlesztés további feladatait, majd 1999-ben és 2001-ben újabb kormányhatározatokban rögzítették a kormányzati feladatokat.

Feladatként jelölték ki a jogszabályok olyan irányú változtatása, hogy ezáltal növekedjék az önkormányzatok cselekvési szabadsága; a profiltisztítás keretében az önkormányzati hatáskörök, a működés, valamint a feladatok felülvizsgálatát. Ezen túl folyamatosan megfigyelhető az a törekvés is, amely tehermentesíteni kívánja a közigazgatást oly módon, hogy egyre több feladatot ad át a piacgazdaság szereplőinek.

Az 1997–1998. évi feladatterv keretében konkrét feladatként határozták meg annak kidolgozását, hogy az egyes minisztériumok milyen közigazgatási feladatokat kívánnak hivatali szervezeti kereteken kívül piaci vagy nem üzleti alapú, de elkülönült szervezetekben megoldani szerződéses keretek között.

Az 1999–2000. és a 2001–2002. évi feladattervek – szintén a központi közigazgatás továbbfejlesztése érdekében – továbbra is feladatként határozták meg azt, hogy felül kell vizsgálni a minisztériumok feladat- és hatáskörét, valamint azt, hogy az operatív feladatok közül melyeket lehet a minisztérium szervezetétől elkülönítve megoldani.

A reform legfontosabb eleme természetesen a gazdaságosság javítása mellett az ügyintézés, az ügyfelekkel való kapcsolat minőségének javítása.

Outsourcing a közigazgatásban

A közigazgatásban az outsourcing vagy szerződésbe adás, forráskihelyezés melletti érv leggyakrabban a minőség javítása és a költségcsökkentés, ami reális esetben elérhető, hiszen a szolgáltató egyszerre több partnerrel is kapcsolatban állhat, adott tárgyban képzettebbek a szakemberei, így alacsonyabb költségszinten tudja ellátni a feladatot. Ugyanakkor a piaci szervezeteket a piac, annak érdekei mozgatják, ezáltal kedvezőbb árakra törekszik.

A végső döntés előtt a közigazgatási szervezetnek meg kell határoznia azt, hogy mely tevékenységeket kívánja vállalkozásba adni. Feltétel az, hogy olyan szolgáltatás típusú tevékenységként meghatározott funkciók legyenek, melyek egyértelműen körülhatárolhatóak.

Sokszor akkor is érdemes megfontolni a szerződéses működtetés gondolatát, ha rendelkezésre áll a megfelelő mennyiségű és minőségű erőforrás, de a fel-

adat maga nagy tőke- vagy munkaerő-igényű. Ennek oka, hogy a piaci szervezet jobb lehetőségei miatt akár részmunkaidőben, akár határozott időre szóló szerződéssel el tudja látni a feladatot, valamint nincsenek a munkabérre vonatkozó megkötései. Ilyen feladat lehet valamennyi típusú informatikai beruházás, a gépek, az alkalmazások folyamatos, megbízható minőségen történő üzemeltetése.

Több olyan „szezonális” feladat is fellelhető a közigazgatásban, amelyekre nem minden esetben érdemes saját erőforrást lekötni, így a köztes időszakok foglalkoztatása nem a közigazgatást terheli. Erre a típusú tevékenységre jó példát szolgáltathat a választási folyamat, ahol viszonylag rövid időn keresztül nagy mennyiségű munkára, munkaerőre van szükség.

Lássunk néhányat azok közül a feladatok közül, melyek outsourcing keretében elláthatók a közigazgatásban:

– *Informatikai feladatok:*

- *Informatikai rendszer tervezése, kiépítése:* a rendszertervezés, kiépítés nagy szakértelmet igénylő egyszeri feladat. Az ehhez szükséges speciális tudással rendelkező szakemberek igénybe vétele – figyelembe véve a mai informatikai rendszerek volumenét és bonyolultságát – külső erőforrás bevonása nélkül nem oldható meg;
- *Alkalmazásfejlesztés, telepítés, oktatás:* a jelentősebb alkalmazásokhoz – az elvégzendő feladat (rendszerelemzés, rendszerszervezés, rendszertervezés, programfejlesztés vagy adaptálás, tesztelés, bevezetés) nagyságához és bonyolultságához viszonyítva – rövid időtartam alatt jelentős fejlesztőkapacitást kell mozgósítani, ami a piaci szervezetekkel kötött szerződéses keretek között valósulhat meg;
- *Rendszerüzemeltetés, felügyelet, stb.:* a fejlesztés elvégzése és a rendszer kialakítása után gondoskodni kell annak üzemeltetéséről. Az üzemeltető személyzet lehet köztisztviselő vagy piacról vásárolt kapacitás. Ez utóbbit – praktikus okok miatt – elsősorban a kisebb vagy igen nagy informatikai rendszerrel bíró szervezeteknél találjuk meg. Így a közigazgatás gazdaságosan hozzájuthat a megfelelő szakemberhez;

– *Karbantartási, javítási munkálatok:* a szerződésben a szolgáltatót egy bizonyos időn belüli (x óra) rendelkezésre állásra kell kötelezni, ez alapján a gondok, problémák szinte azonnal javíthatók, viszont nem szükséges erre munkaerőt lekötteni;

– *Takarítás;*

– *Jogászai, jogtanácsosi feladatok:* egy kisebb polgármesteri hivatalnál például nem biztos, hogy szükséges egy vagy több embert foglalkoztatni, érdemesebb megbízni egy ügyvédi irodát a jogi dolgok kezelésével;

- *Könyvelés:* a könyvelés, mint vállalkozásba kiadott tevékenység a kis cégeknél régóta, napjainkban pedig már a nagyoknál is megfigyelhető. Olyan feladat, mely jól körülhatárolható, s így könnyen leválasztható a közigazgatási szervezet egyéb feladatairól;
- *Utalások, számlázás;*
- *Beszerezés, ellátás:* a logisztikai feladatok – nagy szervezeteknél elsősorban annak bonyolultsága, speciális ismereteket feltételező igénye miatt – megfontolásra érdemes vállalkozó bevonása, esetleg a feladat teljes megvalósításának átadása. Az irányítási, döntési funkciókat természetesen ez esetben is a közigazgatási szervezet kell, hogy ellássa;
- *Iratkezelés:* dokumentumok elektronikus tárolása, elektronikus archívum üzemeltetése, karbantartása.

A feladatok mindegyikénél nagyon fontos szerepet játszik az adatvédelem, a titoktartás, azaz a megbízható vállalkozó.

Az informatikai outsourcing folyamata

Ha egy szervezet informatikai outsourcingon gondolkodik, fontos előkészületeket kell elvégeznie, mielőtt belekezd a tényleges outsourcingba. Elsőként azt szükséges eldöntenie, hogy milyen eredményt akar elérni, azaz mi a célja. Ennek általában két fő iránya lehet: vagy a korábbi költségszint csökkentését vagy a korábbi minőségi színvonal emelését célozza. Feltétlenül készíteni kell egy helyzetelemzést, amely az egész szervezetet, annak működését, feladatait, funkcióit, személyi feltételeit, költségeit stb. átvizsgálja.

Ha felmérte a helyzetét, eldöntötte, hogy mit céloz meg, határoznia kell arról, hogy mi is az a feladat, amit érdemesnek lát külső céggel elvégeztetni. A megvalósíthatósági tanulmány elkészítéséhez, a pályázat kiírásához érdemes külső tanácsadót is bevonni, ha a szakembereknek nincs (elég) tapasztalata, ismerete az outsourcing terén.

A pályáztatást – a kockázat csökkentése, az esetleges bukás elkerülése érdekében – körültekintően kell elvégezni.³⁾ Az outsourcing szerződés a piaci szektorban általában hosszú távú (sokszor 8–10 évre szól), és ezért kölcsönös bizalomra kell alapuljon, hiszen meglehetősen nehéz és költséges feladat gyakran változtatni a szerződéses partnert. A közigazgatás működése, jelenlegi gyakorlata azonban nem igazolja vissza a hosszú távú szerződéskötést, általában egy-két évre szóló szerződéseket kötnek.

A szerződés elkészítéséhez szintén hasznos lehet tanácsadó céget és jogászt bevonni, hiszen meglehetősen magas követelményeknek kell megfeleljen ah-

hoz, hogy a cég biztonságban érezhesse magát. Fontos, hogy a szolgáltatás, az elvárt színvonal, eredmény pontosan meghatározásra kerüljön. Bele kell foglalni a garanciákat (pl. állásidőre vonatkozóan), szankciókat, árakat, harmadik féllel kötött szerződéseket.

Az outsourcing a gyakorlatban többféleképpen megvalósulhat. Például egy informatikai rendszer üzemeltetése esetén az alábbiak szerint:

- a rendszer és a szolgáltatás lehet a megrendelő telephelyén belül,
- az eszközpark a megrendelőnél van, de a szolgáltató távolról működteti (saját telephelyéről),
- a teljes rendszer, eszközpark a szolgáltatónál van és azt több célra, megsztva tudja működtetni.

Az outsourcing előnyei a következőképpen foglalhatók össze:

- a költségek a korábbi szinthez képest csökkennek, de a minőség azonos szintű marad,
- a minőség emelkedhet, ebben az esetben azonban a költségek meghaladják a megelőző szintet,
- jó esetben az is előfordulhat, hogy a minőség emelkedik a költségszint csökkenése mellett,
- a cég azokra a feladatokra koncentrálhat, melyek kizárólagos profiljába tartoznak, például nem szükséges egyéb – kiegészítő – feladatai ellátásához megfelelő szakember keresésével, alkalmazásával foglalkoznia,
- tervezhetőség: nem kell tervezni és gondoskodni az esetleges csúcspontok megoldásáról,
- a technikai megújítással, nagy összegű, nagy volumenű beruházásokkal nem kell foglalkoznia a cégnek, hiszen ez a szolgáltató feladata, a követelményeket viszont a megrendelő határozza meg,
- a költségeket előre tudja tervezni, hiszen a szerződés szerinti áron, általában havi átalányban fizetnek,
- a működés garantált,
- magas szintű szakértelem, tudás biztosított,
- nem kell munkaerőt alkalmazni a kihelyezett feladat ellátására, ami költségmegtakarítást jelent,
- fentiek következtében alacsonyabb kockázattal képes működni,
- a menedzsment a stratégiai célokra koncentrálhat, míg az egyéb erőforrások a szervezet profiljába tartozó tevékenység(ek)re fókuszálhatnak,
- az outsourcing egyes eseteiben javulhat az eszközkihasználtság is, hiszen az eszközök nem a közigazgatási szervezet, hanem a vállalkozó tulajdonát képezik, és több, akár különböző feladatot végre tud hajtani azok felhasználásával, használatával vagy több különböző felhasználó számára is tud szolgáltatni ugyanazzal az eszközzel.

A külső cég általában alacsonyabb költségen képes ellátni egy-egy feladatot, hiszen egyszerre több céggel is kapcsolatban állhat, meg tudja osztani erőforrásait, így költségeit is a megrendelők között. Ugyanakkor a minőség is jobb, mivel adott szolgáltatás nyújtásához szükséges szakemberekkel rendelkezik.

Az outsourcing lényegében az elvégzendő feladat pontos meghatározásával indul. A feladatokat úgy kell lehatárolni, hogy a későbbiekben külön egységként kezelhetők legyenek, amelyekre pontosan megállapíthatók a szerződési díjak és az ellenőrzés folyamán is meghatározhatóak.

Célszerű a pályáztatást versenytárgyalás formájában lefolytatni, így lehetőség nyílik arra, hogy több ajánlatot, szolgáltató szervezetet megismerjen az önkormányzat.

A szerződéskötés történhet úgy, hogy keretszerződést kötnek, melynek keretében kerül sor a konkrét vállalkozói szerződés megkötésére időszakról időszakra. A vállalkozási szerződésben lehetséges a konkrét feladatokra, igényekre, teljesítési határidőkre kitérni, a keretszerződés egy alapot jelent mindehhez.

Fontos a szerződés teljesítése során a folyamatos ellenőrzés, különösen a kezdeti időszakban van erre szükség, a munka indulásakor. Sor kerülhet arra, hogy az önkormányzat csak egy megállapodást köt a szolgáltatóval, majd a szolgáltatás zavartalan működése során kerül sor a tényleges szerződés megkötésére. Így mindkét fél csökkenteni tudja a kockázatát.

Problémák, az outsourcingban rejlő kockázati tényezők

A tanulmány a közigazgatás erőforrás-gazdálkodása jövőbeni fejlődésének egy lehetséges útját mutatja be. Az outsourcing – amely olyan feladatok, szolgáltatások átadását jelenti külső vállalkozó(k)nak, amelyek az intézmények, vállalatok szempontjából nem játszanak alapvető szerepet, azok ellátásának színvonalát nem befolyásolják lényegesen – megoldást szolgáltat a közigazgatási szervezetek számára feladataik pontosabb, magasabb színvonalon történő ellátására. Lehetővé teszi azt, hogy a szervezetek az ügyfelekre, a hatósági tevékenységük ellátására koncentrálhassanak.

Ugyanakkor mindenképpen alapos megfontolás, felelősségteljes döntés szükséges ahhoz, hogy a folyamat elinduljon. Az előnyök, haszonszerzés mellett természetesen hátrányai is jelentkezhetnek e tevékenységeknek, amelyek csak jó szakemberekkel, megfelelő szerződések megkötésével küszöbölhetők ki. Ilyen hátrányt jelenthet a vállalkozónak való kiszolgáltatottság, melyet csökkenthet a lehetséges beszállítók szélesebb köre, emiatt a közöttük lévő verseny, konkurencia. Emiatt a szolgáltatók minél jobb megoldásokra törekednek.

Feszültség jelentkezhet a munkavállalóknál is, mivel a korábban az önkormányzat hatáskörében ellátott feladatok tekintetében megvalósuló forráskihe-lyezés esetén nagy valószínűséggel erőforrás-felesleg jelentkezik.

Nehézséget okoz a közigazgatás megkötöttsége a kötelezettségvállalás terén. A költségvetés egy évre való tervezése miatt a hosszú távú elkötelezettség problémákat jelenthet. Erre megoldásként szolgál a keretszerződés, melynek keretében évente felülvizsgálatra és megkötésre kerül az éves vállalkozási vagy megbízási szerződés.

Az eddigi pozitív tapasztalatok hasznosítása, a negatívumok értékelése és az alapos előkészítés hozzásegítheti a magyar közigazgatást ahhoz, hogy sikeres forráskihe-lyezéssel a statisztikát is javítsák...

Jegyzetek

- 1) Itt kell megjegyezni azt, hogy az önkormányzati szférában gyakran a contracting-out kifejezés használatos erre a tevékenységre vonatkozóan. A tanulmányban azonban az outsourcing kifejezést használjuk.
- 2) 2039/1997. (II. 12.) korm. határozat a közigazgatás reformjának 1997–1998. évi kormányzati feladattervéről.
- 3) A nagyobb beszerzési értékű feladatoknál a pályáztatást, a vállalkozó kiválasztását megkönnyítheti az önkormányzatoknak a közbeszerzési eljárás alkalmazására vonatkozó kötelezettsége.

Irodalom

- Baar, K. K. 1999: Települési közszolgáltatások vállalkozásba adása: átláthatóság, beszerzés és ármegállapítási kérdések. – *Magyar Közigazgatás*. 5. pp. 274–284.
- Csefkó F. 1997.: *A helyi önkormányzati rendszer*. Budapest–Pécs, Dialóg Campus
- Gáspár M. 1995: *Helyi önkormányzati menedzsment*. Csákberény, KÖZIGPRINT–KÖZIGKONZULT.
- Gáspár M.–Horváth M. T.–Péteri G.–Wright, G. 1994: *Az önkormányzati menedzsment és gazdálkodás gyakorlata*. Csákberény, KÖZIGPRINT–KÖZIGKONZULT.
- Holakovszky L. 1998: Bérelt informatika. – *Byte*. 10. pp. 26–28.
- Horváth I. 1999.: *Közigazgatási szervezés- és vezetéstan*. Budapest–Pécs, Dialóg Campus.
- Horváth J. 2000: Az informatikai és távközlési feladatok kihelyezési lehetőségei a közigazgatásban. – *Magyar Közigazgatás*. 5. pp. 303–310.
- Horváth M. T. 1998.: Közszolgáltatás magánszervezésben: A települési privatizációs folyamat értelmezése. – Horváth M. T. (szerk.): *Közigazgatás – szorítóban: Átalakulási tanulmányok a századvégen*. Budapest, Unió Lap- és Könyvkiadó Kereskedelmi Kft. pp. 179–221.

- Horváth M. T. 1997.: Közzolgáltatás, magánszerveződés – privatizáció a településeken. I. – *Magyar Közigazgatás*. 4. pp. 193–201.
- Horváth M. T. 1997.: Közzolgáltatás, magánszerveződés – privatizáció a településeken. II. – *Magyar Közigazgatás*. 5. pp. 257–267.
- Huba E. 1999: Outsourcing – avagy győzzön a jobb. – *Vezetéstudomány*. 3. pp. 17–23.
- Lőrincz L. 1997: *A közigazgatás-tudomány alapjai*. Budapest, Rejtjel Kiadó Kft.
- MEH, 1996: *A közigazgatás reformjának programja*. Budapest, Miniszterelnöki Hivatal.
- Osborne, D.–Gaebler, T. 1994: *Új utak a közigazgatásban*. Budapest, Kossuth Könyvkiadó.
- O’Looney, J. A. 1998: *Outsourcing State and Local Government Services*. Westport, USA, Quorum Books.
- Pálné Kovács I. 1999.: *Regionális politika és közigazgatás*. Budapest–Pécs, Dialóg Campus
- Savas, E. S. 1993: *Privatizáció – Hogyan vonuljon ki az állam a gazdaságból?* Budapest, Akadémiai Kiadó.
- Stumpf I. 1999: A kormány közzolgáltatás-politikai elgondolásai és tervei. Előadás a *Konferencia a magyar közigazgatás jövőjéről. A magyar közzolgáltatási rendszer modernizációjának irányai, az európai modernizáció tapasztalatai című konferencián* – www.szef.hu/konyv7/eload.htm – 2001. augusztus 14.
- Szabó G. 1996: A középszintű közigazgatásról. – *Ön-Kor-Kép*. 7–8. – www.net.hu/onkorkep/6_07/6.html – 2000. december 10.
- Szabó K. 1998: Kihelyezési hullám. – *Közgazdasági Szemle*. 2. pp. 137–153.
- White, R.–James, B. 1996: *The outsourcing manual*. Hampshire, England, Gower Publishing Limited.

INFORMATION TECHNOLOGY OUTSOURCING IN ECONOMY OF PUBLIC ADMINISTRATION

Annamária Nagy

Outsourcing – as a concept became public in Hungary in the last few years. It means – „placing out of sources”, in a raw translation into hungarian. The main point of this process is that a company get an outer enterprise to accomplish its task – which are not basic.

In this case the company can concentrate on core competences. Outsourcing is a type of construction where an outer enterprise carry out the task of the outsourcer company. This process based on strict rules and contractual relation.

The spread of outsourcing is very fast in the world – because of globalisation. This solution of task managing is even frequent among large companies and public administration. Considerable example of information technology outsourcing – based on a governmental decision – where several information technology work of british public administration were accomplished with placing out to outer enterprises in Great Britain. The reform and development of hungarian public administration will stimulate outsourcing direct and indirect way either.

When an enterprise would like to do information technology outsourcing have to take several important arrangements before starting the process. After taking a general survey and object the company have to decide what is the assignment, would like to get accomplish by an outer enterprise. The outsourcing of information technology could be directed towards several field just as planing and developing of information technology infrastructure, training and education, application-development, supervising.

Most repeated arguments for outsourcing are improvement of quality, reducing of costs and it can take a solution for public administration in doing their work more accurate and higher standard. Outsourcing makes public administration to be able to concentrate on their clients and their official work.